

TARTALOM

Kisebbségek és jogok Keleten és Nyugaton (<i>Cholnoky Győző</i>)	677
--	-----

TANULMÁNYOK

NEMZETPOLITIKA NÁLUNK ÉS AZ UNIÓS ORSZÁGOKBAN

Pomogáts Béla: Nemzeti jövőkép és nemzeti stratégia	678
---	-----

Vizi Balázs: A határon túli olaszoktól a külföldön élő olasz állampolgárokig. Az	
--	--

olasz állampolgárság kiterjesztése az ezredfordulón	685
---	-----

Szajbély Katalin: Kisebbségi kérdés Spanyolországban	695
--	-----

DEMOGRÁFIA

Kocsis Károly: A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002)	706
--	-----

Balázs Lajos: A paraszti „népességgpolitika” és napjaink demográfiai gondjai. Né- hány összegező gondolat	726
--	-----

MŰHELY

Bereczki András: Az észtországi és finnországi nemzetiségi politika tükröződése a két világháború közötti Magyarországon	733
---	-----

FÓRUM

Kovács Attila Zoltán: Az uniós állampolgárság és a nemzeti kisebbségek	765
--	-----

KRITIKA, VISSZHANG

Stark Tamás: Az 1944–1945-ös délvidéki magyarellenés atrocitások feltárása. Be- számoló egy konferenciáról	771
---	-----

Kaltenecker Krisztina: Forrásgyűjtemény Magyarország nemzetiség-politikai kultúrájáról	776
---	-----

Szabó A. Ferenc: A magyar kisebbségek jövője a nemzetközi migráció tükrében. (Empirikus kísérlet a határon túli magyarság migrációs potenciáljának megha- tározására)	782
---	-----

Havasi Zoltán: Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában	788
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Petersen, Roger D.: Az etnikai erőszak megértése. Félelem, gyűlölet és sértettség a huszadik századi Kelet-Európában (<i>Galló Judit</i>)	792
--	-----

Xing, Li: Dichotómiák és paradoxonok: a nyugat és az iszlám (<i>Galló Judit</i>)	794
--	-----

Harris, Erika: Nacionalizmus és demokratizálódás. Szlovákia és Szlovénia politi- kája. (<i>Galló Judit</i>)	797
--	-----

Schönfeld, Roland: Szlovák identitás és az európai integráció (<i>Komáromi Sán- dor</i>)	799
--	-----

Djukanović, Milo: Montenegró a reformok útján (<i>Komáromi Sándor</i>)	800
--	-----

Zapf, Uta: Törökország, a kurdok és az Európai Unió (<i>Komáromi Sándor</i>)	801
Loizides, Neophytos G.: Görög–török dilemmák és Ciprus EU-csatlakozási fo- lyamata (<i>Galló Judit</i>)	804
Proskurjakov, Aleksandr: Csecsenföld vége nincs háborúja (<i>Komáromi Sándor</i>)	807
Tibi, Bassam: Muzulmánok Európában (<i>Futala Tibor</i>)	808
Zelnick, Bob: A fölösleges Intifáda (<i>Kakasy Judit</i>)	809
Yaphe, Judith S.: Irak Szaddam előtt és után (<i>Galló Judit</i>)	811

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Grulich, Rudolf: Etnikumok és kisebbségek az irodalomban (<i>Komáromi Sándor</i>)	814
Loyen, Ulrich van: „Dicső ország” – negatívban. (Romániai német írók kései üze- nete) (<i>Komáromi Sándor</i>)	815

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Ivanov, Vâc: A szláv nyelvjárások és a Litván Nagyfejedelemség egyéb nyelvei (<i>Zoltán András</i>)	817
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Jilge, Wilfried: Kis ukrán címtartan (<i>Komáromi Sándor</i>)	820
Wojciechowski, Sebastian: A volt Jugoszlávia területén fellobbanó konfliktusok vallási és kulturális okai (<i>Ráduly Zsuzsanna</i>)	821
Kostovicova, Densa: Albánok Nagy-Britanniában: a diaszpóra identitása és ta- pasztalatai az oktatás területén 1990 óta (<i>Galló Judit</i>)	825

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK KAPCSOLATAI

Mačior-Majka, Beata: „Mitteleuropa”: menekülés a mítoszokba (<i>Futala Tibor</i>)	828
Strýček, Andrej: Indokolt-e napjainkban szlovák nemzetvédő műveket írni? (<i>Fu- tala Tibor</i>)	829
Bajaník, Stanislav: A Matica slovenská és a külföldi szlovákság kapcsolatai 1989 után (<i>Futala Tibor</i>)	830

KISEBBSÉGI POLITIKA

Breton, Albert–Galeotti, Gianluigi–Salmon, Pierre–Wintrobe, Ronald: Politikai szélsőségesesség és racionalitás (<i>Galló Judit</i>)	832
Roper, Steven D.: Létezik a posztkommunista szavazásnak gazdasági alapja? Ada- tok a romániai választásból, 1992–2000. (<i>Galló Judit</i>)	834
Roger, Antoine: Az Európai Unió mint politikai ösztönzés az etnikai kisebbségek számára: bizonyítékok a posztkommunista Bulgáriából és Romániából (<i>Galló Judit</i>)	836
Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan: A „végső megoldás” szlovákiai változata (<i>Fu- tala Tibor</i>)	838
Encarnación, Omar G.: Etnikai konfliktuskezelés Spanyolországban (<i>Galló Judit</i>)	839
Čigorin, Aleksandr: Oroszország és Grúzia kapcsolatainak jelene és kívánatos jö- vője (<i>Futala Tibor</i>)	842

KISEBBSÉGI JOG

Gouverneur, Cédric: A demokrácia hanyatlása spanyol Baszkföldön (<i>Kakasy Ju- dit</i>)	843
---	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE	
Čurkina, I. V.: Kossuth és a délszlávok (<i>Futala Tibor</i>)	845
Sokołowska, Justyna: A Szepesség – hét nép múltja és jelene (<i>Ráduly Zsuzsanna</i>)	846
Pavuková, Soňa: Liptó megyei kőművesek budapesti építkezéseken (<i>Futala Tibor</i>)	849
Marek, Miloš: Besenyők és uzok Szlovákia mai területén (<i>Futala Tibor</i>)	850
Benecke, Werner: A lengyelországi ukrán kisebbség és a Weimari Németország Lengyelország-politikája 1922 és 1930 között (<i>Futala Tibor</i>)	851
Borkowicz, Jacek: Lengyelország, 1939 szeptembere: zsidó és fehérorosz fegy- verések a szovjetekkel harcoló lengyel állam ellen (<i>Futala Tibor</i>)	853

TABLE OF CONTENTS

Minorities and Rights in the East and the West (<i>Győző Cholnoky</i>)	677
--	-----

STUDIES

NATION POLITICS IN HUNGARY AND THE EU MEMBER STATES

Béla Pomogáts: Vision of the Nation and National Strategy	678
---	-----

Balázs Vizi: From Italians beyond the Borders to Italian Citizens Abroad. The Extension of Italian Citizenship at the Turn of the Millennium	685
---	-----

Katalin Szajbély: The Minority Question in Spain	695
--	-----

DEMOGRAPHY

Károly Kocsis: Changing Ethnic Patterns in the Carpatho–Pannonian Region (1989–2002)	706
---	-----

Lajos Balázs: Tradition-based Rural Demographic Policy and Present Demogra- phic Problems – A Few Thoughts in Summary	726
--	-----

WORKSHOP

András Bereczki: The Reflection of Estonian and Finnish Nationality Politics in Hungary between the Two World Wars	733
---	-----

FORUM

Attila Zoltán Kovács: European Citizenship and National Minorities	765
--	-----

CRITIQUE, REACTION

Tamás Stark: Disclosure of Anti-Hungarian Atrocities in the Southern Regions in 1944–1945. The Account of a Conference	771
---	-----

Krisztina Kaltenecker: Collection of Sources on the Nation Policy Culture of Hungary	776
---	-----

A. Ferenc Szabó: The Future of Hungarian Minorities in the Light of International Migration (Empiric Experiment for the Determination of the Migration Potential of the Hungarians Living beyond the Borders)	782
---	-----

Zoltán Havasi: National and Regional Identity in Central Europe	788
---	-----

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Petersen, Roger D.: Understanding Ethnic Violence. Fear, Hatred and Resentment in the Twentieth Century Eastern Europe (<i>Judit Galló</i>)	792
--	-----

Xing, Li: Dichotomies and Paradoxes (<i>Judit Galló</i>)	794
--	-----

Harris, Erika: Nationalism and Democratization. Politics of Slovakia and Slo- venia. (<i>Judit Galló</i>)	797
--	-----

Schönfeld, Roland: Slovak Identity and European Integration (<i>Sándor Komáromi</i>)	799
--	-----

674 Djukanović, Milo: Montenegro on the Path of Reforms (<i>Sándor Komáromi</i>)	800
--	-----

Zapf, Uta: Turkey, the Kurds, and the European Union (<i>Sándor Komáromi</i>)	801
Loizides, Neophytos G.: Greek–Turkish Dilemmas and the Cyprus EU Accession Process (<i>Judit Galló</i>)	804
Proskurjakov, Aleksandr: The Unending War of Chechnya (<i>Sándor Komáromi</i>)	807
Tibi, Bassam: Muslims in Europe (<i>Tibor Futala</i>)	808
Zelnick, Bob: The Unnecessary Intifada (<i>Judit Kakasy</i>)	809
Yaphe, Judith S.: Iraq Before and After Saddam (<i>Judit Galló</i>)	811
 NATIONAL AND ETHNIC MINORITY LITERATURES	
Grulich, Rudolf: Ethnicities and Minorities in Literature (<i>Sándor Komáromi</i>) . . .	814
Loyen, Ulrich van: „Glorious Country” – In Negative (The Belated Message of Romanian German Writers) (<i>Sándor Komáromi</i>)	815
 LANGUAGE USE OF MINORITIES	
Ivanov, Vâc: Slav Dialects and Other Languages of the Gran Duchy of Lithuania (<i>András Zoltán</i>)	817
 CULTURE OF MINORITIES	
Jilge, Wilfried: Short Ukrainian Heraldry (<i>Sándor Komáromi</i>)	820
Wojciechowski, Sebastian: Religious and Cultural Causes of Conflicts in the Territory of the Former Yugoslavia (<i>Zsuzsanna Ráduly</i>)	821
Kostovicova, Densa: The Albanians in Great Britain: diasporic identity and experience in the educational perspective since 1990 (<i>Judit Galló</i>)	825
 RELATIONS BETWEEN CENTRAL AND EAST EUROPEAN NATIONS AND COUNTRIES	
Mačior-Majka, Beata: „Mitteleuropa”: An Escape into the Myths (<i>Tibor Futala</i>)	828
Strýček, Andrej: Is It Justified to Write Works in Defence of the Slovak Nation Today? (<i>Tibor Futala</i>)	829
Bajaník, Stanislav: Relations between Matica Slovenská and the Slovaks Abroad after 1989 (<i>Tibor Futala</i>)	830
 MINORITY POLICY	
Breton, Albert–Galeotti, Gianluigi–Salmon, Pierre–Wintrobe, Ronald: Political Extremism and Rationality (<i>Judit Galló</i>)	832
Roper, Steven D.: Is there an Economic Basis for Post-Communist Voting?. (<i>Judit Galló</i>)	834
Roger, Antoine: The European Union as a political incentive for ethnic minorities: evidence from post-communist Bulgaria and Romania (<i>Judit Galló</i>)	836
Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan: Slovak Version of the „Final Solution” (<i>Tibor Futala</i>)	838
Encarnación, Omar G.: Managing Ethnic Conflict in Spain (<i>Judit Galló</i>)	839
Čigorin, Aleksandr: The Present and the Desirable Future of the Relations between Russia and Georgia (<i>Tibor Futala</i>)	842
 MINORITY LAW	
Gouverneur, Cédric: The Fall of Democracy in the Spanish Basque Country (<i>Judit Kakasy</i>)	843

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES	
Čurkina, I. V.: Kossuth and the Southern Slavs (<i>Tibor Futala</i>)	845
Sokołowska, Justyna: The Szepesség – Past and Present of Seven Peoples (<i>Zsuzsanna Ráduly</i>)	846
Pavuková, Soňa: Masons from Liptó County at Constructions in Budapest (<i>Tibor Futala</i>)	849
Marek, Miloš: Pechenegs and Uzes in the Territory of Present-Day Slovakia (<i>Tibor Futala</i>)	850
Benecke, Werner: The Ukrainian Minority in Poland and the Policy of the Weimar Republic towards Poland between 1922 and 1930 (<i>Tibor Futala</i>)	851
Borkowicz, Jacek: Poland, September 1939: Jewish and Belarus Armed Men against a Poland Fighting against the Soviets (<i>Tibor Futala</i>)	853

Kisebbségek és jogok Keleten és Nyugaton

Három paradoxont határoz meg Pomogáts Béla Magyarország uniós csatlakozásával kapcsolatban *Nemzeti jövőkép és a nemzeti stratégia* című tanulmányában: először a magyarországi közvélemény határozott kételyét Románia képességéről az Európai Unió normáihoz való alkalmazkodásról – miközben a többség támogatja szomszédunk csatlakozását!; másodsor a vezető román értelmiségiek érdekeltnek mutatkoznak országuk hatékony integrációjában, ugyanakkor a gazdasági és politikai elit (nem tudni, mekkora hányada) idegenkedni látszik az unió politikai és morális normáitól; végül a nyugat-európai nemzetek és kormányaik nem minden bizalmatlanság és gyanakvás nélkül fogadják be a demokratikus átalakulás ellentmondásaival terhelt közép-európai országokat, miközben jól tudják: saját érdekükből is integrálniuk kell közösségükbe a kontinens e hagyományos válságövezetének országait és nemzeteit. E „befogadó” országok közül Olaszország és Spanyolország nemzet- és kisebbségpolitikáját tekinti át Vizi Balázs és Szajbély Katalin írása. Vizi Balázs *A határon túli olaszoktól a külföldön élő olasz állampolgárokig* című alapos elemzéséből – „érintettségünk” okán – az olasz állampolgársági törvény módosítása körüli vitát érdemes kiemelni: a legtöbb kritika azért érte a törvényt, mert olyan személyekre és leszármazottaikra is kiterjeszti az állampolgárságot, akik ténylegesen soha nem voltak olasz állampolgárok, és egyáltalán nem biztos, hogy olasz nemzetiségűek, ugyanakkor az új szabályozás sem rendezte a Szlovéniában és Horvátországban élő *óshonos* olasz kisebbséghez tartozó személyek állampolgársági jogait (a különbség persze a magyar helyzethez képest a két populáció igencsak eltérő nagyságrendjében ragadható meg). Szajbély Katalin *Kisebbségi kérdés Spanyolországban* című dolgozatából pedig az itteni cigányok (lélekszámuk 600 és 800 ezer közöttire tehető!) helyzetének jogi, politikai rendezetlenségét célszerű kiemelni, mert ez a tény is megerősíti meggyőződésünket: a kisebbségi kérdés kezelését tekintve egyáltalán nem biztos, hogy a jelenlegi uniós tagországok joganyagát és politikai gyakorlatát kell etalonnak tekinteni a csatlakozás előtt álló országokban. E témakört „célozta meg” a Fórum nevet viselő új rovatunk vitaindító írása, Kovács Attila Zoltáné *Az uniós állampolgárság és a nemzeti kisebbségek* címmel. Várjuk az érdemi és érdemes reflexiókat, amelyeket közölni fogunk.

Jelen számunk szerkesztése során mondhatni a bőség zavarával küzdöttünk; a további tanulmányok közül ezért csupán Kocsis Károly *A Kárpát-medence változó etnikai arcúlat (1989–2002)* című erőteljes és nyolc ország legfrissebb népszámlálási adatait feldolgozó és két kitűnő térképet prezentáló munkáját kell említenünk. Elemzéséből kiderül, hogy a tárgyalt időszakban több mint 700 ezer lélekkel csökkent a kárpát-medencei kisebbségek száma, miközben felgyorsult a cigányság térnyerése, és a nemzeti kötődés nélküli népesség száma és aránya ugrásszerűen megnőtt.

Noha gondjaink egyebekben is szaporodni látszanak, de bízva a magyarság életterejében kívánunk minden kedves Olvasónknak sikerekben gazdag, boldog új esztendőt.

Cholnoky Győző

Budapest, 2004. január

Pomogáts Béla

Nemzeti jövőkép és nemzeti stratégia

Vision of the Nation and National Strategy

The author defines three paradoxes in connection to Hungarian EU accession. First, the palpable scepticism of Hungarian public opinion concerning the preparedness of Romania to join the EU, while the majority of the population supports the integration of the Eastern neighbour. Second, the discrepancy between the EU aspirations of the Romanian intellectual elite and the reluctance their political leadership demonstrates toward Western norms. Third, Western European nations take in the Eastern countries burdened with the inconsistencies of democratic transformation with reservations, even though they are aware that it is in the interest of the whole Community to continue integration.

Három külpolitikai prioritás

A magyar külpolitikának (és ezzel a magyar geopolitikai gondolkodásnak) három, nyomban a rendszerváltozás után kinyilvánított sarokpontja van: az európai integráció, a szomszéd országokkal építendő együttműködés és a határon túl élő magyar nemzetrészek érdekeinek védelme. Ezek mellett a külpolitikai prioritások mellett minden hivatalba lépő demokratikus kormány elkötelezte magát, jóllehet érzékelt lehetett bizonyos hangsúlyeltolódásokat. Így a korábbi szociál-liberális kormányzat kétségtelenül kissé háttérben hagyta a kisebbségi magyarok iránt szükséges szolidaritást, ezt a hangsúlyeltolódást az új kormánynak ki kellett igazítania.

A hármas külpolitikai követelményrendszer több stratégiai érdeket kívánt előtérbe helyezni. Mindenekelőtt azt, hogy Magyarország minél előbb és minél felkészültebben legyen az európai integrációs rendszer részévé: ennek a stratégiai követelménynek a szolgálatában állnak az integrációs törekvések, és ezt kívánja érvényesíteni a szomszédsági politika, amely a regionális nemzeti konfliktusok felszámolását célozza. A külpolitikai (geopolitikai) stratégiának emellett van egy másik fontos törekvése is, mégpedig az, hogy hatékonyan és tartósan enyhíteni akarja azokat a történelmi veszteségeket és kollektív sérelmeket, amelyeket a magyarság (az egész magyarság) számára az 1920-ban hozott és 1947-ben megerősített trianoni döntés okozott.

A Trianon által okozott veszteségek és sérelmek orvoslása mindig is a magyarság többségének kívánsága volt, és a két világháború közötti korszakban a magyar külpolitika legfontosabb prioritásának számított. Sajnos, fontosabbnak, mint a nemzeti szuverenitás védelme és fenntartása, fontosabbnak, mint a társadalmi modernizáció. Ezért aztán végül a trianoni sérelmeket sem sikerült orvosolni, a nemzeti függetlenség is súlyos csorbát szenvedett, és a magyar társadalom szükséges modernizációja is nagyrészt elmaradt. Következésképp ez a társadalom jobbára védtelenül állt az 1945 utáni diktatórikus hatalomátvétel előtt.

Az 1938–1941-es területi revízió valójában nem volt igazságtalan, sőt annak ellenére, hogy nagyjából egymillió román, négyszázötvenezer ruszint és háromszázötvenezer szerbet csatolt vissza a megnagyobbodott Magyarországhoz, igazságosabbnak volt mondható, mint maga a trianoni rendezés, amely három és fél millió magyart helyezett idegen kormányok fennhatósága alá. A második világháború előestéjén és kezdeti szakaszán elért területi rendezés mindazonáltal nem lehetett tartós, minthogy szerencsétlen módon

összefonódott a vereséget szenvedett tengelyhatalmak politikájával, a háborút követő békekonferencián pedig a szovjet politika minden, Magyarország javára történő határkiigazítást megakadályozott. A Kárpát-medence etnikai struktúrájának viszonylag legjobban megfelelő területi rendezés sorsát végül is az pecsételte meg, hogy a vesztes hatalmak döntése által jött létre, és annak a hibás stratégiai döntésnek a következménye volt, amellyel a Horthy Miklós-féle vezetés az országot bevitte a második világháborúba.

A mögöttünk lévő évtizedekben aztán, akár tetszik ez nekünk, akár nem, a trianoni igazságtalanságok minden jóvátételi lehetőségét felszámolta a történelem. A világ sorsát igazgató nagyhatalmak egyáltalán nem kívánnak olyan revíziót, amely megváltoztatná Magyarországot vagy éppen Szlovákia, Románia, sőt a maradék Jugoszlávia és a függetlenné vált Ukrajna határait. Ebben a tekintetben a korábbi szovjet és a jelenlegi amerikai vagy európai uniós geopolitika szándékai a legkevésbé sem térnek el egymástól. Az 1920-as és 1947-es „status quo”-n legfeljebb Koszovó státusának átalakítása változtathat valamit, ez is elsősorban a szerbek által végrehajtott „etnikai tisztogatás”-nak és népiirtásnak, továbbá természetesen annak következményeként, hogy a tartománynak túlnyomó részben albán lakossága van.

Az 1947-ben még kézenfekvő területi revízió lehetőségét az is szinte a semmivel tette egyenlővé, hogy az elmúlt ötven esztendő leforgása alatt, mindenekelőtt a szomszédos államok etnokratikus kisebbségi politikájának következményeként, lényegesen átalakult a Kárpát-medence etnikai szerkezete. Pozsony korábbi német és magyar etnikai jellegének megváltoztatása már a két világháború között megtörtént, Kassa magyar lakosságának nagy részét felszámolta a második világháborút követő Beneš-féle csehszlovák politika, Újvidék és Ungvár ugyancsak a második világháborút követő nagyvárossá válása következtében veszítette el viszonylagos magyar többségét, az erdélyi magyar városok, így Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Arad lakosságának korábbi magyar többségét pedig a hatvanas-hetvenes években számolta fel az erőszakos betelepítési politika, sőt mára Marosvásárhely és Szabadka magyar többségének felszámolása is napirendre került.

Így napjainkra csak a szlovákiai Csallóköz és Mátyusföld, a kárpátaljai Beregvidék, az erdélyi Bihar és Szatmár megye határ menti sávja (és persze a magyar határtól távol fekvő Székelyföld), valamint a Vajdaságban néhány északi és Tisza-menti körzet őrizte meg magyar etnikai jellegét. A kisebbségi magyarság igen nagy része, nagyjából másfél millió fő ma már szórványban él, s ennek következtében nemzeti identitása és kultúrája erősen veszélyeztetett.

Ennek a szórványmagyarságnak a védelme mindenképpen a nemzetpolitika stratégiai feladatai közé tartozik, minthogy csak a Kárpát-medencében szórványban élő magyarok (és akkor még nem beszéltem a nyugati világ magyarjairól: Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában és Ausztráliában természetesen valamennyiben szórványmagyarok!) létszáma sok százezer, ha nem több mint egymillió főre rúg. Elvégre mindazokban az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági kisvárosokban, községekben, ahol nincs magyar iskola, magyar egyesület, esetleg már magyar nyelvű egyházi szolgálat sem, magyar szórványokról kell beszélnünk. Ezek a szórványok rendkívül veszélyeztetettek a spontán vagy éppen tervszerű és intézményes (netán erőszakos) asszimiláció miatt. Az ő védelméről nagyrészt ugyancsak a magyarországi nemzetstratégiának kell gondoskodnia.

Az úgynevezett – és mostanában igen vitatott – „státustörvénynek”, vagyis (hitelesebb elnevezésével) „kedvezménytörvénynek” e szórványmagyar közösségeknek a védelméről is gondoskodnia kell. Valójában azt várom ettől a törvénytől, illetve okos és lelkiismeretes végrehajtásától, hogy jótékonyan fogja befolyásolni a Kárpát-medencében élő magyar szórványok helyzetét és lehetőségeit. Már csak a magyarországi tanulási, képzési lehetőség és egészségügyi, illetve utazási támogatás is sokat segíthet a szórványmagyar kö-

zösszegek önvédelmében. Ezért is fontos nemzeti érdek, hogy a kedvezménytörvény legfontosabb intézkedései, magának a törvénynek a lényege ne sérüljön a jövőben, és az Európai Unió intézményeivel el lehessen fogadtatni a törvényben alakot öltő szolidaritást. Szeretnék hinni abban, hogy a jelenlegi „kedvezménytörvény” csak az első lépése lesz egy még igen terjedelmes nemzetpolitikai feladatsor végrehajtásának. Hiszen a szórvány-magyarságot mindenekelőtt a maga településhelyein kellene megtartani és védelmezni, ami azzal jár, hogy ki kell alakítani az iskolán kívüli nemzeti oktatás stratégiáját, meg kell erősíteni a szórványvidékeken tevékenykedő egyházközségeket és egyesületeket.

Regionalizáció és integráció

Újra kell tehát gondolni, újra kell fogalmazni Magyarország regionális identitását és stratégiai céljait. Ennek az újrafogalmazásnak két kényszerítő körülménye van: egyrészt meg kell szabadulni a trianoni veszteségek politikai és lelki következményeitől, azoktól a kollektív frusztrációktól, amelyek valójában a demokratikus rendszer és az európai integráció folyamatára is rányomják bélyegüket, másrészt tudomásul kell venni azt, hogy a területi revízióban, bármennyire fájdalmas lehet ez, főként a ma is méltatlan kisebbségi helyzetükkel küszködő magyar közösségek számára, nem reménykedhetünk. A területi revízió mára pusztá illúzióvá vált, és ha valóban elő kívánjuk segíteni a kisebbségi sorsba taszított magyarság felemelkedését és a magyar nemzeti integráció ügyét, akkor – bármennyire is fájdalmas dolog – lélekben le kell mondanunk a területi revízióról és helyette az európai (az uniós) integráció ügyét kell előtérbe állítanunk: olyan nemzeti stratégia-ként, amely valóban hatékonyan szolgálhatja a trianoni döntés által feldarabolt magyar nemzet újraegyesítését.

Valójában gúzsba kötve kell balettművészeti produkciókat előadnunk, vagy inkább keresnünk kell egy másik színpadot, ahol végre szabadon mozoghatunk. Ez a „másik” színpad nem lehet egyéb, mint az európai, illetve a közép-európai integráció és ezzel együtt az európai, közép-európai regionalizáció. Az integráció és a regionalizáció máskülönbén a nyugat- (az észak-, a dél-) európai fejlődésnek is egymással összefüggő, egymást jól kiegészítő folyamatai. A nyugati integrációval szoros összefüggésben támadtak új életre a hagyományos földrajzi, gazdasági és kulturális régiók, vagy kerültek ismét szorosabb összeköttetésbe azok a területi egységek, amelyeket a korábbi békerendezések államhatárokkal választottak el egymástól.

Az előbbi fejleményt jól példázhatja a spanyol állam közigazgatási decentralizációja, amely révén a katalán tartomány (de a baszk föld, sőt Andalúzia is) autonómiához jutott. A hagyományosan erősen központosított francia állam is utat nyitott a decentralizációs törekvések és a regionális szerveződések előtt: ezt mutatja Bretagne vagy éppen Korzika példája. A második folyamatnak, tehát a határokkal elválasztott régiók újjászerveződésének ugyancsak beszédes példái vannak, mindenekelőtt abban a földrajzi, gazdasági és kulturális keretben, amelyet az úgynevezett „eurorégiók” hoztak létre. Ilyen módon vált a korábbiaknál jóval szorosabbá például az olaszországi dél-tiroli és az ausztriai tiroli tartományok összeköttetése, már csak annak következtében is, hogy mindkét területnek német nyelvű lakossága és kultúrája van. Ugyancsak szoros kapcsolatok épültek a francia Elzász és a német Württemberg tartományok között, ezeknek az összeköttetéseknek mára nem akadály a rajnai határ.

Az „eurorégiók” kialakulása (természetesen nagyobb méretekben is, így a Benelux szövetség és a skandináv államok regionális együttműködési rendszerének vagy éppen a német–osztrák–cseh gazdasági összefonódásnak a keretei között) igen hasznosan és ígé-

retesen egészíti ki a szélesebb körű kontinentális integrációt. Valójában az integráció és regionalizáció együttesen érvényesítendő geopolitikai stratégiája (is) alakíthatja a kívánatos „magyar jövőképet”. Az a szerep, amely e kettős (és egymást jól kiegészítő) folyamat elősegítésében Magyarországra vár, mindenképpen „európai küldetést” jelent, akárcsak évszázadokkal korábban az „európai végvár” történelmi szerepe, egyszersmind elmentélezheti azokat a veszteségeket, orvosolhatja azokat a kollektív mentális bajokat, amelyeket a nyolcévtizedes trianoni döntés okozott.

Az ország jövőképebe ezért igen hasznos volna beépíteni egy új regionalizációs és integrációs rendszert. Ennek a rendszernek, amely átfogja a közép-európai országokat és kultúrákat, egyszersmind szorosan kapcsolódik az európai regionalizációs és integrációs törekvésekhez (az „eurorégiók” kialakításához és az Európai Unió kibővítéséhez, megerősítéséhez) Magyarország lehetne az egyik műhelye, és a magyar tudományos, a magyar kulturális közélet az egyik laboratóriuma. Voltaképpen ezt a műhely-szerepet javasolták azok a huszadik századi magyar gondolkodók is, akik az ország regionális feladatvállalását (patetikusabban szólván: küldetését) és geopolitikai tennivalóit keresték Trianon után. Jászi Oszkára, Németh Lászlóra, Illyés Gyulára, Fábry Zoltánra, Balogh Edgárra, Bibó Istvánra gondolok.

Magyarország hagyományosan mindig a „híd” szerepére, szerencsétlenebb időkben, miként ezt Ady Endre baljós metaforája jelezte, a „komp-ország” szerepére kényszerült. A „komp-ország” szerepe valóban történelmi, geopolitikai kiszolgáltatottságot jelent, ahogy Ady mondotta: „Komp-ország: legképességesebb álmaiban is csak mászkált két part között: Keletől Nyugatig, de szívesebben vissza.” A „híd” szerepe ennél ígéretesebb, a „híd”, persze csak ha jól van megépítve, vidékeket, népeket, kultúrákat köt össze, ahogy Magyarország is mindig összekötötte a Nyugatot és a Keletet. Voltaképpen mi vagyunk a kelet-európai régióban a leginkább nyugatiak, és a nyugat-európaiban a leginkább keletiek. Mindez lehet egy új magyar jövőkép egyik eleme is, amely új szerepet kínál, új öntudatot sugall, és a geopolitikai, történelmi adottságok között alakít ki új nemzeti politikát.

Magyar szolidaritás

Egy nemzet életének és így a nemzeti élet kereteit kezében tartó politikának is vannak – kellenek, hogy legyenek állandó tényezői. Meg kell felelni olyan követelményeknek, amelyeket nem a napi politika, nem az éppen érvényesülő hatalmi szerkezet állít, hanem maga a történelem, amely kérlelhetetlenül tudunkra adja a maga akarátát, és ezt az akaratot egyszerűen nem lehet, következképp nem szabad alárendelni a pártpolitikai küzdelmeknek, annak, hogy ki szerzi meg vagy ki veszíti el a hatalmat.

Ilyen kérlelhetetlen és megkerülhetetlen történelmi tényező az, hogy a magyarság 1918 után elveszítette azt az állami keretet, amely korábban a nemzet túlnyomóan nagy részét összefogta és védelmezte. Azóta a magyar nép a Kárpát-medencében több: most, a közép-európai térség geopolitikai átrendeződése után éppenséggel nyolc államban él. Ezek között van saját nemzeti állama, de vannak olyan államok is, amelyek hosszú évtizedek óta egyértelmű politikai stratégiával törekszenek a magyarság visszaszorítására, és etnikailag egységes nemzeti államok létrehozására. A Kárpát-medence nagyjából tizenhárom millió magyarja közül három millió magyar él a nyelvi–etnikai kontinens töredező peremvidékén vagy éppen nyelvi–etnikai elszigeteltségben, és fölénk az identitásvesztés veszélyének árnyéka borul.

Legyen Magyarországon bármilyen kormány, érvényesüljön bármilyen gazdaság- és társadalompolitikai stratégia, ezeket a peremvidékre vagy szigethelyzetbe került magyar

közösségeket védelmezni és támogatni kell. Vagyis a nemzeti szolidaritás morálját mindig fenn kell tartani, sőt ésszerűbbé és hatékonyabbá kell tenni. Ezt az erkölcsi kötelezettséget nem fogja csökkenteni az ország európai uniós integrációja sem.

A kisebbségi magyarságnak mindig érzékelnie kell, hogy a magyar állam felelősséget vállal sorsának alakulásáért, és sohasem térhet vissza az a lényegében közömbös mentalitás és elhárító magatartás, amely a kádárista korszak évtizedeiben érvényesült. A szomszédos országok magyarsága ugyanis saját erejéből egyszerűen képtelen létrehozni vagy megerősíteni azokat az intézményeket, amelyeket a kívánatos önkormányzati rendszer (a kisebbségi autonómia) kiépítése megkövetel. A kisebbségi magyarság olyan sokat vesztett és olyannyira erőtlenné vált a rendszerváltozást megelőző négy-öt évtizedben, hogy vagy magyarországi támogatásra vagy pusztá vegetálásra van ítélve: ez utóbbi esetben pedig tömegesen fogja elhagyni szülőföldjét (ami már csak Magyarország gazdasági helyzete, az ország erősen korlátozott befogadóképessége miatt sem kívánatos), vagy ugyancsak tömeges méretekben fogja választani az asszimilációt (amely valóságos nemzeti tragédiával ér fel, minthogy egyszerűen több százezres nagyságrendben csökkenti a közép-európai magyar népállományt).

A kisebbségi magyarság joggal várja el a magyar állam, a magyar társadalom és a teljes magyar politikai vezető réteg szolidaritását, más szolidaritásra ugyanis nem számíthat. A többségi nemzetek demokratikus erői még mindig nincsenek azon a magaslaton, hogy felismernék a kisebbségi önrendelkezés történelmi lehetőségeit éppen az általuk is támogatott államszerkezet konszolidálásában és az európai integráció előmozdításában, az európai közvélemény és intézményrendszer pedig csak most kezdi valamennyire tudomásul venni azt, hogy a közép-európai régió valóságos stabilitásának egyik legfontosabb feltételét éppen a kisebbségi önrendelkezés megnyugtató jogi és politikai megalapozása képezi.

Így a magyar kisebbségek egyetlen támasza és erőforrása az egyetemes magyar szolidaritás, amelynek természetesen megvannak a maga gyakorlati kül- és művelődéspolitikai következményei. Így a kisebbségi magyarság politikai törekvéseinek: önkormányzatának nemzetközi támogatásában, intézményeinek anyagi segítségével vagy abban, hogy a szomszédos kormányokkal kialakított (kialakítandó) együttműködési politikát következetesen alá kell rendelni a kisebbségi magyarság léteérdekeinek. Ugyancsak megkerülhetetlen követelmény lesz, hogy a mindenkor magyar kormányzatok következetesen képviseljék a kisebbségi magyarság érdekeit az uniós fórumokon – azoknak a magyar közösségeknek az érdekeit is, amelyek csak később lesznek az európai integráció részesei. Vagyis az előttünk álló időkben is bizonyítani kell, hogy a nemzeti szolidaritás intézményrendszere például a határokon túl élő magyar közösségek támogatását szolgáló hazai közalapítványok (Illyés-, Apáczai-, Új Kézfogás Közalapítvány) erősek maradnak, működni fognak. Meggyőződésünk szerint ezt a követelményt érteni, méltányolni és érvényesíteni kell minden magyar politikai erőnek és minden magyar kormánynak.

Integrációs remények és paradoxonok

Magyarország ma az Európai Unió kapujában áll, történelmi értelemben csupán egy pillanatra az intézményes integrációtól, és nem sokkal, mondhatni, három történelmi pillanattal mögötte ott sorakozik Románia és vele az erdélyi magyarság is. Bátran mondhatjuk, hogy régóta (a rendszerváltozás óta) nem esett meg velünk ilyen izgalmas és ígéretes történelmi pillanat. Várározásainkat kétségkívül felcsigázták reményeink, hiszen Trianon óta második alkalommal (és az első alkalom csupán négy szűk esztendeig tartott!) jön lét-

re olyan helyzet, hogy a budapesti és a kolozsvári magyart nem fogja egymástól elválasztani a szigorúan őrzött államhatár. Talán valóra válik az az 1945 tavaszán hallott, akkor persze csak propagandisztikus érdekeket szolgáló bukaresti ígélet, amely a magyar-román határ „légneműsítésével” kecsegtetett.

Az üdvös csatlakozás és ennek még inkább üdvös következményei mindazonáltal felvetnek néhány nagyon is megfontolandó kérdést. A közép-európai régióban és közelebbről a Magyarország és Románia viszonylatában kibontakozó európai integrációs folyamat mélyén ugyanis igen éles paradoxonok rejlenek: mégpedig magyar, román és uniós viszonylatban egyaránt. Ezeket a paradoxonokat a csatlakozási folyamat sikere érdekében mindenképpen tanulmányozni kell, és lehetőleg fel kell oldani.

Az első ilyen paradoxon nézetem szerint a magyarországi közvélemény, következőképp a magyarországi politika „reflexeiben” tapintható ki. A magyarországi közvélemény ugyanis meg van arról győződve, hogy Románia mindaddig nem lesz képes eredményesen alkalmazkodni az Európai Unió jogi, politikai és erkölcsi (mondhatnám: lelki) normáihoz, ameddig a román politikai kultúrában nem következik be radikális demokratikus fordulat, olyan fordulat, amely magával hozza a hagyományos bukaresti államrezon és kisebbségpolitika radikális átalakítását is. Mindennek ellenére a magyarországi közvélemény helyesli, kívánja és sürgeti Románia európai uniós integrációját, mégpedig annak a felismerésnek a következtében, amely szerint a fogyatkozó erdélyi magyarságot csakis integráció védelmezheti meg a rendkívül hatékony asszimiláció (és a folyamatos elvándorlás) következményeitől. A legutóbbi romániai népszámlálás drámai adatai arra figyelmeztetnek, hogy az erdélyi magyarság nemzeti intézményrendszerét, oktatási és kulturális intézményeit csak az európai uniós keretben lehet hatékonyan megvédeni, és ugyan-csak ez az uniós keret szolgálhatja legjobban az erdélyi magyarság kulturális autonómiájának felépítését, illetve az összmagyarsággal kiépítendő nemzeti integrációját.

A második paradoxon magában a román politikai kultúrában és közvéleményben található. A politikai és szellemi életben ma vezető szerepet betöltő román értelmiségiek valóban érdekeltnek mutatkoznak az ország hatékony európai integrációjában, és ezzel a román értelmiséggel nekünk, magyaroknak is szüntelen tárgyalnunk kell, keresni kell velük az együttműködést, támogatnunk kell törekvéseiket. Ugyanakkor nagy kérdés, vajon a román értelmiség, a gazdasági és politikai elit egy másik (és ki tudja, mekkora) hányada valójában mintha idegenkedne az európai uniós politikai és morális normáitól, és valószínűleg inkább kijátszani, mintsem elfogadni szeretné ezeket a normákat. Nehezen hihető, hogy az a keleties korrupcióra berendezkedett gazdasági és politikai réteg, amelyet a kommunista rendszer hátrahagyott, és amely ma a hagyományos nagyromán sovinizmus mentalitását képviseli, szűk három esztendő leforgása alatt európai uniós polgárrá neveli önmagát.

Végül a harmadik paradoxon a közép-európai (posztkommunista) térség országainak befogadására vállalkozó uniós politikában és közvéleményben tapintható ki. A nyugat-európai nemzetek és kormányaik nem minden bizalmatlanság, gyanakvás és ellenézés nélkül fogadják be az európai közösségbe a nemrég még diktatúrák által irányított és azóta is a demokratikus átalakulás belső ellentmondásaival megterhelt közép-európai országokat. Érzékelhető volt mindez a csatlakozási tárgyalások zökkenői során vagy éppen legutóbb a mezőgazdasági támogatásokat erősen szűkítő – és nagy port felvert – intézkedések tükrében is. Ugyanakkor az uniós tagországai jól tudják, hogy most már valóban integrálni kell közösségükbe a kontinens e hagyományos válságkövetének országait és nemzeteit. Ezt az integrációt nem csak az igen kedvezőtlen közelmúltbeli balkáni tapasztalatok vagy az Oroszországban többször is tapasztalt instabilitás kívánja meg, hanem a Közel-Keleten, az arab-perzsa világban kibontakozó nyugatellenes politikai folyamatok is.

Az európai integráció, ilyen módon, három dimenzióban: a magyar, a román és az európai uniós dimenzióban is ellentmondásokkal és bizonytalanságokkal terhes. Mégis remélni lehet, hogy az integráció végbemegy, és végül sikerre vezet. Elvégre nem volt egyszerű a portugálok, az írek vagy a görögök integrálása sem, ezeknek az integrációknak is voltak paradoxonjai. Mint ahogy az is paradox helyzetet jelent, hogy Európa egyik leginkább gazdag országa: Norvégia mindmáig kívül maradt az uniós integráción. Ugyanakkor azok a szegényebb országok, mindenekelőtt Írországra gondolok, amelyeket a közelmúltban fogadott be az unió, hallatlan integrációs sikereket értek el, szinte megtöbbszörözték nemzeti jövedelmüket, magasra emelték életszínvonalukat és megerősítették nemzeti kultúrájukat és kulturális identitásukat.

Éppen ezért magam is bizalmat érzek a közép-európai régió és így Magyarország és Románia (illetve ezen belül az erdélyi magyarság) európai integrációja iránt. A magyar-magyar kapcsolatok intézményi rendszere és természetesen az erdélyi magyarság sokat nyerhet a régió (és a két szomszédos ország) sikeres európai integrációjával. Például azt a jelképes értékű nyereséget is remélhetőleg elkönnyelhetjük majd, hogy Budapestről Kolozsvárra megint útlevél nélkül utazhatunk.

**A határon túli olaszoktól a külföldön élő olasz állampolgárokig.
Az olasz állampolgárság kiterjesztése az ezredfordulón¹**

From Italians Beyond the Borders to Italian Citizens Abroad

The new Italian legislation on citizenship has been most criticized because it extends citizenship to persons and their descendants who have never actually been Italian citizens. What is more, the beneficiaries do not necessarily have to be of Italian nationality either. At the same time, this is another legislation to fail to regulate the citizenship rights of the indigenous Italian population in Slovenia and Croatia.

Ma megközelítőleg 60 millió olasz származású ember él Olaszország határain kívül. Tülnyomó többségükben azoknak a kivándorlóknak a leszármazottai, akik a XIX. század második felében vagy a XX. század folyamán hagyták el Itáliát és telepedtek le a jobb élet reményében Észak- és különösen Dél-Amerikában, valamint az 1960-as években Európa északi országaiban. A legjelentősebb olasz kivándorló-kolóniák Európán kívül Argentínában, Brazíliában és az Egyesült Államokban jöttek létre. Értelemszerűen az ilyen, kivándorolt olaszok kapcsolatai az anyaországgal valójában csak egyéni anyagi korlátokba ütközhetek, hisz' általában sem Itália, sem a befogadó országok nem gördítettek akadályokat a kapcsolattartás elé. Az olasz állam nem a politikai, hanem mindenekelőtt a kulturális kötődés megőrzését tartotta fontosnak az 'emigráns' közösségek vonatkozásában. Ha ennek jogi lehetősége az adott befogadó országban is fennállt, akkor a politikai, jogi kötődést biztosította, így a kivándorlók automatikusan megtarthatták olasz állampolgárságukat is.

Hozzájuk képest igen csekély azok aránya, akik szülőföldjükkel együtt az első vagy a második világháborúkat követő határváltozások következtében szakadtak el hazájuktól, vagy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor nem az olaszok által hagyományosan lakott területeken maradtak: itt az első csoportban a dalmáciai, isztriai, fiumei olasz közösségekre kell gondolnunk (a mai Szlovéniához és Horvátországhoz tartozó területeken kb. 35–45 ezer olasz nemzetiségű személy él), míg a másik oldalon Szarajevóban, Tuzlában, Szlavónia néhány településén, sőt néhány dél-erdélyi városban is (pl. Brassó, Petrozsény, Vajdahunyad) mind a mai napig megmaradt kisebb, pár száz fős olasz nyelvi szigetekre.²

Az olasz alkotmány – a közép-európai gyakorlattól eltérően³ – hallgat a határon túli olaszokról, és nem is nevesít semmilyen állami kötelezettséget velük szemben. Mivel az alkotmányozás idején (1946–1948) a Jugoszláviához került olaszok lakta területek sorsa még nem dőlt el véglegesen, s a nagy létszámú – sőt a háború után még javában gyarapo-

¹ A szerző a tanulmány írása idején a Leuveni Katolikus Egyetem (Belgium) doktori ösztöndíjában részesült. Köszönet illeti Francesco Palermót, amiért a legelső, de legfontosabb segítő eligazítást megadta a cikkben felhasznált olasz jogszabályok felleléséhez. A tanulmány a T 35063 sz. OTKA-program keretében készült el.

² Paolo Bonetti: 'Italiani si nasce o si diventa (ieri, oggi e domani)' <<http://www.mulino.it>> forum dei Quaderni Costituzionali

³ Többek között pl.: a magyar mellett a szlovák, a szlovén, a román vagy a lengyel alkotmány is külön cikkelyben rendelkezik az államnak a határokon túl élő nemzettársak iránti felelősségéről. Vö.: Tóth Károly (szerk.): *Kelet-Európa új alkotmányai*. Szeged, JATE,

dó – kivándorló közösségek jogállása sem volt kérdéses (lásd az olasz állampolgárság megtartásának lehetőségeit), az ún. alkotmányos felelősség-klauszula hiánya e tekintetben nem meglepő. Ennek megfelelően semmilyen törvényi kezdeményezés nem született az elmúlt évtizedekben, amelyet támogatási rendszerében a közép-európai országok határon túli kisebbségeit védő, elsősorban a közelmúltban megjelent „státustörvényekhez” lehetne hasonlítani.⁴

A legújabb időszakban mégis több jogszabály érintette a külföldön élő olaszok támogatásának és jogainak kiterjesztését, ami két területen jelent meg: (1) a szlovéniai és isztriai olaszok anyagi, gazdasági, kulturális támogatásában és (2) a külföldön élő olaszok, illetve olasz származású személyek állampolgárságának újraszabályozásában.

Különösen négy törvény érdemel figyelmet ebben a tekintetben: az 1991. évi január 9-i 19. sz. törvény a nemzetközi együttműködés és a gazdasági kapcsolatok fejlesztéséről a Friuli–Venezia–Giulia Tartománnyal és Belluno megyével szomszédos területeken,⁵ a 2001. március 21-i, 73. sz. törvény a Szlovéniában és Horvátországban élő olasz kisebbség támogatásáról,⁶ valamint a kisebb szakmai vitát kavarázó 2000. évi 379. sz. törvény az állampolgársági szabályok módosításáról és az ehhez kapcsolódó választójogi törvénymódosítás (2001. december 27-i 459. sz. tv.).⁷

1. A mai Horvátország és Szlovénia területén élő olasz közösség huszadik századi története sokban hasonlítható az erdélyi szászok sorsához. A második világháború végén még virágzó, közel négyszázezres lélekszámú népcsoport a háború utáni – a jugoszláv partizán kormány által is támogatott – üldöztetések miatt 1945–1960 között hatalmas tömegekben menekült át az akkori Jugoszláviából Olaszországba. 1991-ben, a Kvarner-öböl mentén és Isztrián élő olasz kisebbség létszáma a negyven évvel azelőttinek egy tizedét sem érte el, s a közösség erősen elöregedett, az olasz kisebbséghez tartozó személyek fele ötven év feletti volt.⁸ A demográfiai mutatók az elmúlt évtizedben valószínűsíthetően csak tovább romlottak.

A kelet- és közép-európai országok között, az egyes kisebbségi csoportok jogairól folytatott viták jól mutatják, hogy egy adott kisebbség lélekszáma, az adott országon belüli számaránya és politikai helyzete nemcsak az illető kisebbség jogainak kivívását, de az államok közötti kapcsolatokat is komolyan befolyásolhatja. Például az anyaország és a szomszédos országok közötti viszonyok alakulásában az imént említett tényezők a gazdasági és migrációs hatásoktól kezdve, a politikai presztízskérd-

⁴ A közép-európai „státustörvényekről” lásd: Halász Iván – Majtényi Balázs: A magyar és a szomszédos államok ‘státustörvényei’. *Kisebbségkutatás* 2001/3. 470–480. p.

⁵ Legge 9 gennaio 1991 n. 19 sullo sviluppo delle attività economiche e della cooperazione internazionale della regione Friuli–Venezia–Giulia, della provincia di Belluno e delle aree limitrofe. *Gazzetta Ufficiale* del 21 gennaio 1991.

⁶ Legge 21 marzo 2001, n. 73. Interventi a favore della minoranza italiana in Slovenia e in Croazia. *Gazzetta Ufficiale* no. 78 del 28 Marzo 2001.

⁷ Legge n. 379 del 14 dicembre 2000, disposizioni per il riconoscimento della cittadinanza alle persone nate e già residenti nei territori appartenuti all’Impero austro-ungarico, *Gazzetta Ufficiale* del 19 dicembre 2000. Valamint Legge n. 459 del 27 dicembre 2001 norme per l’esercizio del diritto di voto dei cittadini italiani residenti all’estero. *Gazzetta Ufficiale* n. 4 del 5 gennaio 2002 A szakmai vitáról vö.: ‘Voto degli italiani all’estero’ Forum dei Quaderni Costituzionali del Mulino <<http://www.mulino.it>>

⁸ News Italia Press, Unione Italiana <<http://www.cipo.hr>>

dések kezeléséig ezerféle árnyalatban jelenhetnek meg. Ez természetesen befolyásolja az anyaország és a határon túli kisebbség közötti kapcsolatok minőségét, az érintett kisebbségnek anyaországgal szembeni elvárásait és az érintett állam (ahol a kisebbség él) politikai tűrőképességét a közvetlen anyaországi támogatásokkal szemben.

Az a tény, hogy az isztriai olasz kisebbség helyzete nem tekinthető különösebben kényes politikai kérdésnek a nemzetközi kapcsolatokban, annak is köszönhető, hogy ma a voltjugoszláv területeken élő olasz kisebbség egy fogyatkozó, Horvátország és Szlovénia területén mindenütt kisebbségben élő közösség.⁹ Ennek az őshonos, szülőföldjén élő kisebbség jogainak biztosítása láthatólag egyik országban sem érint vélt vagy valós politikai érzékenységeket és érdekeket.¹⁰ A majd' 60 milliós Olaszország számára a pár tízezres olasz kisebbség, gazdasági, társadalmi vagy politikai helyzetéből fakadóan nem jelent releváns migrációs veszélyt, Horvátország és Szlovénia számára pedig – különösen a '90-es évek etnikai háborúinak fényében – jelentős nemzetközi gesztus értékkel bír ennek a kisebbségi közösségnek a támogatása, kultúrájuk, identitásuk megőrzésének elősegítése anélkül, hogy ez a támogatás a többségi társadalomban számottevő ellenérzéseket gerjesztene. Ezért Olaszország a szlovéniai és horvátországi olaszok jogait alapvetően sikerrel tudta rendezni bilaterális kapcsolataiban, többek között az érintett országokkal kötött kisebbségvédelmi egyezményekben.

Az olasz–jugoszláv határvitákat rendező 1954-es ún. londoni egyetértési nyilatkozat és az ezt követő 1975-ös Osimo-i szerződés egyaránt érintette a határ mindkét oldalán megmaradt olasz és szlovén etnikai kisebbségek jogait. A londoni egyezményt megerősítve, az Osimo-i szerződés kimondta, hogy „*a felek, belső jogrendjükben kölcsönösen és egyenlő szinten biztosítják a kisebbséghez tartozó személyek védelmét*”.¹¹

Ezen felül Olaszország és a függetlenségét 1991-ben elnyert Szlovénia és Horvátország 1991 óta több kétoldalú és multilaterális szerződésben foglalkozott a kisebbségek jogaival.¹² Ezekben a szerződésekben is értelemszerűen a kölcsönös kisebbségvédelmi intézkedésekről és kötelezettségvállalásokról van mindenekelőtt szó, már

⁹ Az olaszok egyetlen isztriai településen sem alkotnak többséget.

¹⁰ Eltekintve a komoly anyagi következményekkel járó kárpótlási vitától: Olaszország és adriai szomszédai között az egyetlen etnikai-történelmi eredetű konfliktus a korábbi Jugoszláviából a második világháború után elűzött olaszok és leszármazottaik államosított vagyona utáni kárpótlás kapcsán merült fel. Ez Horvátországgal szemben még nyitott kérdés, de az EU-csatlakozásra készülő Szlovénia viszonyában, az elmúlt években, részlegesen, de lényegében a teljes és tényleges kárpótlást szorgalmazó olasz álláspont elfogadásával rendeztek a felek.

¹¹ Osimo-i szerződés 8. cikkelye.

¹² Vö. többek között: Szlovénia, Horvátország és Olaszország között létrejött 1992. január 15-én aláírt szándéknyilatkozat a Horvátországban és Szlovéniában élő olasz kisebbség védelméről (Olaszországban kihirdette az 1998. 04. 23-i 129. tv. – *Gazzetta Ufficiale* n. 104 del 7 maggio 1998); az 1998-as olasz–horvát kisebbségvédelmi megállapodás (*Gazzetta Ufficiale* n. 191 del 18 agosto 1998) vagy a Szlovénia és Olaszország között 2000. március 8-án Rómában aláírt kétoldalú kulturális és oktatási együttműködési megállapodás vonatkozó 3., 17. és 18. cikkelyei.

csak azért is, mert az olaszországi őshonos szlovén (és horvát) kisebbség lélekszáma és a szlovéniai, illetve különösen a horvátországi olasz kisebbség létszáma között nincs nagyságrendbeli eltérés. A kétoldalú kapcsolatokban az anyaország egyoldalú támogatásának feltételeiről külön nem rendelkeztek, de az ilyen gyakorlatok a fejlett kétoldalú együttműködés mellett, ma is zavartalanul működnek.

A fent már említett történelmi események miatt is, a két egykori jugoszláv tagköztársaság az elmúlt évtizedben méltányosan és nagylelkűen igyekezett rendezni a legnagyobb és legbefolyásosabb szomszéd államhoz kötődő olasz kisebbség kulturális és politikai jogait. A mai horvát és szlovén jogrendben egyaránt biztosítva van az ott élő olasz közösség számára az anyanyelvű alap- és középfokú oktatás, a helyi kisebbségi kulturális önkormányzatiság valamilyen formája és a helyi, illetve a parlamentekben – a számaránytól független – országos politikai képviselő is.¹³

Mindennek tükrében érthető, hogy a huszadik század végére a határon túli őshonos olasz kisebbségek közvetlen olasz állami támogatásának jelentősége, igénye és mértéke egyformán csekélylő vált. Az anyaországi támogatás – a politikai támogatáson kívül¹⁴ –, ma a határ menti együttműködés kiterjesztésében, illetve szűk körű közvetlen anyagi támogatásban jelenik meg.

A határ menti együttműködést támogató 1991/19. törvény 14. cikke úgy rendelkezett, hogy (az akkori) Jugoszlávia területén élő olasz népesség támogatására az olasz költségvetésből 12 milliárd lírát különít el, amely összeg felhasználásáról a Friuli–Venezia–Giulia tartománnyal és más szervezetekkel együttműködésben külön törvény alapján határoznak majd (ez a törvény azonban sem az eredeti 1993-as, sem a meghosszabbított, 1998-as határidőig nem született meg).

Ezt a törvényt egészítette ki – és élesztette fel a gyakorlatban – a jelenlegi, második Berlusconi-kormány idején meghozott 2001/73. tv., amely a Szlovéniában és Horvátországban élő olasz kisebbség támogatásáról rendelkezett (amint látjuk, a Bosznia–Hercegovinában megmaradt olasz nyelvi sziget támogatásának lehetősége ezzel kikerült a törvény hatálya alól), az 1991-es törvény időbeli hatályát kiterjesztette 2003. december 31-ig és a 2001-es esztendőre 9 millió, az azt követő két évre pedig 10–10 millió eurót különített el erre a célra. A 2001-es törvény szerint, a költségvetési támogatás felhasználásáról a Külügyminisztérium, az Olasz Unió (Unione Italiana)¹⁵ és a Trieszti Egyetem között megkötendő egyezmény alapján, az isztriai, fiumei és dalmáciai olasz menekültek egyesületeivel vagy képviselőivel történt konzultációt követően kerül sor. Az erre a célra elkülönített költségvetési támogatást az

¹³ Vö.: News Italia Press, *i. h.* és különösen az Európa Tanács Kisebbségvédelmi Keretegyezményének szlovéniai és horvátországi végrehajtásáról készített kormányzati és nem kormányzati országjelentéseket. <<http://riga.lv/minelres/coe/index.htm>>

¹⁴ A napi politikában jó példa erre Mirko Tremaglia, a külföldön élő olaszokért felelős tárca nélküli miniszternek Szlovénia és Horvátország EU-csatlakozása kapcsán tett nyilatkozata, aki 2002. december eleji isztriai látogatásán egyértelműen kifejtette, hogy a két ország EU-tagsága nagyban függ a kisebbségek (s különösen az olasz kisebbség) helyzetétől, amelyet az olasz kormány elsőrendű feltételként kíván figyelemmel kísérni a továbbiakban is. On. Mirko Tremaglia in visita a Fiume, 6–7 dicembre 2002. Comunicato di stampa <<http://www.governo.it/GovernoInforma/Comunicati/dettaglio.asp?=17740>>

¹⁵ Az Olasz Unió a horvátországi és szlovéniai olaszok demokratikusan megválasztott és az olasz állam által egyedüli képviselői joggal elismert ernyőszervezete.

olasz kisebbség anyanyelvi oktatásának fejlesztésére, kulturális és információs tevékenységek támogatására lehet felhasználni. Figyelemre méltó azonban, hogy maximum a teljes összeg 20%-a gazdasági-társadalmi célok támogatására, így például az üzleti kapcsolatok fejlesztésére is kiutalható. A végrehajtásról szóló megállapodás értelmében a rendelkezésre álló összegeket az Olasz Unió javaslatára, a F r i u l i – V e n e z i a – Giulia tartomány kormányzatának egyetértésével utalják ki, az Olasz Unió által megjelölt intézményeknek és programokra.¹⁶

A törvény szövege, szemben például a magyar vagy a szlovák kedvezménytörvény pontos kritériumokat megállapító megoldásával, általában a „Szlovéniában és Horvátországban élő olasz közösségek” támogatásáról szól, anélkül hogy a személyi hatályt pontosabban meghatározná, igaz az említett törvényektől eltérően egyéni kedvezményekről sem rendelkezik. A konkrét támogatások kiutalása pedig, ahogy azt láttuk, pontosan megnevezett intézmények feladata.

2. A közvetlen támogatásoknál sokkal jelentősebb lépést jelentett a határon túli olaszok jogi helyzetének rendezésében a 2001. évi állampolgársági és az ehhez kapcsolódó választójogi törvény módosítása. Bár ezek a jogszabály-módosítások csak közvetve érintették a dalmáciaiisztriai őshonos olasz kisebbségeket, mert számukra nem teremtettek új lehetőségeket az olasz állampolgárság megszerzésére, de mindenképpen elindítottak egy folyamatot, amelynek végcélja az olasz állampolgárság és az olasz nemzeti identitás tartós és automatikus összekapcsolása.

Az eredeti, 1992. évi 91. sz. állampolgársági törvény 18. cikkelye értelmében azok a személyek, akik az Osztrák–Magyar Monarchia területén éltek és 1920. július 16-a (az első világháborút lezáró saint-germain-i békeszerződés hatálybalépésének napja) előtt emigráltak, valamint az ilyen személyek egyenes ági leszármazottai, amennyiben a kérvény benyújtását közvetlenül megelőző három évben megszakítás nélkül és jogszerűen az Olasz Köztársaság területén éltek, jogosultak voltak állampolgársággért folyamodni a tartózkodási helyük szerint illetékes helyi önkormányzati hatóságnál.

2000-ben a parlament ezt a megoldást több okból is meghaladottnak tekintette: jogtechnikai módosításként fogható fel, hogy az új törvény az 1992-es törvény hatályát kiterjeszti azokra is, akik a saint-germain-i béke értelmében Olaszországnak juttatott területekről (pl. Dél-Tirol és Friuli tartomány jelentős része) emigráltak 1920 előtt (még akkor is, ha ezek a területek ma már nem tartoznak Olaszországhoz, lásd Isztria). Ugyanakkor az idők változását mutatja, hogy 2000-ben már nem tartotta fontosnak a parlament azt, az 1990-es évek első felében még nagyon erős jogfelfogást, amely, a kettős állampolgárság elkerülése érdekében annak az államnak az állampolgárságát preferálta, amelynek területén az érintett személy él.¹⁷ A 2000/379. tv. törölte az 1992-es törvény 18. szakaszát és az abban foglalt megszorító (az olaszországi

¹⁶ Legge 8 aprile 1998, n. 89 „Proroga dell’efficacia di disposizioni riguardanti il Ministero degli affari esteri” pubblicata nella *Gazzetta Ufficiale* n. 84 del 10 aprile 1998. Sajnos a támogatási eljárás részleteiről (a javaslattétel és az elbírálás szempontjairól, a támogatott programokról stb.) nem sikerült információkat szerezni.

¹⁷ Vö.: az Európa Tanács többes állampolgárság elkerülését célzó 1963-as egyezményét és az 1997-ben elfogadott Európai Állampolgársági Egyezmény rendelkezéseit. <<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/cadreprincipal.htm>>

tartózkodáshoz kötött) feltételeket. Az új szabályozás értelmében, a 2000. évi törvény hatálybalépését (2000. december 20.) követő öt esztendő alatt, mindenki, aki az egykori Osztrák–Magyar Monarchiának a törvényben meghatározott területén élt, és a saint-germain-i szerződés hatálybalépése előtt külföldre (Ausztriát kivéve – lásd alább) távozott egy nyilatkozattal a szokásos honosítási eljárás nélkül, egyszerűen a törvényben megkívánt leszármazotti igazolás csatolásával kérheti az olasz állampolgárságot az illetékes olasz önkormányzati hivatalnál vagy külföldön a területileg illetékes olasz konzuli szervnél. A törvény csak az Osztrák–Magyar Monarchia azon területein született személyek és leszármazottaik állampolgárságát érinti, akik *a)* a jelenlegi Olasz Köztársaság vagy *b)* a világháborúkat lezáró békeszerződések, illetve a határmegállapító Osimo-i szerződés értelmében jugoszláv fennhatóság alá került olasz területeken születtek és éltek 1920. július 16-a előtt.

A mai olasz törvényhozás úgy ítélte meg – s ez a törvényjavaslat vitájában pártállástól függetlenül egységes álláspontként jelent meg –, hogy meg kell nyitni az olasz állampolgárság intézményét a tartózkodási- és lakóhelytől függetlenül mindenki előtt, aki az olasz nemzethez tartozik. A kormány-előterjesztés hivatkozott arra is, hogy az állampolgárság ilyen deterritorializálása (a területi elvtől elvonatkoztató kiterjesztése) az évtized végén már összhangban áll a nemzetközi viszonyok változásával és az Európai Unión belül az állampolgárság területi kötöttségének visszaszorulásával. A politikai pártállástól független egyetértés mögött két, ebben a kérdésben szerencsésen találkozó érdeket lehet felfedezni: a jobboldali politikai erők (különösen a Nemzeti Szövetség) számára a feltétlen nemzeti egység gondolata, az olasz állam egyértelmű felelősségvállalása minden olasszal szemben legalább annyira fontos szempont volt, mint ahogyan a baloldali pártok számára is lényeges cél, a fogyatkozó olaszországi lakosság megerősítése a legkevesebb belpolitikai konfliktussal járó potenciális munkaerő, adófizető (és választópolgár) visszacsalogatásával. Figyelembe véve, hogy a legnagyobb érdeklődés az új törvény nyújtotta lehetőségek iránt a nemzetközi világban potenciális munkaerő kibocsátónak számító Dél-Amerikából volt várható, ezek a politikai várakozások nem tűnnek megalapozatlannak.¹⁸

A legfőbb kritika azért érte a törvényt, mert olyan személyekre (és leszármazottaikra) is kiterjeszti az állampolgárságot, akik ténylegesen soha nem voltak olasz állampolgárok (hisz a Monarchia állampolgáraiként vándoroltak ki), ráadásul egyáltalán nem biztos, hogy olasz nemzetiségűek lennének.¹⁹ Más oldalról viszont többen hiá-

¹⁸ Vö.: az olasz képviselőház alkotmányjogi bizottságában a törvényjavaslatot kísérő vitát és a bizottság állásfoglalását. <http://www.camera.it/_dati/leg13/lavori/stampati/sk5000/fronresp/45410a.htm>

¹⁹ A törvény egyedül azokra nem alkalmazható, akik az első világháború után a törvényben meghatározott területekről Ausztriába költöztek azzal a megfontolással, hogy ezek az emberek minden bizonnyal nem olasz nemzetiségűek voltak. Ugyanakkor ez a korlátozás nem terjed ki azokra, akik a Monarchia más utódállamaiba költöztek. Így gyakorlatilag könnyen lehetséges, hogy 1920 előtt Dél-Tirolban élő, majd a békekötés előtt pl. Magyarországra vagy Csehországba költöző magyar vagy cseh nemzetiségű személyek leszármazottai ma, a 2000-es törvény alapján olasz állampolgárságot kapjanak. Ld.: Enrico Grosso: *Italiani si nasce ... o si diventa? Come elevare per legge il numero dei cittadini (e quindi dei futuri elettori) residenti all'estero.* 2. p. <<http://www.mulino.it>> forum dei Quaderni Costituzionali

nyolták, hogy az új szabályozás sem rendezte a mai napig Szlovéniában és Horvátországban élő őshonos olasz kisebbséghez tartozó személyek olasz állampolgárságát. Ez utóbbi kérdést a törvény két okból nem érintette: egyrészt a párizsi békében rendezték az isztriai és dalmáciai olaszok állampolgárságát, amit Olaszország az egykori Jugoszláviával kötött nemzetközi szerződésekből is megerősített, másrészt jogi szempontból egyesek megkérdőjelezték, hogy miként lehet egy olyan állam állampolgáraival szemben az olasz állampolgárságot bevezetni, amely állam az Európa Tanács említett állampolgársági egyezményeinek nem részese.²⁰ Az elsőként említett aggály mindenestre komolyabbnak látszik, ugyanis a második világháborút lezáró párizsi béke, akárcsak a saint-germain-i szerződés, a békeszerződések értelmében idegen állam fennhatósága alá kerülő személyeknek az optálás lehetőségét kínálta, aminek értelmében a jugoszláv közigazgatás alatt álló területeken csak azok maradhattak, akik megszerezték a jugoszláv állampolgárságot, és olasz állampolgárságukról örökre lemondtak. A szövetséges hatalmak és Olaszország között létrejött párizsi békeszerződés II. szakasz 19. cikkelye egyértelműen rendelkezett, hogy az optálásra nyitva álló egyéves határidő alatt mindenkinek, aki az olasz állampolgárságot választja, el kell hagynia lakóhelyét, és Olaszország területére kell költöznie. A már említett partizán üldözések eredményeként is isztriai és fiumei olaszok százezrei éltek az olasz állampolgárság lehetőségével – és telepedtek át Olaszországba. Ezt a jogi helyzetet az azóta kötött kétoldalú szerződések sem módosították.²¹ Az olasz állampolgárság megadása a szlovéniai és horvátországi olaszok számára ezért Olaszország és két adriai szomszédja közötti kapcsolatokban több kérdéses politikai kérdés is érint. Így valószínű, hogy a horvátországi és szlovéniai olaszok állampolgárságát egyszerre rendezi majd Olaszország, ám erre nem várható, hogy Szlovénia EU-csatlakozása előtt sor kerüljön.²²

Az olasz állampolgárság kiterjesztésével kapcsolatban további kérdéseket vetett fel a választójog kiterjesztése a külföldön élő olasz állampolgárokra.²³ Sokan tartottak attól, hogy a külföldi állampolgárság egyszerűbb megszerzésének lehetősége akár milliós nagyságrendben is növeli majd az olasz állampolgárok és így a szavazópolgárok számát.²⁴ A választójogi törvény értelmében minden külföldön élő állampolgár élhet aktív szavazati jogával, amelyet az általános parlamenti választások, valamint az országos népszavazások alkalmával a területileg illetékes olasz konzulátuson gyakorolhat. A külföldön élő olaszok nyilvántartását a területileg illetékes konzuli szer-

²⁰ Gino Dassi: Il riconoscimento o il riacquisto della cittadinanza italiana. <<http://www.infotech.it/friulimondo/cittadinanza.htm>>

²¹ Nem beszélve arról, hogy a világháború végén olasz állampolgárságot választó személyeknek és leszármazottaiknak a háború utáni jugoszláv államosítások miatt elszenvedett anyagi kárainak rendezése Horvátország viszonylatában még mindig nyitott kérdés.

²² Az állampolgárság megadására irányuló szándék azonban már egyértelmű, hiszen 2001-ben egy Demokratikus Baloldal frakciójához tartozó képviselő Antonio Di Bisceglie és a konzervatív–nacionalista Nemzeti Szövetség képviselője, Roberto Menia jelképesen együtt nyújtottak be törvényjavaslatot a horvátországi és szlovéniai olaszok állampolgárságának rendezésére. Ezt akkor a kormány az említett politikai okok miatt nem támogatta, de könnyen előfordulhat, hogy ez a törvény is még ebben a parlamenti ciklusban megszületik.

²³ Vö.: Legge n. 459 del 27 dicembre 2001 norme per l'esercizio del diritto di voto dei cittadini italiani residenti all'estero. *Gazzetta Ufficiale* n. 4 del 5 gennaio 2002

²⁴ Vö.: Enrico Grosso: *i. m.*

vek kezelik, és az olasz külügyminisztérium összesíti a külföldön élő olaszok általános nyilvántartásában (Anagrafe degli Italiani Residenti all'Estero – A.I.R.E.).

Bár tény, hogy – különösen a dél-amerikai országokban – rendkívüli érdeklődés mutatkozik a törvénymódosítás óta az olasz állampolgárság iránt, a politikusok várakozásaival ellentétben, a szakértői becslések szerint a jelenleg külföldön élő állampolgárok száma (az olasz külügyminisztérium nyilvántartása szerint 2000-ben 2 748 321 személy)²⁵ csak pár százezer fővel gyarapodik majd az új szabályozás hatására.

A választójogi törvény módosításában külön gondot jelenthet, hogy annak ellenére, hogy a választójog kiterjesztésével együtt a törvény az olasz alsóházban 12 mandátumot különített el a külföldön élő állampolgárok képviselőjére, az alkotmány megfelelő módosítása még nem történt meg. Ezt a technikai kérdést is meg kell oldani ahhoz, hogy a legközelebbi parlamenti választásokon a jelenlegi 630 képviselőhöz a listán megválasztott 12 „külföldi” képviselő is csatlakozhasson.

3. A külföldön élő olaszok képviselői szervei és intézményei.

Az olasz állampolgárság kiterjesztésével, a klasszikus értelemben vett 'határon túli olaszok' fogalma is gyakorlatilag értelmét veszti, helyébe a 'külföldön élő olasz állampolgárok' kategóriája léphet. Tekintettel arra, hogy küszöbön áll a volt-Jugoszlávia területén élő olasz kisebbséghez tartozó személyek olasz állampolgárságának törvényi rendezése is, azt lehet mondani, hogy ebben az évtizedben az olasz parlament az állampolgárság intézményén keresztül megteremtette/megteremti a gyakorlatban az olasz nemzethez és az olasz államhoz tartozás általános, a lakóhelytől független, törvényileg biztosított egységének feltételeit. Ennek tükrében érdemes röviden a külföldön élő olaszokat képviselő intézményekről is szólni.

Bár értelemszerűen az olasz állampolgárok külföldi képviselőit a nemzetközi jognak megfelelően az olasz diplomáciai képviselők és konzuli hálózat látja el, azonban a hivatalos külföldi érdekképviselőken kívül létezik egy másik, a külföldön élő olaszok politikai érdekvédelmét és képviselőit szolgáló, az olasz jogszabályokban szabályozott nem kormányzati intézményhálózat is.

A külföldön élő olaszok választott képviselői szerveit a többször módosított 1985. évi 205. sz. törvény hívta életre, amely kimondta, hogy a külföldön élő olaszok minden konzuli körzetben, ahol legalább 3000 olasz állampolgár él, közvetlen választással létrehozják a helyi Külföldön Élő Olaszok Bizottságát (Comitato degli italiani all'estero – COMITES), amely az adott konzuli – vagy ennek hiányában diplomáciai képviselői – körzetben működik.²⁶ Minden COMITES egyesületi formában jön létre, vezető tisztségeibe (elnök, pénztárnok, elnökségi tagok) csak olasz állampolgárok választhatók, de igény szerint egyes területekkel külön foglalkozó szakmai bizottságok is létrehozhatók, amelyekben nem olasz állampolgárok is korlátozás nélkül részt vehetnek. Azokban a konzuli körzetekben, ahol 100 ezernél kevesebb olasz állampolgár él, a választott tagok száma 12, míg a 100 ezernél több olasz állampolgárt magában foglaló körzetekben 24. A választott tagokon kívül azonban az adott konzuli körzetben élő külföldi állampolgárságú, de olasz származású személyek is

²⁵ A.I.R.E. elérhető az alábbi honlapokon: <<http://www.cedweb.mininterno.it:8089/airecos.htm>> és <<http://www.edscuola.it/archivio/stranieri/anitest.html>>

²⁶ A COMITES-ekre vonatkozó jogszabályok, valamint rövid ismertető a tevékenységükről elérhető az olasz külügyminisztérium honlapján <<http://www.esteri.it/polestra/italstra>>

tagjai lehetnek a COMITES-nek. A helyben tevékenykedő olasz egyesületek által javasolt személyek közül, a COMITES választott tagjai közvetlenül jelölik ki a nem választott tagokat. A nem olasz állampolgárságú tagok aránya az európai országokban nem lehet több a választott tagok létszámának harmadánál, míg a tengerentúli országokban a kétharmadánál. A COMITES minden tagját öt éves időszakra választják, és korlátozás nélkül újraválaszthatók.

A COMITES feladata, hogy a konzuli képviselettel és a körzetben működő intézményekkel, egyesületekkel stb. együttműködésben előmozdítsa az ott élő olasz közösség oktatási, kulturális, társadalmi, szakmai, szociális igényeinek megfelelő kielégítését. Ezenkívül véleményezi a konzuli hatóságnak a helyi olasz közösség támogatását célzó kezdeményezéseit, és ezekre ajánlásokat fogalmaz meg. A COMITES feladata elsősorban az, hogy egy adott körzetben összefogja az olasz személyeket és civil szervezeteket, és az olasz diplomáciai képviseletekkel és konzuli szervekkel való kapcsolatában az adott olasz közösség szószólója és érdekképviseleti szerve legyen. A COMITES-egyesületek ezenfelül tevékeny részt vállalnak még az olasz kormányzat tájékoztatásában, ami az adott országban élő olaszok helyzetét, életkörülményeit, az ott élő olasz közösséget érintő társadalmi, jogi és politikai változásokat illeti.

Az olasz kormányzat egy általános konzultatív szervet is létrehozott 1989-ben a külföldön élő olaszok bekapcsolására, amely az olasz külpolitika kialakításához is tanácsokkal és javaslatokkal járulhat hozzá. Már 1975-ben felmerült a gondolat az olasz emigránsok első konferenciáján, hogy a kivándorolt olaszokkal kormányzati szinten is kellene foglalkozni, de az ötlet csak 1988-ban vált kormányzatiilag is elfogadott javaslattá. Az ún. Külföldön Élő Olaszok Legfőbb Tanácsa (Consiglio Generale Italiani all'Estero – CGIE), az 1989. évi 368. sz. tv. rendelkezései alapján 1991. december 12-én alakult meg. A CGIE-nek 94 választott tagja van, elnöke a mindenkori olasz külügyminiszter. A tagok csak olasz állampolgárságú személyek lehetnek, 29 tagot a külügyminiszter jelöl ki, 65 tagot pedig a COMITES-ek választanak meg. További 29 tagot a miniszterelnök nevez ki az alábbi felosztásban:

- 10 tagot az országos hatáskörű emigráns szervezetek soraiból,
- 9 tagot a szakszervezetek képviseletében,
- 7 tagot a parlamenti pártok képviseletében,
- 1 tagot jelölhetnek a határ menti ingázókat képviselő szervezetek,
- 1 tagot jelöl az olasz sajtó országos konföderációja (Federazione Nazionale della Stampa Italiana),
- 1 tagot pedig a határon túli olasz sajtó konföderációja (Federazione Unitaria della Stampa Italiana all'Estero).

A COMITES-eket is képviselő 65 tagot a COMITES-ek és az adott országban legalább már 5 éve működő emigráns olasz egyesületek közösen választják meg. A CGIE tagjainak választásában az emigráns olasz szervezetek részvételét, az adott országban működő olasz külképviseleti szerv mérlegeli annak fényében, hogy az illető szervezet milyen tevékenységgel járult hozzá az ott élő olasz közösség társadalmi, kulturális életéhez, mennyire tekinthető reprezentatívnak az illető szervezet vagy a szervezet által ajánlott személy, illetve lehet tud-e tenni az ajánlott személy a CGIE-

²⁷ DECRETO DEL PRESIDENTE DELLA REPUBBLICA 14 settembre 1998, n. 329 Regolamento recante norme sull'organizzazione del Consiglio Generale degli Italiani all'Estero

tagsággal járó kötelezettségeinek. A választott tagoknak a CGIE közgyűlésén való részvétele költségeit (utazási, ellátási és szállásköltségeit) az olasz kormány fedezi.²⁷ A CGIE közgyűlése egy évben kétszer ülésezik, amin kívül a tagok egyharmadának kérésére rendkívüli ülést is tarthatnak. A CGIE feladata, hogy előmozdítsa a külföldön élő olaszok és az olaszországi politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élet közötti kapcsolatokat, a lehető legjobban biztosítsa a külföldön élő olaszok jogainak érvényesülését, és megkönnyítse számukra kulturális, nyelvi identitásuk megőrzését, valamint segítse beilleszkedésüket a befogadó országban. Ennek keretében a CGIE az olasz gazdasági és társadalmi fejlődéssel összhangban megvizsgálja a külföldi olasz közösségek problémáit; a kormány vagy a képviselőház, illetve a szenátus elnökeinek kérésére ajánlásokat, javaslatokat tesz, jelentéseket és programokat készít az olasz állam törvényhozási és közigazgatási feladatainak, jogszabályainak, a nemzetközi és közösségi jogi egyezményeknek a külföldön élő olaszokat is érintő rendelkezéseinek módosítására vagy felülvizsgálatára. A CGIE ezenkívül háromévente a kormányon keresztül összefoglaló jelentésben számol be az olasz parlamentnek a külföldön élő olaszok helyzetéről, gondjairól és kilátásairól. A CGIE továbbá kötelezően állást foglal

- minden olyan kormányzati kezdeményezésben, ami a külföldi olaszok támogatását célozza,
- ami az oktatáspolitikát, szakképzés és társadalombiztosítás finanszírozásában több évre szóló programokat fogalmaz meg,
- ami a határon túlra szóló információáramlás, televízió és rádióadások, szakmai szervezeti tagság megszüntetésével kapcsolatos;
- ami a konzuli, iskolai és szociális szolgáltatások reformjait érinti. A CGIE elsőrendű feladata, hogy biztosítsa a külföldön élő olasz állampolgárok jogainak érvényesülését, a világban szétszóró olasz közösségeket támogassa és segítse. Továbbá fontos feladata, hogy az olasz emigránsok és leszármazottaik nemzeti identitását megőrizze, hozzájáruljon kulturális önazonosságuk fejlesztéséhez, az olasz nyelv, történelem és irodalom oktatásához. A CGIE politikai szerepet is vállal, amennyiben segíti a kormányt, a parlamentet és a tartományokat abban, hogy rugalmas, érzékeny és összehangolt külpolitikát folytassanak, amely megfelel az adott ország helyzetének és az ott élő olaszok érdekeinek.

* * *

Az olasz kormány az elmúlt évtizedben egyértelmű és végleges megoldást kívánt találni a világban szétszóródva élő olasz közösségek és olasz származású személyek közjogi és politikai helyzetének rendezésében. A megoldás, láthatólag egyszerűen az olasz állampolgárság teljes kiterjesztését jelenti. A külföldön élő olasz állampolgárok közvetett (CGIE) és 2001 óta közvetlen (külföldi választójog) politikai érdekképviseléséhez szükséges intézmények és jogszabályok már készen vannak, az utolsó elem a folyamatban, az isztriai olaszoknak állampolgárságot adó törvény is belátható időn belül elkészülhet. Ezzel Olaszország, Izrael és részben Németország példáját követve végleg és egységesen rendezheti a határain kívül élő olasz nemzetiségű vagy származású személyekkel való közjogi és politikai kapcsolatait.

Kisebbségi kérdés Spanyolországban

The Minority Question in Spain

From among the current EU member states, Spain has the largest Roma population (600.000–800.000). Yet, the legal and political aspects of their status remain unregulated. This practice is characteristic of Spain in general, since the effective participation of autonomous communities in the state legislature is unresolved and the lack of financial autonomy remains an ongoing concern as well.

A kisebbségek kérdésére az 1978-as spanyol alkotmány a maga nemében egyedülálló, több ország által csodált és követendőnek tekintett választ adott. Összekötötte ugyanis az állam területén alapvetően kompaktan élő kisebbségek ügyét a közigazgatás területi beosztásának, illetve hatásköri decentralizációjának kérdésével. Ez a megoldás azonban nem hirtelenül, hanem a történelmi–politikai realitások logikus, sőt szükségszerű következményeként jelent meg.

A hatályos szabályozás kialakításához vezető út

Spanyolországban a 19. század elején erős centralizációs, egységes állam kialakítására irányuló törekvések kerültek előtérbe. Az 1812-es Alkotmány volt az első lépés a francia forradalom elveinek megfelelő nemzetállami modell kialakítása érdekében, ez a törekvés a 19. század folyamán egyre erősödött. A nemzetállam kifejezés¹ itt olyan politikai nemzetet jelent, amelyben az államalkotó nemzetiségek a domináns nemzet szabályai szerint egységesülnek, homogenizálódnak. E rendszerben alapvetően a politikai egység tényezője dominál az egyes nemzetiségek kulturális, illetve nyelvi alapú összetartozása felett. Ennek megvalósítása azonban olyan módon történik, hogy a domináns nemzet a politikai egység és az államon belüli egyenlőség érdekében mintegy saját nyelve, illetve kultúrája elsőbbségével, sőt kizárólagosságával kívánja megszervezni az egységes államot.

A fenti törekvésekkel párhuzamosan azonban egy másik folyamat is megkezdődött a 19. század folyamán. A kultúrnemzeti ideológia alapjául-előfutárul szolgáló romantikus, nacionalista áramlatok jelentek meg előbb az egyes nemzetiségek kultúrájában, főként irodalmában, majd e jelenség politikai téren is éreztette hatását. Spanyolország több régiójában (különösen Katalóniában, Baszkföldön és Galíciában) regionalista mozgalmak indultak. E törekvések kezdetben kulturális, majd 1890-től kezdve politikai jelleget öltöttek, a kisebbségek nyelvük elismerését, illetve autonómiát kértek. *Az autonómia-törekvések azonban többségükben egy egységes Spanyolország keretein belüli autonómiára, nem pedig teljes elszakadásra irányultak.* A „mérsékelt függetlenedési törekvések” hátterében vélhetően az a nagyon fontos történelmi tény is áll, hogy a Spanyolország területén élő kisebbségeknek anyaországuk nincsen. Így a 19. századi nacionalista mozgalmak egyik fő mozgatórugója, a (kulturális, nyelvi, etnikai) nemzet egyesítése nem jelenhetett meg a spanyolországi mozgalmakban.

¹ Nagy Levente: A nacionalizmus természetrajza. *Kisebbségkutatás* 2001/1, 82. p.

A nemzetiségi mozgalmak a 20. század elejére szervezett politikai erőként képviselőt harcoltak ki a madridi Cortesben.² Az első világháború folyamán tömegmegmozdulások követelték az autonómiát a kisebbségek számára, e követeléseket Primo de Rivera szocialista diktatúrája fojtotta el. A második köztársaság 1931-es alkotmánya a nemzetállami kereteken belül azonban széles körű autonómiára adott lehetőséget a régiók számára. Így Katalónia 1931-ben önálló parlamentet, majd kormányt hozott létre. Franco diktatúrája (1936–1975) azonban a teljes centralizáció és egynyelvűség elvét követte, az autonómiákat megszüntette, az országot nyolc régióra osztotta, ahol a központi közigazgatás delegáltjai gyakorolták a hatalmat. 1975-ben, Francisco Franco halálát követően azonban kezdetét vette a demokratikus átmenet időszaka, az 1947-es utódlási törvény alapján királlyá koronázták Juan Carlos de Bourbon herceget. Az 1977-es választások a regionalista pártok győzelmét mutatták, különösen Katalóniában és Baszkföldön. Láthatóvá vált tehát, hogy a regionalizációs törekvésekkel kikerülhetetlenül szembe kell nézni.³ Ezzel egy időben azonban a spanyol kisebbségi törekvések azon jellegzetességét is felismerték, hogy a nemzetiségi mozgalmak nem teljes elszakadásra, hanem önálló államok föderációjának létrehozására töreksenek, azaz a spanyol állam keretein belül kívánnak függetlenné válni.

E helyzetre kellett tehát minden fél számára elfogadható megoldást találni az új alkotmány megalkotása során. *A politikai nemzet fennállásának, illetve az ezt alkotó nemzetek etnikai identitásának összeegyeztethetősége főként azon múlik, hogy kialakul-e az egyes állampolgárokból valamiféle – kulturális, nyelvi, vallási különbségektől független – azonoságtudat.*⁴ Ezt az összetartozást az állampolgárság intézménye, illetve néhány egyszerű és konkrét szimbólum, így az ország himnusza, zászlaja jelképezi. Puskás Tünde szerint a monarchia újraélesztésének is szerepe volt a közös politikai identitás kialakulásában, illetve megerősödésében. Az uralkodó személye a regionális és etnikai érdekek felett álló összetartozás szimbólumává vált. Kedvező volt az egységes állam fenntartása szempontjából az is, hogy kevésbé voltak erőteljesek a tényleges vallási, sőt nyelvi különbségek a többségi nemzet, illetve a kisebbségi közösségek között.⁵ Így Katalónia, Baszkföld, Galícia, illetve a kasztíliai többségi nemzet egyaránt római katolikus vallású. A katalán és a galíciai nyelvek ugyanúgy latin eredetű nyelvek, mint a spanyol, így kölcsönösen igen könnyen tanulhatók. Természetesen nem valamennyi nemzetiség vonatkozásában ilyen egyszerű a helyzet, így például a baszk nyelv nem indoeurópai nyelv.

A törekvések mérsékelt voltát és a helyzet rendezésének elkerülhetetlenségét felismerve a kormány 1977–1978 során, az alkotmányozási munkálatokkal párhuzamosan törvényerejű rendeletekkel ideiglenes autonómiát biztosított a régiók számára. Az 1978-as alkotmány elkészültekor a regionális beosztás már lényegében létezett, sőt több terület konkrét hatásköröket is gyakorolt.

² Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest, 2001. www.hhrf.org

³ Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – Initial periodical report submitted by Spain to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Art. 15. of the Charter Strasbourg, 23. Sept. 2002. www.coe.int

⁴ Puskás Tünde: Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum* Társadalomtudományi Szemle. A szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata. II. évf. 2000/1.

⁵ Pau Puig i Scotini: Paper presented at the Seminar „Representation of Minority Interests and Participation of Minorities in the Decision-Making Process” organised by the Office of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities. Budapest 1999, (Kézirat)

Nemzeti közösségek az 1978-as spanyol alkotmányban

A kisebbségi követeléseket figyelembe véve a spanyol államnak több lehetősége is kínálkozott az államszervezet reformjára. A konzervatív gondolkodók az Amerikai Egyesült Államok modellje alapján szerették volna átalakítani Spanyolországot, e felvetés azonban nem kapott komoly súlyt az alkotmányozási folyamat során.⁶ Az 1978. december 29-én népszavazással megerősített spanyol alkotmányt éles vitákat követően, 3100 módosító javaslat megtárgyalása után fogadták el. Az alkotmány 2. cikke meghatározó jelentőségű a nemzeti közösségek szempontjából: kimondja, hogy az alkotmány a spanyol nemzet felbonthatatlan egységén alapul, amely valamennyi spanyol közös és oszthatatlan hazája. Elismeri és garantálja a nemzetiségek, illetve régiók autonómiához való jogát, illetve hangsúlyozza a szolidaritás elvét.

Az alkotmány lehetőséget adott az egyes régióknak saját autonómia-státútumuk megalkotására, az autonómia egy sajátos válfaját hozva létre ezáltal. 1979 és 1983 között összesen 17 autonómia-státútumot fogadtak el: Baszkföld és Katalónia státútumát 1979-ben, Galícia, Andalúzia, Asturia, Cantabria státútumát 1981-ben, Rioja, Marcia, a Valenciái Közösség, Aragon, Castille-la Mancha, a Kanári-szigetek és Navarra státútumát 1982-ben, Estremadura, a Baleári szigetek, Madrid-Közösség és Castille-Léon alaptörvényét 1983-ban.⁷

Ehrlich⁸ szerint a spanyol modell a regionalizmus és a föderalizmus sajátos keveréke, központi állami fennhatóság alatt. Eide szerint a „területi autonómia egy, rendszerint szuverén államon belüli olyan megegyezést jelent, ahol a terület meghatározott részének lakói önkormányzat létrehozására irányuló önálló jogokkal rendelkeznek.”⁹ Szerinte az autonómiát a különbözteti meg a föderációs megoldástól, hogy az egyes területi részek között szimmetrikus vagy aszimmetrikus kapcsolat áll-e fenn. Így a föderációs rendszer önkormányzatiság szempontjából egyenlő jogokkal rendelkező entitásokból áll, míg az autonómiát élvező területek az államon belüli kompetencia tekintetében különböznek egymástól.

A spanyol alkotmány nem maga biztosít meghatározott körű autonómiát a nemzeti közösségek számára, hanem lehetőséget biztosít arra, hogy az alkotmányban meghatározott keretek között az egyes területi egységek maguk határozzák meg autonómiájuk határait, tartalmát. Autonómia létrehozására a következő területek jogosultak: az egymással határos, közös történelmi, kulturális és gazdasági jelleget viselő tartományok, a szigeten levő területek és a regionális történeti egységet alkotó tartományok. Ezenkívül nemzeti érdekből a parlament engedélyezheti az autonómia kialakítását a fenti feltételeknek meg nem felelő területi egységeknek is.¹⁰ Látható tehát, hogy még az autonómiára jogosult területeket sem konkrétan, taxatív módon határozza meg az alkotmány, hanem néhány kritériumot szabva szabad utat enged a közösségek önszerveződésének.

⁶ Charles E. Ehrlich: Ethno-cultural minorities and federal constitutionalism. Is Spain instructive? *Southern Illinois University Law Journal* Vol. 24, 2000. www.law.siu.edu

⁷ Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – Initial periodical report submitted by Spain to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Art. 15. of the Charter Strasbourg, 23. Sept. 2002. www.coe.int

⁸ Charles E. Ehrlich: *uo.*

⁹ Asbjörn Eide: Az állam területi integritása, kisebbségvédelem és autonómia. (ford.: Szilágyi István) *Comitatus. Önkormányzati Szemle* 1998. január VIII. évf. 1. sz. – http://vp.hu/comit/c9801/h_allam.html

¹⁰ Constitution of Spain Art. 143–144.

A státútumok az autonóm közösségek alaptörvényei, amelyeket az állam jogrendjének szerves részeként ismer el.¹¹ Az alaptörvények tervezetét az önkormányzatiság elnyerésére törekvő terület képviselőinek és szenátorainak gyűlése dolgozza ki, és a parlament ratifikálja a végleges szöveget.¹² Így az egyes régiók autonómia-státútumai hasonlóságuk ellenére sem egyformák, nem azonos hatásköröket tartalmaznak. Így például hat régióban a kasztíliai mellett egy másik nyelv is hivatalos nyelv, vagy Baszkföldön, Katalóniában és Navarrában önálló rendőrségi szervezetet hoztak létre. Az alaptörvények közötti különbségek elé egyetlen korlátot állít az alkotmány: nem szolgálhatnak gazdasági vagy társadalmi privilégiumok alapjául.¹³

Eide kategorizálását alapul véve tehát az *igen széles körű autonómia ellenére sem föderációról, hanem az államon belüli regionális autonómiákról van szó*. Ez az értelmezés (azaz az autonómiák gyakorlati megvalósulása) összhangban van az Alkotmány fent hivatkozott 2. cikkével is, amely szerint *a spanyol alkotmány a nemzeti szuverenitás egységén alapszik, amely az egész spanyol nemzet közös alapja*. Ennek szellemében az alkotmány – az állam egységének védelmében – kifejezetten tiltja az autonóm közösségek föderációját. A régiók együttműködése is csupán bizonyos feltételek mellett, meghatározott esetekben lehetséges.¹⁴

Fontos azonban kiemelni, hogy *ezen autonómiák – bár létrejöttükben kétségtől kulfontosságú a nemzetiségi, nyelvi-kulturális, történelmi tényező – nem személyi elven, etnikai alapon szerveződnek, hanem nemzetiségi hovatartozástól függetlenül az adott terület lakosságának közössége a belső önrendelkezés anyja*. Olyan ez, mintha létrejönne egy, az állam egészéhez képest fordított nemzetiségi arányokkal rendelkező mini-állam, ahol a lakosság demokratikus szabályok szerint dönt a hatáskörébe utalt kérdésekben. A döntések kisebbségi érdekeket preferáló volta így a demokratikus döntéshozatal lényegéből adódik. Ezt erősíti Scotini azon megállapítása,¹⁵ miszerint a kisebbségi autonómiák (különösen Katalónia) identitása nem etnikai alapokon nyugszik, hanem inkább területi, polgári alapú, azaz nyitva áll minden állampolgár előtt, nyelvétől, kultúrájától, születési helyétől függetlenül. Jordi Pujol, aki 1980 óta megszakítás nélkül a katalán kormány elnöke, a következőket mondta: „Katalán minden ember, aki Katalóniában él és dolgozik, és katalán akar lenni.”¹⁶ Mindezeket egybevetve *a spanyol modell igen speciális abból a szempontból, hogy kultúrnemzeti motiváció eredményeképpen nagyrészt politikai nemzet modellező autonóm régiók jöttek létre az egységes állam területén*.

A hatáskörök megoszlása a központi állam és az autonóm régiók között

Alkotmány keretszabályokat tartalmaz hatáskörök megoszlására nézve. Azaz felsorolja egyrészt azon *hatásköröket, amelyeket az autonóm közösségek választásuk szerint gyakorolhatnak, ezek között felsorol teljesen önállóan gyakorolható, illetve megosztott hatáskö-*

¹¹ Constitution of Spain Art. 147.

¹² Constitution of Spain Art. 146.

¹³ Constitution of Spain Art. 138.

¹⁴ Constitution of Spain Art. 145.

¹⁵ Pau Puig i Scotini: uo.

¹⁶ Idézi: Éltető Andrea – Hercsuth Andrea: Katalónia modernizációja. *Magyar Tudomány* 2003/6. – www.matud.iif.hu

röket.¹⁷ Önállóan gyakorolható hatáskörök többek között az autonóm terület belső intézményeinek, „államszervezetének” meghatározása, területszervezési kérdések, kulturális, sporttal és egészségüggyel kapcsolatos kérdések. Megosztott hatáskörbe tartozik például az a jogosultság, hogy az autonóm közösségek gazdasági fejlődésük érdekében intézkedéseket hozzanak – összhangban a nemzeti gazdaságpolitikai célkitűzésekkel. Összesen 22, az autonóm közösségek által gyakorolható hatáskört nevesít az alkotmány.

Felsorol továbbá 32 *kizárólagos állami hatáskört*,¹⁸ ide tartoznak például az állampolgársági, menekültügyi, külügyi, hadügyi, igazságszolgáltatási kérdések. Mindazon hatáskörök, amelyeket az alkotmány nem utal kizárólagos állami kompetenciába az autonóm közösségeket illetik meg statútumaik módosítása alapján.¹⁹ Azonban valamennyi olyan hatáskör, amelyet a statútum nem utal kifejezetten az autonóm közösségek hatáskörébe, az államot illeti. Az állam joga pedig minden esetben az autonóm szabályozások mögöttes jogaként van jelen.²⁰

Az alkotmány a *hatáskörök elosztását finomító további szabályokat* is tartalmaz.²¹ Így a nemzeti parlament kizárólagos állami hatáskörbe tartozó kérdésekben felhatalmazhat egy vagy több autonóm közösséget arra, hogy az állami törvények keretei között saját törvényeket hozzon. E törvények a nemzeti parlament ellenőrzése alá esnek. Ezenkívül az állam átruházhatja az autonóm közösségekre néhány olyan hatáskör gyakorlását is, amelyek természetüknél fogva átruházhatók. Ilyen esetben az átruházásról szóló organikus törvénynek minden esetben tartalmaznia kell a feladat ellátásához szükséges anyagi eszközök átruházását, illetve az állami ellenőrzés gyakorlásának módját. További hatáskör-elosztáshoz kapcsolódó rendelkezés, hogy az állam közérdekből hozhat olyan törvényeket, amelyek rendező elveket tartalmaznak az autonóm közösségek normatív szabályainak összehangolására.

Az autonóm közösségek belső szervezete, intézményrendszere

Ahogy azt a fentiekben láthattuk, az autonóm régiók hatáskörébe tartozik belső szervezeteik meghatározása is. Ez statútumukban történik, az alkotmányban meghatározott keretek között.²² A 17 közösség politikai rendszere parlamentáris képviselői rendszer. Fő szerveik a Törvényhozó Gyűlés, a Kormányzó tanács, az Elnök és a Főtörvényszék. E szervek főbb jellemzői a következők:²³

Törvényhozó testülete valamennyi közösségnek van – létszámuk 33 főtől (Rioja) 135 főig terjed.²⁴ E testületek funkciója kettős: a saját autonóm kormányhoz, illetve az állam

¹⁷ Constitution of Spain Art. 148.

¹⁸ Constitution of Spain Art. 149.

¹⁹ Constitution of Spain Art. 148.(2), Art. 149.(3)

²⁰ Constitution of Spain Art. 149.(3)

²¹ Constitution of Spain Art. 150.

²² Constitution of Spain Art. 152.

²³ Sipos Katalin: *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország)* MTA Állam- és jogtudományi Intézet, Budapest 1993. 40 p. Hivatkozik rá: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 91. p.

²⁴ Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – Initial periodical report submitted by Spain to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Art. 15. of the Charter Strasbourg, 23. Sept. 2002. www.coe.int

szerveihez egyaránt kapcsolódnak. Hatáskörükbe tartozik a törvényhozás, a kormány ellenőrzése, illetve a kormány elnökének megválasztása.

A Törvényhozó Gyűlés által megválasztott Elnököt az uralkodó nevezi ki. Szerepe a következő: egyrészt az autonóm közösség első számú közjogi méltósága, másrészt az állam képviselője az adott régióban. Ő nevezi ki és hívja vissza a Kormányzó Tanács tagjait, fellettük hierarchikus irányítási jogkört gyakorol.

A Kormányzó Tanács tagjai a minisztériumok vezetői. E szerv határozza meg az autonóm közösség által követendő politika irányvonalait, valamint törvényjavaslatokat terjeszt be. Szinte valamennyi autonóm közösségben van ún. helyi minisztérium, amely a pénzügyekre, a helyi közösségekkel fenntartott kapcsolatokra vonatkozó hatásköröket gyakorol.

Bár az alkotmány előírja Főtörvényszék felállítását, az egyes státútumok ritkán tesznek róla említést, nem tartalmazzák eljárási szabályait. E szerv feladatai közé tartozna a Kormányzó tanács, illetve a közigazgatás ellenőrzése.

Az autonóm testületek többségének a fentiekén kívül egyéb szervei is vannak, így például Ombudsman és Gazdasági és Szociális Ügyekért Felelős Tanács.²⁵ Az autonóm területek jelentős saját közigazgatási apparátussal rendelkeznek. A közigazgatásra fordított közkiadások 28,2%-át az autonóm tartományok adminisztrációjának költségei teszik ki. (58,7% az állami közigazgatás, 13,1% helyi önkormányzatok költsége.) A közigazgatás alkalmazottainak 47,8%-a²⁶ az autonóm tartományok igazgatásában működik.

Nyelvi kérdés

A hatályos szabályozás kialakításához vezető folyamat egyik fő mozgatórugója a 19. századi romantizmus és nacionalizmus volt, amelynek központi értékeiként a nemzeti nyelv, illetve kultúra szerepelt. Puskás Tünde szerint „az európaiak jelentős hányada a nyelvet nem csupán a kommunikáció eszközeként használja, hanem az etnikai csoportok közti különbségek legfontosabb jelképét is a nyelvben véli felfedezni”. A 19. századtól kezdve a nyelv mint az etnikai csoportok azonosságtudatának központi értéke egyre inkább előtérbe került. „A nyelvi identitás és a nyelvhasználat kérdéseinek nagymértékű egymásra hatása Európa számos nemzetállamában azt eredményezte, hogy a nyelv az etnonacionalisa mobilizáció és az egyes politikai és etnolingvisztikai csoportok közti hatalmi harcok eszközévé vált.”²⁷ Így az egységesítő, centralisztikus törekvések egyik legkézenfekvőbb eszköze volt a kisebbségi nyelv használatának tiltása, a legszűkebb magán-szférára való visszaszorítása. Franco például még az iskolai szünetekben is megtiltotta a baszk nyelv használatát.²⁸ Így a spanyolországi nemzetiségek követeléseiben is központi szerepet játszott a nyelvi jogok követelése, és gyakorlati jelentősége mellett máig szimbolikus jelentőséggel bír a nyelvhasználat kérdése.

A spanyol alkotmány rögzíti, hogy a kasztíliai az állam hivatalos nyelve, amelyet minden spanyolnak kötelessége ismerni és jogában áll használni. Lehetővé teszi azonban, hogy az egyes autonóm közösségek státútumai a spanyol mellett más nyelveket is hivatalos nyelvvé nyilvánítsanak. Előírja, hogy a különféle spanyol nyelveket a kulturális örökség részeként speciális védelemben kell részesíteni.²⁹

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Puskás Tünde: uo.

²⁸ Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 97 p.

²⁹ Constitution of Spain Art. 3.

Hat közösség élt az Alkotmány által biztosított lehetőséggel, és tett hivatalos nyelvénél a kasztíliai mellett más nyelvet is: így Baszkföldön és Navarrában a baszk (euskera), Katalóniában és a Baleári Szigeteken a katalán, Galíciában a galíciai, Valenciában a valenciai is hivatalos nyelvek. E közösségeknek külön nyelvtörvényeik is vannak a hivatalos nyelvek használatának szabályozására, ezeket 1982 és 1986 között fogadták el, Katalónia azonban 1998-ban új törvényt fogadott el.

A központi és közösségi nyelvhasználati szabályok azonban mindkét oldalról kritika tárgyát képezhetik. Egyrészt – az autonóm közösségek számára nem feltétlenül kielégítő a fent idézett alkotmányos szabályozás, amely a nyelvi pluralizmus elismerése mellett a kasztíliai nyelvet teszi meg a hatóságok és állampolgárok közötti kommunikáció bevett nyelvénél, az állam egyetlen hivatalos nyelvénél.³⁰ Másrészt viszont a kisebbségi autonómiák területi jellegével, lakosságának nemzetiségi szempontból nem teljesen homogén voltával kapcsolatosan is adódhatnak problémák. Így például Katalónia statútuma kimondja,³¹ hogy Katalónia nyelve a katalán, amely a spanyol nyelvvel együtt hivatalos nyelv. A katalán kormány kötelessége mindkét nyelv hivatalos és nem hivatalos használatát, valamint a két nyelv teljes egyenlőségét biztosítani. Ezzel szemben az 1998-as katalán nyelvtörvény kimondja többek között, hogy az oktatás nyelve az oktatás minden szintjén a katalán, ez az általában használatos nyelv a tanítás, illetve a kapcsolódó adminisztratív tevékenységek során. Az alapfokú oktatásban (kizárólag ott!) mindkét nyelv használata egyaránt lehetséges, a tankötelezettség végére mindkét nyelv ismerete kötelező. E szabályok láthatóan némiképp a katalán nyelvet preferálják a kasztíliaival szemben. Katalóniát az a szemrehányás is éri, hogy korlátozza a spanyol nyelv használatát a katalán kormány hivatalos dokumentumaiban. Mivel Katalónia lakosainak egyharmada nem katalán nemzetiségű, hanem más régiókból bevándorolt személy, ez a kérdés nem csupán elméleti jelentőségű.³²

A katalánok azonban teljesen más irányból közelítik meg e problémát, az ő értelmezésükben e szabályok lehetőséget biztosítanak a bevándorlóknak nyelvük elsajátítására, és a társadalmi megosztottság elkerülése érdekében mindenki számára mindkét nyelv ismeretét biztosítani kívánják.³³ Scotini szerint a „szimmetrikus kétnyelvűség” érvényesül – azaz a katalán anyanyelvűek a kasztíliai anyanyelvűekkel azonos egyéni nyelvi jogokkal rendelkeznek, legalábbis elméleti szinten. Megítélése szerint ez a teória inkább a katalán anyanyelvűek rovására csorbul – a Franco-rezsim következtében nem mindenhol lehet ténylegesen elboldogulni katalán nyelven. Így a katalán nyelvpolitika célja a katalán nyelv ismeretének és közéleti használatának általánossá tétele.

A spanyol rendszer árnyoldalai

Az 1978-as spanyol alkotmány révén kialakult rendszer létrehozására, ahogy azt a fentiekben láthattuk, nagyrészt történelmi szükségszerűségből került sor. Emiatt az a kritika érheti, hogy az alkotmányos szabályozás – különösen a hatáskörök elosztása tekintetében – nem egyértelmű, gyakorlatilag továbbra is inkább *politikai kompromisszumok*, mint a jogi szabályozás működteti a rendszert. Az ellentmondások és megválaszolatlan kérdések azonban egyértelmű, stabil szabályozást tennének szükségessé.³⁴

³⁰ Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 93. p.

³¹ Hivatkozik rá: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 93. p.

³² Charles E. Ehrlich: uo.

³³ Pau Puig i Scotini: uo.

³⁴ Charles E. Ehrlich: uo.

Nincs megfelelően megoldva az autonóm közösségek hatékony *részvétele az állami, központi törvényhozásban, akaratképzésben*. A spanyol parlamentben való részvételt a szenátusban való garantált tagság révén kívánja rendezni az alkotmány.³⁵ Előírja, hogy minden autonóm közösség egy-egy szenátort választ a szenátusba, illetve további egy-egy főt a területén élő minden egy millió lakos után. A szenátorokat a státútum előírásai-val összhangban a Törvényhozó Testület választja meg.³⁶ Ezzel kapcsolatosan a probléma az, hogy maga a szenátus is igen gyenge pozícióval rendelkezik a spanyol törvényhozásban.³⁷ A régióknak tehát más módon kell befolyást szerezniük a központi kormányzatra. Mivel a spanyol választási rendszer igen arányos, azaz nagy teret biztosít a pártoknak, a katalán nacionalista koalíció (Convergence and Union) általában bekerül a spanyol parlament alsóházába.³⁸

Az utóbbi időkig komoly gondot jelentett a *pénzügyi autonómia* hiánya az autonóm közösségekben. Az autonóm közösségek forrásai a következők: állami adókból a rendelkezésükre juttatott összegek, saját adók, illetékek, központi költségvetési hozzájárulások, tulajdonuk hasznosításából származó bevételek, hitelügyletekből származó pénzügyi összegek.³⁹ 1993-tól kezdve az állam növelte az autonóm közösségek részesedését a helyben beszedett személyi jövedelemadókból.⁴⁰

A spanyol rendszer „szépséghibájaként” jelenik meg a baszkkérdés. A *baszk szeparatizmus* gyakorlatilag mindazon elveket cáfolni látszik, amelyeken a spanyol rendszer, így például a katalán autonómia nyugszik. Daniel Conversei⁴¹ e jelenség okát a baszk, illetve katalán nacionalizmus gyökeresen eltérő voltában látja. Szerinte a katalán nacionalizmus elkülönült nyelvi és kulturális identitásra épül, ezek magas szintje biztos alapot teremt a kasztíliai asszimilációs hatásokkal szemben. A baszk nacionalizmus viszont szegényes irodalmi és művészeti hagyományokon alapszik, kialakulásában az állami centralizációtól való félelem játszott döntő szerepet, így inkább erőszak-alapú politikát valósít meg. Amíg a katalán nacionalizmus inkább befogadó, a baszk nacionalizmus nem teszi lehetővé a pozitív alapú önmeghatározást, így kirekesztő jellegű lesz. Amíg a katalánok alapvetően regionális autonómiára törekedtek, a baszk mozgalmaknál kezdettől fogva hangsúlyosan voltak jelen szeparatista törekvések is.

Az ETA („Euskadi Ta Askatasume”, jelentése „Euskadi és szabadság”) 1959-ben alakult. Önmeghatározása szerint „illegális forradalmi szervezet, amely három fronton küzd: kulturális, politikai és katonai fronton.”⁴² Egészen 1968-ig támadásai nem irányultak személyek ellen, a politikával semmilyen kapcsolatban nem álló személyek pedig először 1978-ban, az alkotmányozási folyamat időszakában estek áldozatul az ETA támadásának. Fontos azonban látni azt, hogy az ETA mint a baszk szeparatizmus hirdetője

³⁵ Constitution of Spain Art. 69.

³⁶ Charles E. Ehrlich

³⁷ Charles E. Ehrlich: uo., Pau Puig i Scotini: uo.

³⁸ Charles E. Ehrlich: uo.

³⁹ Constitution of Spain Art. 157.

⁴⁰ Pau Puig i Scotini: uo.

⁴¹ Pap András László: Baszkok, katalánok, spanyolok, óibér kultúra és identitás. Daniel Conversei könyvének ismertetése. (Daniel Conversei: *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative routes to nationalist mobilisation*. London Hurst 1997) *Külpolitika (Foreign Affairs)* 1998/4. 107–111. p.

⁴² Idézi: Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 98. p.

kisebbségben van a baszk közvélemény egésze vonatkozásában. Franco halálát követően a Baszk Nacionalista Párt nyíltan elhatárolódott a terrorszervezettől, a felelős politikai erők megelégedtek a területi autonómia írott jogszabályokon alapuló biztosításával. Baszkföldön a megkérdezettek csupán 15%-a állt ki a teljes függetlenség mellett.⁴³ Azaz a baszk szeparatizmus egy igen hangsúlyos, de számszerűleg mégis marginális kisebbség törekvése, amellyel szembe kell nézni, azonban Baszkföld egészét azonosítani vele nem szabad. Conversi megállapításai pedig szintén e kisebbségben levő törekvésre adnak magyarázatot.

A cigány kisebbség Spanyolországban

A spanyol „sikertörténet” taglalása során míg általában az autonóm közösségek nagy hangsúlyt kapnak, nem sok szó esik a cigány kisebbségről. Így van ez annak ellenére, hogy az *Európai Unió talán legnagyobb lélekszámú roma népessége* él Spanyolországban. A romák becsült létszáma – mivel a regisztrációt a magyar szabályozáshoz hasonlóan a spanyol alkotmány is tiltja – szociológiai kutatások alapján 630 847 fő,⁴⁴ azaz a teljes népesség 1,58%-át alkotják. Nem kormányzati becslések azonban ennél is magasabbra, 800 ezer fő fölé teszik a spanyolországi romák lélekszámát.⁴⁵ A roma kisebbség a 15. század óta van jelen Spanyolországban, az ország egész területén, valamennyi autonóm közösségben szétszórva élnek. A legtöbben, becslések szerint 45%-uk Andalúziában él, ezenkívül nagyobb számban vannak jelen Andalúziában és Murciában, illetve a nagyobb városokban, mint Madrid, Barcelona, Sevilla, Granada vagy Zaragoza.⁴⁶

A spanyolországi cigány kisebbség igen heterogén, különböző közösségekből és eltérő képzettségű és életvitelű személyekből tevődik össze. Ami viszont közös vonásuk, az az Európa Tanács Rasszizmus és Intolerancia elleni Bizottságának (ECRI) megállapítása szerint a többségi nemzettől (nemzetektől) elszigetelt diszkrimináció, marginalizáció és kirekesztettség az élet szinte valamennyi területén.⁴⁷ Így különösen problémát jelent az, hogy a 14 éven felüli gyerekek 70%-a kiesett a kötelező oktatási rendszerből. A lányok körében ez az arány 90%-os. A totális, illetve funkcionális analfabéták aránya a roma népesség körében sokkal magasabb, mint a lakosság egészét tekintve. Nagyon kevés roma jut el egyetemre. E jelenségek okait az ECRI egyrészt a roma családoknak az oktatási rendszerből való különféle okokra visszavezethető idegenkedésében, másrészt – és ennek kiváltójaként – a diszkriminációban, illetve a kedvezőtlen szelekciós kritériumok alkalmazásában látja. Felhívja továbbá a figyelmet arra a jelenségre is, hogy a romák gyakran bizonyos iskolákban koncentrálnak.

A roma népesség foglalkoztatottsága sem azonos a népesség egészének mutatóival – még mindig szokatlan az állandó munkahely, illetve különösen az alkalmazotti státus. A

⁴³ Gerencsér Balázs – Juhász Albin: uo. 100. p.

⁴⁴ Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par.1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int

⁴⁵ ECRI Second report on Spain adopted on 13. December 2002 and made public on 8. July 2003. www.ecri.coe

⁴⁶ Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par.1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int

⁴⁷ ECRI Second report on Spain adopted on 13. December 2002 and made public on 8. July 2003. www.ecri.coe

leggyakrabban (50–80%) házalással, kereskedelemmel, alkalmi munkákkal foglalkoznak, körülbelül 10–16%-uk van alkalmazotti státusban.⁴⁸ Ezzel kapcsolatban az ECRI ismét a széles körű előítéletelességre és diszkriminációra hívja fel a figyelmet.

Lakóhelyi kirekesztettség is sújtja a Spanyolországban élő romákat, nagyrészt lepusztult, külvárosi részekben, rendkívül rossz körülmények között élnek. Ezzel szoros összefüggésben, illetve az egészségügyben is tapasztalható diszkrimináció okán a roma népesség egészségügyi mutatói is jóval rosszabbak az átlagosnál.

Spanyolorzágnak a Nemzeti Kisebbségek Védelméről Szóló Keretegyezmény végrehajtása kapcsán készített országjelentése⁴⁹ szerint a legkevésbé népszerű kisebbsége a cigányság. Az ECRI pedig aggodalmait fejezte ki a roma személyeket esetenként érő rasszista motivációjú erőszakos cselekmények miatt.

A spanyol kormány már 1985-ben elfogadott egy a roma közösségek helyzetének javítására irányuló tervet,⁵⁰ ennek megvalósítására 1989-től kezdődően a központi költségvetés elkülönült keretet is tartalmaz. A terv céljai az életminőség fejlesztése, a szociális jóléti juttatásokhoz történő egyenlő hozzáférés biztosítása, a közéletben való részvétel elősegítése, a romák önszerveződésének megerősítése, valamint a rasszista megnyilvánulások elleni küzdelem. A spanyol kormány erőfeszítéseinek tekintetbevételével az ECRI felhívja Spanyolország figyelmét arra, hogy a jelenlegi intézkedések nem elegendők, illetve önmagukban nem célravezetőek. A tervek, cselekvések hatékonysága érdekében elkerülhetetlen a roma közösségekkel való szoros együttműködés tényleges igényeik megismerése érdekében. Ezenkívül az ECRI azt a hiányosságot is Spanyolország terhére rója, hogy *nincs koherens jogi szabályozás a romák kultúrájának, hagyományainak és nyelvének védelmére, politikai és közéleti jelenlétük biztosítására.*

Látható tehát, hogy még a legtokéletesebb, plurális rendszer sem feltétlenül alkalmas arra, hogy az érdekeik érvényesítésére nem vagy csupán alig képes közösségeknek pusztán az igazságosság, illetve szolidaritás eszméjétől vezérelve egyenlő jogokat és esélyeket teremtsen. Az alapvetően kisebbségbarát és a nemzetiségek belső önrendelkezési jogát a legmesszebbmenőkig elismerő spanyol rendszer több szempontból valóban példértékű lehet más államok számára is. Az eredmény szempontjából a motívumok közömbösek, a roma kisebbség vonatkozásában mégis van jelentőségük. Érdekérvényesítő képességeinek gyengesége következtében a roma kisebbség továbbra is a többség jóindulatára, illetve a nemzetközi fórumok közbenjárására hagyatkozhat csupán. Így nem valószínű, hogy a közeljövőben hatékony intézkedések valósulnak meg a roma kultúra és nyelv védelmében Spanyolországban.

Felhasznált irodalom

Gerencsér Balázs – Juhász Albin: *A kisebbségi autonómia (működő modellek, magyar elképzelések)*. Budapest, 2001 www.hhrf.org
ECRI Second report on Spain. Adopted on 13. December 2002 and made public on 8. July 2003. www.ecri.coe

⁴⁸ Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par.1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int

⁴⁹ Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par.1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int

⁵⁰ Parliamentary Bill of 3. Oct. 1985 on a Roma Development Plan

- Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par. 1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int
- Charles E. Ehrlich: Ethno-cultural minorities and federal constitutionalism. Is Spain instructive? *Southern Illinois University Law Journal* Vol. 24, 2000 www.law.siu.edu
- Asbjörn Eide: Az állam területi integritása, kisebbségvédelem és autonómia. (Ford.: Szilágyi István) *Comitatus. Önkormányzati Szemle* 1998. január VIII. évf. 1. sz. – http://vp.hu/comit/c9801/h_allam.html
- Éltető Andrea – Hercsuth Andrea: Katalónia modernizációja. *Magyar Tudomány* 2003/6 – www.matud.iif.hu
- Nagy Levente: A nacionalizmus természetrajza. *Kisebbségkutatás* 2001/1. 69–84. p.
- Pap András László: Baszkok, katalánok, spanyolok, óibér kultúra és identitás. Daniel Conversi könyvének ismertetése. (Daniel Conversi: *The Basques, the Catalans and Spain: Alternative routes to nationalist mobilisation*. London Hurst 1997) *Külpolitika (Foreign Affaires)* 1998/4. 107–111. p.
- Puskás Tünde: Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle. A szlovákiai magyar tudományos műhelyek folyóirata*. II. évf. 2000/1
- Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – Initial periodical report submitted by Spain to the Secretary General of the Council of Europe in accordance with Art. 15. of the Charter Strasbourg, 23. Sept. 2002 www.coe.int
- Report submitted by Spain pursuant to Article 25. Par. 1. of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (december 2000) www.coe.int
- Pau Puig i Scotini: *Paper presented at the Seminar „Representation of Minority Interests and Participation of Minorities in the Decision-Making Process” organised by the Office of the Parliamentary Commissioner for the Rights of National and Ethnic Minorities*. Budapest 1999, (Kézirat).

Kocsis Károly

A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002)

Changing Ethnic Patterns in the Carpatho–Pannonian Region (1989–2002)

The unprecedented economic, social, and political changes of the years following 1989 have brought about discernable changes in the former Socialist countries of the Carpatho–Pannonian Region: the natural decrease of the population increased spatial mobility and enhanced the process of losing of ethnic identity. This, in turn, resulted in a considerable ethnic transformation in the Carpatho–Pannonian Region, the population of which saw a decrease of population by 700.000 in the examined period. Among the ethnic changes, the most striking ones involved the accelerated decrease and assimilation of national minorities, the dynamic headway by the Roma population, and the increasing numbers and proportion of the population without emotional attachment. The study draws on the nationality data of censuses carried out in eight countries of the region between 1991 and 2001 to outline the statistical changes of national identity, the demographic ratios between majority and minority, the ethnic structure of the whole of the region, the current ethnic configuration of Hungarians and the Roma population, and its changes in the recent past.

A Kárpát-medence hajdani szocialista országaiban az 1989 utáni közel másfél évtizedben lezajlott korszakos jelentőségű gazdasági, társadalmi és politikai változások következtében a népesség természetes fogyása, megnövekedett térbeli mobilitása, fokozódó „elnemzetlenedése”¹ következtében számottevő etnikai átrétegződés volt megfigyelhető. A vizsgált időszakban több mint 700 ezer lélekkel csökkent népességszámú Kárpát-medencében a nemzeti kisebbségek felgyorsult fogyása, beolvadása, a cigányság lendületes térnyerése és a nemzeti kötődés nélküli népesség számának, arányának kirobbanó mértékű növekedése számított különösen feltűnő etnikai változásnak.

Az alábbiakban a Kárpát-medence etnikai térszerkezetének változását a régió nyolc országa utóbbi két népszámlálásának² segítségével kíséreljük meg felvázolni. Kutatásunk alapjául elsősorban a népszámlálásoknak a *nemzetiségi* (nemzeti, etnikai hovatartozási) adatai³ szolgáltak, mert az érintett országok (Ausztriát kivéve) legrészletesebb területi

¹ A népszámlálások nemzetiségi (nemzeti, etnikai kötődési) kérdéseire nem válaszoló, ismeretlen, értékelhetetlen választ adó népességet a továbbiakban „elnemzetlenedett” lakosságnak, a népszámlálási statisztikákban is rögzített jelenséget leegyszerűsítve „elnemzetlenedésnek” nevezzük.

² A vizsgált népszámlálások időpontjai: Magyarország 1990, 2001, Szlovákia 1991, 2001, Ukrajna 1989, 2001, Románia 1992, 2002, Szerbia 1991, 2002, Horvátország 1991, 2001, Szlovénia 1991, 2002, Ausztria 1991, 2001.

³ A nemzetiségi hovatartozást tudakoló kategória megnevezése: Magyarországon „nemzetiség”, Szlovákiában „národnost”, Ukrajnában „naționalnoszty” (1989), „etnicsne pohodzennija” (2001), Romániában „naționalitatea” (1992), „etnie” (2002), Szerbiában „nacionalna, etnicska pripadnoszty”, Horvátországban „narodnost”, Szlovéniában „narodnost” (1991), „narodni pripadnost” (2002), Ausztriában

bontásban ezeket tették közzé. Ausztriában a népesség etnikai rétegződésére csupán – az osztrák statisztikákban fél évszázada hagyományosnak számító – „köznyelvi” (Umgangssprache) adatok révén lehet következtetni. A többi, volt szocialista országban az ilyen jellegű tájékozódást még a nagy történelmi múltra visszatekintő, kisebb publicitást élvező *anyanyelvi* adatok is segítik. A szórványhelyzetben élő, fokozatosan asszimilálódó nemzeti kisebbségek „tényleges” lélekszámának megragadása érdekében – Európában egyedülálló módon – Magyarországon szakértői javaslatra bevezették a „nemzetiségi kulturális értékekhez, hagyományokhoz való kötődést” és a „családi, baráti közösségben használt nyelvet” tudakoló kérdést is.

Az 1991 és 2001 körüli népszámlálások adatainak kiértékelésével, összehasonlításával kapcsolatban komoly problémát jelent a nemzetiségi kérdésekre adandó válaszok jellegének és a válaszadási lehetőségek számának eltérése. Az „elnemzetlenedés” mértékének megítélésénél figyelembe kell vennünk, hogy erre a kérdésre a válaszadás Ukrajnában, Romániában, Ausztriában és 1990-ben Magyarországon is kötelező volt. Az 1991 körüli népszámlálások időpontjában a nemzetiségi kérdésre – Ausztriát kivéve⁴ – az adott országokban csupán egyetlen választ engedélyeztek. A legutóbbi népszámlálás időpontjában is hasonló volt a helyzet annyi eltéréssel, hogy Magyarországon ekkor már három nemzetiségi kötődés is megadható volt. Ez utóbbi lehetőség hazánkban természetesen a magát kisebbségi etnikai kötődéssel (is) rendelkezőnek nevező népesség lélekszámának tetemes mértékű növekedését eredményezte. A nemzetiségi összetétel kutatásánál fontos szempontnak számít, hogy *milyen* (állandó, lakó-, jelenlevő stb.) *népességre vonatkozólag* teszik közzé. A legutóbbi népszámlálás esetében a régió országainak többsége e tekintetben a *lakónépességet* vette figyelembe. A horvát Állami Statisztikai Hivatal (DZS) a 2001-es népszámlálás etnikai adatait azonban a jugoszláv statisztikai hagyományoknak megfelelően és nemzetpolitikai okok miatt az *állandó népességre* vonatkozólag publikálta.⁵ Az említett népszámlálás-technikai változások, problémák következtében egyes országokban a vizsgált nemzetiségi adatok összehasonlítása csak fenntartásokkal és nagy körültekintéssel lehetséges.

Nemzeti öntudat a statisztika tükrében

A vizsgált időszakban a Kárpát-medence hozzávetőleg 30 milliós népességén belül azok aránya, akik nem nyilatkoztak nemzetiségi hovatartozásukról, nem adtak értékelhető választ erre a kérdésre, illetve ismeretlen etnikai kötődéssel rendelkeztek, 1,2%-ról 2,8%-ra, lélekszámuk 369 ezerrel 828 ezerre nőtt. A „nemzetvesztés”, „elnemzetlenedés” megnö-

⁴ Az osztrák népszámlálások lehetővé teszik a „köznyelvi” megnevezésénél a kettős (pl. német-magyar, német-horvát) kötődés feltüntetését is.

⁵ Ennek köszönhető, hogy az 1991-es szerb ostrom során lerombolt, a horvát honvédelem szimbólumának számító, hivatalosan 31 670 állandó lakossal, valójában csupán 20 301 lakónépességgel rendelkező Vukovár papíron 2001-ben 57,4%-ban horvát többségűnek, míg a kényszerűségről távollévő, több mint tízezer horvátot leszámlítva (a lakónépességet figyelembe véve) valójában 51,3%-ban szerbek lakta városnak számított. Ez időpontban főként az 1991-es háborúval összefüggésben a horvátországi 4 437 460 állandó lakos közül csupán 4 020 025 tartózkodott állandó lakóhelyén. A 406 340 (9,2%) – jórészt tanulás, munkavállalás miatt vagy háborús kitelepítettként – távollévő közül 180 ezer az országban, 226 ezer külföldön tartózkodott (www.dzs.hr).

vekedésének hátterében elsősorban az áll, hogy Magyarország területén a 2001-es népszámlálás időpontjában a számlálóbiztosok fokozott mértékben hívták fel a lakosság figyelmét arra, hogy az etnikai, vallási kérdésekre történő válasz ezúttal már nem kötelező,⁶ és ennek eredményeként Magyarországon több mint 570 ezren (5,6%) nem vették a fáradságot, hogy nemzetiségükről nyilatkozzanak (*1. táblázat*). Ezzel ellentétes folyamat, a nemzeti öntudat megerősödése volt megfigyelhető a délszláv háborúban érintett országok területén. Horvátországban az ún. „jugoszláv” etnikai kategória megszüntetése, az etnikai, vallási hovatartozás nyílt megvallásával kapcsolatos társadalmi elvárások miatt a nemzetiségi kötődéssel nem rendelkezők aránya tetemesen lecsökkent (az ország pannon, közép-európai részein 5,1%-ról 1,9%-ra). A szerb statisztika ugyan továbbra is felkínálta a „jugoszláv” etnikai identitás lehetőségét, de a közhangulat, a korábban „eljugoszlávosodott” népesség eredeti etnikai kötődésének megerősödése miatt az említett társadalmi réteg aránya a Vajdaságban 9,8%-ról 6,8%-ra csökkent. A nemzetiségi kötelékek lazulásának mértéke a részletes területi képet tekintve meglehetősen eltérő. Ez a folyamat különösen a régió vegyes etnikumú és leginkább urbanizált, a globalizáció által leginkább megérintett területein látványos (Magyarországon Budapesten és agglomerációjában, a vidéki nagyvárosokban, Baranya néhány vegyes etnikumú területén, a Vajdaságban az etnikailag legtarkább népesség-összetételű Szabadka, Zombor és Újvidék környékén). Erdély, Kárpátalja és az Őrvidék területén ugyanakkor szinte mindenki nyilatkozott nemzetiségi hovatartozásáról. Az „*elnemzetlenedés*” mértékének eltérései nagyfokú megegyezést mutatnak az „*elvilágiasodással*”.⁷ A vallási (csakúgy, mint a nemzeti) kötődés nélküliek aránya különösen magas Magyarországon (25,4%), Szlovákiában (15,9%), a Muravidéken (14,5%) és a Vajdaságban (7,7%). Ez az arány ugyanakkor az etnikai, vallási értékekhez kimagaslóan ragaszkodó erdélyiek és őrvidékiek esetében még az 1%-ot sem éri el.

Népesedési, etnikai összkép

A Kárpát-medence területén élő népesség száma 1991 és 2001 között – az általánossá vált természetes fogyás és a gazdasági, illetve háborús okokra visszavezethető migrációs veszteség miatt – 30,2 millióról 29,4 millióra (2,4%-kal) csökkent (2. táblázat). A természetes és mechanikus népmozgalmi okok eltérő mértékben befolyásolták a régió népeseződését. Annak eredményeként, hogy az élveszületések számát a halálozásoké viszonylag későn (csupán 1999-ben és 2001-ben) haladta meg, Kárpátalján és Szlovákiában a népesség száma a vizsgált időszakban még 0,2%-kal, ill. 2%-kal nőtt. Az Őrvidék és a Vajdaság esetében is figyelemre méltó (2,5%, ill. 0,9%-os) népességnövekedés azonban már a jelentős bevándorlási többletnek (pl. a Vajdaságba telepített harmadmilliónyi szerb menekültnek) volt köszönhető. Magyarország esetében a népességvesztéseszerényebb értéke (–1,3%) a 2002-ben már –3,5%-es természetes fogyást némileg ellensúlyozó ván-

⁶ Magyarországon a választadás önkéntessége a statisztikáról szóló 1993. évi XLVI., az adatvédelemről szóló 1992. évi LXIII. és a nemzeti, etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvénynek volt elsősorban köszönhető. (2001. évi népszámlálás, 4. Nemzetiségi kötődés. A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai, KSH, Budapest, 2002, 9. p.).

⁷ A szövegben leegyszerűsítve „elvilágiasodott” népességnek nevezzük azokat, akik a népszámlálás idején magukat ateistának, nem vallásosnak nevezték, nem válaszoltak a vallási, felekezeti kérdésre, illetve ismeretlen volt vallási kötődésük.

dorlási nyereség számlájára írható. *Erdélyben* a cigányság magas természetes szaporodása, *Horvátország pannon területén* a boszniai horvát menekültek tömeges betelepítése ellenére 6,4%-kal, ill. 6,1%-kal *csökkent* a népesség száma. A súlyos demográfiai veszteség hátterében Erdélynél főként az 1992 óta megfigyelt szakadatlan természetes fogyás, a németek felének és a románok százazezreinek kivándorlása, Pannon-Horvátországnál negyedmilliónyi szerb elmenekülése, a háborús veszteségek és az 1998 óta állandósult természetes fogyás áll.

Az elmondottakkal összefüggésben az egy milliónál népesebb etnikumok közül csupán a *horvátok* (5,3%), *ukránok* (3,7%) és *szlovákok* (2%) *lélekszáma gyarapodott*. A népesség közel 2/3-át jelentő magyarok, románok és szerbek viszont nem tudták 1991 környéki népességszámukat megőrizni (–8,9%, –5,2%, ill. 4%-os veszteség) (2., 3. táblázat). A kisebb etnikumok (pl. németek, csehek, oroszok, bosnyákok) lélekszámát az 1991–2001 közötti periódusban főként az anyaországaik felé mutató, jelentős kivándorlásuk tizedelte meg. A 2001 körüli népszámlálások időpontjában a Kárpát-medence *legjelentősebb* etnikumainak a *magyarok* (11,7 millió, 39,7%), *románok* (5,5 millió, 18,5%), *szlovákok* (4,7 millió, 16%), *horvátok* (2,8 millió, 9,6%), *szerbek* (1,5 millió, 5,1%), *ukránok*, *ruszinok* (1,1 millió, 3,8%) és *cigányok* (0,6 millió, 2%) számítottak. Az 1941–2001 közötti periódusra jellemző *etnikai folyamatok legnagyobb nyerteseinek* a *cigányok*, *szlovákok*, *ukránok-ruszinok* és (az elmúlt évtizedben megfigyelt veszteségeik ellenére) a *románok* számítanak. Ez idő alatt a Kárpát-medencében magukat *németnek* vallók száma csaknem ötödére, a *magyaroké* 4,2%-kal csökkent. Az elmúlt hat évtizedes időszakban a magyarok és németek össznépességen belüli együttes aránya – súlyos népmozgalmi veszteségeik miatt – 56,7%-ról 41%-ra zuhant.

Államalkotó nemzetek, nemzeti és etnikai kisebbségek

A Kárpát-medence területén az elmúlt évtizedben az *államalkotó (többségi) nemzetek* együttes aránya 84% körül stabilizálódott, mely nagyfokú térbeli eltérések átlagaként értékelhető (4. táblázat). A *magyarországi magyarok arányának* rendkívüli mértékű *viszsaesését* (97,8%-ról 91,2%-ra) elsősorban a *vajdasági szerbek* és a *horvátországi horvátok* nagymértékű *térnyerése* ellensúlyozta. Az események hátterében főként az anyaországi magyarok nagyarányú elnemzetlenedése, a szerb–horvát háború anyaországok felé irányuló (szerb és horvát) menekülthullámai álltak.

Míg 1941-ben a régió népességének negyede számított a *nemzeti kisebbségek* tagjának, addig egy évtizeddel ezelőtt már csak minden 7., napjainkban pedig legfeljebb minden 9. lakos tartozik közéjük. A (csaknem 2/3 részben magyar nemzetiségű) nemzeti kisebbségek *aránya* 1991–2001 között a Kárpát-medence nagy részén – a többnyire az anyaországokat célba vevő elvándorlás, a statisztikákban rögzített nemzetváltás és az elöregedtségükkel összefüggő természetes fogyásuk miatt – *csökkent*. Kivételesen csupán két esetben nőtt a nemzeti kisebbségek %-os aránya – a népszámlálási statisztikákban a többes etnikai kötődés lehetővé tétele (Magyarország), illetve a nagyarányú bevándorlás miatt (Örvidék-Ausztria).⁸ A vizsgált terület legnagyobb etnikumai közül a románoknak és a szlovákoknak csupán elenyésző része (1,3%, ill. 2,2%) él kisebbségi sorban, míg az őshonos kárpátiai magyarságnak még mindig több mint ötöde lakik a magyar ál-

⁸ Az Örvidék (Ausztria) esetében – a hivatalos politikai státusuktól függetlenül – a „nemzeti kisebbségi” kategóriába soroltunk mindazon, köznyelvről (Umgangssprache) nyilatkozott lakost, aki nem a német többség vagy a cigány etnikai kisebbség nyelvét adta meg sajátjaként.

lam jelenlegi határain túl (5. táblázat). Az anyaországgal nem rendelkező *etnikai kisebbség*, a *cigányság* (romák) *aránya* viszont alig csillapodó természetes szaporodásuk és növekvő nemzetiségi öntudatuk miatt – a népszámlálások önbevalláson alapuló adatai szerint 2001-ben – *2%-ra nőtt*.

A régió magyar és cigány népessége

Az alábbiakban arra való tekintettel, hogy a Kárpát-medencében számos bel- és külpolitikai konfliktus forrásául szolgáló nemzeti- és etnikai kisebbségek közül a magyarok és cigányok lélekszáma kimagaslóan a legnagyobb, így jelenlegi demográfiai helyzetüket, etnikai térszerkezetüket, illetve annak közelmúltbeli változását külön is megkíséreljük felvázolni.

Magyarok. Földünk magyarjainak száma az 1980 körül becsült 15 millióról, 1990-ben 14 millióra, napjainkban *13 millióra* csökkent. Ebből a 2001–2002-es népszámlálások időpontjában a *Kárpát-medencében 11,7 millió magyar nemzetiségűt és 12 millió magyar anyanyelvűt* írtak össze. Nagyarányú (–8,9%-os) csökkenésük az elmúlt évtizedben első sorban őshonos településterületükön, azon belül főként a volt jugoszláv tagköztársaságok és a tágan értelmezett Erdély területén (–30 és –12% között) következett be (6. táblázat). A tetemes demográfiai veszteség eredményeként a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya a Kárpát-medence össznépességén belül 1991 és 2001 között 42,5%-ról 39,7%-ra mérséklődött. A magyarok fogyása természetesen a kisebbségben élők esetében (–10,9%) volt a nagyobb mértékű, ellentétben az anyaországiakéval (–8,3%). Magyarországi magyarok lélekszám-csökkenésének a természetes fogyásnál (1991–2001: –3,56%) is nagyobb mértéke annak volt köszönhető, hogy 570 ezer (feltehetően magyar származású, a népesség 5,6%-a) nem nyilatkozott nemzetiségéről. Ennek alapján kijelenthető, hogy a *nemzeti öntudat* a kárpát-medencei magyarok körében a *magyarországiak esetében a leggyengébb*, Erdélyben és Kárpátalján a legerősebb, ahol a magyarok településterületén 1% alatti az etnikai hovatartozásáról nem nyilatkozók aránya.

A magukat *magyar nemzetiségűnek* vallók közül *9,3 millióan Magyarország, 1,4 millióan Erdély, 520 ezren Szlovákia, 290 ezren a Vajdaság, 151 ezren Kárpátalja, 15 ezren Horvátország pannon területeinek* lakói. A Vajdaságot és Horvátországot kivéve a magyar anyanyelvűek száma mindegyik makrorégióban meghaladja a magyar nemzetiségűekét. Leginkább a szlovéniai Muravidéken (+20,6%-kal) és Szlovákiában (+10,1%-kal). A Kárpát-medence déli területein (pl. Dél-Bánság, Szerémség, Szlavónia), ahol a magyarok szórványokban, nyelvszigetekben küzdenek egyre reménytelenebbül fennmaradásukért a magyar nemzetiségűeknek csupán 19–25%-a tekinti a magyart anyanyelvének. E tekintetben különösen súlyos a helyzet a szlavóniai Belovár-Bilogora megyében, ahol a magyaroknak már 3/4-e vallja anyanyelvének a horvátot. Hozzávetőleg ugyanezek a területeken, illetve a szlovéniai Muravidéken, az ausztriai Örvidék déli részén és Budapesten fogyott legnagyobb mértékben (20–40%-kal) 1991–2001 között a magyar nemzetiségűek száma. Ugyanakkor ÉK-en (Ugocsában, Beregben, Szabolcs középész részén), Budapest agglomerációjában, az Örvidék északi részén, Bécs és Bécsújhely környékén számottevően gyarapodott a magyarok lélekszáma. A magyar többségű etnikai terület az elmúlt évtizedben 30 településsel zsugorodott, melyek közül 23 (köztük olyan fontos hajdani járási székhelyek, mint Szepsi és Torna) a magyar–szlovák nyelvhatár Duna és Hernád közötti szakaszára jutott. A helybeli magyaroknak a románokénál nagyobb mértékű fogyása miatt az 1990-es évek végén, alapítása óta először vált román többségűvé a jelenleg 150 ezer lakosú székely főváros, Marosvásárhely is. A szerb menekültek betelepí-

tése és a magyarok lélekszámának rohamos fogyása miatt 2002-re olyan fontos bácskai településeken is kisebbségbe szorultak a magyarok, mint Temerin és Bajmok. Az említett magyar etnikai térszerkezeti veszteségeket néhány magyarországi német, horvát, szlovák, romániai szatmári sváb⁹ és kárpátaljai ugocsai falu magyar többségűvé válása nem tudta ellensúlyozni.

A magyarok lélekszámával kapcsolatban a fentiekben tényszerűen ismertetett, a melékelt táblázatokban tükröződő nyers statisztikai adatok és demográfiai változások háttérben megbúvó objektív (természetes és mechanikus népmozgalom) és szubjektív tényezők (pl. a nemzeti öntudat szintje, ereje, azt meghatározó külső faktorok, asszimiláció, nemzetváltás, népszámlálás-technikai problémák) ismertetésére e helyen csupán rendkívül vázlatosan nyílik mód.

A *természetes népmozgalom* területi különbségei¹⁰ magyar viszonylatban közel évszázados gyökerekkel rendelkeznek. Az elmúlt évtized(ek)ben megváltozott életvitel, fokozódó elszegényedés, létbizonytalanság, megingó házasságok, tömeges válások, az időben kitolódó gyermekvállalás és a drasztikusan csökkenő gyermekszámú családmodell miatt a magyarlakta vidékek közül ma¹¹ már csak a Székelyföld esetében beszélhetünk *természetes szaporodásról*. A közelmúltban haladta meg a halálozások száma az élveszületéseket a Csallóközben és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A *természetes fogyás* az elmúlt dekádban *legnagyobb* mértékben a *délvidéki* magyarokat tizedelte, és tényleges fogyásuk egyik leglényegesebb okozójává vált.¹² A *mechanikus népmozgalom* esetében a *gazdasági* indíttatású vándorlások leginkább az északkeleti, keleti (kárpátaljai, tiszántúli, erdélyi) magyaroknak, míg a *politikai indíttatásúak*¹³ főként a szerbiai és horvátországi magyaroknak okoztak súlyos veszteségeket. A történelmileg kialakult, *nyugatról kelet felé* mu-

⁹ A 20. századra már túlnyomórészt elmagyarosodott szatmári (Nagykároly környéki) svábok 1992-ben a németországi kivándorlás lázában hirtelen tömegesen vallották magukat német nemzetiségűnek. Az országoshoz képest kisebb mértékű kivándorlásuk után a helyben maradt többsége visszatért a magyar anyanyelvüknek megfelelő magyar nemzetiségi kategóriába. (A szatmár megyei német nemzetiségűek száma: 1977-ben 6395, 1992-ben 14 351, 2002-ben 6380.) Ennek köszönhetően néhány szatmári település ma ismét magyar többségűnek számít.

¹⁰ Itt elsősorban a korán megindult egykézés, rohamosan csökkenő natalitás miatt elöregedő magyar Délvidék és a magas vitalitású magyar Északkelet, ill. Kelet (Székelyföld) demográfiai szembenállására gondolunk.

¹¹ 2000-ben a természetes szaporodás Kovászna megyében 1,2‰-et, Hargitában 0,01‰-et ért el. Ugyanekkor Erdély népességének természetes fogyása –1,3‰, egész Romániáé –0,9‰ volt.

¹² A természetes fogyás 2000-ben a vajdasági és muravidéki magyarlakta területeken –10–11‰-es érték körül mozgott, mely a legkedvezőtlenebb azonos hazai (fővárosi, Békés és Csongrád megyei) mutatók (–5,2 – –4,8‰) dupláját képezte.

¹³ A politikai indíttatású migrációk közül elsősorban a délvidéki magyarok (főként hadköteles korú, szerbiai magyar férfiak) tömegeinek az 1991–1995 közötti szerb–horvát háború és az 1999-es szerbiai események (pl. Koszovó, NATO bombázások) miatti elmenekülését kell kiemelnünk.

¹⁴ Ezt a nyugat–keleti jövedelmi lejtőt jól szemléltetik az egy főre jutó nemzeti jövedelem kárpát-medencei eltérései is (GDP/fő, 2000-ben, USA dollárban): Ausztria 23 940, Szlovénia 9760, Magyarország 4830, Horvátország 4550, Szlovákia 3760, Románia 1720, Szerbia-Montenegró 930, Ukrajna 720.

tató, egyre meredekebb *jövedelmi, gazdasági-fejlettségi lejtőn*¹⁴ magyarok tíz- és százazei kíséreltek meg felkapaszkodni nem csupán ukrán, román–magyar, osztrák, hanem magyar–osztrák viszonylatban is. Az ilyen jellegű migrációknak köszönhetően nőtt kimagaslóan a magyarok száma Bécs és Bécsújhely környékén, az ausztriai Örvidék északi részén, illetve Budapest agglomerációjában.¹⁵

Azt a statisztikai tény, hogy egy időpontban mennyien vallják magukat magyarnak, számos, ún. szubjektív tényező is befolyásolhatja. Ezek közül kiemelkedik az *adott államnak és az anyaországnak a magyar kisebbséggel* (és a magyar nemzet egészével) *kapcsolatos politikája* is. A *magyar településterület földrajzi jellege* (pl. tömb, nyelvsziget, szórvány), az *interetnikus kontaktusok* (főként a kisebbségek beolvadását felgyorsító *vegyes házasságok*) mértéke szintén a *természetes asszimilációt*, majd a statisztikában is megnyilvánuló *nemzetváltást* befolyásolhatja.¹⁶ Ezek a tényezők természetesen a magyar kisebbségek egészét érinthetik, de lélekszámukat az elmúlt évtizedben leginkább a szlavóniai, muravidéki, a felső-őrségi és szlovákiai (főként nagyvárosi és nyelvhátár menti) magyarok esetében apasztották. A magyarságnak az adott országban megfigyelhető presztízse és a társadalmi közhangulat jelentős hatást gyakorol a *magyar anyanyelvű cigányság identitására*, a roma, magyar, illetve az államalkotó etnikum közötti „nemzet(iség)választására”. Az 1990-es években a kevésbé magyarbarát, mečiari-politika miatt a *szlovákiai nőgrádi, gömöri magyar-cigányok* ezrei „pártoltak” el a magyar nemzetiségűektől, és vallották magukat inkább romának, mint (korábban) magyarnak.¹⁷ Ezzel szemben, a rendszerváltás után a – túlnyomórészt magyar anyanyelvű – *kárpátaljai cigányság* körében ismét vonzóvá vált a gazdaságilag egyre fejlettebb anyaországgal rendelkező magyarság és ennek eredményeként főként Munkácson és környékén tetemesen nőtt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma. Szintén Kárpátalján lehattunk tanúi annak, hogy nemzetpolitikai, népszámlálás-technikai okok megváltozása miatt az *ugocsai görög katolikus* (emiatt korábban ukránként nyilvántartott) *magyar anyanyelvűek* immár szabadon vallhatták magukat magyar nemzetiségűnek, mely a Nagyszőlősi járásban a magyarok 10,8%-os gyarapodását eredményezte 1989–2001 között.

Cigányok (Romák). Földünk cigány népességének harmada¹⁸ a Kárpát-medence lakója, ahol a legutóbbi népszámlálások adatai szerint 579 ezren (2%) vallották magukat *cigány*

¹⁵ A fővárosi agglomerációban a népesség (természetesen túlnyomórészt a magyar nemzetiségűek) számának növekedése főként a Budapestről kiinduló, az elmúlt másfél évtizedben felgyorsult kiköltözéseknek, a hazai városfejlődés szuburbanizációnak nevezett folyamatának volt köszönhető.

¹⁶ Vö. Gyurgyík L.: Az asszimilációs folyamatok vizsgálata – komplex megközelítésben – a szlovákiai magyarság körében, *Kisebbségkutatás* 12. (2003/1.), 10–43. p., Gyurgyík L.: A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai, In: Gyurgyík L. – Sebők L. (szerk.) 2003. Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002, Teleki László Alapítvány, Budapest, 46–61. p.

¹⁷ 1991–2001 között Szlovákia magyarlakta déli járásaiban a roma nemzetiségűek száma 51,5%-kal, az északi, szlovák járásokban – messze elmaradva becsült tényleges országos szaporodási értéküktől (37,8%) – mindössze 10,5%-kal nőtt.

¹⁸ Vö. Kocsis K.: Etnikai-politikai földrajzi adalékok a Kárpát-medencei cigány (roma) kérdés vizsgálatához. In: Reisz T. – Andor M. (szerk.): A cigányság társadalomismertete, *Iskolakultúra*, Pécs, 32–49. p.

nemzetiségűnek, 291 ezren (1%) cigány anyanyelvűnek (7. táblázat). Roma nemzetiségűnek legtöbbször Erdély (246 ezer), Magyarország (190 ezer) és Szlovákia területén (90 ezer) minősítették magukat. Ennek eredményeként, hogy a cigányok túlnyomórészt a helyi többségi nemzethez (pl. románokhoz, magyarokhoz, szlovákokhoz) tartozónak vallják magukat, ez a népességszám messze elmarad azok számától, akiket a nem cigány környezet (bizonyos antropológiai jegyek, bőrszín, életforma, társadalmi magatartás alapján) cigánynak tekint. Az 1893. évi cigányösszeírás¹⁹ adataiból kiindulva és néhány közelmúltbéli szakértői számításra, felmérésre²⁰ alapozva joggal feltételezhetjük, hogy 2001 körül a *cigánynak minősíthetők száma a Kárpát-medencében 2,6 millió fő, akik közül 1,4–1,5 millió erdélyi, 600 ezer magyarországi, 380 ezer szlovákiai lakos.* A fenti becslés alapján a cigányság a Kárpát-medence népességének közel 9%-át, a (magyarok, románok, horvátok után) ötödik legnépesebb etnikumát képezi, akiknek lélekszáma Erdélyben valószínűleg már a magyarokét meghaladja. A *cigányok etnikai öntudatának*, az arra hatást gyakorló interetnikus kapcsolatok és az állam etno-politikájának *térbeli eltéréseiről* tanúskodik az a tény, hogy a legutóbbi census időpontjában Magyarországon 32%-uk, Kárpátalján 29%-uk, Szlovákiában 24%-uk, Erdélyben 17%-uk vallotta magát roma nemzetiségűnek. Saját nyelvük (nyelveik) csupán 6-8%-uk (Szlovákiában 26,2%-uk) esetében számít anyanyelvnek. Általában a roma nemzetiségi hovatartozást többen vállalják, mint a cigány anyanyelvet. Ez alól csupán a szlovákiai és szlovéniai (muravidéki) cigányok a kivételek, ahol a többségi társadalom szerényebb mértékű etnikai toleranciája miatt kevésbé merik saját nemzetiségüket hivatalosan is felvállalni. A 2001-es magyar népszámlálásnál a romának minősíthetők közül 12,2% beszélt a cigány nyelvet, és 21,5% kötődött a cigány kulturális értékekhez, hagyományokhoz.

A cigányok térbeli koncentrációja leginkább a Kárpát-medence ÉK-i, K-i, nem magashegységi, alföldperemi, dombvidéki területein figyelhető meg (1. ábra). Kelet-Szlovákiában: Gömör, Szepes, Sáros, Dél-Zemplén, Kassa-vidéke; ÉK-Magyarországon: Nógrád, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Közép-Tisza-vidék; Erdélyben: Szatmár, Bihar, Arad, Temes megyék többnyire alföldi határvidéke és az Erdélyi-medence. A régió egyéb területein a magyar Dunántúl déli részén (Baranya, Somogy megyékben), a Bánság szerbiai részén, Belgrádban, Budapesten és Pozsonyban számottevő a cigányok lélekszáma. Annak ellenére, hogy kelet-nyugati irányban, illetve a falvak és városok között jelentős mértékű roma migráció zajlott le az elmúlt fél évszázadban, a cigányok legfőbb településterületei ma is azok, mint az 1893-as cigány összeírás idején. A cigányok általában a kevésbé urbanizált, hagyományos rurális területeken, az etnikai-válási tekintetben leginkább vegyes összetételű népesség lakta régiókban élnek, ott ahol korábban legkönnyebben találták meg helyüket a lokális társadalmi munkamegosztásban. Az a 40 falu, ahol a népesség többsége roma nemzetiségűnek vallja magát, szintén ezeken

¹⁹ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei, Magyar Statisztikai Közlemények IX. Budapest. 1895, 98+86 pp.

²⁰ Kemény I.: *A magyarországi romák*, Budapest, 2000, 128 p., Kertesi G. – Kézdi G.: *A cigány népesség Magyarországon*, Budapest, 1998, 467 p., Mészáros Á.: *A cigányság helyzete, életkörülményei* 1993, Budapest, 1994, 27. p., Podolák, P.: *Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja*, Martin, 1998, 91. p., Vaňo, B.: *Projection of Roma population in Slovakia until 2025*, Infostat, Demographic Research Centre, Bratislava, 2002, 13. p.

a területeken található (24 az Erdélyi-medencében, 9 Borsodban, Abaúj-Tornában, Baranyában, hét Kelet-Szlovákiában).

A Kárpát-medencében a cigány nemzetiségűek száma 1991–2001 között legnagyobb mértékben Észak-Magyarországon, a Budapest-régióban (50–70%-kal), az erdélyi Partiumban (34–39%-kal), a dél-szlovákiai magyarlakta járásokban (51%-kal), Bácskában (57%-kal) és a Muraközben (51%-kal) nőtt, mely elsősorban magas természetes szaporodásuknak, gazdasági okokkal összefüggő odavándorlásuknak és nem utolsósorban az etnikai disszimilációnak köszönhető. Ez utóbbi folyamaton azt kell érteni, hogy a cigányság fokozódó öntudatosodása miatt a korábban magát magyarnak valló, egyébként magyar anyanyelvű cigányok egyre nagyobb tömege legutóbb már cigány nemzetiségűnek vallotta magát (főként Dél-Szlovákia, Észak-Magyarország, a romániai Szatmár, Bihar, Szilágy, Arad megyék magyarlakta területein).

A rendszerváltást, a piaci viszonyok uralkodóvá válását követően, az 1990-es évek elejétől kezdve a cigányok korábbi lassú társadalmi integrálódási folyamata jelentősen, évtizedekkel ezelőtti szintre esett vissza. A privatizálásra került vállalatok az elsők között váltak meg túlnyomórészt képzetlen cigány segédmunkásaiktól, akiknek semmi reményük nem maradt az immár tüzeti alapon szerveződő munkaerőpiacon való érvényesülésre. Egy szűk vállalkozói rétegtől eltekintve, szinte teljes egészében munkanélkülivé vált cigányok korábbi viszonylagos létbiztonsága megszűnt. A romák és a szintén nehéz gazdasági körülmények közé került, türelmét veszített többségi társadalom között sokszor pattanásig nőtt a feszültség, mely számos esetben nemzetközi híri helyi konfliktusokat, leszámolókat is eredményezett. A reményt veszített cigányság sok esetben kelet-nyugati irányú, gazdasági-politikai indítékú, nemzetközi migrációval próbált az elmúlt évtizedben helyzetén javítani, mely sok hajdani szocialista, kibocsátó és a tömeges roma migrációtól megrettent, „nyugati” állam között súlyos nemzetközi konfliktusforrást, a vízumkötelezettség ismételt bevezetését eredményezte.

Kitekintés

A közelmúltbeli demográfiai tendenciák alapján feltételezhető, hogy a *Kárpát-medence népességszáma* az elkövetkező évtizedekben is *tartósan csökkenni fog*, melyet csak némileg fékez majd az Európai Unióhoz történő csatlakozással járó migrációs nyereség és a cigány népesség még mindig magas természetes szaporodása. A globalizáció hatásaként várható az *elnevezetlenedés* folyamatának *növekedése*, a népesség etnikai identitásának további gyengülése, elsősorban az urbanizált területeken. Az etnikai területi koncentráció, az asszimiláció és a természetes fogyás miatt teljes joggal feltételezhető, hogy a *nemzeti kisebbségek* (így a magyarok) *arányának és lélekszámának csökkenése* fokozódni fog. Az *államalkotó nemzetek* arányának növekedése a délszláv államok és az ukrainai Kárpátalja területén továbbra is folytatódik, ellentétben azon területekkel, ahol a cigányság lélekszáma és (gazdasági vonzereje miatt) az idegen etnikumúak bevándorlásának mértéke dinamikusan fog nőni (pl. Ausztria, Magyarország, Szlovákia). A magas reprodukivitású *roma népesség* lélekszámának jövőbeli változásával kapcsolatban a közelmúltban számos demográfus becslése²¹ látott napvilágot, melynek alapján nem zárható ki, hogy 2050-ben a Kárpát-medencének már 3,6 millió főnyi cigány lakója lesz.

²¹ Hablicsek L. 1999: A roma népesség demográfiai jellemzői, kísérleti előreszámítás 2050-ig, KSH Népeségtudományi Kutató Intézete, Budapest, 49. p., Vaňo, B. 2002, *i. m.* 12. p.

MELLÉKLET

1. táblázat

A nemzetiségi hovatartozás megvallása
és elvilágiasodás a kárpát-medencei népszámlálások idején
(1991, 2001)

Terület	„igen”		„nem”		„elvilágiasodott” népesség aránya
	1991	2001	1991	2001	2001
Magyarország	100,0	94,4	0,0	5,6	25,4
Szlovákia	99,9	99,0	0,1	1,0	15,9
Kárpátalja (Ukrajna)	100,0	100,0	0,0	0,0	
Erdély (Románia)	100,0	100,0	0,0	0,0	0,3
Vajdaság (Szerbia)	90,2	93,2	9,8	6,8	7,7
Pannon-Horvátország	94,9	98,1	5,1	1,9	4,9
Muravidék (Szlovénia)	98,0	94,5	2,0	5,5	14,5
Őrvidék (Ausztria)	100,0	100,0	0,0	0,0	0,5
KÁRPÁT-MEDENCE	98,8	97,2	1,2	2,8	12,9

„igen” = a nemzetiségi, etnikai hovatartozásáról nyilatkozott népesség aránya (%-ban)
„nem” = a nemzetiségi, etnikai hovatartozásáról nem nyilatkozott, ismeretlen nemzetisé-
gű vagy regionális (pl. vajdasági, bácskai), illetve nem létező (pl. „jugoszláv”)
nemzetiséget megadó népesség aránya (%-ban)
„elvilágiasodott”
népesség aránya = ateista, nem vallásos, a vallási, felekezeti kérdésre nem válaszoló, ismeretlen
vallási, felekezeti hovatartozású népesség együttes aránya (%-ban)

**A népesség etnikai összetételének változása a Kárpát-medence egyes területein
(1991–2001)**

Terület	Év	Összlakos	Magyarok	Szlovákok	Ukránok	Románok	Szerbek	Horvátok	Szlovének	Németek
Magyarország	1991	10 374 823	10 142 072	10 459	690	10 740	2 905	13 570	1 930	30 824
	2001	10 198 315	9 299 619	17 693	6 168	7 995	3 816	15 597	3 025	62 105
Szlovákia	1991	5 274 335	567 296	4 519 328	30 478	247				5 414
	2001	5 379 455	520 528	4 614 854	35 015		434	890		5 405
Kárpátalja (Ukrajna)	1991	1 245 618	155 711	7 329	976 749	29 485				3 478
	2001	1 254 614	151 516	5 695	1 010 127	32 152	9	19		3 582
Erdély (Románia)	1991	7 723 313	1 603 923	19 446	50 372	5 684 142	27 163	4 030		109 014
	2001	7 225 738	1 416 844	17 066	49 375	5 393 400	20 700	6 721		53 158
Vajdaság (Szerbia)	1991	2 013 889	339 491	63 545	22 217	38 809	1 143 723	98 025	2 730	3 873
	2001	2 031 992	290 207	56 637	20 261	30 520	1 321 807	76 312	2 005	3 154
Pannon-Horvátország	1991	3 206 726	20 032	5 026	5 260	674	384 936	2 548 941	12 488	1 916
	2001	3 010 452	15 017	4 233	3 901	367	149 946	2 711 974	6 912	1 961
Muravidék (Szlovénia)	1991	89 887	7 637	10	2		280	1 511	77 546	80
	2001	82 359	5 386						69 990	
Őrvidék (Ausztria)	1991	270 880	6 763					19 460	204	239 097
	2001	277 569	6 641	415				16 283	181	242 458
KÁRPÁT-MEDENCE	1991	30 199 471	12 842 925	4 625 143	1 085 768	5 764 097	1 559 007	2 685 537	94 898	393 696
	2001	29 460 494	11 705 758	4 716 593	1 124 847	5 464 434	1 496 712	2 827 796	82 113	371 823
	1991	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	2001	97,6%	91,1%	102,0%	103,6%	94,8%	96,0%	105,3%	86,5%	94,4%

**A Kárpát-medence népessége etnikai összetételének változása
(1941, 1991, 2001)**

Etnikumok	Lélekszám ezer főben			Arány %-ban		
	1941	1991	2001	1941	1991	2001
Magyarok	12 221	12 843	11 706	50,0	42,5	39,7
Románok	3 370	5 764	5 464	13,8	19,1	18,5
Szlovákok	2 518	4 625	4 716	10,3	15,3	16,0
Horvátok, bunyevácok, sokácok	2089	2 686	2 828	8,5	8,9	9,6
Szerbek	1 154	1 559	1 497	4,7	5,2	5,1
Ukránok, ruszinok	635	1 086	1 125	2,6	3,6	3,8
Cigányok	181	464	579	0,7	1,5	2,0
Németek, német ajkú osztrákok	1 649	394	372	6,7	1,3	1,3
Szlovének	65	95	82	0,3	0,3	0,3
Csehek, morvák	70	79	60	0,3	0,3	0,2
Montenegróiak (crnagoraiak)	–	50	38	–	0,2	0,1
Oroszok	11	54	33	0,0	0,2	0,1
Bosnyákok, muszlimok	3	30	27	0,0	0,1	0,1
Egyéb etnikumok	471	102	105	2,1	0,3	0,4
Ismeretlen nemzetiségű népesség	–	369	828	–	1,2	2,8
Népesség összesen	24 437	30 199	29 460	100,0	100,0	100,0

**Az államalkotó nemzetek és a kisebbségek arányának változása
(1941–2001; %-ban)**

Terület	Államalkotó nemzet aránya			Nemzeti kisebbségek aránya			Cigányok aránya		
	1941	1991	2001	1941	1991	2001	1941	1991	2001
Magyarország	95,7	97,8	91,2	4,0	0,9	1,3	0,3	0,8	1,2
Szlovákia	67,5	85,7	85,8	31,3	12,8	11,5	1,2	1,4	1,7
Kárpátalja (Ukrajna)	58,8	78,4	80,5	41,1	20,6	18,3	0,1	1,0	1,1
Erdély (Románia)	55,9	73,6	74,6	41,1	23,8	21,9	1,4	2,6	3,4
Vajdaság (Szerbia)	36,2	56,8	65,0	63,5	32,2	26,7	0,3	1,2	1,4
Pannon-Horvátország	69,3	79,5	90,1	30,1	15,2	7,7	0,6	0,2	0,3
Muravidék (Szlovénia)	76,2	86,3	85,0	22,9	11,8	9,5	0,9	0,8	1,2
Őrvidék (Ausztria)	80,6	88,3	87,4	17,2	11,7	12,5	2,2	0,0	0,1
KÁRPÁT-MEDENCE	73,4	83,9	83,7	25,8	13,4	11,5	0,7	1,5	2,0

A kisebbségben élők száma és aránya a Kárpát-medence főbb etnikumai körében
(1991, 2001)

Etnikumok	Összes lélekszám		Kisebbségben élők száma		Kisebbségben élők számának változása (%)	Kisebbségben élők aránya (%)	
	1991	2001	1991	2001	1991–2001	1991	2001
magyarok	12 842 925	11 705 758	2 700 853	2 406 139	–10,9	21,0	20,6
románok	5 764 097	5 464 434	79 955	71 034	–11,2	1,4	1,3
szlovákok	4 625 143	4 716 593	105 815	101 739	–3,9	2,3	2,2
horvátok	2 685 537	2 827 796	136 596	115 822	–15,2	5,1	4,1
szerbek	1 559 007	1 496 712	415 284	174 905	–57,9	26,6	11,7
ukránok	1 085 768	1 124 847	109 019	114 720	+5,2	10,0	10,2
cigányok	463 753	578 991	463 753	578 991	+24,8	100,0	100,0
németek	393 696	371 823	154 599	129 365	–16,3	39,3	34,8
szlovének	94 898	82 113	17 352	12 123	–30,1	18,3	14,8

**A magukat magyar nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallók lélekszámának, arányának változása
a Kárpát-medence egyes területein (1991–2001)**

Terület	Magyar nemzetiségűek					Magyar anyanyelvűek					anyanyelv/ nemzetiség	
	lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		1991	2001
	1991	2001		1991	2001	1991	2001		1991	2001		
MAGYARORSZÁG	10 142 072	9 299 619	91,7	97,8	91,2	10 222 529	9 546 374	93,4	98,5	93,6	100,8	102,7
Budapest	1 993 123	1 603 511	80,5	98,8	90,2	1 997 611	1 617 717	81,0	99,0	91,0	100,2	100,9
Pest megye	934 693	994 127	106,4	98,4	91,7	939 602	1 006 481	107,1	98,9	92,9	100,5	101,2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	727 630	684 418	94,1	95,5	91,9	757 837	717 191	94,6	99,5	96,3	104,2	104,8
Heves megye	325 542	301 756	92,7	97,3	92,6	332 395	311 753	93,8	99,4	95,7	102,1	103,3
Nógrád megye	219 841	204 367	93,0	96,8	92,8	223 741	210 428	94,0	98,5	95,5	101,8	103,0
Hajdú-Bihar megye	539 546	518 787	96,2	98,3	93,8	545 015	525 742	96,5	99,3	95,1	101,0	101,3
Jász-Nagykun-Szolnok megye	416 728	384 470	92,3	97,7	92,4	424 400	393 510	92,7	99,5	94,6	101,8	102,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	546 389	541 857	99,2	95,5	93,1	566 804	559 395	98,7	99,0	96,1	103,7	103,2
Bács-Kiskun megye	534 768	511 844	95,7	98,2	93,7	534 557	514 283	96,2	98,1	94,1	100,0	100,5
Békés megye	399 315	368 363	92,2	96,9	92,6	397 873	370 383	93,1	96,6	93,1	99,6	100,5
Csongrád megye	434 266	402 908	92,8	99,0	93,0	435 140	405 106	93,1	99,2	93,5	100,2	100,5
Fejér megye	416 273	403 984	97,0	99,0	93,0	417 246	406 325	97,4	99,2	93,6	100,2	100,6
Komárom-Esztergom megye	308 799	292 209	94,6	98,0	92,3	309 320	295 271	95,5	98,1	93,3	100,2	101,0
Veszprém megye	378 744	352 797	93,1	99,1	94,4	379 450	354 975	93,5	99,3	95,0	100,2	100,6
Győr-Moson-Sopron megye	420 048	412 272	98,1	99,0	94,8	418 810	411 842	98,3	98,7	94,7	99,7	99,9
Vas megye	269 117	253 466	94,2	97,5	94,5	269 044	252 977	94,0	97,5	94,4	100,0	99,8
Zala megye	299 873	280 163	93,4	97,9	94,2	299 393	280 549	93,7	97,7	94,3	99,8	100,1
Baranya megye	395 470	359 781	91,0	94,5	88,3	391 296	362 463	92,6	93,5	89,0	98,9	100,7
Somogy megye	334 556	311 309	93,1	97,1	92,9	336 059	314 179	93,5	97,5	93,7	100,4	100,9

A táblázat folytatódik!

A táblázat folytatása.

Terület	Magyar nemzetiségűek					Magyar anyanyelvűek					anyanyelv/ nemzetiség	
	lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		1991	2001
	1991	2001		1991	2001	1991	2001		1991	2001		
Tolna megye	247 351	233 656	94,5	97,5	93,6	246 936	235 804	95,5	97,3	94,4	99,8	100,9
SZLOVÁKIA	567 296	520 528	91,8	10,8	9,7	608 221	572 929	94,2	11,5	10,7	107,2	110,1
Pozsonyi kerület	32 934	27 434	83,3	5,4	4,6	36 088	31 070	86,1	5,9	5,2	109,6	113,3
Nagyszombati kerület	134 205	130 740	97,4	24,8	23,7	—	133 904	—	—	24,3	—	102,4
Nyitrai kerület	216 414	196 609	90,8	30,2	27,6	—	211 595	—	—	29,7	—	107,6
Besztercebányai kerület	85 427	77 795	91,1	13,0	11,7	—	88 377	—	—	13,3	—	113,6
Kassai kerület	95 524	85 415	89,4	12,9	11,2	—	104 181	—	—	13,6	—	122,0
KÁRPÁTALJA	155 711	151 516	97,3	12,5	12,1	166 700	158 729	95,2	13,4	12,7	107,1	104,8
ERDÉLY	1 603 923	1 416 844	88,3	20,8	19,6	1 619 735	1 431 093	88,4	21,0	19,8	101,0	101,0
Fehér megye	24 765	20 682	83,5	6,0	5,4	23 466	20 055	85,5	5,7	5,2	94,8	97,0
Brassó megye	63 558	51 470	81,0	9,9	8,7	63 103	51 108	81,0	9,8	8,7	99,3	99,3
Kovácszna megye	175 502	164 055	93,5	75,2	73,8	177 687	166 481	93,7	76,2	74,9	101,2	101,5
Hargita megye	295 104	275 841	93,5	84,7	84,6	297 533	278 128	93,5	85,4	85,3	100,8	100,8
Maros megye	252 651	227 673	90,1	41,4	39,3	255 597	230 727	90,3	41,9	39,8	101,2	101,3
Szeben megye	19 309	15 478	80,2	4,3	3,7	18 058	14 242	78,9	4,0	3,4	93,5	92,0
Arad megye	61 011	49 399	81,0	12,5	10,7	60 518	48 318	79,8	12,4	10,5	99,2	97,8
Hunyad megye	33 849	25 321	74,8	6,2	5,2	31 449	22 947	73,0	5,7	4,7	92,9	90,6
Krassó-Szörény megye	7 876	5 859	74,4	2,1	1,8	7 074	5 200	73,5	1,9	1,6	89,8	88,8
Temes megye	62 866	51 421	81,8	9,0	7,6	61 088	48 238	79,0	8,7	7,1	97,2	93,8
Bihar megye	181 703	155 554	85,6	28,4	25,9	185 668	161 520	87,0	29,1	26,9	102,2	103,8
Beszterce-Naszód megye	21 098	18 394	87,2	6,5	5,9	19 667	17 227	87,6	6,0	5,5	93,2	93,7
Kolozs megye	146 186	122 131	83,5	19,9	17,4	144 625	120 794	83,5	19,6	17,2	98,9	98,9
Máramaros megye	54 902	46 250	84,2	10,2	9,1	54 297	44 956	82,8	10,1	8,8	98,9	97,2

A táblázat folytatódik!

A táblázat folytatása.

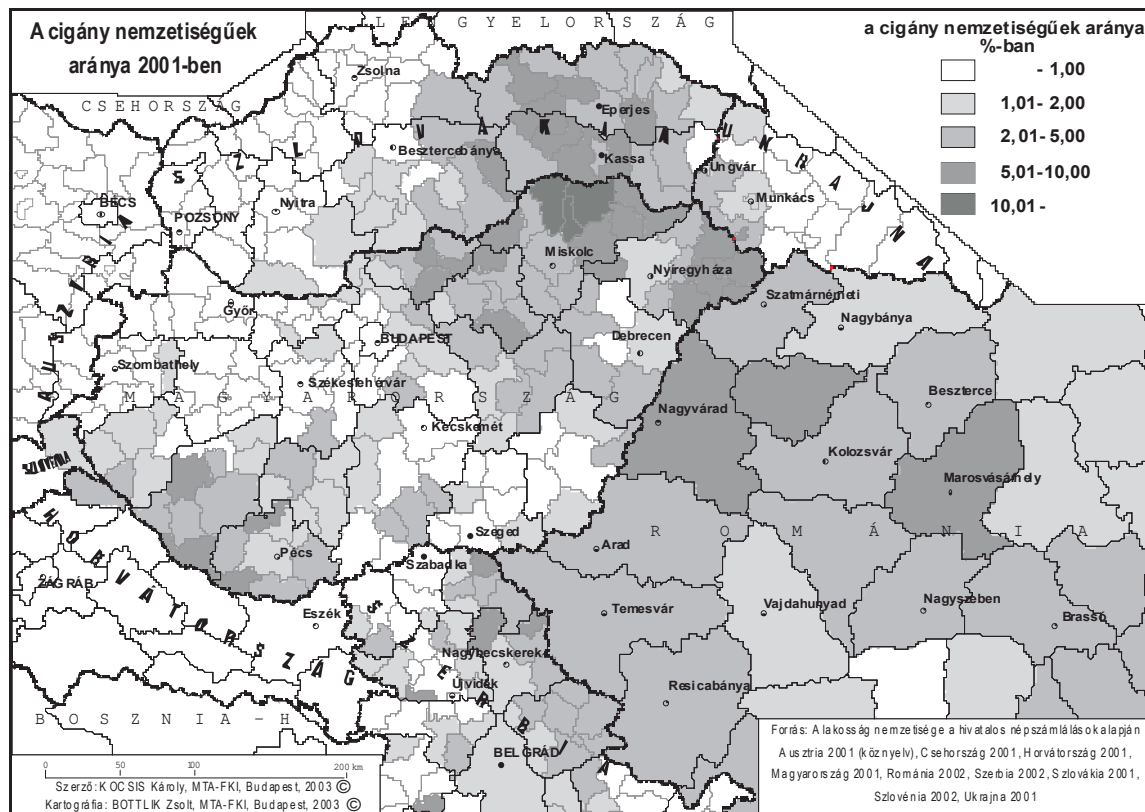
Terület	Magyar nemzetiségűek					Magyar anyanyelvűek					anyanyelv/ nemzetiség	
	lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		1991	2001
	1991	2001		1991	2001	1991	2001		1991	2001		
Szatmár megye	140 392	129 998	92,6	35,0	35,2	156 668	143 597	91,7	39,1	38,9	111,6	110,5
Szilágy megye	63 151	57 318	90,8	23,7	23,1	63 237	57 555	91,0	23,7	23,2	100,1	100,4
VAJDASÁG	339 491	290 207	85,5	16,9	14,3	344 667	284 205	82,5	17,1	14,0	101,5	97,9
Észak-bácskai körzet	98 914	87 181	88,1	48,2	43,6	–	88 464	–	–	44,2	–	101,5
Nyugat-bácskai körzet	27 329	21 825	79,9	12,7	10,2	–	20 500	–	–	9,6	–	93,9
Dél-bácskai körzet	65 777	55 128	83,8	11,9	9,3	–	52 286	–	–	8,8	–	94,8
Észak-bánsági körzet	89 941	78 551	87,3	50,0	47,4	–	79 779	–	–	48,1	–	101,6
Közép-bánsági körzet	33 971	27 842	82,0	15,3	13,4	–	27 981	–	–	13,4	–	100,5
Dél-bánsági körzet	18 544	15 444	83,3	5,6	4,9	–	13 136	–	–	4,2	–	85,1
Szerémségi körzet	5 015	4 236	84,5	1,6	1,3	–	2 059	–	–	0,6	–	48,6
PANNON-HORVÁTORSZÁG	20 032	15 017	75,0	0,6	0,5	17 823	11 310	63,5	0,6	0,4	89,0	75,3
Belovár-Bilogora megye	2 017	1 188	58,9	1,4	0,9	1 006	295	29,3	0,7	0,2	49,9	24,8
Eszék-Baranya megye	12 198	9 784	80,2	3,3	3,0	12 011	8 307	69,2	3,3	2,5	98,5	84,9
Vukovár-Szerém megye	3 128	2 047	65,4	1,4	1,0	2 398	1 190	49,6	1,0	0,6	76,7	58,1
MURAVIDÉK	7 637	5 386	70,5	8,5	6,5	8 174	6 498	79,5	9,1	7,9	107,0	120,6
ŐRVIDÉK	6 763	6 641	98,2	2,5	2,4	6 763	6 641	98,2	2,5	2,4	100,0	100,0
KÁRPÁT-MEDENCE	12 842 925	11 705 758	91,1	42,5	39,7	12 979 945	12 017 779	92,6	43,0	40,8	101,1	102,7

Megjegyzés: 2001/1991 (%) = a magyar nemzetiségűek, ill. anyanyelvűek lélekszámának változása 1991 és 2001 között, %-ban

Anyanyelv/nemzetiség = a magyar anyanyelvűeknek a magyar nemzetiségűekhez viszonyított aránya 1991-ben és 2001-ben (nemzetiség = 100%)

**A magukat cigány (roma) nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallók lélekszámának,
arányának változása a Kárpát-medence egyes területein (1991–2001)**

Terület	Cigány (roma) nemzetiségűek					Cigány (roma) anyanyelvűek					anyanyelv/ nemzetiség	
	lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		lélekszáma		2001/ 1991 (%)	aránya		1991	2001
	1991	2001		1991	2001	1991	2001		1991	2001		
Magyarország	142 683	189 984	133,2	1,4	1,9	48 072	48 438	100,8	0,5	0,5	33,7	25,5
Szlovákia	75 802	89 920	118,6	1,4	1,7	77 269	99 448	128,7	1,4	1,8	101,9	110,6
Kárpátalja (Ukrajna)	12 131	14 404	118,7	1,0	1,1	2 491	2 871	115,3	0,2	0,2	20,5	20,0
Erdély (Románia)	202 665	246 454	121,6	2,6	3,4	84 718	110 197	130,1	1,1	1,5	41,8	44,7
Vajdaság (Szerbia)	24 366	29 057	119,3	1,2	1,4	–	21 939	–	–	1,1	–	75,5
Pannon-Horvátország	5 423	8 237	151,9	0,2	0,3	6 428	6 971	108,4	0,2	0,2	118,5	84,6
Muravidék (Szlovénia)	683	970	142,0	0,8	1,2	1 026	1 206	117,5	1,1	1,4	150,2	124,3
Őrvidék (Ausztria)	–	303	–	–	0,1	–	303	–	–	0,1	–	–
KÁRPÁT-MEDENCE	463 753	578 991	124,8	1,5	2,0	–	291 373	–	–	1,0	–	50,3

Balázs Lajos

**A paraszti „népességgpolitika”
és napjaink demográfiai gondjai – Néhány összegező
gondolat**

**Tradition-based Rural Demographic Policy
and Present Demographic Problems – A Few Thoughts in
Summary**

According to the author, demographic problems of Hungarians could be resolved not by returning to a model, which seems certainly anachronistic nowadays, but by an interpretative process based on traditional values (the apperception of the continuity of existence, a system of moral norms, an optimistic world view, pragmatism, etc.)

Először is arról szólok, mi késztetett a téma kutatására, vagyis arról, hogy az átmeneti szokások kutatójaként, illetéktelenül, a magyarság demográfiai kérdéskörébe miért ártottam magam.

Kettős késztetést éreztem a választott téma iránt. Egyrészt a magyarság végzetesnek vélt vagy annak tűnő fogyásának társadalmi, tudományos, egyházi, politikai stb. retorikája, másrészt ama hiányérzetem, hogy a néprajz mint tudomány mintha kimaradt volna (vagy mellőzték) ennek a valóban nemzeti ügynek tekinthető vizsgálatból. Távolról sem a „kotty belé, szilva lé” mentalitása vezérelt.

Személy szerint engem éppen a kudarc, illetve helyben járás jelenségei intettek arra, hogy úgy gondoljam, a negatív demográfiai mutatók vizsgálata nem lehet leszűkített szakmai, népjóléti vagy (párt)politikai kérdés. Ellenkezőleg. A kiterjedt interdiszciplináris megközelítés, a minden lehetséges tényező: a lelki, eszmei, mélylélektani motivációk figyelembevétele is fontosak, még akkor is, ha jelentéktelennek, netán anakronisztikusnak tűnnek. Bizonyára többet felmutatnak a gyermek nemzése és akarása láthatatlan, alig érzékelhető *igen-nem* titkaiból, mint a sokkoló, csupán vészjelző statisztikai mutatók. Meggyőződéssel vallom, hogy *a demográfiai helyzet mindenkori megértéséhez* általában is, de a válságos időszakokban még inkább, *egy közösség, egy nemzet egész műveltségét meg kell szólítani, a kultúra csaknem valamennyi szegmentumát át kell tekinteni* (például még a gyermekjátékok kultúráját is) *ahhoz, hogy rátaláljunk a termékenység, a vitalitás minél több és minél mélyebbről feltörő vagy latensen élő erőforrására*, hogy megérthessük, megtalálhassuk a kártékony elváltozásokat, a visszafordíthatatlanokat, de a visszafordíthatókat is, a mai kor szintjén beválthatókat (értékrend konvertibilitás), hogy mindezek nyomán lehetséges és hatékony korrekciókat lehessen alkalmazni.

Tanulmányaim és alapkutatásaim alapján abból a feltevésből indultam ki, hogy a népi kultúra – a nemzeti műveltség egyik alappillére – sok-sok megnyilatkozásának, ágazatának van közvetlen vagy közvetett üzenete mai gondjaink megoldására is. Van, mert az élet alapvető kérdéseire, kihívásaira keresett mindig választ és kiutat, és mert soha sem művelte a csak önmagáért valót.

Kutatási tapasztalatom, eredményeim – születés, házasság, halál a paraszti társadalomban – késztettek közvetlenül arra, hogy noha nem vagyok a népesedésnek és a népeség tudományának szakértője (csak általános műveltségi szintű értője), mégis kiszűrjek

valamit abból az élet- és világszemléletből, az élet öröknek mondható jelenségeit tükröző műveltségéből, mely a székely–magyar közösségek népesség-filozófiájának is alapját képezte. Nem tételelesen, hisz a parasztságnak általában nem volt és ma sincs sem tételes doktrínája, sem más területre „kidolgozott” elmélete, de tetten érhető és kihámozható ez a szemlélet bizonyos élethelyzetekre alkalmazott gondolkodásának, döntéseinek algoritmusából, viselkedéséből, munka- és életviteléből, hitéletéből, meséiből, bölcsességét néhány szóba sűrítő szólásaiból, közmondásaiból.

Feltételezésem igazolására természetesen Csíkszentdomokos népességszámának alakulásából indultam ki, mert az átmeneti szokások kutatását itt végeztem három évtizeden át, és a népesség tekintetében is éreztem a falu különlegességét. A hiányos adatok ellenére is, kimutathatóan, évszázadok óta, kisebb megtorpanásokkal növekedett a népesség száma. A tendencia az utóbbi 150 év alatt határozottan felívelő. Köztudott, hogy az egész Székelyföldön, de Csík megye községei között Csíkszentdomokos mindenképpen a nagy települések közé tartozik. Ami viszont a gyermekáldást illeti, bizonyára az első, vagy csaknem első helyen áll, illetve állt. A község sajátos demográfiai helyzetére már a század eleji és két háború közti szép- és szociográfiai irodalom is felfigyelt, hisz’ székelyföldi viszonylatban is a legnagyobb népességtartalékot biztosított, termelt ki magából.

Mi lehetett ennek a demográfiai jelenségnek a titka?

Vizsgálódásaim bizonyítják, hogy semmi esetre sem az, amit Böződi György állított, hogy ti. a szentdomokosiak nem ismerték a születésszabályozást, vagyis hogy a magas gyermeklétszám a domokosiak primér ösztöneinek kiélésével magyarázható.

Ellenkezőleg. Az adatok sokasága bizonyítja, hogy Szentdomokoson, de az egész magyar parasztság körében ismerték a családtervezés, illetve a fogamzásgátlás és magzatelhajtás technikáit. A nem ritkán tragédiába torkolló házi abortív praktikák sokaságát gyűjthettem fel Ceaușescu abortusz törvényének köszönhetően, ami hatalmas latens tudást volt képes előhívni.

A kutatás azt bizonyítja be, hogy a közösség életszemlélete erőteljesen gyermekcentrikus, amire Szabó Dezső is ráértett még a XX. század elején végzett nyelvjárási kutatásai alkalmával, Venczel József is megfogalmazott a két világháború között.

A Miért kell a gyermek a parasztcsaládban, Csíkszentdomokoson? részkérdés vizsgálata során bebizonyosodott a tudatos, és nem ösztönös, gyermekakarás ideológiája. A tág, összetett, a paraszti pragmatikus életfilozófiából fakadó motiváció-kör alapján e beszámolóban csak azt tudom elmondani, hogy a válaszokban, érvelésekben megtalálni az anyagi-vagyoni, társadalmi, szociális, vallási, nemzeti, érzelmi, életszemléleti szempontokat egyaránt.

Szükség van a gyermekre, mert van kire hagyni a vagyont, mert öregségben támasz, betegségben gondozó, mert az apa nevét továbbviszi, a nemzetség nem hal ki, mert lesz, aki a szülőket eltemesse, mert a gyermek az élet értelme, öröm és boldogságforrás, hogy család legyen a család, mert a magyarság fenntartója, mert a szülői büszkeség éltetője, mert akkor van kit hazavárni, mert Isten áldása, amit el kell fogadni.

Ha a szentdomokosi és nemcsak szentdomokosi paraszttársadalomnak van gyermeket akaró ideológiája, akkor van ahhoz rendelt stratégiája is. Ezt tekintem kutatásom másik fontos eredményének, mint szerény hozzájárulás a népszaporulat kérdéskörének jobb megismeréséhez.

Mielőtt erről szólnék, megemlítem, hogy a székelyföldi népszaporulatnak történelmi okait is, reményeim szerint, mai tanulsággal.

Egyed Ákos professzor a határőr-katonafaluról írt tanulmányában arról is beszél, hogy a katonai szolgálat terhének viselése mellett fő funkciója az volt – ennek sorsában

Szentdomokos is osztozott –, hogy „a földművelést, állattenyésztést rendszerben szabályozza ..., s az, hogy a közösséget újratermelje. Gyakorlatilag *a katonafalu népessége szaporodott ...*” (kiemelés tőlem) – állapítja meg Egyed Ákos. Talán az is fontos adat, hogy „a határőr felettesei engedélye nélkül telkét nem idegeníthette el”. Ami valószínűleg azt jelenthette, hogy a feltételek, kirótt kötelezettségek teljesítése ellenőrzés alá esett. Ezekből az adatokból, szerintem, a születésszabályozás, természetes szaporulat fenntartásának, ösztönzésének közvetett ténye is kiolvasható: „A kollektív katonáskodás”, amire a székelységet a magyar királyok már a XII. századtól bizonyíthatóan befogták, a „közösség újratermelésének” kötelezettsége, de a szabad földhasználat joga is összefüggenek, és úgy vélem, nemcsak politikai, gazdasági, hanem demográfiai konzekvenciájuk is volt.

A népességstratégiát illetően úgy gondolom, semmi túlzás és grandománia nincs abban, hogy a mostanság divatos stratégia szót használom egy olyan társadalommal és életkörével összefüggésben, mellyel szemben annyi előítélet élt. Megkockáztatom kimondani, hogy a paraszti társadalomban, ugyan nem tételesem, a stratégia szónak igen sok esetben, élethelyzetben nagyobb a realitása, mint a rátartisággal magasan szervezett, iskoláztottak által vezetett életterek némelyikében. Mindezt arra alapozom, hogy az öntörvényű, belső életvitelében magára hagyott, befele forduló, sok vonatkozásban zártnak hitt paraszti társadalom megfogalmazta a lét és élet működőképes fenntartásának közeli és távoli, de állandó és stabil cselekvési rendszerét, cselekvési modelljét, normatíváit, az egyéni cselekvés és szabadság határait. Ebből a belső közakarattól és célból alakult ki a paraszti közösség szokáskultúrája, amit én sajátos jogrendszernek is tartok, mely tagjainak csaknem minden tettét szabályozza igenlő és tiltó „táblákkal”.

Más szóval, a paraszti társadalomnak, jogi értelemben, volt törvénye, politikai értelemben „belpolitikája”. A vétőket pedig a szokás, illetve törvény, a „politika” sajátosságának megfelelően sajátosan szankcionálta.

Néprajzi szempontú tűnődéseimmel éppen arra próbálok rávilágítani, ami korszerű és ható lehet, hogy a paraszti társadalom egy nagyon összetett „gyermekpolitikát”, „demográfiai politikát” „dolgozott ki”, tartott fenn egész kultúrájában, és nemcsak néhány leszűkített és alkalmyszerűen felbukkanó területen, mint ahogy az korunk társadalmában történik. Fontos észrevenni, hogy mindezt hagyománnyá léptette elő, és akként honosította meg, vagyis időtávlatba helyezte, és ezáltal garantálta működését, mert társadalmilag, gazdaságilag, egzisztenciálisan ebben érdekelve volt, ezt felismerte és realizálását következetesen követte. Ami kiemelhetően példaadó, hogy kulturális, erkölcsi és hitbéli ébrentartása által természetes tudati tényezővé is tette a gyermeknemzés, gyermekfogadás és -gondozás ügyét. Olyan lét-szükségleti kérdéssé, mint a lét bármilyen más mindennapi és állandó szükséglete.

Lényegi és alapkövetkeztetés lehet tehát a mai társadalom számára a *paraszmodell*, mely a *népsszaporulat kérdéskörét komplex rendszernek tekinti*. Vagyis az a felismerés, hogy a *szaporulat lankadatlan, összközösségi* (társadalmi), *mindenkire érvényes és mindenkit integráló ügy*, amihez a közösség egyetlen tagja sem viszonyulhat sem kívülről, sem távolról, sem közönnyel, cinizmussal. Erre igen érdekes példa lehet a meddőség megítélése, illetve a meddőséggel való „elszámolás” a falu közvéleménye előtt. Merthogy nemritkán a vétségek kategóriájába tartozott, és részben oda tartozik ma is. Akárcsak a gyermekszülés, a meddőség is egyszerre volt egyéni és közösségi ügy, gond. Sem családi, sem faluszinten nem nyugtázták egyszerű tudomásulvétellel. Az asszonyi meddőség, a férfiúi magtalanság beszédtéma volt, szégyen volt, a művi úton előidézett meddőség pedig súlyos erkölcsi megítélés alá esett. Volt eset, hogy a férj inkább megbocsátotta a félrejárást, ami amúgy súlyos erkölcsi vétség volt, „ha így tudott magot fogni”, mintsem gyermek nélkül maradjanak.

Erre az állapotra válasz a minden áron gyermeket akarás stratégiája. Ritkán találtam nagyobb összhangot eszmény és valós emberi igyekezet között, mint élő adatközlőim és a mesehősök gyermekgondjai között.

A gyermekért bűcsúra járó, bőjtöt, kilencedet fogadó, terhességért imát rebegő, fürdőkezelésre járó domokosi asszonynak a mesebeli szegény asszony megfelelője így fohászkodik:

„Ó, én uram, Istenem – mormolja magában –, csak egy akkora kis gyermeket adj, mint egy babszem, holtomig mindig áldalak érte.”

Így lett a minden áron gyermek akarásából Babszem Jankó, Kégyó Királyfi és még sokan mások, akik a felfokozott gyermekvágyban, gyermek iránti epekedésben fogantak.

„A királyné felvette a két kezét az ég felé: – Istenem, miért nem vagyok én érdemes gyermekre? Ha nem akarsz adni gyermeket, adj bár egy kégyófiat, hogy nekem es legyen bár egy magzatom.”

A domokosi adatközlők vallomásaiból látható, hogy a családot nem a gyermek jötte vesztette, hanem a gyermektelenség. Ezt üzeni a magyar közmondás is: „Egy szelet kenyereimmel több van”, ami nemcsak azt jelenti, hogy gyermekem van, hanem az egyetemes és már a keresztény kor előtti szimbolika alapján az áldás és gyarapodás gyönyörű metaforája. Babszem Jankó nem szegénységet hoz a szegénységbe, hanem gazdagságot, nem nyomorba dönti a családot, mint mostanság halljuk, hanem felemeli. A család gazdaságilag prosperálni kezd: „Jankó hat ökrös szekérrel lepte meg a két ütött-kopott girhes ökrrel szántó apját.” Ő az, aki „kirántja a szekeret a sárból” (milyen remekül dramatizált metafora, szólásmondas!), aztán küldetést teljesít: 12 szekér vasból buzogányt csináltat, azzal megy hetedhét ország ellen. Kalandja után visszatér az öreg szülőkhöz (lásd a domokosi motivációkat), akik már palotában laknak, de az örömet számukra Jankó jelenti.

A büszkeséget is!

A nagy úr kérdésére: „Ki hajtja az ökröt, ki tartja az ekét, ki kongat azzal az ostorral ..., ki csinálja mind ezt a csudát? – a szegény ember így válaszol: – Hát biz azt, nagyságos uram, csak *a fiam*, Babszem Jankó! ...”

Csak néhány példával érzékeltettem, hogy Szentdomokoson, de a mesék üzenete által az egész magyar paraszti gondolkodásban milyen nagy öröm a gyermek, mert az élet értelmet nyer általa, akárcsak Mirkó királyfi nagytatájának és sok más mesehősnek az életében, és ezért az örömet kitarótan, ténylegesen és spirituálisan egyformán tesznek.

Budai Ilona és társai egy másik gondolkört vetnek fel: a szabadság furcsa értelmezését. Nem kell föltétlen hagyományos közösségben élni ahhoz, hogy megtapasztaljuk, hogyan módosul a nő társadalmi (társasági, kisközösségi) megítélése annak függvényében, hogy van-e vagy nincs gyermeke. A paraszti társadalomban mindenképpen szempont volt az emberi minőség közösségi, társadalmi megítélésében.

A gyermekét magzatként elutasító nő, a lét későbbi, végső kifejtésében a gyermekeit elhagyó Budai Ilona, Gyönyörű Bán Kata, Szívtelen anya stb. sorsában osztozik. A választás dilemmájában – gyermek vagy pénz, kincs, egyéb – szabadon döntő Budai Ilona nem egy másik balladai hőssel konfrontálódik, hanem az emberi lét hatalmas helyzetével. Úgy gondolom, Budai Ilona sorshelyzete egzisztenciális kérdés. Nemcsak arról szól, hogy a gyermekeit (bocsait) szarva között mentő bivallyal való találkozása emberi/anyai lényegének, ösztönének alacsonyrendűségére döbbsenti rá: „Istenem, Istenem, szerelmes Istenem! / Egy baromállat, én egy lelkes állat”, hanem arról is, hogy belső és külső világa egyaránt kiürül és összeroppan: „Immár olyan vagyok, mint út mellett a fa: / Aki ott elmenyen, ágaimot rontja, / Ágaimot rontja s a sárba tapodja”.

A balladai szemlélet (ami se nem nemzeti, se nem népi, hanem egyetemesen emberi) szerint a nő testi és emberi szépséglombjai gyümölcsnélküliségükben elvesztik becsüket.

Szentdomokosi asszonyaim bűnnek tartották a magzateltevést, még akkor is, ha arra mindjárt a fogamzás után került sor. Logikájuk, akár a japánok hagyományos műveltségében, egyszerű: már az első perc, az első óra, az első nap része a kilenc hónapnak. A magzat első pillanatától önálló életnek számít.

Egy szem bízásért nem oldjuk meg a zsákot – mondja a közmondás.

Ez is stratégia! Szóltam korábban a minden áron gyermekről mint kivételes élethelyzetről. A Székelyföld paraszti társadalmában (és nemcsak) azonban az egykezés visszatartása elvi kérdés volt. A közmondás szimbólumai egyértelműek: több gyermeket akarunk, mint egyet.

A szentdomokosi négygyermekes családmódel – egy kell az apának, egy az anyának, egy a hazának, egy a halálnak –, a mesebeli háromgyermekes családmódel reális egyéni, családi, illetve társadalmi szükségletre válaszol: a szülők biztonságára (a motivációk sokaságát idézem a tanulmányban), a haza, a nemzet szükségletére, amit ma nem kell föltétlen heroikus értelemben vennünk. A hazának ma jó tanító, tanár, papra, orvosra, mérnökre, tudósra, alkotóművészre, államférfiúra, politikusra, kitűnő szakmunkásra van szüksége. Hogy azzá váljon, az „arra való gyermek”-nek, ifjúnak el kell mennie otthonról, a családon túl mutató küldetést kell vállaljon, mint rendszerint a mesebeli harmadik fiú. Missziója: más közösséggel, éppen távoli rokonsággal kapcsolatteremtés, árucseré lebonylítása, vagyonszerzés, anyagi gyarapodás, tudás- és tapasztalatszerzés, házasságkötés, és végül visszatérés oda, ahonnan elindult, ahol mindezek hasznosíthatók, gyümölcsöztethetők.

Hogy mennyire így van, ezt is Babszem Jankó a minden áron akart gyermek példája bizonyítja. Egy napon Babszem Jankó így szól édesanyjához: „Látom már, édes szülém, hogy nekem útra kell kelni. Elmegyek hát én országgá-világgá ... Hiába mondta neki az édesanyja: »Ne menj, te, fiam, sehoval!« Babszem Jankó csak azt hajtogatta, hogy neki menni kell”. Aztán amikor találkozik egy emberrel, annak kérdésére így válaszol: „*Megegyek országot-világot látni.*” (Kiemelés tőlem.)

Más mesékben pedig a szülők a legtermészetesebb módon tudomásul veszik a fiú(k) szándékát, marasztaló szó nélkül élelmet (hamuba sült pogácsát) tesznek a tarisznyába, és útra engedik. Szinte nyoma sincs az érzelmes búcsúnak, nem hangzanak el visszatérésre intő szavak, a végleges távozás még csak gondolatban sem fogalmazódik meg, mert a visszatérés törvényszerű.

Más szóval, a paraszti társadalomszemlélet, mely a szokásokban konkretizálódik, vágyként pedig a mesében, közmondásban stb. fogalmazódik meg, nos, ennek bölcsessége arról szól, hogy a család mint alapközösség biztonságaért valaki(k)nek maradni kell itthon is („a szülők mellett”), de új szerveződések, társadalmi struktúrák, szövetségek, érdek- és szakmai közösségek létrehozataláért, működtetésükért valaki(k)nek el is kell menni otthonról. Az elmenők minősége, szellemi és fizikai ereje (önkéntelenül is a hannoveri Világkiállítás magyar pavilonjának megálmodói, kivitelezői stb. jutnak eszembe) viszont a gyermekkinálat, emberkinálat minőségéből, erőtartalekából adódik, annak pedig a záloga nem más, a paraszti szemlélet szerint, mint a kvantitatív gyermekállomány. Csak az a közösség (családi, falusi, nemzeti) tud eredményes, sikeres lenni, ahol lehetőség van a szelekcióra, ahol számbeli embertöbblet is van. Ellenkező esetben a kontraszelekció kényszere, defenzív logikája működik. Ha nincs fiúgyermek, aki elmenjen, a család elszigetelődik, hacsak egy van, és az megy el, a szülők támasz nélkül maradnak.

Köztudott, hogy tehetséges, ügyes, életre való, kiegyensúlyozott személyiségű gyermek többnyire ott és onnan került ki, ahol, kis túlzással „annyian vannak, mint a resta li-

ka, sőt még annál is több”. A mesében megfogalmazott élethelyzet a túlzás ellenére sem vezetett tönkremenéshez, kétségbeeséshez.

Szóval, és kutatásaim ezt egyértelműen sugallják, az is üzenete a népi kultúrának és társadalommodellnek, hogy csak az a nemzet tud megfelelni az egyre bonyolódó világunk kihívásainak, amelyek humán tartalékait kvantitatív és kvalitatív szempontból újratermeli, gyarapítja. Az is, hogy előbb lappangó, de kirobbanható, előbb az egyéni pszichét nyomasztó, majd társadalmi dimenzióban jelentkező szorongást, feszültséget gerjeszt az az állapot, ha évről évre többen hagyják abba a munkát, mint ahányan elkezdik.

Stratégia az is, noha tudom, hogy a mai közgondolkodás ezt akár embertelennek is tartja, hogy a paraszttársadalom, a székelyföldi mindenképpen demográfiai többlettel kezelte mindazt, amit a mai egészségügyi ellátás próbál megoldani: a társadalom humán tartalékának biztosítása. Ilyen összefüggésben érthető meg a szentdomokosi családtervezési modellből az „... egy gyermek kell a halálnak” rész. Más szóval, a közösség, a társadalom erőnlétét természetes szelekcióval garantálta. A megbetegedett vagy betegen született gyermeket gyógyította (lásd a népi medicina bravúrait!), de „az életre nem valót” nem mentették meg minden áron, a halált nem standardizálták, mint napjainkban, csecsemőt is temettek.

Kinek gyermeke nincs, öröme sincs, bánata sincs! A gyermekstratégia érzelmi világunkra vonatkozó közmondása. A két, mellérendelt viszonyban álló kijelentő mondat üzenete a két lelkiállapot egyenlő esélyét sugallja: mind a kettőt elfogadja, az érzelmek dialektikáját hitelesíti. Tagadva fogalmazza meg az öröm és bánat reális harmóniáját, az ember egyetemes örömigényének egyik forrását a gyermekben jelöli meg.

Arról is szoltam a tanulmányban, hogy a parasztembernek azért is kell a gyermek, hogy legyen, aki vagyonát, birtokát örökölje, átvegye, tovább gyarapítsa. Ebben a motivációban gazdasági természetű létfilozófiája nyilvánul meg. Tulajdonképpen a paraszti túlélési stratégiának egy áttételes változata. Ennek a lényege pedig az, hogy mindenből tartalékolni kell, a függőséget minimumon tartani és ezáltal kivédeni azokat a váratlan csapásokat, amelyek elsősorban kívülről érhetik. Mindennek legalább két feltétele volt: a hosszú távú tervezés és a garancia, hogy a törődéssel, fáradságos munkával létrehozott vagyon nem kerül idegen kézre. Olykor az öregkori gondozás biztonságánál is fontosabb volt az a tudat, hogy a vagyon „jó kezekben marad”. Ez pedig a hagyományos paraszti munkaerkölcsön alapszik, mely szerint a munka és gyümölcse emberi minőséget, hierarchiát hordozó tényezők; ama erkölcsi parancson, hogy a munkával létrehozott értéket meg kell becsülni. A paraszti család sajátos életvitelével úgy is tekinthető, mint egy nép, ország, nemzet miniatűr előképe: a családfőnek, szülőknek gondoskodniuk kellett a megmaradásról, fennmaradásról, a család birtokának, vagyonának garantált tulajdonosairól, örököseiről.

A gyermekkultusz stratégiájának egy másik megnyilvánulását abban látom, hogy a gyermek jelen van a paraszti kultúra nagyon sok műfajában, abban, hogy a közösség fontosnak és szükségesnek tartja a gyermekkel való foglalkozást. A szokások, rítusok, költészet, hiedelmek, mágikus praktikák stb. sokasága mind-mind pozitív „propaganda” is a gyermekért, a születésért, családért. Ehhez hasonló eszmiséggel találkozunk az európai népek folklórkultúrájában. Ugyanez a kultúra állást foglalt azokkal a mostanság járványként terjedő, a médiák által terjesztett szemlélettel szemben, mely szerint a ma megszületett gyermekekre csak nyomorúság és nélkülözés vár. A Bolondfalva című mesét idéztem. A mese arról szól, hogy volt egy falu, melynek lakói mindig sírtak-rittak, amikor gyermek született, merthogy egyszer meg fog halni. A szomszéd falusiak pedig mit tehettek volna, megvetésből Bolondfalvának nevezték el a falut. A metafora tágabb értelmezésétől eltekintek, és mentsen az ég, hogy a mi népünk ilyenfajta stigmának legyen kitéve.

Záró gondolatként szükségesnek tartom leszögezni, hogy kutatásaimat összegező tanulmányomban nem egy teljességében idejét múlt kultúrát akarok visszaerőltetni a jelenbe, hanem annak energiát is hordozni képes szellemiségét. Úgy gondolom, az egzisztencia alapkérdései ma sem mások, a lét emberi, egyéni, nemzeti motivációi ma sem mások. A hozzájuk való viszonyulás, igen, az sérült, módosult, változott.

Nem egy, kétségtelen ma már sok vonatkozásban anakronisztikus modellhez való visszatérésben látom a népesedés gondjaira a megoldást. Az én elmélkedéseimet nem is hiszem megoldásnak, de lehetnek szerény elemei a megoldások makrorendszerének, aminek kidolgozását azonban fontosnak tartom.

Hiszem, hogy a lét folytonosságát, az emberi kapcsolatokra, családtagok kölcsönösségére épülő, így a veszélyt is jobban visszatartó életideált sugárzó paraszti kultúránk eszmeisége, lelkesége, hite, erkölcsi normarendszere, jogszokásai, optimista világszemlélete és nem utolsósorban pragmatizmusa – igenis lehet a korszerű civilizációban élő magyar ember számára biztonságot és felemelkedést nyújtó életfilozófia. Biztonságot nyújthat egyéni boldogulásában és a nemzet számára. Természetesen más dimenzióban és interpretációban, csak meg kell találnunk az átválthatóság, a konvertibilitás módozatait.

A közösségi értékeket és értékrendeket védő, közvetítő hagyomány – ezt ma, veszélyeztetettségünkben jobban kell éreznünk, mint bármikor – nemcsak a múlthoz való ragaszkodást jelentette, mint ahogy néhányan a mai okoskodók és kézlegyintők vélik, hanem a közösségek (mai szóval) védelmi hálóját is a kívülről jövő, máshonnan hozott, átvett, kultúránkat, életszemléletünket erodáló, humánunkat devalváló jelenségekkel szemben.

Bereczki András

**Az észtországi és finnországi
nemzetiségi politika tükröződése a két világháború közötti
Magyarországon¹**

**The Reflection of Estonian
and Finnish Nationality Politics in Hungary
between the Two World Wars**

Between the two World Wars, several Hungarian works examined Estonian and Finnish nationality politics. Not only the idea of related nations and the topicality of the issue in Hungary nourished the interest of the researchers but also the exemplary development of the minority protection systems in the two Northern states.

Az I. világháború utolsó éveitől kezdve meghatározó jelentőségű változások zajlottak le a magyar, a finn és az észt nép életében. Háborús veszteségek és vereség, forradalmak és gazdasági összeomlás gyengítették Magyarországot, mely a világháborút lezáró békerendszer kialakítását követően feloldhatatlannak tűnő politikai és identitásbeli traumát élt át. Régiójában vezető szerepétől megfosztva, szövetségesek nélkül maradva Magyarország politikai mozgásterét, lehetőségei igen korlátozottá váltak, s mindez természetesen a közhangulatra és a politikai célok kijelölésére is erősen rányomta a bélyegét. Az Osztrák–Magyar Monarchiában a Magyar Királyság területén élő nemzeti kisebbségek nagy száma és fokozódó politikai szerepvállalása tette évtizedek óta aktuálissá a nemzetiségi politika kérdését. A Monarchia felbomlását követően a határokon kívül került magyarok nemzeti kisebbséggé válása indokolta ugyanezt. A magyar változásokkal egy időben a nem kis nehézségek után függetlenségét elnyert Finnország és Észtország is hozzáláthatott új életének megalapozásához: önálló államának kiépítéséhez és szövetségesek kereséséhez, mely – figyelembe véve az előzményeket – Finnország számára tűnhetett egyszerűbb feladatnak.

Az I. világháborút megelőzően Magyarországon nagyrészt csak a tudományos körök foglalkoztak a finnekkel és az észtekkel, az 1920-as és 1930-as években azonban megnövekedett az érdeklődés a másik két, saját államisággal rendelkező finnugor nép iránt a magyarság szélesebb rétegeiben is. Látványosan fejlődtek, s lassanként az élet valamenynyi területére kiterjedtek a kulturális, tudományos, politikai és gazdasági kapcsolatok, nagyon sikeres „finnugorközi” találkozók szerveződtek, az ún. kultúrkongresszusok. Az állami támogatást élvező kapcsolattartás intézményesült az államközi szerződés-

¹ Az alábbi tanulmány Bereczki András: *Észtország és Finnország nemzetiségi politikája a két világháború között* (Budapest, 2001.) című doktori disszertációjának (PhD) egyik fejezetét tartalmazza. Rövidebb áttekintés ugyanerről a témáról a 9. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson Tartuban hangzott el finnül: Suomen ja Viron kansallisuuspolitiikan heijastuminen Unkariin maailmasotien välisenä aikana. In: *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugriarum*. 7–13. 8. 2000 Tartu. Pars VII. Redegit: Tonu Seilenthal. Tartu, 2001. 321–329.

sek által, valamint a tartui és a helsinki egyetemen felállított magyar intézetek és lektorátusok létrehozásával.²

Magyarországon és a szomszédos országok magyarsága körében tehát kiemelt figyelem kísérté általában a nemzetiségi politikával és kisebbségvédelemmel kapcsolatos híradásokat. A közép-európaítól több tekintetben eltérő finnországi nemzetiségi helyzetet számos írás érintette, különböző megközelítési módot használva, más-más kérdésre helyezve a hangsúlyt. A szinte kizárólag a finnországi svédekről³ beszámoló munkák természetesen szólnak az autonóm önkormányzattal rendelkező Ahvenanmaáról (Åland) is. Az észtországi nemzeti kisebbségekről, önkormányzataik kulturális autonómiájáról, a törvény keletkezéséről, szövegéről, végrehajtásáról és más, a kisebbségeket is érintő törvényekről Csekey István számolt be, a témát érintő más magyar szerzők döntő többségében az ő tanulmányaira, ismertetéseire hivatkoznak. Jelentős még Csekey tevékenysége az észt és finn alkotmány, jogrendszer és politikai berendezkedés magyarországi megismertetésében is. Oktatói és tudományos munkásságával hozzájárult szakterülete észtországi fejlesztéséhez, továbbá az észtországi kisebbségek kulturális autonómiatörvényének és egyéb jogainak nemzetközi megismertetéséhez. A témánkkal kapcsolatos kérdések legszélesebb skáláját kétségkívül az ő munkáiban találhatjuk, ezért az ő munkásságával kicsit részletesebben is foglalkozunk. E tanulmányban áttekintést kívánunk nyújtani arról, hogy a két világháború közötti Magyarországon kik foglalkoztak az észt és finn nemzetiségi politikával, milyen jellegű művek születtek, és milyen kép alakulhatott ki a téma iránt érdeklődő magyar olvasóban.⁴

A könnyebb és logikusabb áttekinthetőség kedvéért az alábbiakban megpróbáljuk csoportosítani (a teljesség igénye nélkül) a témánk szempontjából érintett fontosabb műveket az író személye, az írás jellege, továbbá a megjelenés helyének figyelembevételével.⁵ A II. világháború idején megjelent művek is szerepelnek áttekintésünkben, mivel élesebb korszakhatár a művek jellegét illetően csak a háború befejeztével mutatkozik.

² Bővebben: Szij Enikő: A finnugor néprokonsági eszme a 20-as, 30-as években. In: *Őstörténet és nemzettudat 1919–1931*. (Magyar Őstörténeti Könyvtár 1.) Szerk.: Kincses Nagy Éva. Szeged, 1991. 73.; Lakó György: *A finn társadalom arculata a történelem tükrében. Északi Rokonaink*, 8. 1943. (ápr.) 29–30.; Nagy Iván, vitéz: *Finnország–Észtország. (Kulturális kapcsolataink Északi Rokonainkkal)*. Klny. Budapest–Kecskemét, 1939.; Bereczki András: A finn és észt történelem kutatása Magyarországon. In: *125 éves a budapesti finnugor tanszék*. Jubileumi kötet. Szerk.: Domokos Péter, Csepregi Márta. Budapest, 1998. 125–128.; Bereczki András: Lyhyt katsaus Suomen historian tutkimukseen Unkarissa. In: *Historia Fenno-Ugrica I*: 1. Oulu, 1996. 101–109. (Az idézetek és az idézett művek címeinek helyesírásában nem történt változtatás.)

³ Oroszokról, németekről, lappokról stb. általában nem esik szó kis számuk, szervezetlenségük és ismeretlenségük miatt (a német szakirodalom nem foglalkozott e néptörödek helyzetével). Erről: Cseresnyés Iván: Finnország népkisebbségeinek helyzete. *Magyar Kisebbség*, 1940/1. 5.

⁴ A finn történelemről írt magyar munkák bibliográfiáját lásd: Bereczki András: A finn történelemről magyarul megjelent művek bibliográfiája 1997-ig. (*Budapesti Finnugor Füzetek* 11.) Budapest, 1999. 56 p.

⁵ Az eltérő műfajok, a megírás szándéka és egyéb tényezők miatt is e csoportosítás nem felel meg a szigorúan vett tudományos kritériumoknak.

Ebbe a csoportba sorolhatjuk a Finnországról és Észtországról szóló könyveket, úti beszámolókat, a gyűjteményes kötetekben szereplő tanulmányokat, továbbá a rokon népekkel (is)⁶ foglalkozó folyóiratokat, amelyekben a témánkat érintő rövidebb-hosszabb írások és híradások láttak napvilágot. A finn és az észti népet, nyelvet, kultúrát általában jól ismerő – gyakran a néprokonsági mozgalomhoz kötődő – szerzők a finnek és észtek szemszögéből megközelítve a nemzeti kisebbségek kérdéskörét nagymértékben járultak hozzá a magyarországi szélesebb közönség tájékoztatásához, a véleményformáláshoz. Ha nem is volt minden szerző szakértője a kisebbségekkel kapcsolatos európai joggyakorlatnak, nemzetközi elvárásoknak, a téma magyarországi aktualitása felbátorított több szerzőt, hogy érzelmeinek leplezése nélkül állást foglaljon. Szóba kerülnek náluk (a rendszerezés és elemzés igénye nélkül) a leglényegesebb kérdések: a kisebbségekre vonatkozó törvények és azok betartása, a közoktatás és a sajtó kérdése, a kisebbségek jövője, a nemzeti radikális mozgalmak viszonya a kisebbségekhez és így tovább. Az idesorolt szerzők némelyike példának állítja a feudális maradványokkal küszködő Magyarország számára a társadalompolitika területén szélesebb demokráciát nyújtó két északi államot, ami bizonyos esetekben már-már idealizált kép felvázolásaként tűnhet az egyébként tárgyilagosságra törekvő hangvételben. Érdekes ugyanakkor, hogy egyes szerzők nem térnek ki a kisebbségek helyzetének bemutatására, ha azt az általuk tárgyalt téma vagy a címválasztás egyébként indokolná is.⁷

Finnország

Gróf Teleki Pál ösztönzésére és előszavával jelent meg 1928-ban egy színvonalas tanulmánykötet a finnekről és az észtekről.⁸ A kötet népszerű formában adott közre a két államról és népről magyar szakértők által írt tanulmányokat, amelyek közül több is érinti témánkat.

Ezen kötetben a finnek társadalmi életéről írva Faragó József⁹ hosszabban időzik ennél a kérdésnél, történeti háttérrel adva és személyes tapasztalatait is beleszőve. Az alig kilenc esztendősen nemzeti függetlenségre és a természetes fejlődés hiányára vezethető vissza szerint néhány szokatlan jelenség: „E szokatlan jelenségek közül az Ahvenanmaa nevű svéd

⁶ Az 1913–1944-ben megjelent *Turán* című folyóirat a nyelvrokron vagy rokonnak vélt (törökök, japánok stb.) népekről kívánt információval szolgálni. E folyóiratról és a turanizmusról bővebben: Kincses Nagy Éva: A turáni gondolat. In: Kincses Nagy Éva (szerk.): (1991): 45–49.; Szió Enikő: Pánfinnugor és antifinnugor elméletek, mozgalmak. In: *125 éves a budapesti finnugor tanszék*. Jubileumi kötet. Szerk.: Domokos Péter, Csepregi Márta. Budapest, 1998. 147–148.; Bereczki András: Suomen historian tutkimuksesta Unkarissa. In: *Specimina Fennica* I. Szerk.: Lahdelma, Tuomo – Pusztay János. Quinqueecclesiae (Pécs), 1989. 62., 70. Az elsősorban Finnországról és Észtországról szóló *Észak-Rokonaink* című folyóirat jóval egységesebb.

⁷ Pl. Lakó: (1943); Papp István: A finn példa. *Társadalomtudomány*, 1942/2. 223–253. (Schiffer Miklós: *Hogyan valósult meg a finnek nemzeti egysége. Mit láttam Finnországban?* Szeged, 1935. 80 p.)

⁸ *Finnek. Észték. A magyarok északi testvértársai*. Írta: Bán Aladár, Csekey István, Faragó József stb. Budapest, 1928. 335 p. Ennek a kötetnek mintegy a téli háborúval kiegészített változata: Nagy Iván, vitéz (szerk.): *Finnország 1940*. Budapest, 1940. 287 p.

⁹ Faragó József: A finnek társadalmi élete. In: *Finnek. Észték*. (1928): 106–128.

nyelvű szigetcsoport széles körű önkormányzata, kiváltságos kezelése és a finn nyelv tanításával szemben elfoglalt álláspontja, valamint az anyaország svéd nyelvű kisebbségének viszonylagos gazdasági és kulturális fölénye, az állami kiadásoknak a svéd nyelvű kultúra javára történő aránytalan megoszlása és a két »hazai nyelv« teljesen egyenjogú hivatalos használata ötlik szemünkbe elsősorban.”¹⁰

A következőkben személyes megfigyeléseiről is számot ad: „...a lakosság rohamosan fogyó svéd nyelvű része leereszkedéssel kezeli a finn nyelvű többséget manapság is. A svéd nyelvű tulajdonosok üzletében feltétlenül a svéd nyelvű felírások vannak első helyen. A svéd kézen levő fővárosi villamosvasutak kalauza svédül kiáltja először az állomások nevét, s még véletlenül sem történhetik megfordítva e sorok írásakor.”¹¹ Folytatva e felsorolást azonban megjegyzi, hogy e sajátos jelenségek egyre ritkábbá válnak. Ezt követően ír a svéd nyelvűek kiváltságainak megszüntetéséért fellépő finn nyelvű „társadalmi szervezkedésről”, de utal arra is, hogy az államhatalom szemben áll minden gyors ütemű változtatási törekvással. A statisztikai adatokra hivatkozva a finn nyelvűek szembetűnő előretöréséről és a svédek beolvadásáról, vegyes házasságáról, arányszámuk csökkenéséről is szót ejt, valamint a finn nyelvűeknek a svéd nyelvű területekre történő tömeges költözéséről. A finn nyelv jogainak elismeréséből származó eredménynek tartja azt, hogy szélesebb néprétegek számára vált lehetővé a művelődés, erősödött a nemzeti identitás. A Valódi Finnek Szövetsége (Aitosuomalaisten Liitto) céljaként a finn lelkiismeret fölírását és a svéd privilégiumok megszüntetését jelöli meg.¹² Röviden megemlíti azt is, hogy a svéd néppártot csaknem kizárólag nyelvi és nemzetiségi kérdések választják el a másik két finn polgári párttól. Faragó a zsidóság finnországi szerepét, anyagi helyzetét, társadalomban elfoglalt helyét meglepően csekélynek tartja.¹³

Ávédik Félix¹⁴ is ad rövid történeti magyarázatot útleírásában arról, hogy miért vannak svéd nyelvű iskolák, színházak és újtjelzőtáblák Finnországban, majd ír az „Új Finnek” mozgalmáról, amely céljául tűzte ki, „...hogy a nemzeti élet fejlődésének elősegítésére a svédeknek kulturális és gazdasági téren való fontos szerepét ellensúlyozzák, sőt teljesen visszaszorítsák”.¹⁵

A finn–ész–magyar kapcsolatok lelkes építője, Bán Aladár, ugyancsak 1927-ben röviden beszámol az „igazi finnek” mozgalmáról.¹⁶ A majdnem hétszáz éven át tartó svéd uralommal indokolja, „...hogy a svéd elem még mindig aránytalanul sok előnyt, sőt előjogot birtokol az államalkotó nemzet rovására. A svéd nyelv a köz- és állami élet minden ágában egyenrangú a finnel, az iskolában pedig határozottan előjogokat élvez”. Yrjö Johnsson professzor II. finnugor kultúrkongresszuson elhangzott előadására hivatkozva írja, hogy „...a finnországi svéd nyelvű tanintézetek aránylag sokkal nagyobb államsegélyt kapnak, mint a finnek”. Ezzel indokolja az „igazi finnség” (aitosuomalaisuus) mozgalmának megszületését, „...amely célul tűzte ki a nemzeti nyelv érvényesítését az egyetemen, az iskolában és a közéletben. Kemény küzdelemre van kilátás, mert a gazdag és művelt svédesség – a lakosság 10 százaléka – nehezen enged kiváltságaiból.”

¹⁰ Uo. 106.

¹¹ Uo. 107.

¹² Uo. 124.

¹³ Uo. 108–109.

¹⁴ Dr. Ávédik Félix: *Északi rokonainknál és barátainknál*. Budapest, 1927. [Finnországról: 65–110.]; a finnországi svédekről: 71–72.

¹⁵ Uo. 72.

¹⁶ B.[án] A.[ladár]: Az „igazi finnek” mozgalma. *Turán*, 1927/1–2. 32–33.

A közismerten finnbarát író és újságíró, Kodolányi János, az 1930-as évek második felében öt alkalommal járt Finnországban, élményeit több könyvben is megörökítette 1937-től kezdődően.¹⁷ Ő is a finnek szemszögéből közelíti meg a „svédkérdést”, érzékletesen bemutatva annak kényességét. „Mert ilyen kérdés van, hiába gondolják és mondják minálunk, hogy *Finnországban* közmegegyezésre elintézték a nemzetiségi kérdést. És bár sem a finn, sem a svéd sajtóban nem olvashatunk olyasmit, ami akár az egyik, akár a másik népet sértené, sőt a közigazgatás, a politikai élet, a nyilvánosság bármely területén kínos gonddal kerülnek minden olyan megnyilatkozást vagy intézkedést, amely a svéd érzékenységet bántathná, az egyetlen probléma ez, amely kivétel nélkül heves vitára ingerli ezeket a csendes, alig politizáló embereket. Igen, a »svédkérdéssel« naponként és óránként találkozom, felbukkan a legegyszerűbb emberekkel folytatott beszélgetéseimben csakúgy, mint a szellemi arisztokrácia körében, előbukkan véletlen, kicsiny és jelentéktelen helyzetekben, s állandóan éreztem velem, hogy *mélyreható, a lelkekbe erősen benyúló* ügyről van szó.”¹⁸ Kodolányi szerint a finnországi svédek a finn gazdasági élet sok fontos pozícióját tartják kezükben, politikai súlyuk tekintélyes. Ezt követően hosszabban ismerteti a finnek „sérelmait” (pl.: „...ahol ők [a finnországi svédek – B. A.] vannak felül, *hallani sem akarnak mindarról, amit a maguk számára elvárnak.*”¹⁹) Személyes tapasztalatait a kisebbségi politikával kapcsolatban a következőképpen foglalja össze: „...a svédek tökéletesen szabad életet élnek, iskoláik, lapjaik, kulturális társaságai és intézményei vannak, azokban finnek nem működnek, önkormányzatuk hibátlan, nyelvüket az országban szabadon használják, ahol csak tudnak svédül. A svéd községekben svéd nyelven szólnak a hirdetések, utcanévek, hivatali és boltfeliratok.”²⁰ A szerző e témát azzal zárja le, hogy a finnországi svédek újabb nemzedéke együtt kíván dolgozni a finnekkel, és a finn kultúra iránt tárgyilagosságot és tiszteletet tanúsít.²¹

Finnországról írott, először 1939-ben kiadott könyvében a nyelvész Erdődi József a történelmi háttér és a hivatalos nyelvhasználat gyakorlatának felvázolása mellett megpróbálja a „nyelvek harcát” mélyebben is elemezni. „Emögött a kultúrharc mögött, amelyben a svédek mindég a szabadságra hivatkoznak, tulajdonképpen gazdasági érdekek harca rejlik. A finnek szeretnék kiszorítani a svéd elemeket a kultúrájukkal elfoglalt helyekről, és azt kívánják, hogy számarányuknak megfelelően foglaljanak el állásokat az állami életben és számarányuknak megfelelő iskoláik legyenek csak. A harc folyik, a kérdés eldöntetlen, de rengeteg svéd látogatja az egyetemet és törekszik fölfelé.”²² Az elfinnesedésre utalva Erdődi szerint a „harc” vége előrelátható: „Számarányuk állandóan csökken és a svéd ifjúság földadja a harcot, alkalmazkodik az uralkodó elemhez, átveszi annak nyelvét. Előrelátható, hogy előbb-utóbb szinte teljesen be fognak olvadni.... A finnek szerencséje, hogy nem kezelik ezt a kérdést gyűlölettel.”²³

A Finnországot ugyancsak jól ismerő vitéz Nagy Iván miniszteri tanácsos 1942-ben a finnországi földrajzi nevek finn elnevezésének használatára szólítja fel a magyar olvasót,

¹⁷ Összefoglalásunkban az ifj. Kodolányi János által szerkesztett kiadást használtuk fel: Kodolányi János: *Suomi*. Budapest, 1990. [A finnországi svédek kérdéséről: 69–75.]

¹⁸ Uo. 70.

¹⁹ Uo. 72.

²⁰ Uo. 74.

²¹ Uo. 75.

²² Dr. Erdődi József: *A mai Finnország. (Épülő ország)*. Szeged, 1940. 161 p.

²³ Uo. 106.

mivel a svéd változat sértheti a finnek fülét.²⁴ Elismeréssel ír a toleráns finnországi nemzetiségi politikáról, majd így folytatja: „A 300 000 főnyi svéd lakosságból sok ezren vannak, akik finnül egyáltalán nem is tudnak, mert a svéd iskolákban, amelyek pedig aránylag nagy számban vannak – hiszen a svédek gazdaságilag erősebb, városi tehetős réteget alkotják –, a finn nyelvet alig tanítják.”²⁵

Paikert Géza, a kulturális minisztérium osztályvezetője 1943-ban megjelent írásában²⁶ nagyra értékeli Finnország nemzetiségi politikáját, és ezzel kapcsolatban kitér a Svédországgal fennálló kapcsolatokra is, amelyekben azért „helyel-közzel” súrlódások is előfordultak e kérdés miatt. „Nemzeti kisebbségeikkel való bánásmódjuknál is megnyilvánul a finn tolerancia. Finnország lakosságának mintegy 10%-a svéd, akik nyelvüket, saját népi kultúrájukat, szokásaikat és hagyományait maradóképpen megőrizték és pedig nem utolsósorban azért, mert erre a finnek módot és lehetőséget nyújtottak. Ezt a bánásmódot a svédek dicséretreméltó lojalitással hálálták meg s nem egy finnországi svéd szerzett személyen keresztül hervadhatatlan dicsőséget Finnországnak. ... a finn–svéd viszony a mostani háború kitörése óta hatalmas lépéssel halad a mindkét részről óhajtott legjobb állapot felé...”²⁷

Észtország

Észtország nemzetiségi politikájáról a legtöbb publikáció és előadás egyértelműen Csekey István nevéhez fűződik, mások inkább csak érintették ezt a kérdést. Mielőtt az ő munkásságának ismertetésére rátérnénk, szóljunk röviden a többiekéről.

Ávédik Félix úti beszámolójában az észtországi németekkel kapcsolatban a történeti háttér érzékeltetése után már konkrét kérdésekkel foglalkozik: „Ezek után nem lehet csodálkozni az 1919. október 10-i észt agrártörvény radikalizmusán, mely minden lovagi birtokot államtulajdonnak nyilvánított. ... A német lovagok leszármazóival, illetve jogutódaival szemben kifejezésre jutott gyűlölet azonban nem jelenti egyúttal a német nép egyetemével szembeni ellenszenvet is. Ennek még a feltételezését is kizárja a német kultúra nagy térhódítása (németül majd mindenki beszél), amelynek egyik jellegzetes kifejezője a tallinni hatalmas német színház is.”²⁸

Virányi Elemér 1923-tól öt észtenőn keresztül a magyar nyelv és irodalom lektora volt a Tartui Egyetemen. Az észt társadalmi viszonyok bemutatásakor²⁹ Virányi röviden utal a kisebbségeket is érintő néhány momentumra: „Hét évszázad minden lefojtott szociális keserősége magyarázza meg azt a gyökeres agrárszociálpolitikát, amelyet a felszabadult észak országuk politikai függetlenségének megóvása érdekében a német földesurakkal szemben alkalmaztak.”³⁰

Érdekes a korábbi finnországi és észtországi elitek összehasonlítása kapcsán tett megállapítása: „Szerencsésebb és termékeny többfejlődés történt pl. a rokon Finnországban,

²⁴ Nagy Iván, vitéz: *Suomi az ezer tó országa*. Budapest, é. n. [1942] 5.

²⁵ Uo.

²⁶ Dr. Paikert Géza: *A finn példa. Északi Rokonaink*, 8. 1943. (ápr.) 9–11.

²⁷ Uo. 11.

²⁸ Ávédik: (1927): 58.

²⁹ Virányi Elemér: Az észt nép társadalmi viszonyai. In: *Finnek. Észtek*. (1928): 129–142.

³⁰ Uo. 131.

ahol a svéd uralkodóosztály a finn mentalitást svéd orientációjúvá nevelte s ezzel megvetette a mai finn kultúr állam alapját.”³¹ A szerző szerint „...az észtl nacionalizmus inkább ösztönös, igazán a vérségi kötelékek érzésén és ápolásán alapuló faji szolidaritás. A múltban hiányzó észtl hivatalnokosztállyal kapcsolatban megjegyzi: „Elenyésző számú a zsidóság (ma is csak 0,4%) s az orosz törvények szerint csak a városokban telepedhetett meg. ...viszont a zsidóság nem férközhetett be izgató elemként a hanyatló nagybirtok és a feltörekvő parasztréteg közé.”³² A politikai erőviszonyok taglalásánál megjegyzi: „Világnezetileg a néhány százaléknyi kisebbségek (németek, oroszok) a polgári pártokhoz tartoznak.”³³

Finnországban és Észtországban, a fiatal nemzetállamokban, ahol a korábbi vezető elit nem tartozott a lakosság többségét alkotó nemzetiséghez, a 20. század folyamán többször is sor került a családnevek tömeges „nemzetisítésére”, s ezt több magyar szerző is megemlíti. Például Bán Aladár 1936-ban beszámol arról, hogy Észtország „céltudatosan törekszik eltüntetni a hét évszázadig tartó idegen uralom nyomait”, többek között az idegen nyelvű nevek (önkéntes) észtlésítésével. A kevésbé sikeres 1920-as törvényt az 1934-es követte, melynek hatására egy év alatt több mint 40 ezren változtattak családnevet. Finnországban pedig 1935-ben 50 ezren.³⁴

Az általunk tárgyalt korszak utolsó magyar lektora Tartuban Fazekas Jenő volt. 1942-ben megjelent – egyébként nagyrészt objektivitásra törekvő – tanulmányában³⁵ a németországi fajelmélet hatása alá kerülve alaposan félreértelmezi az észtországi kisebbségek számára lehetővé tett kulturális autonómia intézményét. A Päts-féle államrendszerről a következőket írja: „Ez az ideológia a fajelméletnek megfelelően kizárólag csak az észtl fajra támaszkodott, tagadta az asszimilációt és a 88.2%-ot képviselő vezető észtl fajtól, mint államalkotó rétegtől kulturautonómiális berendezkedéssel jogilag is elkülönítette a kisebbségeket: németeket, oroszokat, svédeket, zsidókat. Azok között éles határokat vont, bár nekik állampolgársági szempontból minden jogot biztosított. Ez a berendezkedés ilyenformán nagyon közeledett a szocializmussal erősen telített finn nacionalizmus felé.”³⁶

A két világháború közötti észtl és finn nemzetiségi politika Csekey István munkásságában

Csekey István (1889–1963) a két világháború közötti magyar jogtudomány jelentős személyisége volt. Nyolc éven keresztül az észtországi Tartu egyetemén dolgozott a közigazgatási jog professzoraként, így személyes tapasztalatokat szerzett az ottani politikai és jogi rendszerről és azok változásairól. Tudományos munkássága elsődlegesen nem (csak) az észtl jogrendszer elemzésére irányult, de életművében jelentős helyet foglal el ez irányú tevékenysége is, amely kutatási témánk szempontjából olyan jelentőségű, hogy feltétlenül megérdemli a részletes bemutatást, elemzést.

Áttekintésünk elsősorban a magyar nyelvű munkákra támaszkodik, de igyekszünk utalni más nyelveken közreadott tanulmányaira is, ezáltal valamennyire figyelemmel kísérni

³¹ Uo. 131.

³² Uo. 137.

³³ Uo. 141.

³⁴ B.[án] A.[ladár]: Nemzeti nevek felvétele Észtországban. *Turán*, 1936/1–4. 66.

³⁵ Fazekas Jenő: *Az észtl sorsa. Észtai Rokonaink*, 7. 1942. (dec.) 140–156.

³⁶ Uo. 144.

műveinek nemzetközi ismertségét. Csekey nagy figyelmet fordított munkáinak minél több nyelven történő közreadására, ugyanakkor törekedett arra, hogy akár kivonatos formában, de magyar nyelven is napvilágot lássanak eredetileg más nyelven megjelent művei, és eljussanak a trianoni határokon kívüli magyarsághoz is.³⁷ Gondolatainak bőséges idézése egyben bepillantást nyújt az észt és a finn nemzetiségi politika korabeli magyar nyelvű bemutatásának, elemzésének légkörébe. A hangsúlyt nem Csekey napilapokban megjelent ismertető cikkeire, hanem inkább elemző tanulmányaira fektetjük.

Ahogy arra már utaltunk, az észtországi nemzetiségi politika iránt érdeklődő magyarok ezzel kapcsolatos ismereteiket gyakorlatilag az ő műveiből szerezhették. Finnországról több forrás állt rendelkezésre. Csekey nemcsak szakterülete kiváló ismerője volt, de egyben az észt és a finn nép barátja, valamint az e népekkel fenntartott magyar kapcsolatok lelkes híve is. E tárgykörben is több könyv, tanulmány és híradás fűződik a nevéhez. Oktatói és tudományos munkásságával hozzájárult szakterülete észtországi fejlesztéséhez, valamint az észtországi kisebbségekre vonatkozó kulturális autonómiatörvények és más, rájuk vonatkozó jogok nemzetközi megismertetéséhez.

Csekey István a kecskeméti jogakadémián nyilvános rendkívüli tanárrá történt kinevezését (1913) követően nagy feltűnést keltett szakmai körökben a Pragmatica Sanctio eredeti kéziratának megtalálásával és közlésével 1914-ben.³⁸ 1918-ban a budapesti egyetemen a közjog magántanárává, majd a következő évben a kecskeméti jogakadémia nyilvános rendes tanárává nevezik ki. Csekey 1923 júniusában nyerte el a nagy hírű Tartui (korábban Dorpati) Egyetem általános és észt közigazgatási jogi tanszékének nyilvános rendes professzori állását, amelyet tizenhat szemeszteren keresztül töltött be. A Tartui Egyetem észt egyetemévé válását (1919) követően szívesen látott jó nevű külföldi oktatókat Tartuban, mert helyben nem állt rendelkezésre kellő számú szakember. A jogtudomány művelése mellett Csekey nevéhez fűződik még a Tartui Magyar Tudományos Intézet (Institutum Universitatis Dorpatensis Hungaricum Tartu) felállítása, vezetése 1931-ig, és a *Bibliotheca Hungarico-Estica Instituti Litterarum Hungarici Dorpatensis* elnevezésű kiadványsorozat szerkesztése. Észtországban így a magyar állam és kultúra megismertetését segítette elő tudományos, szervezői és publicisztikai munkásságával, Magyarországon pedig műveivel, előadásaisal Észtországot és Finnországot népszerűsítette.

Az első tartui évek

Csekey publikációit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy figyelme fokozatosan fordult a nemzeti kisebbségek helyzete felé. Az első hónapok bizonyára a helyi viszonyokba történő beilleszkedéssel és a Tartui Magyar Tudományos Intézet felállításával teltek. Tudomá-

³⁷ Német nyelvű publikációi kétségtől különleges fontossággal bírnak, hiszen egyrészt Németország megkülönböztetett figyelemmel kísérte a nemzeti kisebbségekre vonatkozó híradásokat, másrészt a német nyelvű szakirodalom meghatározó jelentőségű volt e korszakban. Észtországi tevékenysége idején Csekey is elsősorban a német nyelvet használta.

³⁸ Csekey István életéről, munkásságáról és hagyatékáról: Paulovics Valéria: Adalékok az észt–magyar kapcsolatok történetéhez. Csekey István tartui tevékenysége. Szakdolgozat. ELTE BTK. Bíráló tanár: Szij Enikő. Budapest, 1984. 186 p. [Kézirat]; Prof. dr. jur. et rer. pol. Stephan Csekey. Eesti Hõim, 1928/2. 92–93.

nyos intézet létrehozásával gróf Klebelsberg Kunó vallási és közoktatási miniszter bízta meg Csekeyt, aki nagy ambícióval látott munkához. Az észt nyelvvel is ismerkednie kellett, hiszen a tartui nyilvános rendes professzori státusz betöltésének az volt a feltétele, hogy öt évig német, azt követően pedig észt nyelven kell előadásait megtartania. 1923 decemberében az intézet már meg is kezdhette működését.

Oktatói és intézetvezetői tevékenysége mellett Csekey 1924-től több magyarországi és határokon kívüli magyar újságnak küldött észtországi és ritkábban finnországi híreket, politikai helyzetelemzéseket aktuális kérdésekről, továbbá a finnugor népekkel fenntartott kapcsolatok múltjáról és jelenéről, személyes élményeiről.³⁹ A magyar nyelvű újságokon kívül egyre több észt és más külföldi lapban jelentek meg írásai, ugyanaz gyakran több sajtóorgánumban is egyszerre.

Finnországról szóló esszéisztikus beszámolója 1925-ben jelent meg először.⁴⁰ Művelődés- és kapcsolattörténeti eszmefuttatásokat követően hosszabb rész következik a finnországi svéd kisebbség identitástudatának és helyzetének alakulásáról, a velük kapcsolatos állami politikáról, melyet indokolt hosszabban is idéznünk:

„Amikor Suomi 1809-ben mint »Finn Nagyfejedelemség« Oroszország fennhatósága alá jutott, még a svéd volt a hivatalos és művelt nyelv az egész országban. Csak a múlt század közepén támadt érdeklődés az addig paraszti sorban maradt finn népnyelv iránt, főleg ama folklorista gyűjtés következtében, amely Lönrottal (1802–1884) az élen összegyűjtötte a Kalevala runóit. E nemzeti felbuzdulás során a népesség két részre szakadt: a fennomanok vagyis a finn nemzetiekre s a svecomanokra, akik továbbra is a svéd kultúrára támaszkodnak és svédül beszélnek. Ez a nyelvi megoszlás azonban mindeddig nem idézett elő Suomiban olyan természetű nemzetiségi harcokat, mint aminőket a mi úgynevezett utódállamainkból ismerünk. ...az 1922 június 1-jén hozott nyelvtörvényt, amely liberálisában páratlan a föld kerektségén, becsületesen végre is hajtották. Gondoljuk meg: egy hárommillióháromszázezer lakosú ország, amelynek népességéből csak 11%-ot tesz ki a svédül beszélők száma, törvényileg tökéletes egyenjogúságot biztosít a két nyelvnek. Itt voltaképpen nem nemzetiségi kisebbséggel, hanem egy kétnyelvű országgal állunk szemben. Már az 1919 július 17-i finn köztársasági alkotmány 14. §-a mint alapelvet mondja ki, hogy a finn és a svéd a köztársaság nemzeti nyelvei; továbbá, hogy a finn állampolgároknak azt a jogát, hogy a bíróságoknál és a közigazgatási hatóságoknál finn vagy svéd anyanyelvüket használhassák, törvényileg kell biztosítani. A nyelvek helyzetére tehát az egyetemlegesség elve talált alkalmazást, az államban a kisebbség nyelve is nemzeti és hivatalos nyelv. Mindehhez elrendeli még az alkotmány, hogy a finnül, illetve svédül beszélő népesség joga egyenlő alapelvek szerint szabályo-

³⁹ E lapok és folyóiratok az alábbiak voltak: *Kassai Napló*, *Híradó* [Pozsony], *Magyarország* (tudósítójának nevezte Csekeyt), *Budapesti Hírlap*, *Magyar Kisebbség*, *Amerikai Magyar Népszava* [New York], *Gyógyszerészeti Hetilap*, *Jogállam*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Magyar Külpolitika* stb.

⁴⁰ Suomi Finnország. *Magyar Kisebbség*, 1925/9. 332–336.; Ua.: Suomi. In: *Északi írárok*. Budapest, 1928. 191–197. Az idézetek helyesírásán nem történt változtatás. Az akkori helyesírási normák kanonizálatlansága miatt az idézetek helyesírása nemcsak a maitól, hanem egymástól is eltér.

zandó s hogy a közigazgatási területek határainak megállapításánál lehetőleg egynyelvű területekre kell törekedni. Ezeknek az alkotmányban lefektetett elveknek megvalósításaképpen jött létre a nyelvtörvény, mely a finn és a svéd nyelvnek a bíróságok és egyéb hatóságok előtt való használata szempontjából egynyelvű és kétnyelvű kerületeket különböztet meg. Mindebből kiviláglik, hogy a kisebbségek jogvédelmét illetőleg Finnország messzebb ment, mint bármely állam hasonló viszonyok között. Hogy azonban ez az állapot sokáig nem maradhat, arra ma már Suomi politikai köreiben el vannak készülve. Igen beavatott helyekről nyert információim alapján a nyelvkérdés lesz mihamarább a finn belpolitikának legakutabb ügye.

A svéd sajtóban máris egészen szokatlan idegesség tapasztalható annak következtében, hogy ... Antti Tullenheimo miniszterelnök Emil Nestor Setälä, a helsinki egyetemen a finn nyelv és irodalom professzorát, hívta meg kultuszminiszterének. Setälä, ...nemcsak mint kiváló tudós, de mint kérlelhetetlen finn nacionalista ismeretes. Személye mintha a harc megindulását jelentené.⁴¹

A kisebbségi kultúraautonómia törvényének előkészítése már több éve folyt az észtt parlamentben (Riigikogu) az észttországi nemzetiségek képviselőinek aktív részvételével, de elfogadása egyre csak tolódtott a pártok közötti egyetértés hiányában. Az 1920-ban életbe lépett észtt alkotmányban – sőt azt az megelőző dokumentumokban is – szerepelt a kulturális autonómia felállítására vállalt kötelezettségvállalás, de a törvényalkotói munka csak az 1924. december 1-jén végrehajtott sikertelen kommunista államcsínykísérlet után gyorsult fel, és 1925 februárjában fejeződött be.

Az észttországi kulturális autonómiáról Csekeynek először 1926 áprilisában jelent meg híradása magyarul.⁴² 1926-ban német nyelvű tanulmányaiban még nem foglalkozik bővebben a nemzeti kisebbségek helyzetével, műveiben az észttországi hatályos törvényeket és az alkotmányt mutatja be.⁴³

1926 legelején Csekey a Magyar Külügyi Társaságban tartott előadást az észtt alkotmányról és a Baltikum világpolitikai helyzetéről. Az előadás szövege ugyanabban az évben a *Budapesti Szemlé*-ben, majd különlenyomatként is megjelent.⁴⁴ Külön érdekessége ennek az ülésnek, hogy azon gróf Apponyi Albert elnökölt, s az előadásról beszámoló híradás szerint azon „...közéletünk számos kitűnősége megjelent...”⁴⁵ Észttország függetlenné válása, az alkotmány, a politikai rendszer működése és a külpolitikai kilátások fel-

⁴¹ Uo. 193–194.

⁴² A világ első nemzeti kisebbségi kultúraautonómiáját Észttország léptette életbe. *Amerikai Magyar Népszava* [New York], 1926. ápr. 28.

⁴³ *Die in der Republik Estland geltenden Gesetze. Ostrecht* [Berlin], 1926/5. 520–522.; *Die Verfassung der Republik Estland. Ostrecht*, 1926.; ua.: *Nordische Rundschau* [Braunschweig–Berlin–Hamburg], 1929/5. 23–29.

⁴⁴ Az Észtt Köztársaság alkotmánya és a Baltikum világpolitikai helyzete. Klny. a *Budapesti Szemle* CCII. kötete, 1926. évi 584. számából. Budapest, 1926. 17 p.; ua.: *Magyar Kisebbség*, 1926/4. 120–132.; kivonatosan: *Magyarság*, 1926. jan. 15., *Pester Lloyd*, 1926. jan. 15. *Morgenblatt*.

⁴⁵ Csekey István előadása [Kisebb közlemények]. *Turán*, 1926/1–2. 41–42. Rövid ismertetések két másik folyóiratban is megjelentek: *Protestáns Szemle*, 1926/7. 470.; *Társadalomtudomány*, 1926. 223.

vázolása mellett a szerző bemutatja a nemzeti kisebbségek számára kulturális autonómiát biztosító törvényt. Érdekes megállapításokat tesz továbbá a balti németekkel és más kisebbségekkel kapcsolatban is. Több olyan megfogalmazást, gondolatot olvashatunk, melyek későbbi műveiben vissza-visszatérnek.

Az Észtországot Lettországtól elválasztó határ kijelöléséről szólva nem tér ki a vitákra és a gyakorlati kivitelezés folyamatának bemutatására: „A határmegállapítás annyira a nyelvterületek szerint történt, hogy pl. az észt–lett határ kettészeli Valk [*Walk*: német, észtül *Valga*, lettül *Valka* – B. A.] városát, továbbá Észtország passage-jogot élvez Lettországon át területeit összekötő vasútvonalon.”⁴⁶

A lakosság nemzetiségi megoszlásának⁴⁷ közlése után az 1919-es radikális agrárreformról esik szó, melynek során az állam kisajátította a balti német földbirtokosok óriási birtokait. Csekey rámutat arra, hogy a földreform célja kettős volt: „...egyfelől a feudalizmust megtörni, vagyis a hét évszázada a Baltikumban uralkodó állást elfoglaló német nagybirtokosoknak, az ún. »bároknak« hatalmát lehetetlenné tenni, másfelől a dolgozó népet földhöz juttatni...”⁴⁸ Az alkotmányozó gyűlés radikalizmusán sajnálkozva kifejti, milyen károkat okozott szerinte a földreform: „A nagy- és középbirtoknak teljes kisajátítása s 20–40 hektáros parasztbirtokká való parcellázása tönkretette a városok meg az export céljaira való termelést, valamint a híres állattenyésztést és tejgazdaságot. A mellett eddig még csak az élő és holt instructió kártalanítása történt meg, magáé a földbirtoké még mindig a jövő kérdése. A f. évi március hó 5-én elfogadott törvény oly alacsony összegekben és oly hosszú ideig fizetendő részletekben állapítja meg, hogy a volt birtokosok elkeseredése általános. Viszont a teljes kártalanítás az egyébként is gazdasági bajokkal küzdő államot létalapjaiban ingatná meg.”⁴⁹

Az idézett rész azért is figyelemre méltó, mert két évvel korábban írott cikkében még mintha megértőbb lenne a földreform radikalizmusát illetően: „Az észt köztársaság 1920-ban tökéletesen végrehajtotta a földreformot. Az egykori cári udvar fényében dőzsölő balti bárók lába alól egyszerűen kirántotta a talajt és földet csak annak adott, aki maga megműveli. Az élő instrukciót az 1914-es áron, a holtat pedig a beszerzés árán azonnal megváltotta, a föld árának megváltását pedig nyitva hagyta későbbi törvény számára.”⁵⁰ 1926-ban az állam szerepével kapcsolatos kritikusabb hangvételében szerepet játszott a földreform körüli elhúzódozó jogi huzavona, a kártalanítás rendezetlensége, a balti németek ez utóbbival kapcsolatos panasza.⁵¹

Ezt követően Csekey az alkotmányról, a törvényhozásról, a végrehajtó hatalomról és annak hibáiról, valamint a köztársasági elnök intézményének hiányáról és annak következményeiről számol be. Hosszabban foglalkozik a szerző a kisebbségek számára kulturális önkormányzatot biztosító törvénnyel. Itt fogalmaz meg először e kérdéssel olyan méltató

⁴⁶ Az Észt Köztársaság alkotmánya... (1926): 4.

⁴⁷ „A lakosság 91%-a észt, 5,3%-a orosz, 1,3%-a német, 0,4%-a zsidó és 2%-ot tesz ki az egyéb nemzetiségek (főleg svédek, lettek és lengyelek) aránya.” Uo. 5. Az itt szereplő számok nem egyeznek meg az 1922-es hivatalos népszámlálási adatokkal, korábbi arányokat tükröznek.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Észtországban. *Híradó* [Pozsony], 1924/5. jan. 6. 5.

⁵¹ Nem tudhatjuk, hogy merültek-e fel párhuzamok Csekeyben a román agrárreformnak a magyar kisebbségre nézve sérelmes rendelkezései és gyakorlata miatt.

és elemző megállapításokat, amelyeket a későbbiekben többször is idéz. Jelentőségének bemutatásakor utal a kérdés európai és magyarországi vonatkozásaira is: „...bátran elmondhatjuk, hogy a kis rokon Észtország halhatatlan nevet biztosított magának a modern államok történetében, mert első volt, amely a nemzeti kisebbségek culturautonómiáját törvénybe iktatta. Hálával kell ezért nekünk magyaroknak is tekintenünk Eestire, mert kisebbségi culturautonómia-törvényük a tengerbe vetett kő, amelynek hullámgyűrűi a mi elszakított véreink körében is éreztetni fogják jótékony hatásukat... Észtországa az érdem, amellyel északi culturalis tradícióhoz híven élére állott az európai nemzeteknek.”⁵² Rátérve a törvény konkrét bemutatására, Csekey kiemeli, hogy az „...először kísérli meg a culturalis önkormányzatot közjogilag, vagyis belső törvényhozási úton megoldani. Ezzel Észtország példát mutatott a világnak, hogy miként lehet a kisebbségi kérdést a tisztán hatalmi politika területéről jogpolitikai térre átvinni.”⁵³ Leszögezi, hogy a kulturális autonómia államjogilag (szociális) önkormányzat, melynek alapelvei a következők: „...A culturautonómia egy közjogi test. ...a culturalis önkormányzathoz az illető nemzeti kisebbség tagjai tartoznak, függetlenül lakóhelyüktől. ...tehát föltétlenül a személyi jog, nem pedig a területi jog az alapja, mert az nem helyi önkormányzatot jelent, ...hanem az illető nemzeti-ség országos önkormányzatát. Hisz jelentősége éppen abban van, hogy területileg nem tömörült, hanem szétszórta élő nemzeti kisebbséget egyesít culturalis önkormányzatban.”⁵⁴ Folytatva az alapelvek felsorolását rámutat, hogy az állam kormánya csak felügyeleti hatósága a kulturális önkormányzatnak, mely tagjaira nézve kötelező szabályrendeleteket adhat ki, és közadókat is kivethet. Választójogának ugyanaz az alapja, mint a helyhatósági választásokénak. Ezután következik az önkormányzat hatáskörének bemutatása, amelynek ismertetésére később térünk vissza. A jóléti (szociális) intézmények szervezéséről későbbi törvénynek kellett volna rendelkeznie, annak elfogadására azonban nem került sor.

Végezetül megemlíti az önkormányzat szerveit: a kultúrtaácsot és a kultúrigazgatást, és azt, hogy a törvény a németeket, oroszokat és svédeket nyilvánítja nemzeti kisebbségeknek, valamint azon etnikumokat, melyek összlétszáma eléri a háromezer főt. A törvény megvalósításával kapcsolatban hozzáteszi még, hogy a németek már éltek jogukkal, és a zsidók is kérték kultúrautonómiájuk megvalósítását. A svédeknel előre látható volt, hogy „...aligha fognak jogukkal élni, mert különben is zárt területi egységekben, szigetekken élnek.”⁵⁵ Nem említi meg itt a legnagyobb kisebbséget alkotó oroszokat, akik – ahogyan ez később kiderült – szintén nem éltek jogukkal. Az utolsó néhány oldalon a Baltikum külpolitikai lehetőségeit elemzi.

A törvények kihirdetéséről Észtországban címmel 1926-ban jelent meg észt nyelven Csekey újabb Észtországgal kapcsolatos műve könyv alakban.⁵⁶ A munkáról a *Turánban* megjelent ismertetés⁵⁷ jellemzően világít rá Csekey tevékenységére: „Csekey rámutat az

⁵² Az észt köztársaság alkotmánya...(1926): 11.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 12.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ *Seaduste väljakuulutamine Eestis. Referat: Verkündung der Gesetz in Estland.* (Bibliotheca Hungarico Estica Institutii Litterarum Hungarici Dorpatiensis 3.) Tartu-Budapest, 1926. 35 p.

⁵⁷ A *Turán*on és észt folyóiratokon kívül 2 magyar folyóiratban jelent meg ismertetés: Szönyi Sándor, *Protestáns Szemle*, 1927/2. 121.; Eöttevényi Olivér, *Magyar Külpolitika*, 1927/4.

e tárgyra vonatkozó észt rendeletek gyöngé oldalaira, s ezzel észt testvéreinket bizonyára hálára kötelezi. A szerző, úgy látszik, nemes feladatul tűzte ki magának, hogy az alg pár évi múlra tekintő észt törvényhozási munkát az ezeréves magyar államjog tanulmányozásából merített tapasztalatokkal támogassa. Ugyanezt a célt szolgálja a tudós szerzőnek több jogi értekezése, amelyek észt jogászörökben élénk figyelmet keltettek.”⁵⁸

„A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban”

Az észtországi kultúraautonómiáról 1925. február 12-én elfogadott törvény értelmezésében és európai megismertetésében is szerep jutott Csekey Istvánnak. Ez irányú tevékenységében meghatározó fontossággal bír az 1927-es és 1928-as esztendő.

1927. január 13-án tartott Csekey István ismét előadást a Magyar Külügyi Társaságban.⁵⁹ Ezúttal az észtországi kulturális önkormányzatokra vonatkozó törvényt ismertette és elemezte, leszűrve a belőle levonható általános következtetéseket, bőséges szakirodalmat sorakoztatva fel közben. Az előadás szövege 1927–28-ban több folyóiratban⁶⁰ is megjelent, majd 1928-ban különnyomatként,⁶¹ könyv formájában is. Ez utóbbiról, melynek jegyzetanyaga már az 1927. évre is kiterjedt, több ismertetés⁶² is napvilágot látott.

Ebben a művében Csekey kezdetben a kisebbségi kérdések megoldására tett kísérletekről ejt szót, s ezzel kapcsolatban kifejti, hogy „...a nemzeti kérdésnek területi megoldása a legtöbb esetben lehetetlenség.”⁶³ Megvizsgálva a kérdéskör nemzetközi vonatkozásait, a következő következtetésre jut: „A kisebbségi kérdés ideális megoldásának lehetősége tehát kétségkívül államjogi téren keresendő.”⁶⁴ A bevezető részt lezárva leszögezi, hogy a megoldás mind a „modern államjogtani elmélet”, mind a nemzeti kisebbségek kívánalmai alapján az autonómia. Ezt követően lelkesen állapítja meg, hogy: „A személyi alapelven fölépített nemzeti kisebbségi autonómia technikai lehetősége számos tudós és politikus munkáján át végre legújabbban egy gyakorlati példában bizonyításra talált.”⁶⁵ Az észtországi kisebbségek kulturális autonómiájának történelmi előzménye szerinte „...bizonyos különleges történelmi fejlődési processzusra és belső állampolitikai okokra vezethető vissza.”⁶⁶ Az előbbin azt érti, hogy az észt vezetésnek számolnia kellett elsősorban annak a németiségnek történelmi–kulturális fejlődésével, amely a 13. századi kolonizációtól kezdve politikai, gazdasági és kulturális vezető szereppel rendelkezett, meg-

⁵⁸ *Turán*, 1927/1–2. 39. [Irodalom]

⁵⁹ *Turán*, 1927/1–2. 46. [Hírek]

⁶⁰ *Magyar Külpolitika*, 1927/2. jan. 16.; *Magyar Közigazgatás*, 1927/4.; *Budapesti Szemle*, 1928/1. 75–103.; *Magyar Kisebbség*, 1928/3. 104–110., 1928/4. 139–143., 1928/5. 168–174., 1928/6. 224–230.; Ua. kivonatosan: Die kulturaautonomie der Minoritäten in Estland. *Pester Lloyd*, 1927. jan. 14. Morgenblatt.; ua.: Eesti vähemusrahvuste kultuuraautonoomia üle loeng Budapestis. *Päevaleht* [Tallinn], 1927. jan. 21.

⁶¹ A kisebbségi kultúraautonómia Észtországban. Klny. a *Budapesti Szemle* CCVIII. kötetéből. Budapest, 1928. 32 p.

⁶² *Budapesti Hírlap*, 1928. jan 28.; *Katholikus Szemle*, 1928/5. 240.; *Ostrecht*, 1928/8–9. 2178–2179.; *Nation und Staat*, 1928/9. 677–678.; *Protestáns Szemle*, 1928/8. 599.

⁶³ A kisebbségi ... (1928): 4.

⁶⁴ Uo. 6.

⁶⁵ Uo. 7.

⁶⁶ Uo.

tartva német rendi önkormányzatát és a német jogot a cári birodalom összeomlásáig. Ezt, a mintegy húszezer főt számláló kisebbséget az 1919. évi észti földreform „deposszedálta”. Hozzátehetjük még, hogy természetesen a független észti nemzetállam létrejötte teremtette meg az új kereteket. Ezért sorolja később Csekey a megvalósítás feltételei közé azt is, hogy „...Észtország a szó szoros értelmében vett egységes nemzeti állam, amelynek tiszta észti lakosságával szemben a népességnek csak 12,3%-át teszik ki a nemzeti kisebbségek. Itt tehát semmiféle vélt »veszedelmet« nem jelenthetett az autonómia biztosítása.”⁶⁷ A balti németeket az állam nélkülözhetetlen alkotóelemének nevezi 700 éves meghatározó szerepük miatt. Az önkormányzat létrehozásának alapjait így foglalja össze: „Az észti-országi kultúraautonómia tehát egyfelől számolt az országnak ezzel a történelmileg adott különleges helyzetével, másfelől pedig némi ellenértéket biztosított a gazdasági hátrányokkal szemben főleg a német kisebbség jövőendő kulturális fejlődési lehetőségeiben.”⁶⁸ Ezzel Csekey kétségkívül rámutat az egyik mozgatórugóra, de nem tér ki külön a balti német városi lakosságra, amelyet gazdasági szempontból nem értek olyan megrázkódtatások, mint a földbirtokosokat (bárokat). Ez utóbbi gondolatmenetet folytatva megállapítja, hogy a kulturális önkormányzat ott válhat a kisebbségi kérdés hatékony megoldásává, „...ahol egy kisebbség öntudatosan kiegyensúlyozott kulturális öncélú életével az egész szempontjából mint az államnak szükségszerű részösszefüggése jön tekintetbe.”⁶⁹

A következő rész összefoglalja és idézetekkel támasztja alá, hogy milyen jogi előzményei voltak a kérdéses törvénynek.⁷⁰ A szerző az alkotmány rendelkezéseiből kiindulva az észti kisebbségi jog három alkotóelemét különbözteti meg: jogilag rendezett önmeghatározás; kulturális és jóléti önkormányzat és öngazgatás; a nyelvhasználat jogi rendje.⁷¹

A nemzeti kisebbségek kulturális önkormányzatáról az alkotmányban lefektetett alapelvek az 1925. február 12-én hozott törvényben öltöttek testet.⁷² Ezt figyelembe véve a szerző követi az első parlament elé a német frakció által benyújtott törvényjavaslat (1920) útját annak törvényerőre emelkedéséig (1925), kiemelve, hogy a törvény megszületése jórészt a német kisebbségnek köszönhető. 25 soros lábjegyzetben utal arra, hogy a törvény szerzője Konstantin Päts képviselő, egykori államfő volt, akit munkájában Eugen Maddi-

⁶⁷ Uo. 9.

⁶⁸ Uo. 8.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Ezek a dokumentumok a következők voltak: függetlenségi manifestum (1918. febr. 24.); az ideiglenes kormány tanügyi rendelkezései (1918. dec. 2.); az alkotmányozó gyűlés törvénye a tanulók anyanyelvének használatáról a nyilvános elemi iskolákban (1920. máj. 7.); az alkotmányból (1920. dec. 20. lép érvénybe) a nemzetiség szabad bevallása [20. §.], a kisebbségek önkormányzati intézmények létrehozásához való joga [21. §.], a helyi önkormányzatok ügyviteli nyelvéről [22. §.], valamint a német, orosz és svéd nyelvek központi intézményekkel folytatott levelezések nyelvéről [23. §.]. Uo. 9–10.

⁷¹ Uo. 10.

⁷² Munkájának ehhez a részéhez érve a szerző 18 soros lábjegyzetben sorolja fel a törvény szövegének közléseit. A fordításokról megjegyzi, hogy azok mind többé-kevésbé hibásak: „Egy az eredeti észti szöveg alapján készült és jogilag is kifogástalan német fordítás megjelenik közelebről Csekey: Die Verfassungsentwicklung Estlands. (Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart Bd. XVI, Tübingen 1928.)” Uo. 11.

⁷³ Uo. 12. Ezt követően a szerző felsorolja Maddison kilenc e témáról írott újságcikkét, melyek többsége észtül és németül is megjelent.

son belügyminisztériumi főtitkár segített.⁷³ 66 soros, imponálóan részletes lábjegyzetben tünteti fel a törvény történetéről a korábban még nem szerepelt észt, angol, francia, német és magyar nyelvű műveket.⁷⁴ Csak ezek után tér rá a szerző a törvény szerkezetének ismertetésére. Kerettörvénynek nevezi, mivel az csak az alapokat tartalmazza, és megállapítja, hogy Észtországnak új államjogi útra kellett lépnie e téren, mert nem volt előtte követendő példa.

Ezután keríti sorra a kulturális autonómia (önkormányzat) *közigazgatási jog* szempontjából történő vizsgálatát. A főbb megállapításokat a következőkben foglalhatjuk össze: a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiája szociális önkormányzat, mely alapjait tekintve megegyezik más nagyobb közigazgatási önkormányzati testtel, de az egész állam területére kiterjed, és csak az illető nemzetiség kulturális értékeiről gondoskodik. Csak azok a személyek tartoznak bele, akik felvételüket kérték, és tagjai lettek a megfelelő nemzetiségi jegyzékeknek. A nemzeti kisebbségek önkormányzati intézményei is közjogi, állami feladatokat ellátó intézmények. A nemzeti kisebbségekre vonatkozó feladatok elvégzését mind a területi, mind a kulturális önkormányzat leveszi a központi államigazgatás válláról, tehát az állam megbízásából állami feladatokat teljesítenek, s így állami szervvé válnak. A kormány nem fölöttes szerv, csak felügyeleti hatóság. Ezen önkormányzatok hatásköre a törvény adta határokon belül szabad, intézkedéseit csak közigazgatási bíróság semmisítheti meg, a területi önkormányzatokat megillető jogokat élvezik. Alapja tehát nem a területi, hanem a személyi jog, az illető nemzetiség országos önkormányzatát jelenti, jelentősége éppen abban van, hogy a területileg nem tömörült, szétszórtan élő nemzeti kisebbségeket egyesíti.⁷⁵

A *kulturális önkormányzatok hatásköre* Csekey értékelése szerint „pozitíve nyert megállapítást”, s a következőkből áll: „... a) az illető kisebbség nyilvános és magán tanintézetek szervezése, igazgatása, felügyelete; b) gondoskodás az illető kisebbség többi kultúrfeladatáról és az ebből életre hívott intézetek és vállalatok igazgatása (2. §).”⁷⁶ A tisztán kulturális térre szorítkozó hatáskör messzemenő önigazgatási jogot élvez: „... a kultúrönkormányzat tagjaira nézve kötelező szabályrendeleteket adhat ki ... (3. §), valamint közszükségleteinek fedezésére tőlük hasonlóképpen közadókát szedhet (6. §, d pont).”⁷⁷ A kulturális önkormányzat működésével kapcsolatban hosszabb terminológiai és szövegmagyarázat következik, miközben a szerző utal a német fordításban előforduló hibákra. A kultúr tanácsnak van joga rendelet és határozat kibocsátására. A kultúr igazgatás intézkedéseivel, tevékenységével kapcsolatos panaszokkal a kultúr tanácshoz lehet fordulni. Ezután a törvény oktatási intézményekre vonatkozó részének bemutatása következik: „A kisebbségek nyilvános iskolahálózatát az illető kerületi vagy városi önkormányzat és a megfelelő nemzeti kisebbség kultúrönkormányzata együttesen dolgozzák ki s a közoktatásügyi miniszter javaslatára a kormány erősíti meg. A nemzeti kisebbségnek már működő anyanyelvű iskolái a kultúrönkormányzat számára átadatnak az iskolák jogainak és jellegének fenntartása mellett. ... az iskolák túlnyomó részét a kerület és városi önkormányzati testek tartják fenn.”⁷⁸ Az észtországi iskolahálózat jellegének jobb megértését szolgálja a következő megállapítás: „Csak igen kevés az állami taninté-

⁷⁴ Uo. 12–14.

⁷⁵ Uo. 15–16.

⁷⁶ Uo. 16.

⁷⁷ Uo. 16–17.

⁷⁸ Uo. 18.

zet, a felekezeti pedig egészen ismeretlen. Ma még mindig a magániskolák a legjobbak, aminek oka az orosz uralomban és a 90-es évek óta különös eréllyel folytatott russzifikálási törekvésekben keresendő.⁷⁹

A törvény ismertetésében ezt követően a kulturális önkormányzat *anyagi bázisának* (6. §.) bemutatása következik: elemi- és középiskolák állami fenntartása; helyi önkormányzatok anyagi támogatása és egyéb kötelezettségei; kulturális célokat szolgáló állami és önkormányzati segélyek; a kultúrtaács részéről az illető kisebbségre kivetett közadó; ajándékozáások, gyűjtések, alapítványok és saját vagyonból vagy vállalkozásból eredő jövedelmek.⁸⁰ Csekey felhívja a figyelmet arra, hogy az utolsó pontnál a kulturális önkormányzatok jogai meghaladják a helyi önkormányzatokéit, majd értékelés következik: „A törvénynek mindezekből a rendelkezéseiből a nemzeti kisebbségekkel szemben tanúsított nagyon liberális szempontok tűnnek ki. Ezek szerint ugyanis a kisebbségek nyilvános iskoláinak fenntartása mindig az államra és a helyi önkormányzati közigazgatásra háruló kötelesség, a kultúrtaönkormányzat feladata pedig az említett iskolák »szervezésében, vezetésében és felügyeletében« nyilvánul.”⁸¹

A kulturális autonómia szerveinek (kultúrtaács, kultúrtaigazgatás) ismertetése után a tagokról vezetett jegyzékkel (nemzetiségi regiszter) kapcsolatos kérdésekre (9. §.) tér át, s így értékel: „Mindebből nyilvánvaló, hogy a kultúrtaönkormányzatban való részvétel önkéntes és a nemzetiségi jegyzékbe való felvétel útján történik. Csak azokra a 18 éven aluli gyermekekre kötelező, akiknek szülei magukat az illető kisebbség tagjai közé bejegyeztették.”⁸² Itt utal Csekey a törvény egyik hiányosságára is: „Hiánya a törvénynek, hogy a be nem lépést vagy a kilépést nem köti ahhoz a követelményhez, hogy az illető egy másik nemzetiséghez tartozónak vallja be magát. Enélkül ugyanis szakadás jöhet létre az illető kisebbség kötelekében, és megtörténhetik, hogy a kilépő a kultúrtaönkormányzat terheire való hozzájárulás nélkül annak intézményeit továbbra is élvezi (pl. gyermekeit annak iskoláiba járattja stb.).”⁸³

A nemzetiség szabad bevallásának problémája alapvetően fontos egy ilyen jellegű törvénynél. Csekey mind ekkor, mind a későbbiekben is megkülönböztetett figyelmet szentel e kérdésnek. A törvény 18. §-a alapján a választási névjegyzékbe foglalt kisebbséghez tartozó polgárnak joga van magát két hónapon belül annak nyilvánossá tételétől töröltetni: „A nemzeti kataszterbe való bejegyzésnél vagy törlésnél tehát semmiféle állami felülvizsgálati vagy törlési jog nem érvényesülhet.”⁸⁴ A genfi nemzetiségi kongresszus 1926-ban egyhangú határozattal ajánlást fogadott el a nemzetiség szabad bevallásának büntetőjogi védelméről. Ahogyan azt látni fogjuk, Csekey élénk figyelemmel kísérte e szabadságjognak az észjt jogrendszerbe történő bekerülését.

A törvény a németeket, oroszokat és svédeket nyilvánítja nemzeti kisebbségnek, de rajtuk kívül az összes olyan nemzetiség is alakíthatott kulturális önkormányzatot, amelynek összlétszáma meghaladta a háromezretet. A törvény ismertetésében Csekey ezután a kulturális önkormányzat felállítást veszi szemügyre a következő szempontok szerint: a kívánság közlése a kormánnyal; a szavazásra jogosultak jegyzéke; szavazati jogosultság; a választás feltételei, kiírása, felügyelete, lefolytatása; főbizottság alakítása; a három évre választott kultúrtaács tagjainak száma; az eredmények közzététele; eredményes szá-

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. 18–19.

⁸¹ Uo. 19.

⁸² Uo. 20.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Uo.

vázás esetén a kultúrthanács összehívása; szándéknyilatkozat a kulturális önkormányzat felállításának szándékáról; a kulturális autonómia tevékenységének megkezdetté nyilvánítása a kormány által; állami felügyelet; felosztás esetén új választások kiírása; az önkormányzat működésének megszüntetése a kultúrthanács által.⁸⁵

A törvény leglényegesebb rendelkezéseinek bemutatását követően a szerző rátér a kulturális önkormányzat intézményeinek felállításához szükséges kormányrendeletek ismertetésére,⁸⁶ majd a *törvény megvalósításával* kapcsolatos tapasztalatokra. Az 1922-es népszámlálási adatok⁸⁷ felsorolása után a szerző utal arra, hogy a törvény adta lehetőséggel addig csak a németek és a zsidók éltek. „Az oroszok és a svédek aligha is fogják kérni azt, mert meglehetősen zárt területi egységekben élnek, úgyhogy a helyi közigazgatás az észt alkotmánytörvény értelmében amúgy is a kezükben van, s így a kultúraautonómiának rájuk nézve nem volna különösebb értelme. Legelőször a német kisebbség kérte Észtországban a kultúraautonómia megvalósítását. Már 1925 április 11-én megfelelő kéréssel fordultak a parlament német frakciója és a német nemzeti kultúrszervezetek a kormányhoz.”⁸⁸ A kultúrthanács megválasztásával összefüggő kormányrendeletek ismertetése után Csekey részletesen foglalkozik a következő lépésekkel is: „A német kultúraautonómiában 11 562 szavazati joggal bíró polgárt regisztráltak, akik a német kultúrthanácsba 41 tagot választottak. A szavazásban a választói névjegyzékbe foglalt polgároknak 67%-a vett részt.

1925 november 1-én volt a német kultúrthanács megnyitó ülése, mely egyhangúlag mondotta ki a kultúraautonómia megvalósítását. A kormány 1925 november 4-én kelt határozata a német nemzetiség kultúrönkormányzatát megnyitottnak jelentette ki. (R. T. 175/176–1925. sz.)”⁸⁹ Ezt követően a kultúrthanács első üléséről esik szó, melyen megválasztották a (tisztelőtbeli) kultúrigazgatást (elnök, alelnök, 3 tag). A kultúrbizottság felállította az általános kultúr-, az iskola-, a pénzügyi, a kataszter- és a jogi állandó bizottságot. Létrehozták a német kulturális önkormányzat szervezeti kereteit, ennek kiépítéséhez kataszteri, pénzügyi, iskolai és kultúrhivatalt is életre hívtak. Ezek tevékenységi körét, hivatalnokait a szerző részletesen felsorolja számos német nyelvű újságcikkre hivatkozva.

A német önkormányzat után a zsidó kulturális önkormányzat megalakulásának bemutatása következik. A 3045 zsidó *nemzetiségű* észt állampolgár közül 2041 volt jogosult a választásra, akiknek 71%-a vett részt a választásokon. A kultúrthanács tagjainak számát 27 főben szabták meg. A megnyitó ülésen 1926. június 6-án egyhangúlag kimondták az önkormányzat megalakítását, melyet a kormány 10 nappal később el is ismert. Ezután következhetett a kultúrigazgatás tagjainak megválasztása, majd később az önkormányzat tagjai részéről fizetendő adó megállapítása. Csekey megjegyzi, hogy „...a nyelvet illetően a zsidó kisebbség nem tudott egyöntetűsége jutni s így annak megállapítását az egyes ku-

⁸⁵ Uo. 22–24.

⁸⁶ Uo. 24–25.

⁸⁷ Az itt szereplő számok a hivatalos népszámlálási adatokat tartalmazzák: az 1 107 059 észtországi lakos 87,7%-a észt, 8,2%-a orosz, 1,7%-a német, 0,7%-a svéd, 0,3%-a zsidó és 1,4%-a egyéb (főleg lett, finn és lengyel). Uo. 25–26.

⁸⁸ Uo. 26.

⁸⁹ Uo. 26–27.

⁹⁰ Uo. 29. Csekey e megállapításához kapcsolódó lábjegyzetében még hozzáteszi: „Természetesen a héber nyelv csekély elterjedtsége miatt a zsargon (jyddisch) kisebbségi nyelv talált nagyobbreszt elfogadásra. ... 1927 március közepe óta egy szükség szerint megjelenő zsidónyelvű folyóiratot is ad ki a zsidó kultúrhivatal Tamarkin szerkesztésében *A zsidó kultúrigazgatás híradója* címen.” Uo.

ratóriumokra bízta, amelyek a héber és a zsidó zsargon (jyddisch) közt választhatnak.”⁹⁰ E rész befejezésül a szerző utal még az észtl parlamenthez benyújtott nyelvtörvényjavaslatra, valamint a kulturális autonómia-törvényben megemlített, de még nem szabályozott kisebbségi jóléti (szociális) autonómia kérdésére is, mely azonban a későbbiekben is megoldatlan marad.

Tanulmányának végén Csekey nem fukarkodik a dicsérő szavakkal, s megpróbálja levonni az általános érvényű tanulságokat is, melyekkel későbbi munkáiban is találkozhatunk: „A kisebbségi kultúraautonómia megvalósításával a kis Észtország példát mutatott a világnak. Estonia docet! S mi magyarok büszkék lehetünk északi rokonunkra, a finnugor szellem munkájára. ... Az egészen fiatal észtországi kisebbségi kultúraautonómiának már is egész kis világirodalma van. Mintha már is érezhető volna az a jövődülésünk, hogy az észt kultúraautonómia-törvény a tengerbe vetett kő lesz, melynek hullámgyűrűi az egész világon éreztetni fogják hatásukat. Eredményei már is tisztán mutatják, hogy a kisebbségi kérdés nemzetközi jogi úton való megoldása ma tisztán utópia, s az egyetlen helyes megoldás belső törvényhozási úton keresendő.”⁹¹ Ezt követően hosszabb idézet következik egy észt napilap főszerkesztőjének tollából. Akár váratlannak is nevezhetjük, hogy Csekey átfogó tanulmánya végén ilyen terjedelemben idéz mástól, ám bizonyára teljes mértékben egyetértett az ott szereplő érvekkel: „Az Észt Köztársaság – idézi – mint első tette meg a döntő lépést a nemzeti kisebbségek kultúraautonómiájának megvalósításához, amelyről minden államban oly sokat beszéltek, amellyel azonban még egyetlen állam sem jutott a törvényalkotási úton messze. A nemzeti kisebbségek kérdése azonban a világháború óta elsőrendű politikai problémává fejlődött ki, amelyet nem lehet többé megkerülni, és amelynek a megoldása vagy meg nem oldása némely államra, főként azonban egy új államra, végzetessé válhatik.

A nemzeti kisebbségek kultúrönkormányzatáról szóló törvény biztosítja mindenen előtt az állam belső életét és belső rendjét, amennyiben a benne élő nemzeti kisebbségek életbe vágó fontosságú követelményeinek teljesítésével azokat saját szabad akaratuknál fogva szorosabban fűzi az államhoz, amely minden polgára kulturális kívánságainak igazságos módon megfelel s minden kisebb nép legdrágább kincsét, nemzeti sajátosságát, biztosítja és védelmezi. Ha a kisebbségek jogai és kötelességei többé nem az uralkodó többségi nép kezétől és pillanatnyi hangulataitól, hanem a törvénytől függenek, akkor nem lesz többé első és másodrangú polgár az államban, mint a régi cári Oroszországban, hanem akkor a kisebbségnek a tagja is teljes jogú polgárnak érzi magát, akinek jogait az állam védelmezi és aki ennek ellenében a maga részéről szintén szívesen védelmezi ezt az államot.”⁹²

Végezetül Csekey a magyarság számára is levonja a tanulságokat: „A világháború nyomán keletkezett új államalakulatok, amelyeknek a kisebbségi kérdés legnagyobb teherterhelük, eddig nem mertek annak megoldásához hozzányulni. Észtországi az érdem, hogy északi kulturális hagyományaihoz híven élére állott az európai nemzeteknek. S mi magyarok éber figyelemmel várjuk, mikor fognak északi testvéreinktől a Balti-tenger

⁹¹ Uo. 30.

⁹² Uo. 30–31. A. J[ürgenstein]: Vähemusrahvaste kultuur-omavalitsuse vastuvotmise puhul [A nemzeti kisebbségi kultúrönkormányzatáról szóló törvény elfogadása alkalmából]. (*Postimees* LXIX. évf., 1925, 38. sz.)

⁹³ Uo. 31.

partjáról a hullámgyűrűk eljutni a Kárpátok övéig, hogy megnyissák a kulturális fejlődés lehetőségeit a ma még rabszolgá sorsban tartott magyar véreink számára.”⁹³

„A nemzetiség szabad bevallásának büntetőjogi védelme”

Csekey István másik nagy visszhangot kiváltó munkája 1927-ben ugyancsak az észtor-szági kisebbségekkel állt kapcsolatban.⁹⁴ A kulturális autonómia bemutatásához hasonlóan ez a híradás is több folyóiratban megjelent magyar és német nyelven.⁹⁵ A dorpati (tarti) keltezésű cikk elején a szerző utal a kisebbségek kulturális önkormányzatáról alkotott törvényre, mellyel Észtország legelsőként tett eleget ez irányú kötelezettségeinek, majd így folytatja: „Most azonban, úgy látszik, hogy egy lépéssel még ezen is túl ment. Arról van szó, hogy a genfi nemzetiségi kongresszuson 1926-ban egyhanguan hozott határozatot végrehajtsa, mely azt a követelményt állította föl, hogy az egyesek nemzetiségi bevallásának szabadságát büntetőjogi védelem alá kell helyezni.”⁹⁶ Az alapelv kinyilvánítása már az észt alkotmányban is megjelenik, az elemi és középiskoláról szóló törvények alapján a tanulók anyanyelve nemzetiségüktől függ. Következő lépésként, az előzmények felsorolásánál a szerző kitér arra, hogy a kisebbségek kulturális önkormányzatában is önkéntes a részvétel, ugyanis: „A kultúrönkormányzat tagjairól tehát jegyzéket vezetnek, melybe Észtországnak valamennyi, az illető nemzetiséghez tartozó polgára felvételheti magát, ha 18. életévét betöltötte. A jegyzékbe foglaltak 18 éven aluli gyermekei a szülők nemzetiségét követik.”⁹⁷ Ezután kerül sorra az új észt büntetőtörvénykönyv előkészítéséről beszámoló rész, melyből kiderül, hogy a nemzetiségi hovatartozás szabad és befolyástól mentes bevallása büntetőjogi védelmének törvénybe iktatását a balti német frakció vezetője, Werner Hasselblatt képviselő szorgalmazta, aki már a kisebbsé-

⁹⁴ A nemzetiség szabad bevallásának büntetőjogi védelme. *Budapesti Hírlap*, 1927/85. ápr. 14. 2.

⁹⁵ Ua.: *Magyar Kisebbség*, 1927/4. 291–292.; *Magyar Közigazgatás*, 1927/15.; Egyidejűleg németül: Schutz des Nationalitätsbekenntnisses. *Pester Lloyd*, 1927. ápr. 14. Abendblatt.; Strafrechtlicher Schutz des freien Nationalitätsbekenntnisses. *Glasul Minoritatilor*, 1927/4. 149–154.; Szó szerinti átvételek: *Híradó* [Pozsony], 1927. ápr. 21.; *Prágai Magyar Hírlap*, 1927. ápr. 21.; *Hírlap* [Szabadka], 1927. ápr. 24.; *Das Deutsche Tageblatt* [Berlin], 1927. ápr. 30. [vezércikk]; *Mecklenburger Warte* [Rostock], 1927. ápr. 30. [vezércikk]; Hivatkozás nélkül: Junckerstorff: Der Schutz des freien Nationalitätsbekenntnisses. *Tägliche Rundschau* [Berlin], 1927. máj. 11.; Ezt kivonatolja a Nemzeti kisebbségek védelme címen a *Híradó* [Pozsony], 1927. máj. 20. Ugyanő: Das Recht des freien Bekenntnisses der Nationalität. (*Völkerbund-Fragen, Zeitschrift der Deutschen Liga für Völkerbund*, Berlin Jg. 1927, Nr. 5, S. 95 f.) – Rosenberg: Die Bestimmung der nationalen Zugehörigkeit im Recht der Minderheiten. (*K. C.-Blätter* Jg. XVII, H. 3.)

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ „Azt, aki azt a bűncselekményt követi el, hogy erőszakkal, büntetendő fenyegetésekkel, hatalmi visszaéléssel vagy gazdasági függőségének kihasználásával egy teljes koru polgárt oda befolyásol, hogy nemzetiségét, valamint a törvényben meghatározott esetekben gyermekeinek nemzetiségét a maga akarata ellenére vallja be vagy a bevallást elmulassza, ha az illető személy nemzetiségi bevallása a maga akarata ellenére valóban megtörtént, 6 hónapról hosszabb időre nem terjedő fogházzal büntetik. A kísérlet büntetendő.” Uo.

gek kulturális önkormányzatáról szóló törvény előkészítésében is aktívan részt vett. Ezután következik a javaslat szövege, mely csak évekkel később emelkedett törvényerőre.⁹⁸

A cikk végén Csekey ismét felhívja a figyelmet arra, hogy ez lenne az első büntető törvénykönyv, mely büntetőjogi védelemben részesítené a nemzetiség szabad bevallását, majd levonja a Magyarország számára is aktuális tanulságokat: „...a magyarral fajrokon észt nemzetnek ezt az új lépését a kisebbségi jogalkotás terén *annál melegebben kell üdvözlünk, ha a nemzetiségi kérdésnek az elszakított országrészekben való állását veszszük tekintetbe*. Köztudomású, hogy az utódállamok a kisebbségi jogalkotás terén nemcsak szerződéses kötelezettségeiknek nem tettek eleget, de az idegen nevet viselő fajmagyar gyermekeink ezreit kényszerítik a hatalmon lévők idegen iskoláiba. A fentebbi jogszabály megalkotásával, mely a nemzetiségi egyenjogúság és bevallási szabadság jogi szankcióinak egyik igen fontos láncszeme, Észtország a kisebbségi jog egyik kérdésében ismét élére állana az egész kulturvilágnak.”⁹⁹

Ebben a viszonylag rövid cikkben Csekey olyan nemzetközi aktualitással bíró kérdéskörrel foglalkozik, mely méltán tarthatott számot érdeklődésre hazánkban, de Magyarországon kívül is. Erről a problémáról beszámoló vagy azt érintő munkái szép számmal jelentek meg a későbbiekben is mind magyarul, mind németül.¹⁰⁰ Az 1927-es esztendő egyébként rendkívül termékeny volt Csekey István számára. Áprilisban egyik előadója volt Tallinnban a VI. észt jogászgyűlésnek, ahol az államfő és a kormány is megjelent,¹⁰¹ júniusban pedig már a Tartui Egyetem képviselőjében egy párizsi közigazgatási kongresszuson tartott előadást, amiért az észt államfő ötvenezer marka jutalomban részesítette.¹⁰² Szintén ebben az évben kezdett megjelenni az észt közigazgatási jog forrásaival foglalkozó elméleti munkája is a Tartui Egyetemen,¹⁰³ melyről négy észtországi, két magyar, egy német és egy prágai folyóirat közölt ismertetést.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Pl.: Estland. Staatsgericht (Verwaltungsabteilung), Tartu (Dorpat). Jeder Staatsbürger ist frei in der Bestimmung seiner Nationalität. *Zeitschrift für Ostrecht* [Berlin], 1927. 391–393.; Ausbau des Minderheitenschutzes in Estland. *Pester Lloyd*, 1928. okt. 30. Abendblatt.; Die estländische Nationalitätswechselvorlage. *Nation und Staat* [Bécs], 1928/3. 209–210.; Minderheitenschutz und ein ungarisches Institut für Minderheitenfragen. *Pester Lloyd*, 1928. okt. 12. Abendblatt.; Das Verordnungsrecht der Kulturselbstverwaltung der völkischen Minderheiten Estlands. *Revaler Bote*, 1929. jan. 5.; Ein Musterland der Minderheitenrechte. Die Kulturaautonomie der völkischen Minderheiten in Estland. *Pester Lloyd*, 1929. márc. 28. Morgenblatt.; Noch einmal zur Frage des Verordnungsrechtes des Kulturselbstverwaltungen der völkischen Minderheiten in Estland. *Revaler Bote*, 1929. jan 11.; Zum Recht der Erlassung von Verordnungen seitens der Kulturselbstverwaltung des völkischen Minderheiten Estlands. *Dorpatier Zeitung*, 1929. jan. 7.; Zur Frage der Lösung der Kulturaautonomie in Estland. *Pester Lloyd*, 1929. ápr. 23.

¹⁰¹ *Turán*, 1927/1–2. 51. [Hírek]

¹⁰² Észrevételek a párizsi nemzetközi közigazgatási kongresszushoz. *Magyar Közigazgatás*, 1927. 32–33.; *Turán*, 1927/1–2. 118.;

¹⁰³ Die Quellen des estnischen Verwaltungsrechts. Aus rechtstheoretischer und rechtsvergleichender Grundlage. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis)* B IX. 2–XIV. 2–XX. 3. Tartu (Dorpat), 1927–1930. 159 p.

¹⁰⁴ Pl.: Suomi Finnország. *Magyar Kisebbség*, 1925/9. 332–336.

A finn politikai és jogi viszonyok bemutatásával Csekey csak érintőlegesen foglalkozott 1928-at megelőzően.¹⁰⁴ A finn és észt jogrendszerről 1928-ban napvilágot látott tanulmánya¹⁰⁵ könyv alakban is megjelent,¹⁰⁶ melyről 6 magyarországi folyóiratban közöltek ismertetést, köztük a Külügyi Szemlében és a Magyar Külpolitikában is.¹⁰⁷ Rövidített változata¹⁰⁸ megjelent a gróf Teleki Pál ösztönzésére és ajánlásával ellátott *Finnek. Észtek. A magyarok északi testvérnépei* című könyvben, mely gyűjteményes kötete volt e két országot ismerő, s saját szakterületén is elismert huszonhárom magyar szerző munkáinak, majd megjelent még a *Finnország 1940*.¹⁰⁹ című műben is.

A részletes, alpműnek számító tanulmány kezdetben Finnország és Észtország jogfejlődését, majd tételes jogát tekinti át, az észtországit kissé részletesebben bemutatva, „...mert ez mindeddig nem nyert a finnországihoz hasonló, nyugateurópai nyelveken való összefoglaló bemutatást.”¹¹⁰ Már a finn részt bevezető történeti áttekintésnél találhatunk témánk szempontjából lényeges megállapításokat: „Svédország nem gyakorolt elnyomó politikát, sőt ellenkezőleg a finn néppel nemcsak elismertette a maga kulturális és politikai felsőbbiségét, hanem azt rokonszenvessé is tette és követendő például állította oda. *Miként az egész kultúra, a jogrendszer is svéd volt a finn földön, amiből magyarázható, hogy bár a mai Finnországnak csak 11%-a svéd anyanyelvű, mégis a svéd a finnel együtt párhuzamos állammelv.* Svédországnak már az előző századokban is más volt Finnországgal szemben a magatartása, mint a tengeren túl hódított keleti-tengeri tartományaiban. Míg a finneket a svédekkel politikai és jogi szempontokból teljesen egyenlőkké tette, addig a balti tartományokba a svéd jogot vagy nem is ültette át, vagy pedig csak kiegészítőjokként igen csekély mértékben.”¹¹¹

Az alkotmány és a törvények bemutatásakor kerül sor a Finnország területét érintő kérdésekre is: „Finnország *területe* oszthatatlan. Végleges határait a Szovjetoroszországgal 1920 október 14-én kötött tartui béke állapította meg. A finn államterület kiegészítő részét (partie intégrante) teszi ki Ahvenenmaa (Åland) szigete, mely azonban nemzetközi meg egyezések értelmében katonai és haditengerészeti bázisul nem építhető ki.”¹¹² Az általunk vizsgált kérdés szempontjából a finn állampolgárság megszerzését és elvesztését szabályozó törvény (1920. febr. 29.) említése után lényeges még Csekey visszaulása az alkotmányra: „Az alkotmány II. fejezete »A finn állampolgárok általános jogai és azok

¹⁰⁵ A finn és észt jogrendszer. I–VIII. *Magyar Közigazgatás*, I: 1928/6. 5–6., II: 1928/7. 3–5., III: 1928/8. 5–6., IV: 1928/11. 3–4., V: 1928/12. 3–4., VI: 1928/13. 7–8., VII: 1928/14. 5–6., VIII: 1928/15. 8–9.

¹⁰⁶ *A finn és észt jogrendszer*. Budapest, 1928. 48 p.

¹⁰⁷ *Külügyi Szemle*, 1929/1. 121.; *Magyar Külpolitika*, 1929/6. 14.

¹⁰⁸ Finn- és Észtország jogfejlődése és mai joga. In: *Finnek. Észtek. A magyarok északi testvérnépei*. Írta: Bán Aladár, Csekey István, Faragó József stb. Budapest, 1928. 218–247.

¹⁰⁹ A finn alkotmány és jogi élet. In: *Finnország 1940*. Szerk.: Nagy Iván, vitéz. Budapest, 1940. 169–180.

¹¹⁰ *A finn és észt jogrendszer*. Budapest, 1928. 3.

¹¹¹ Uo. 4.

¹¹² Uo. 9.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ Uo. 10.

jogvédelme» címen nem tartalmaz egyebet, mint a modern demokratikus alkotmányok.”¹¹³ Röviden megemlíti a szerző a vallás szabad gyakorlatával kapcsolatban, „... hogy az evangélikus-lutheránus egyház, mint nép- vagy még inkább államegyház egészen a legujabb időkig bizonyos kedvezményezett jogállást foglalt el.”¹¹⁴ Ezt követően Csekey rátér azoknak a törvényeknek az ismertetésére, amelyek a finnországi svédek jogai szempontjából bírtak meghatározó jelentőséggel:

„Ugyancsak külön ki kell emelni az alkotmány 14. §-ának a nyelvhasználatra vonatkozó rendkívül liberális rendelkezéseit. Ebben a tekintetben és a kisebbségek jogvédelmét illetőleg Finnország messzebb ment, mint bármely más állam hasonló viszonyok között. Az alkotmány mint alapvetet mondja ki, hogy a finn és a svéd a köztársaság nemzeti nyelvei, továbbá, hogy a finn állampolgároknak azt a jogát, hogy a bíróságoknál és a közigazgatási hatóságoknál finn vagy svéd anyanyelvüket használhassák törvényileg kell biztosítani. A nyelvek helyzetére tehát az egyetemlegesség elve talált alkalmazást, amennyiben az államban a kisebbség nyelve is nemzeti és hivatalos nyelv. Mindehhez elrendeli még az alkotmány, hogy a finnül, illetőleg svédül beszélő népesség joga egyenlő alapelvek szerint szabályozandó s hogy a közigazgatási területek határainak megállapításánál lehetőleg egynyelvű területekre kell törekedni. Ezeknek az alkotmányban lefektetett elveknek megvalósításaképpen jött létre a nyelvtörvény 1922 június 1-én, mely a finn és svéd nyelvnek a bíróságok és egyéb hatóságok előtt való használata szempontjából egynyelvű és kétnyelvű kerületeket különböztet meg.”¹¹⁵

Az állampolgári kötelezettségeknél esik szó a katonai szolgálatról, ahol a vezénylés nyelve a finn. Ezután az országgyűlés és a szavazások rendjének ismertetése következik. Az 1927-es választási eredmények ismertetésénél a szerző megjegyzi, hogy a huszonnégy svéd néppárti képviselő a szociáldemokratákkal működik együtt. Hozzátehetjük, hogy ennek a későbbiekben is megnyilvánuló együttműködésnek fontos eleme volt a szociáldemokratáknak a nyelvi kérdésben megnyilvánuló liberális felfogása. A maradék finnországi részben a kisebbségeket érintő kérdésről már nem esik szó. Ezt a fejezetet a felhasznált szakirodalom rendkívül alapos (négy oldalra kiterjedő) felsorolása zárja le.

Az észtrész is alapos történelmi visszatekintéssel kezdődik, majd az alkotmány és a legfontosabb törvények ismertetése következik. Az észtrállampolgárságot 1922-ben szabályozó törvényre csak utalás történik,¹¹⁶ majd a kisebbségek kulturális autonómia-törvényének rövid összefoglalását olvashatjuk.

A finn részhez hasonlóan a választási rendszerrel kapcsolatban itt is felsorolja a szerző az 1926-os választási eredmények között az „orosz nemzeti egyesültpárt” (3) és a „német balti párt” (2) képviselőinek számát is. A magánjogot tárgyaló résznél Csekey röviden megemlíti azokat az 1920-ban (tartui béke) Észtországhoz csatolt területeket, ahol nagy számban éltek oroszok: „A Narva-folyó mögötti és a petserii (petschuri) vidékeken még az orosz polgári törvénykönyv (Zakony graždanskije, Svod Zakonov, X. k, 1. r. 1914-iki kiadás) van érvényben.”¹¹⁷ Ezt a részt is a felhasznált irodalom terjedelmes felsorolása zárja le, melyben a szerző több saját munkáját is feltünteti.

1928-ban jelent meg *Északi írárok*¹¹⁸ címmel Csekey 25 válogatott tanulmányának és cikkének gyűjteményes kötete. A szélesebb olvasóközönség számára készült, személyes

¹¹³ Uo.

¹¹⁶ Uo. 33.

¹¹⁷ Uo. 34.

¹¹⁸ *Északi írárok*. Budapest, 1928. 228 p.

megfigyeléseket és emlékeket, irodalom-, kapcsolat- és művelődéstörténeti írásokat tartalmazó kötetbe a nemzetiségi politikát is érintő munkákat csak kis mértékben válogatta be a szerző. Meggyőző tanúbizonysága annak, hogy a mű rendkívüli érdeklődést keltett, az a 41 (!) ismertetés, mely a kötetről magyar, német, svéd és észt nyelven napvilágot látott. *Az észt alkotmány keletkezése és alapgondolatai*¹¹⁹ című tanulmány Csekey nagyrészt korábbi vagy ekkortájt megjelent munkáinak rövid összefoglalása.¹²⁰ Az általunk vizsgált témával kapcsolatban ez áll a műben: „A nemzeti kisebbségek önkormányzatának biztosítása szempontjából Észtország az egész világon egyedül áll. Az alkotmány nemcsak átengedi a helyi önkormányzati igazgatást a kisebbségeknek olyan helyeken, ahol többséget alkotnak (22. §), hanem biztosítja jogukat autonóm intézményeknek összehívásához, melyekben nemzeti, kulturális és jóléti érdekeiket kielégíthetik.”¹²¹ *Az észt államfő („államvén”) jogállása*¹²² című tanulmány nem tartalmaz megállapításokat a kisebbségekkel kapcsolatban.

*Suomi*¹²³ című cikke egy 1925-ös írásának¹²⁴ újraközlése, míg *A Finn Köztársaság alkotmánya*¹²⁵ címmel megjelent munkája *A finn és észt jogrendszer* (1928) finn részének kivonatolt változata.

1928 után

Csekey István jóval többet publikált Észtországról, de azért figyelemmel kísérte a kisebbségi kérdés finnországi alakulását is. 1929-ben megjelent cikkében a két állam külpolitikájáról ír: „Az egyre akutabbá váló nyelvi kérdés ellenére is Finnország a skandináv külpolitikához csatlakozott, míg Észtország az olyannyira különböző szegélyállamok körében keresi szerencséjét.”¹²⁶ A következő évben láttak napvilágot Finnországot méltató szavai, melyek szerint az intézményesítette a legtokéletesebb nemzetiségi, gondolat- és sajtószabadságot, majd ismét utal arra, hogy „...a 10%-ot kitevő svédesség nyelvileg egyenlő jogokat élvez a finnséggel; a svéd épp úgy államnyelv, mint a finn. Érthető, hogy a nyelvkérdés újabban mind gyakoribb összeütközések kútforrása a feltörekvő finn ifjú-

¹¹⁹ Uo. 175–183.

¹²⁰ Vö.: *A finn és észt jogrendszer*. Budapest, 1928.; *Az észt Köztársaság alkotmánya... 1926.*; *Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918–1928. Klny. Jahrbuch des öffentlichen Rechts*. Tübingen, 1928. 102 p. Ez utóbbiról 11 ismertetés látott napvilágot.

¹²¹ *Az észt alkotmány keletkezése és alapgondolatai*. In: *Északi írások*. Budapest, 1928. 181.

¹²² Uo. 185–190.

¹²³ Uo. 191–197.

¹²⁴ *Suomi Finnország. Magyar Kisebbség*, 1925/9. 332–336.

¹²⁵ In: *Északi írások*. Budapest, 1928. 205–212.

¹²⁶ A finn-híd problémája. *Magyar Külpolitika*, 1929/12. 10–11.

¹²⁷ Finnország és Magyarország. *Budapesti Hírlap*, 1930/151. júl. 6. 1–2.

¹²⁸ A Lapua-mozgalom az 1920–30-as évek fordulóján Finnországban tevékenykedő nemzeti radikális mozgalom volt, melyre hatással volt az olasz fasiszmus, s mely veszélyt jelentett a demokrácia működésére. 1932-ben tiltották be éppen az általa korábban szorgalmazott törvények alkalmazásával.

¹²⁹ Észtország története a világháború után. In: *Történelem a világháború után*. 5. f. Szerk.: Vaska Géza. Budapest, 1931. 64 p.

ság körében.”¹²⁷ Ezt követően hosszabban ír az ekkoriban egyre befolyásosabb belpolitikai tényezővé váló Lapua-mozgalomról.¹²⁸

1931-ben jelent meg Észtország I. világháború utáni történetéről írott hosszabb összefoglalója.¹²⁹ Időközben több német nyelvű munkája is napvilágot látott az észt állampolgársággal¹³⁰ és az alkotmány¹³¹ fejlődésével kapcsolatban, folytatta továbbá a közigazgatási jog kutatását is.

1932-ben Csekey ismét a nemzetiség szabad bevallásának büntetőjogi védelméről publikál,¹³² mivel az 1929. március 26-án törvénybe iktatott büntetőtörvénykönyv hatályba lépése erre az évre volt várható, de végül csak 1935-ben lépett életbe, s ezt Csekey nem láthatta előre. A mű megírásának céljait illetően tanulságos idéznünk egy hosszabb részt a bevezetéből, melyben Csekey utal e témáról 1927-ben megjelent munkáira: „Hogy e közlésemnek minő visszhangja lett, mi sem mutatja jobban, mint hogy hat országnak 9 orgánuma közölte le, a berlini «Das Deutsche Tageblatt» és a rostocki «Mecklenburger Warte» pedig egyenesen vezércikkeiként hozták 1927 április 30-i számaikban. Miután tehát az észt példa határtalan érdeklődést váltott ki a sajtóban és a szakirodalomban, főleg pedig a kisebbségeket agyonsanyargató utódállamok magyar irodalmában, nem lesz talán érdektelen, ha bemutatjuk e rendkívüli fontosságú törvényszakas kezdetét, továbbá azokat az ethnopolitikai feltételeket, amelyek szükségessé teszik a nemzetiség bevallásának védelmét, azután vizsgáljuk, hogy melyek az állami életnek azok a nyilvánulásai, amelyekben a nemzetiséghez való tartozás jogi követelményeket von maga után és végül megkíséreljük ennek az első ily tartalmu büntetőjogszabálynak értékelését tartalma és kihatásai szempontjából.”¹³³ E kérdés történelmi előzményeinek áttekintésénél Csekey utal az 1925-ös észt törvény közvetlen hatására: „Hasonló alapelvet tartalmaz a karintiai szlovén kisebbség önkormányzatát illetőleg Karintia osztrák szövetségi tartomány parlamentjé-

¹³⁰ Das Staatsangehörigkeitsrecht in Estland. *Zeitschrift für Ostrecht*, 1930/3. 225–249.; Gesetze Verordnungen und Staatsverträge betreffend die Staatangehörigkeit in Estland. *Zeitschrift für Ostrecht*, 1930/3. 261–282.; E két mű együttesen klny.-ban is megjelent *Das Staatsangehörigkeitsrecht in Estland* címen. Berlin, 1930. 48 p. E témáról írt német nyelvű művei 1934-ben zárulnak: Das Staatsangehörigkeitsrecht der Republik Estland. Klny. a Leske-Loewenfeld: Rechtsverfolgung im internationalen Verkehr. VII. k. 80–110. In: *Das Recht der Staatsangehörigkeit der europäischen und auseuropäischen Staaten*. I. Berlin, 1934. 32 p.

¹³¹ Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918–1928. Klny. a *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart* c. folyóiratból. Tübingen, 1928. 102 p. Erről a műről 12 ismertetés látott napvilágot német, észt és magyar nyelven. Később: Die Verfassungsänderung in Estland. Klny. a *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* c. lapból. Berlin–Lipce, 1934. 583–596. p.; Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929–1934. Klny. a *Jahrbuch des öffentlichen Rechts* XXII. kötetéből. Tübingen, 1935. 48 p.

¹³² A nemzetiség bevallási szabadságának büntetőjogi védelme. Klny. a *Magyar Kisebbség* 1932. évi számából. 1932. 22 p. Ua.: A világ első büntetőtörvénykönyve, mely a nemzetiség bevallásának szabadságát védelemben részesíti. Résumé: Le premier Code Pénal garantissant la Liberté de Déclaration de la Nationalité. Klny. a *Kenéz-Emlékkönyvből*. Budapest, 1932. 19 p.

¹³³ Uo. 4–5.

¹³⁴ Uo. 6.

hez 1927 július 14-én benyújtott törvényjavaslat, amely ugyyszólván tökéletesen az észtkulturönkormányzatot tette mintájául.”¹³⁴ Ezt követően a szerző ismét felhívja a figyelmet arra, hogy Észtország a „nemzetkisebbségi jog” mintaországa, majd rátér a büntető törvénykönyv többszöri átszövegezésén átesett 470. §, majd az 1920-as alkotmány 20. §-ának ismertetésére, mely először deklarálja a nemzetiség szabad meghatározását. Ezután a mű kitér arra, hogy a tanulók anyanyelvét nemzetiségük alapján határozták meg, majd arra, hogy ugyancsak önkéntesen történt a részvétel a nemzeti kisebbségek kulturális önkormányzataiban is. A törvény jelentőségének magyarázatát a szerző később így folytatja: „A büntetőtörvénykönyv fentebb idézett 470. §-a nem nemzetkisebbségi jogi, hanem nemzetiségi jogi szövegezést nyert, aminek egyik indoka az alkotmány közölt 20. §-ának szövege, mely a nemzetiség meghatározásának szabadsága tekintetében nem tesz különbséget többségi és kisebbségi nemzetiség között. Emellett azonban az is elgondolható, hogy a többségi nemzetiség tagját részesíti védelemben a büntetőtörvénykönyv 470. §-a, főleg ott, ahol valamely kisebbségben lévő nemzetiség zárt településével állunk szemben, vagy ha az kulturális vagy gazdasági fölényhez jut, úgyhogy a többségi nép tagjaira gyakorol vonzó hatást.”¹³⁵

A törvénnyel kapcsolatban felmerült kifogások ismertetése után Csekey a nemzetiségi politikával kapcsolatos elméleti összefüggésekre mutat rá, felvonultatva a téma magyar és nemzetközi szaktekintélyeinek megállapításait, mindezzel elvi síkon is igazolva, miért fontos a nemzetiség szabad bevallásának a joga és annak védelme, szankció nélkül miért csak deklaratív jellegű az alkotmány vagy bizonyos törvények által biztosított jog. Ezután következik a büntető jogszabály értékelése annak tartalma és hatása szempontjából.

Az I. világháború után kötött békeszerződések több állam számára kötelezővé tették, hogy biztosítsák nemzeti kisebbségeik számára a jogvédelmet. Erről Csekey a következőket írja: „Azok a formulák azonban, amelyeket törvényhozásilag alkottak, a gyakorlatban teljesen hasznavehetetlennek mutatkoztak, főleg azért, mert minden büntető szankció nélkül szűkolködő proklamatórius kijelentéseket tartalmaztak, amelyek szövegezésük általános hangjánál és határozatlanságánál fogva nélkülözték a hathatós érvényesüléskés a lehetőségét.”¹³⁶ Ezzel a csak látszólagos jogvédelemmel állítja szembe a tanulmány írója az észtkbüntető törvénykönyv ismertetett szakaszát: „Észtországot nem is békeszerződés kötelezte nemzeti kisebbségeinek a védelmére, hanem mindössze az a deklaráció, amelyet 1923 szeptember 17-én adott le az észtkköztársasági kormány a Nemzetek Szövetségének, amelyben jogilag kötelező formában biztosította, hogy a nemzeti kisebbségek védelmére vonatkozó általános alapelveket, amelyek lényegükben a nemzeti kisebbségek védelmét magukban foglaló nemzetközi szerződések tartalmával megegyeznek, az állam területén belül élő nemzetiségeket illetőleg meg fogja valósítani.

„Ebben rejlik ime az észtkbüntetőtörvénykönyv 470. §-ának legnagyobb jogi jelentősége, hogy ez a legelső belső államjogi konkrét biztosítása a nemzeti kisebbségekkel szemben azoknak a jogoknak, amelyeket az egyes államok nemzetközi szerződések alakjában, vagy a Nemzetek Szövetségének tett deklarációikban ünnepélyesen elvállaltak és amelyeknek érvényesítésére beljogilag magukat alaptörvényileg kötelezték.”¹³⁷ Az észtk törvény gyakorlati hasznára utalnak a következő gondolatok is: „Arra való tekintettel, hogy a nemzeti kisebbségek éppen az állami hatóságokkal szemben tudnak legnehezebben bol-

¹³⁵ Uo. 8.

¹³⁶ Uo. 19.

¹³⁷ Uo.

dogulni, ennek az alapelvnek kétségkívül rendkívül nagy jelentősége van. Éppen az ezekkel a rendelkezésekkel való összehasonlításból tűnik ki azonban az észt büntetőtörvény-szakasz óriási hordereje. Ez ugyanis nemcsak a hatósági visszaélésekkel szemben nyújt védelmet, hanem a szabadságjognak magánszemélyek részéről való megsértésével szemben is, legyenek azok munkaadók, feljebbvalók vagy bármely más harmadik személyek, akiknek a révén főleg a gazdasági függőség veszedelme révén forog fenn a befolyásolás lehetősége.¹³⁸

Röviden említsük meg, hogy Csekey 1941-ben ismét visszatér a fenti témához.¹³⁹ Az előzőekhez képest annyi az eltérés, hogy a munka kiter az erdélyi jogász–politikus Mikó Imre („az erdélyi képviselők szónoka”) hozzászólására,¹⁴⁰ mely a Magyar Országgyűlés Képviselőházában hangzott el 1941-ben a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat tárgyalásán: „Ugyancsak Mikó hangsúlyozta, hogy ezt a javaslatot a nemzetiségi jog fejlődése szempontjából legalább annyira korszakalkotónak tartja, mint az 1935. febr. 1-én hatályba lépett 1929. március 26-i észt büntetőtörvénykönyv 470. §-át. Ez ugyanis először helyezte büntetőjogi védelem alá a nemzetiség szabad bevallását, amikor kimondta, hogy: »Aki bűnös abban, hogy erőszak alkalmazásával, büntetendő fenyegetéssel, hatalmi visszaéléssel vagy gazdasági függőség kihasználásával nagykorú polgárt befolyásol abban, hogy nemzetiségét, illetőleg a törvényben megállapított esetekben gyermekeinek nemzetiségét saját akarata ellenére állapítsa meg, vagy a megfelelő megállapításról lemond, hat hónapot meg nem haladó fogházzal büntetik. A kísérlet büntetendő.«”¹⁴¹

Visszakanyarodva Csekey munkásságának kronologikus tárgyalásához, az 1932-ben, Magyarországra történő visszatérése után megjelent művével kell foglalkoznunk, amelyben Észtország állammá alakulásának történetét és államrendjét elemezte.¹⁴² Ebben a munkájában alapos és logikus áttekintést nyújt többek között Észtország történelméről, gazdaságáról, nemzetközi kapcsolatairól, a művelődési életéről, az alkotmányról és a közigazgatásról, a nemzetiségi viszonyokról stb., mintegy összefoglalva ezzel saját korábbi észtországi tevékenységét is. Emellett a szerző saját, Észtországgal kapcsolatos munkáira is előszeretettel utal, részben olyan megállapításait is szerepelteti, amelyek korábban csak német nyelvű munkáiban láttak napvilágot.

¹³⁸ Uo. 20.

¹³⁹ A nemzetiségi érzület büntetőjogi védelme. *Kisebbségvédelem*, 1941/3–4. 1–8.

¹⁴⁰ Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár, 1944. 314. Mikó a javaslatot „... az észt büntetőtörvénykönyvnek a nemzetiség szabad bevallására vonatkozó rendelkezésével egyenlő fontosságúnak mondja.” – Ez természetesen egyértelmű utalás Csekey munkáira, s erre a későbbiekben még két ízben kerül sor: „Találónan mutat rá Csekey István arra, hogy a nemzetiségi jog kiépítése terén Európában a három finnugor testvérállam vezet. Észtország valószínűleg meg elsőnek a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiáját, Finnország a tíz százalékos svéd nemzetiségnek ötvenszázalékos nyelvhasználati jogot biztosított alkotmányában...” (Uo. 487.). Később: „Csekey István az észtországi kulturális autonómia itthoni és utóállamokbeli alkalmazását ajánlja...” (Uo. 497.).

¹⁴¹ *A nemzetiségi érzület...* (1941): 4.

¹⁴² Észtország állammá alakulásának története és államrendje. Klny. a Kecskeméti működő egyetemes ref. jogakadémia százéves fennállása alkalmából kiadott *Emlékkönyv*-ből. Kecskemét, 1932, 35 p.

A nemzetközi kapcsolatokat tárgyaló résznél indokolt röviden elidőznünk, mivel függetlenül attól, hogy konkrétan nem esik szó a nemzeti kisebbségekről, Csekey leszögezi, hogy a szomszédokkal fenntartott viszony általában fontos szerepet játszhat egy állam kisebbségi politikájában. „Észtországnak mint különös geopolitikai fekvésű, úgynevezett »ütközőállamnak«, az az érdeke, hogy szomszédaival a lehető legjobb viszonyban éljen; leghatalmasabb szomszédjával szemben azonban ezt a magatartást gyakran zavarta a kommunista agitáció. Ennek ellenére is sikerült mindkét állam kormányának az egymás-közi korrekt viszony fenntartása. Panasz még csak az Észtországon át vezető átmeneti orosz forgalom lebonyolítása körül sem merült fel. ... Észtországnak geopolitikai fekvése, amely összekötő kapocsá teszi Kelet és Nyugat között, nemzetközi politikájában tartózkodást parancsol. Viszont ez a nemzetközi szükségszerűség válhatik jövőendő fennmaradásának szilárd alapjává.”¹⁴³ A nemzeti kisebbségek kulturális önkormányzatáról a szerző tizenkét sorban számol be az alkotmányt és a közigazgatást bemutató résznél, röviden összefoglalva a leglényegesebb kérdéseket.

A *nemzetiségi viszonyokról* szóló részt érdemes hosszabban is idéznünk, mivel az érdekes adalékokkal szolgál az észtországi nemzetiségi politika jobb megértéséhez:

„Észtország nemzeti állam, amennyiben a lakosság 87,7%-a észt. Az utolsó, 1922-i népszámlálás alapján a 12,3% nemzeti kisebbség a következőképpen oszlik meg: 8,2% orosz, 1,7% német, 0,4% zsidó és 1,3% egyéb (főleg finn, lett és lengyel). Az ország minden részében az észtok teszik ki a többséget, kivéve Petseri (Peschur) kerületet, ahol a népesség 63,8%-a orosz vagyis szetu¹⁴⁴ (setukene), amely népfaj észt eredetű, de nem Esztónia, hanem a szomszédos Pihkva (Pskov, Pleskau) kormányzóságban tiszta orosz fennhatóság alatt élve, nyelvre, vallásra és szokásokra nézve teljesen eloroszosodott, de eredeti népviseleténél és népszokásainál fogva még ma is néprajzi tanulmányozásra érdemes... Bizonyos, hogy az észtországi nemzeti kisebbségi kultúraautonómia szinte egyedülálló liberalitásában a világon. Megalkotásának két adottság kedvezett. Az egyik a nemzeti kisebbségek aránylagos és abszolút kis száma, a másik pedig azoknak [ez természetesen csak a balti német földbirtokosokra értendő – B. A.] elszegényedése a radikális földbirtokreform következtében. Innen van, hogy a szomszédos Lettország kisebbségi iskolatörvényén kívül nincs még liberalitásában hozzája fogható törvényhozási alkotás. Észtország lakosainak 97,3%-a észt állampolgár. A 2,24% külföldi kétharmad részét állampolgárság nélküli (Staatenlose) orosz emigránsok és menekültek teszik ki.”¹⁴⁵

Az észt mezőgazdaság helyzetének bemutatásánál hosszabban időzik a szerző az agrár-reform kérdésénél, amelynek végrehajtásáról és utóéletéről részletes képet rajzol. Meg-

¹⁴³ Uo. 18–19. A két világháború közötti szovjet–észt viszonyban az észtországi oroszok helyzete gyakorlatilag nem játszott szerepet, mivel a szovjet vezetés megbízhatatlannak tartotta őket.

¹⁴⁴ A szetukról bővebben: Jacsev Nikolai: Európa felelőssége kisebbségei identitásának megőrzésében. (A szetuk múltja, jelene és jövője.) *Kisebbségkutatás*, 2002/2. 570–584.

¹⁴⁵ Uo. 25–26.

említve, hogy kb. 200 ezer észtt volt kénytelen korábban kivándorolni a fennálló agrárviszonyok miatt, Csekey így folytatja:

„Ennek az egészségtelen földbirtokmegosztásnak s a belőle folyó szociális és gazdasági mérlegelésnek eredménye volt az a rendkívül radikális *földbirtokreform* amely az alkotmánygyűlés részéről 1919 október 10-én elfogadott törvényben nyert kivitelt. Ez a törvény az észtt szabadságharc legnehezebb napjaiban kelt, erősen szocialisztikus eszméáramlatok hatása alatt. Arról volt szó, hogy a nincsteleneket a bolsevizmus veszélyével szemben röghöz kell kötni, s a szabadságharcban részt vett harcosokat földosztással kell jutalmazni. A reformot megkönynyítette, hogy a nagybirtok úgyszólván kizárólag a balti németiség kezén volt, s ezt az észtt a XIII. század óta ellenségének tekintette. Így a nagybirtok 96.6%-át kisajátították, s úgyszólván konfiskálták, amennyiben a birtokok élő leltárát az 1914. évi piaci árral kárpótolták, míg a holtat a kisajátítás idejébeli értékkel, magáért a földbirtokért pedig az 1926 március 5-i törvény alapján 60 év alatt törlesztendő, 2.66%-os kamatozású állami zálogleveleket adtak, de a föld értékét úgy állapították meg, hogy egy orosz rubel 20 észtt centnek felel meg. Hogy ez az igazságtalan földreform nagyon is magán viseli a történelmi kényszerűség bélyegét, azt maguk az észttek is elismerik. Viszont az is bizonyos, hogy e földosztás nélkül aligha lehetett volna a bolsevik veszedelmet megakadályozni, úgy hogy a volt nagybirtokosoknak két rossz közül még mindig a kisebbik jutott. Emellett az észtt nép szerezte vissza fegyverrel az ország földjét a bolsevikiektől.”¹⁴⁶

A mű végén esik szó az egyházügyről, melynek egyes adatai ugyancsak fontossággal bírnak a kisebbségek szempontjából:

„Észtországban a vallásügy tisztán magánügy. A vallási társulatokról és azok szövetségeiről 1925 november 12-én hozott törvény az egyházakat, illetve azok községeit teljesen a magánegyesületek mintájára kezeli. ... A vallásoktatást az elemi iskolákban az 1923. évi népszavazás tette ismét kötelezővé, a középiskolákban azonban fakultatív.

Az 1922. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság 78,32%-a lutheránus vallású, 18,8% görög-orthodox, 0,98% methodista, 0,41% zsidó és 0,22% római katolikus.

Az *evangélikus egyház* teljesen autonóm vallási társulat. ... Az 1925. évi adatok szerint az észtt lutheránus egyház 140 községből és 14 prépostságból áll 124 lelkésszel. A német nemzeti kisebbség egyházközségei egy prépostkerületet alkotnak, de a konzisztórium közös.

A görög-orthodox egyház 1918-ban elvált a moszkvai patriarchátustól és autonóm »észtt apostoli orthodox egyházat« alkot. Első metropolitáját a konstantinápolyi patriarcha szentelte föl. Egyházigazgatási funkcióiban a szent zsinat és a három püspök a segédszervei. Annak, hogy az észttek közül többen görög-

¹⁴⁶ Uo. 28.

¹⁴⁷ Uo. 30–31.

¹⁴⁸ A húszéves Észtország új alkotmánya. Klny. a *Turán* 1937–1938. évi XX–XXI. kötetének 1–2. füzetéből. Budapest, 1939. 5 p.

orthodox hitre tértek át, az orosz politika volt az oka, mert egy korszakban csak ilyen áron juttatta földhöz a földéhes parasztokat.”¹⁴⁷

A liberális demokráciának nevezett észti politikai rendszer 1932-ben válságba jutott, s az autokratikus berendezkedés felé vette útját. A demokratikus alapelvekhez való visszatérés 1937-ben kezdődött új alkotmány elfogadásával. Csekey egy rövid munkában¹⁴⁸ ismerteti az 1938. január 1-jén hatályba lépett új alaptörvény leglényegesebb pontjait. Ebben nem esik szó a kisebbségek helyzetét közvetlenül befolyásoló változásokról. Az 1930-as években különösebb változás nem is ment végbe ezen a téren. Figyelemre méltó azonban az írás vége felé található mondat: „Érdekes intézménye az új észti alkotmánynak, hogy néhány rendelkezésében *kifejezetten befolyásolták* a magyar példák.”¹⁴⁹ Amennyiben ez valóban így volt, akkor ez egyértelműen Csekey német, francia és észti nyelven megjelent – a magyarországi jogrendszerrel foglalkozó – műveinek is köszönhető.

1940-ben jelenik meg az utolsó műve¹⁵⁰ Csekeynek, mely érinti az észtsországi kisebbségek helyzetét. Az agrárreform – a szerző korábbi műveihez hasonló – rövid bemutatásának végén a következőket olvashatjuk: „Az észti földreform jó és rossz tanulságai mindenestre okulásunkra lehetnek a nálunk küszöbön álló nagy földbirtokpolitikai reformnál.”¹⁵¹ Az észti történelemből merített tanulságok levonását Csekey így folytatja: „Egy másik kérdés, amiben mintaképül szolgálhatna Észtország, a *kisebbségi kérdés* legemelkedettebb megoldása. Igaz, hogy Eesti éppannyira nemzeti állam, mint a jelenlegi Csonka-Magyarország. Mindössze 12%-ra rúg a nemzeti kisebbségek aránya. Így 1925-ben minden nagyobb kockázat nélkül Észtország alkotta meg a világ legliberálisabb nemzetiségi törvényét ... Igaz, hogy ezt csak a körülbelül tizenhétzetet számláló németek és az ötödfélezerre rúgó zsidók valósították meg. A többé-kevésbé zárt területen élő hét és fél-ezer svéd és mintegy kilencvenezer orosz nem vállalta a nemzetkisebbségi kulturális önkormányzat költségeit. Az alkotmány rendelkezései értelmében ugyanis, minthogy a közigazgatási egységekben számuk az 50%-ot meghaladja, joguk van anyanyelvük használatára a közigazgatásban és iskoláztatásban egyaránt. A nemzetkisebbségi kulturális önkormányzat főleg az iskolaügy autonóm megoldása tekintetében hatalmas fegyver az illető nemzetkisebbség kezében, de nagy anyagi megterheléssel is jár, mert az állam az oktatásügy céljaira csak annyi támogatást biztosít, amennyi számarányánál fogva esik az egész népességből az illető nemzeti kisebbségre.”¹⁵²

Jogászok és egyéb szakemberek művei

Ebben a csoportban olyan kézikönyvekben, monográfiákban és szakmai folyóiratokban megjelent művek szerepelnek, amelyek szerzői nem a néprokonsági eszme, és Finnország vagy Észtország iránti érdeklődésük miatt foglalkoztak az általunk tárgyalt kérdéssel, hanem a kisebbségek jogi helyzetét, nemzetközi védelmét bemutatva térnek ki ezekre az országokra is. Megközelítési módjuk, elemzésük tárgyilagos, a megírást nem a személyes tapasztalatok motiválták, céljuk általában a nemzetközi összehasonlítás. Szemé-

¹⁴⁹ Uo. 4.

¹⁵⁰ Mire tanít Észtország? (Az észti állami függetlenség 21. évfordulóján a Turáni Társaságban tartott előadás.) *Turán*, 1939–40. 11–15.

¹⁵¹ Uo. 13.

¹⁵² Uo.

lyes érzelmek, szimpátiák nem keverednek az ismertetésbe. Az előző csoporthoz képest többször és alaposabban esik szó Ahvenanmaa státusáról. Elsősorban Észtországgal kapcsolatban természetesen többször is felmerül Csekey István neve, de az is nyilvánvaló, hogy nem minden tényanyag származik tőle. Mivel a kisebbségek védelmének fontosságát leginkább a kisebbségben élők érzékelték, több mű is a szomszédos országokban élő magyar szakemberek tollából származott.

Balogh Arthur a kisebbségek nemzetközi védelméről 1928-ban megjelent művében¹⁵³ részletesen foglalkozik a finn és észt gyakorlattal is. Szó esik Finnországnak a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé 1921-ben terjesztett memorandumáról, majd az észt kormány hasonló 1923-as nyilatkozatáról, ezek nemzetközi jogi értelmezéséről, Ahvenanmaáról, hosszabban a kulturális autonómia előnyeiről és annak észtországi alkalmazásáról.¹⁵⁴

Buza Lászlónak a kisebbségek jogi helyzetével foglalkozó 1930-ban megjelent műve hasonló jellegű.¹⁵⁵ A fent említett témák és jogi értelmezések mellett kiemelendő, hogy hosszan foglalkozik Ahvenanmaa kérdésével, amiről külön írása is napvilágot látott.¹⁵⁶

Gosztonyi Pál a *Magyar Külpolitika* című folyóiratba írt rövid cikket¹⁵⁷ 1939-ben, ugyancsak Ahvenanmaa státusáról. Ahogyan történelmi visszapillantásából érződik, őt biztosan nem lehet Finnország iránti elfogultsággal vádolni: „1918-ban a brest-litovski béke után megalakult Finnország teszi rá a kezét és a mai napig is felségjogot gyakorol felette.”¹⁵⁸

A *Kisebbségvédelem* című folyóiratban 1939-ben kelet-európai nemzetiségi statisztikák jelentek meg, beszámolva Finnországról és Észtországról is.¹⁵⁹ A cikk fontosnak tartja kiemelni, hogy 1917 óta sok finnországi svéd Svédországba költözött. Ezzel, a vegyes házasságokkal és az alacsony gyermekszámmal magyarázzák a finnországi svédek arányszámának csökkenését. Más helyi kisebbségek felsorolásakor nem tesznek említést az ott élő zsidókról. A svéd nyelvű oktatási intézmények és sajtó megemlézése mellett az „erős svéd kisebbség” helyzetét kiváltságosnak nevezik, s végül a svéd pártot is megemlíti, mely az 1936-os választásokon a szavazatok 11,2%-át kapta.¹⁶⁰

Az észtországi nemzetiségek számának és változásának ismertetése mellett a kisebbségek kulturális autonómiájára történik rövid utalás. A kisebbségek kulturális önkormányzatainak megalakításához – a törvény szerint – szükséges minimum 3 ezres létszám helyett tévesen 4 ezret tüntetnek fel. Az ezt követő sorokban is több téves, félreértelmezhető, sőt már-már tendenciózus beállítás található. A szerzők szerint az „oroszok és své-

¹⁵³ Dr. Balogh Arthur: *A kisebbségek nemzetközi védelme. A kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, 1928. 329 p.

¹⁵⁴ Dr. Balogh (1928): 50–51., 202–205., 235., 244., 276., 295–296.

¹⁵⁵ Buza László: *A kisebbségek jogi helyzete. A békeszerződések és más nemzetközi egyezmények értelmében*. Budapest, 1930. 432 p.

¹⁵⁶ Buza László: Az Aland-tügy és a nemzetközi jog. Klny. a *Sárospataki Főiskola Évkönyve* I. k. 1922. 12–16.

¹⁵⁷ Gosztonyi Pál: Az Aland szigetek nemzetközi jogi helyzete és Finnország. *Magyar Külpolitika*, 1939/11. 7–8.

¹⁵⁸ Uo. 7.

¹⁵⁹ M. E.–R. GY.: Keleteurópai államok nemzetiségi statisztikája. *Kisebbségvédelem*, 1939/4–5. 14–19.

¹⁶⁰ Uo. 15–16.

¹⁶¹ Uo. 16.

¹⁶² Uo. 16.

dek szempontjából ez a fakultatív rendszer nem látszott megfelelőnek.¹⁶¹ A megfelelő szó helyett indokoltabb lett volna a *szükséges* szó használata, hiszen az oroszok és svédek – mivel egy tömbben éltek – akaratukat a helyi önkormányzaton keresztül is érvényesíteni tudták. Ezt követően az orosz kisebbség parlamenti képvisellete kerül szóba: „Az orosz kisebbség különben sem tudott nagy számával arányos képviselőhöz jutni.”¹⁶² Maga a tény igaz, de ezt nem a kulturális autonómia hiányosságai vagy a kisebbségek elleni esetleges diszkriminációk okozták. Az Észtországgal foglalkozó rész utolsó mondata sem mondható éppen szerencsésnek: „1934-ben – a tekintélyi rendszer bevezetésével kapcsolatban – megszűnt a kisebbségek parlamenti képvisellete, ami jogaik fokozatos csorbulását vonta maga után. Most a németek és talán a svédek is, elhagyják Észtországot, míg az oroszok helyzetét a Szovjetről való függőség változtatja meg gyökeresen.”¹⁶³ Az ún. tekintélyuralmi rendszerben nemcsak a kisebbségek, hanem a többi párt tevékenységét is felfüggesztették, s nem tudunk a kisebbségek helyzetének érdemleges romlásáról. A németek és svédek nem ezek miatt a problémák miatt kényszerültek elhagyni Észtországot.

1940-ben jelent meg a *Magyar Kisebbség* című folyóiratban Cseresnyés Iván cikke a finnországi kisebbségek helyzetéről. Létszámuk ismertetése után részletesebben foglalkozik a finnországi svédek oktatási intézményeivel, sajtójával, majd Finnországnak a Nemzetek Szövetsége Tanácsa elé terjesztett memorandumával és Ahvenanmaa kérdésével, amelyről történelmi magyarázatot is ad. A szigetcsoport számára biztosított széles körű autonómiáról ezt írja: „Soha a Nemzetek Szövetsége népkisebbséggel szemben nem volt olyan bőkezűen jogosztó, mint az alandi svédekkel szemben.”¹⁶⁴ A szerző kitér a finnországi nyelvi vitákra is: „Sajnos, a nemzeti öntudat megerősödése a finn népben is kisebbségellenes hangulatot ébresztett. Ennek kihatása az Aland szigeteken is észlelhető volt, de még inkább Finnország városaiban és különösen az ország területén olyan nagy jelentőségű svéd kultúrával szemben.”¹⁶⁵ Ugyanennél a témánál maradva beszámol még a szerző az egyetemeken, majd a parlamentben lezajlott vitákról a nyelvhasználattal kapcsolatban. Figyelemre méltó a cikk legvégén található rész is, mely a nyelvi kérdésből adódó finnországi ellentétek külpolitikai vonatkozásait értékeli, a svéd közvéleményre gyakorolt hatásán keresztül: „A svéd napisajtó 1935 január óta állandó támadásokat intézett Finnország ellen és a közvélemény ellenzése tiltakozó gyűlésekben nyert kifejezést. Bizonyosra vehető, hogy ez a finn nacionalizmus, amely figyelmen kívül hagyta azokat a nagy szolgálatokat, amelyeket a svéd kultúra részére jelentett, hozzájárult ahhoz, hogy a svéd közvélemény eleinte nem azzal az odaadó lelkesedéssel sietett a megtámadott finnek segítségére, mint ahogy azt az európai közvélemény hitte és elvárta.”¹⁶⁶

Az erdélyi jogász–politikus Mikó Imre 1941-ben megjelent művében ír az 1925-ben Genfben megtartott kisebbségi kongresszussal kapcsolatban dr. Ewald Ammende észtországi német újságíró (politikus) szervező tevékenységéről: „A kisebbségi kultúraautonómia gondolatától áthatva Ammende bejárta mindazokat az államokat, ahol szervezett kisebbségi csoportok éltek és megnyerte őket az európai kisebbségi kongresszus tervének.”¹⁶⁷

¹⁶³ Uo. 17.

¹⁶⁴ Cseresnyés: (1940): 6.

¹⁶⁵ Uo. 7.

¹⁶⁶ Uo. 8.

¹⁶⁷ Mikó Imre: *Huszonkét év. – Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig*. Budapest, 1941. 82–83.

¹⁶⁸ Mikó: (1944): 314.

1944-ben a nemzetiségi jogról és politikáról megjelent monumentális művében Mikó beszámol a nemzetiségi érzület büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat tárgyalásáról a Magyar Országgyűlés Képviselőházában 1941-ben: „Mikó Imre, az erdélyi képviselők szónoka, a javaslatot az észti büntetőtörvénykönyvnek a nemzetiség szabad bevalóságára vonatkozó rendelkezésével egyenlő fontosságúnak mondja.”¹⁶⁸

* * *

Finnország és Észtország nemzetiségi politikájával – ahogyan láthattuk – számos mű foglalkozott a két világháború közötti Magyarországon. E téma felvetése nem maradt csak a rokon népi mozgalmakon belül, hanem túllépett annak keretein a kisebbségi kérdés magyarországi aktualitása miatt. Az általunk az első csoportba (személyes tapasztalatok, rokon népek iránti lelkesedés) sorolt művek a többségi nemzet szempontjából közelítve meg a kérdést egyértelműen pozitívnak, példaértékűnek találták e két állam nemzetiségi politikáját. A felszínen maradva nem mélyedtek el azonban túlságosan a problémák elemzésében.

Az észti és finn nemzetiségi politika magyarországi megismertetésében nagyon előkelő hely illeti meg Csekey István jogászprofesszort. Az észtországi nemzeti kisebbségekről, az önkormányzataik számára lehetővé tett kulturális autonómiáról, a törvény keletkezéséről, szövegéről, végrehajtásáról és más – a kisebbségeket is érintő – törvényekről és kérdésekről ő számolt be először, a témát érintő magyar szerzők szinte kivétel nélkül az ő munkáit használták forrásul. Művei kétségtől hatást gyakoroltak a jogtudomány magyarországi és külföldi szakirodalmára, és az Észtországgal és Finnországgal kapcsolatos más jellegű munkákra. Tudományos művei logikus felépítésűek, a felhasznált adatok pontosak, megbízhatók. Munkáiból érződik a szakirodalom kiváló ismerete, és az, hogy tudományágának világszínvonalú művelője volt. Egyesült benne a szakmai tudás, az elhivatottság és a lelkesedés, mely azonban nem homályosította el kritikai látásmódját. Csekey István írásai révén a kisebbségekkel kapcsolatos bánásmódban az északi, liberálisabb megoldások nagyobb publicitáshoz jutottak.

A következő forráscsoport, a jogászok által írt kézikönyvek tárgyilagos hangvételűek, a nemzetközi kisebbségi politika ismeretében mutatják be a törvényeket és azok végrehajtását. A szakmai folyóiratokban megjelent cikkek a kisebbségek érdekvédelmét hangsúlyozva azonban egyes esetekben sajnálatosan téves következtetésekre jutottak, mert íróik nem tájékozódtak kellő mértékben a rendelkezésre álló irodalomban.

A néprokonsági eszme és a Finnország és Észtország iránt érdeklődők által írott munkák és a szakértők tollából származó írások lehetővé tették a két világháború közötti Magyarországon, hogy a téma iránt érdeklődők viszonylag teljes, objektív képet alkothassanak az akkori Finnország és Észtország nemzetiségi politikájáról. Kiemelkedik ebből a körből Csekey István tevékenysége, aki munkásságával hozzájárult e kérdések nemzetközi megismertetéséhez is, tanulságos következtetésekre adva alkalmat egész Európa számára az I. világháborút követő évtizedekben.

Közelgős uniós csatlakozásunk egyik sarkalatos kérdése, hogy a nemzeti kisebbségek védelmével kapcsolatos álláspontunkat érvényesíteni tudjuk-e az új közösségi alkotmánytervezetben. Kovács Attila Zoltán vitaindítónak szánt írása borúlátó: Tony Blair felfogását osztva úgy látja, hogy az alaptörvény-tervezet a nemzetállami pozíciókat erősíti. A (nemcsak számukra fontos) íráshoz várjuk a reflexiókat. – A szerk.

Kovács Attila Zoltán

Az uniós állampolgárság és a nemzeti kisebbségek

„Az EU-s állampolgárság az Európai Unióhoz való csatlakozásunk egyik legfontosabb előnye” – nyilatkozzák minisztereink és vezető politikusaink, de ennek az új állampolgárságnak mibenlétéről, esetleges hátrányairól már nem szólnak.

Az európai állampolgárság fogalmát első ízben a maastrichti egyezmény (8. cikkely) fogalmazta meg 1992-ben, amely kimondta, hogy *az Unió állampolgára minden olyan személy, aki valamelyik tagállam nemzetiségével bír*. Ezt az Európai Unió jelenlegi alkotmánytervezete (3. cikkely) azzal egészíti ki, hogy *az európai állampolgárság csak függeléke a nemzeti állampolgárságnak, de azt nem helyettesíti*. És a törvényhozók szükséges vélték hozzáfűzni: *Európai nemzetiség nincs*.

Mielőtt rátérnénk a fenti törvényjavaslat értelmezésére, szükséges emlékezetünkbe idézni egy, a nyugat-európai országokban kialakult és mára eléggé általánossá lett joggyakorlatot. Jóllehet a *nemzetiség* fogalma és az *állampolgárság* fogalma két különböző jogi kategóriához tartozik, mivel a *nemzetiség* egy nyelvi és kulturális közösséghez való tartozást jelöl meg (lásd a *náció* és a *nemzet* szavunkat, mely a születésre, illetve az azt megelőző nemzésre utal), az *állampolgárság* fogalma pedig a polgári, illetve a politikai életben s így a néphatalom gyakorlásában való részvétellel vonatkozik, mégis a legtöbb nyugat-európai országban e két fogalmat társítva használják. Az a szemantikai csúsztatás, amit két fogalom jelentésének az összemosása jelent, fontos szerepet játszott és játszik ma is az „egységes” nemzetállamok kialakulásának elméletében és gyakorlatában, mivel megfosztja a kisebbségi népcsoportok tagjait önazonosságuk kinyilvánításának lehetőségétől. (Például egy breton sohasem állíthatta magáról, hogy ő breton nemzetiségű, ő csak bretonul beszélő francia lehetett és lehet.)

Amint tudjuk, Európában két nemzetfogalom használata honosodott meg. A történelmi és társadalmi fejlődés különbözősége a magyarázata annak, hogy Közép-Európa néhány országában inkább az *etnikai*, illetve *kulturális nemzet* fogalma használatos, amely a közös származásra, illetve a közös nyelvre és kultúrára teszi a hangsúlyt, míg Nyugat-Európában többnyire a 19. században kialakult francia *politikai nemzet* fogalma terjedt el. Ez utóbbi fogalmat, mely eredetileg a törvény előtti egyenlőség nemes gondolatára épült, a központosító és erőszakkal egységesítő jakobinus–republikánus állam hozta lét-

re az 1789-es francia forradalom után, az *egy nemzet–egy nyelv* logikáját erőltetve az ország lakosságára. Így született meg a 19. század végére, a központosító állam homogenizálásra mozgósító nacionalista politikája eredményeként, az *egy és oszthatatlan* köztársaság, a *politikai nemzet* fogalmára épülő *modern nemzetállam* francia modellje, mely ugyan a törvény előtti egyenlőséget hirdeti, de a többségi nemzet uralmát valósítja meg a kisebbségi népcsoportok fölött. Ezt a többségi nemzet által, a testvériség nevében gyakorolt zsarnokságot nevezték a 19. században *demokratikus despotizmusnak*, amely a 20. század elejére már a szalonképeesebb *egységes nemzetállam* nevet vette fel.

Az etnikai, kulturális nemzet fogalma egy nyelvi, kulturális közösség értékeinek, hagyományainak a megőrzését van hivatva szolgálni, tehát védekező, elzárkózó magatartást tükröz. Ezzel szemben a politikai nemzet fogalma csak a ténylegesen egységes nemzetállamokban befogadó és humánus, míg ott, ahol nemzeti kisebbségek is élnek, a többségi nemzet erő-pozícióból gyakorolt politikájának a jelszava, mely a testvériség álarcá mögé bújtatott beolvasztási szándékokat takar.

A nemzetszemlélet alakulása a mindenkori nemzeti érdekek szolgálatában áll, és követi a politikai valóság változásait. A 19. század végén a mi politikusaink is a befogadó magyar nemzetállam hívei voltak, minden kárpát-medencei polgárban szívesen láttak hungarust. Az etnikai, kulturális nemzet fogalmának használatát Trianon kényszerítette ránk. Ugyanis ezt a nemzetszemléletet diktálja az elcsatolt területeken élő magyar közösségek iránti szolidaritás érzése.

Az egységesítő nemzetállam nacionalista ideológiája a 20. század elején rohamosan elterjedt egész Európában, és a mai napig hirdeti, hogy az *egységes, homogén nemzetállam* a *modernizáció előfeltétele*. Azokban az országokban, melyekben nemzeti kisebbségek is élnek, ennek az ideológiának a terjesztése nacionalista türelmetlenséget gerjeszt, és állandó politikai feszültség forrása a többségi nemzet és a kisebbségben élő népcsoportok között. Ez az ideológia a már kialakult nemzettudattal bíró nemzeti kisebbségek felszámolására tör, és az embertelen, véres vagy kevésbé véres, de mindig sok szenvedés forrását jelentő *etnikai tisztogatások, népességletelek elmozdítása elméleti alapját képezi*, és azoknak szolgál igazolásul. Az egységes nemzetállam ideológiájának tudható be, hogy a sovinizmus egyes európai nemzetek fanatizmusba torkolló vallásává fajult az elmúlt évtizedekben (lásd a balkáni háborúkat). Ez az ideológia válságba sodorhatja magát a demokráciát is. A közelmúlt eseményeiből például említésre érdemes, hogy egyes nyugat-európai hatalmakat a nemzetállami eszme Szerbiával közös emlékei bénítottak meg akkor, amikor a szerbek megtámadták Vukovárt, és még az Egyesült Államok bátorítására sem voltak hajlandók fellépni az agresszorok ellen.

Az egységes nemzetállam ideológiája ma is, az emberi jogok korában is él és virul, és változatlanul a nacionalista türelmetlenség gerjesztője. Ennek az ideológiának a nevében folytak alig néhány éve a Balkánon a véres etnikai tisztogatások, ennek az ideológiának a hirdetői szervezték meg 1990-ben Marosvásárhely véres márciusát. És ennek az ideológiának a nevében utasítja vissza mosolyogva a román miniszterelnök, az RMDSZ szatmárnémeti kongresszusán az erdélyi magyar kisebbséget megillető kollektív jogokat, tudva tudván, hogy egyedül a kollektív jogok gyakorlása (területi autonómia, decentralizált és szövetséges államkeret) biztosíthatja egy nemzeti kisebbség megmaradását.

Mindezek ellenére, a nemzeti kultúrák felvirágzását ígérő Európai Unióba való belépésük pillanatában, Európa nemzeti kisebbségei bizakodva tekintenek a jövőbe, és abban reménykednek, hogy azok az egész bolygónkat átfogó erők, melyek napjainkban átforgatják mind az anyagiak, mind a szellemiek világát, össze fogják roppantani az „egységes” nemzetállam nacionalista ideológiájának az alapjait, ezt a modern korok „demokratikus

despotizmusát”, és meg fogják teremteni, angolszász megoldások felhasználásával, a decentralizált, multikulturális alapokra építkező társadalmakat. A demokrácia kiteljesedésének az előfeltétele mindenütt a központosító hatalmak lebontása, a *képviselési* demokráciából *részvételi* demokráciává való átalakulás. A kibontakozó globalizáció időszakában egyre világosabbá válik, hogy nem a nacionalista elméletek jelentik az országokat összehordó igazi erőt, hanem az önmegvalósításuk kereteit megtaláló emberek és közösségek összefogása. Sikeres példák erre Kanada, Belgium és Spanyolország a közelmúltban kialakult szövetséges államszerkezetei.

Itt azonban nem kerülhető meg, hogy szót ne ejtsünk azokról a társadalmi kérdésekről, melyeket az Európába bevándorló idegen vendégmunkások sokmilliószámú tömegeinek letelepedése vet föl. Ugyanis a betelepülő idegenekben a politikai nemzet hívei váratlan szövetségesekre találhatnak. Jóllehet az őshonos kisebbségi népcsoportok és a vendégmunkások két különböző társadalmi csoportot alkotnak, mégis, identitásuktól megfosztva, egyöntetűen az *egységes politikai nemzet* kategóriájába sorolják őket. A többnemzetiségű országokban éppen ezért az idegen vendégmunkások betelepítésének mindig van az őshonos kisebbségi népcsoportok ellen irányuló ele is. Ugyanis minél színesebb a *politikai nemzet* palettája, a demokrácia elvei annál inkább tiltják a népcsoportok közötti megkülönböztetést. Itt tehát tetten érjük a beolvasztó *demokratikus despotizmus* modern formáját.

Az Európai Unió jövőjét meghatározó nyugat-európai hatalmak (Anglia, Franciaország) ma már többé-kevésbé egységes nemzetállamok, és így számukra természetes a nemzetállamban való gondolkodás. A nagy újdonság az, hogy néhány éve Németország is magáévá tette a politikai nemzet fogalmát. Az a Németország, amelyik elsőnek fogalmazta meg, Herder szavaival a nemzet-fogalomnak sokáig hagyományosnak tekintett meghatározását, mely a nemzetben etnikai, kulturális, időben változatlan közösséget látott, és így politikai jelentőséggel ruházta fel a népet (Volk). A német birodalom késői kialakulása (1871) és az ország 20. századi viszontagságos történelme a magyarázata annak, hogy ez a herderi etnikai nemzetfogalom élt a németekben egészen a legutóbbi évekig. (Most ne beszéljünk azokról a szélsőséges eltévelyedésekről, amelyekbe a nácik kergették bele az etnikai nemzetfogalom híveit.) Ezért sokan meglepődnek, amikor megtudják, hogy az ország 1989-ben bekövetkezett újraegyesítése és a Kelet- és Közép-Európában élő német származású lakosság többmilliószámú tömegeinek a hazatelepítése után, és végleg lemondva az egykori kelet-európai német területekről, a németek is lassan-lassan átveszik a politikai nemzet fogalmának használatát. De a felsorolt tényezők a jelzett paradigmaváltásnak csak előfeltételei voltak, mert felszabadították a német államot a határokon túl élő németek érdek-képviselésének kényszere alól, ennek bekövetkezését más erők kényszerítették ki. Az történt ugyanis, hogy a második világháború után a német társadalom megváltozott. A háborút követő ipari fellendülés, a híres német gazdasági csoda és a népszaporulat alacsony szintje szükségessé tette idegen vendégmunkások tömeges befogadását. 1955-től ezek száma rohamosan növekedett, és 1990-ben már elérte az öt-milliót. Ma az idegen, tehát nem német származású bevándorlók száma meghaladja a nyolc milliót, az ország lakosságának a 10%-át, akiknek az egyharmada török származású. Amikor az első kölajválság alkalmával, 1973-ban a vendégmunkások egy részét távozásra kérték fel, kiderült, hogy a vendégek nem akarnak hazamenni, hanem véglegesen a befogadó országban kívánnak letelepedni. Helyzetüket rendezni kellett. Nem élhettek továbbra is, sokan már évtizedek óta, idegenként befogadó hazájukban. Az idegen vendégmunkások milliószámú tömegeinek a német társadalomba való integrálása kényszerítette ki a szemléletváltást: búcsút kellett venni a kétségtelenül *elzárkózó etnikai nem-*

zet fogalmától, és meg kellett barátkozni a *befogadó politikai nemzet* fogalmával. Sok német ezt a mai napig is kényszerű rossznak tekinti, de elfogadja. A vendégmunkások honosítása napjainkban folyamatban van, egyre többen kapják meg a német állampolgárságot, és a hatóságok a kettős állampolgárság engedélyezésével könnyítik meg a bevándorlók integrálódását.

Hogy milyen hatalmas országepítő erőket képes mozgósítani egy állam helyesen irányított bevándorlási politikája, mutatja Franciaország esete is. A 20. századi bevándorlások következtében ma Franciaország 60 millió lakosából 20 millió olyan francia van, akiknek vagy a szülei, vagy a nagyszülei idegenek voltak. Akkor, amikor a 20. század első évtizedeiben a népszaporulat soha nem látott mélypontra zuhant, mert a francia nők nem akartak gyermekeket szülni, a kormányrúdnál álló bölcs államférfiak vették kezükbe a francia nemzet sorsát, és kiépítették azt a jól olajozott államgépezetet, mely a bevándorlók millióiból teljes értékű francia állampolgárokat teremt. A franciaországi bevándorlások története, francia nemzeti szemszögből nézve, kimondottan sikertörténet. Ezért érthetetlen a francia nacionalista szélsőjobboldali pártok (Le Pen) gáncsoskodása (akik persze nem az őshonos népcsoportok jogait hiányolják...). De ez sem az első, sem az utolsó eset, amikor nemzeti jelszavak hangoztatásával próbálnak ártani a nemzeti érdekeknek.

A leírt munkaerő-bevándorlás jelensége ma már az Európai Unió legtöbb országára jellemző. És a vendégmunkások befogadásával és integrálásával a politikai nemzet fogalmának a használata is terjed. A nyugat-európai országok központi problémája tehát ma nem a nemzeti kisebbségek identitásproblémája, hanem a bevándorlók hatalmas tömegeinek a politikai nemzetbe való integrálása. A politikai nemzetben gondolkodók pedig, amint láttuk, nem ismernek el különbséget nemzeti kisebbség és bevándorló között. Ezért érthető, hogy az őshonos nemzeti kisebbségek, fennmaradásuk érdekében, pozitív diszkriminációt követelnek maguknak.

Még azok az országok is, amelyek korábban jellegzetesen emigránsokat kibocsátó térségek voltak, mint például Spanyolország és Portugália, az Európai Unióba való belépésüket követő gazdasági fellendülés következtében százezres tömegekben fogadják be a messze földről érkező (Afrika, Közel-Kelet, Ázsia) vendégmunkásokat. A zsugorodó demográfiajú európai országokban vendégmunkások nélkül ma már nem lehetne működtetni a gyárakat, be kellene zárni a kórházak és az intézmények nagy részét, összeroppanna a betegbiztosítás és a nyugdíjrendszer. A vendégmunkások tömeges megjelenése nemcsak a célországok gazdasági fellendülésének biztos jele, hanem ezek további gazdagodásának a forrása is. De ezúttal a befogadó ország nemcsak a bevándorló munkájára tart igényt, hanem annak vérére is, hiszen a bevándorlók leszármazottaival saját nemzetét kívánja építeni. Jaj azoknak a csökkenő népességű európai országoknak, melyek ebből a legújabbkori belső gyarmatosításból végleg kimaradnak! Jaj gazdaságilag és jaj demográfiailag! Egyelőre ezek közé tartoznak a volt-kommunista országok, közöttük hazánk is. Ma még csak remélhetjük, hogy az Unióba való belépésünk után, nálunk is bekövetkezik a gazdasági fellendülés, és hogy országunk emelkedő jóléte hozzánk is vonzani fogja a vendégmunkásokat. Világosan kell azonban látnunk, hogy hazánk ma nemcsak gazdaságilag, de ideológiailag sincs elkészülve idegen munkások tömeges befogadására. A Trianon által ránk kényszerített etnikai nemzetfogalom *elzárkózó* ideológiája ugyanis erre nem tesz alkalmassá minket. Nemzet-szemléletünk megváltozása csak abban az esetben következhet be, ha az Európai Unió magára vállalná, és alkotmányos keretek között szavatolná a szomszédos országokban élő magyar nemzeti közösségek *kollektív jogainak* a védelmét.

Sajnos, az Európai Unió alkotmánytervezete jelenlegi formájában nem ebben az irányban halad. Ez a tervezet ugyanis kizárólag nemzetállami pozícióból fogalmaz, és az egységes politikai nemzet fogalmára épít, holott Európában vannak többnemzetiségű országok és szövetséges szerkezetű államok is. Jóllehet a „federatív” jelzőt lépten-nyomon használja, nem az európai népek, nemzetek szövetséges Európájának a képét vetíti a jövőbe, hanem az európai nemzetállamok koalíciójáét. Tony Blair brit miniszterelnök jó érzékkel azonnal megállapította: „*ez az alkotmánytervezet Európát valósággal behorgonyozza a nemzetállamba*”. Akkor, amikor az európai állampolgárság kritériumává a tagállamok nemzetiségét teszi, egyszerűen kétségbe vonja a nemzeti kisebbségek és a szövetséges államok létezését. Mert a „*tagállamok nemzetisége*” nyilvánvalóan a szóban forgó tagállam többségi nemzetének nemzetiségét jelenti, és így a tagállam minden polgárát a többségi nemzet nemzetiségébe sorolja, megfosztva az önazonosság kinyilvánításának a lehetőségétől. Az alkotmánytervezet kiterjeszti tehát az állampolgárság és a nemzetiség fogalmának társításából származó jogfosztó értelmezést az Unió minden tagállamára. Visszajutottunk oda, ahol Ceaușescu Romániájában tartottunk: az erdélyi magyar újfent csak magyarul beszélő románnak mondhatja magát. Ilyen körülmények között az alkotmánytervezet természetesen nem ismeri a nemzeti kisebbség fogalmát sem, ez a szókapcsolat egyetlen egyszer sem szerepel a javaslatban, és akinek neve nincs, annak természetesen kollektív jogai sem lehetnek. Ez azt jelenti, hogy az Unió minden tagállamra kiterjeszti az egységes politikai nemzet fogalmának a használatát, és így megvonja tőlünk is a jogot, hogy a magyar nemzethez tartozóknak tekintsük a határon túl élő magyarul beszélő közösségeket. Az alkotmánytervezet tehát egy tollvonással áthúzza a határokon átnyúló egységes magyar kulturális nemzet gondolatát, és ezzel mintegy hatályon kívül helyezi a nagy gonddal kidolgozott státustörvényt. Ezért kellett törölni ez utóbbitól az *egységes magyar nemzet* kifejezést. A nemzeti kisebbségek tagjai mint egyének szabadon és boldogan élhetnek az Unió bármelyik országában, de mint *közösségek* nem létezhetnek.

Az EU alkotmánytervezete tehát az egységesítő nemzetállam jól ismert üzenetét tolmácsolja a nemzeti kisebbségeknek: „*lehet, hogy vagytok, de jobb lenne ha nem lennétek, mert holnap biztos, hogy nem lesztek*”. Mert ott, ahol csak kemény, pozitív etnikai diszkrimináció árán lehetne biztosítani egy nemzeti kisebbség túlélését, az alkotmánytervezet megtiltja a demokrácia nevében, álszent módon minden etnikai diszkriminációt, alárendelve a kisebbség emberi jogait a többségi nemzet nacionalista jogainak.

Az elmúlt években a különféle európai intézmények mint az Európa Bizottság, az Európa Tanács és az Európai Parlament számos intézkedést hoztak, számos keretegyezményt fogalmaztak meg a nemzeti kisebbségek védelmében, – hangoztatják bizakodó barátaink. Igen ám, de ezek a rendelkezések a legtöbbször nem jogerős, hanem esetleges és átmeneti ajánlások, míg az alkotmánytervezetnek, megszavazása esetén, hosszú távra szóló, stratégiát meghatározó alaptörvény jellege lesz.

A fentiekből egyértelműen kitűnik, hogy az Európai Unió eddig még nem találta meg azokat a jogi kereteket, melyek biztosíthatnák a nemzeti kisebbségek identitásának megőrzését és kultúrájának a felvirágoztatását. Egyes tagországok részéről már elhangzott a javaslat, hogy célszerűbb lenne a *nemzetiségi* kritérium helyett *területi–földrajzi kritériumhoz* kötni az európai állampolgárságot. Ez annál inkább indokolt lenne, mivel a terület (ország) által meghatározott térség az, ahol a polgárok kifejtik a közös értékekre alapozott politikai részvételüket, és ahol igényt tarthatnak önazonosságuk kinyilvánítására és elismerésére, tiszteletben tartva természetesen a lakosság más csoportjainak hasonló igényeit. Az egység és a sokféleség – ez minden demokratikusan építkező közösség két alappillére, ahol a polgárok tiszteletben tartják egymás önazonosságát. Az állampolgár-

ság ehhez a politikai közösséghez való tartozás tudatát jelenti. Azt jelenti, hogy felelősséget érzünk térségünk intézményeinek jó működtetéséért, az emberi jogok tiszteletben tartásáért, és lehetővé tesszük az elvek és az érdekek képviselését. Ez sok mindent jelent, de nem feltételezi az erkölcsi vagy nemzeti együvé tartozást – állapították meg nemzetközi politológusok is.

A sikeres kanadai, belgiumi és spanyolországi példák is azt jelzik, hogy a többnemzetiségű térségekben, a demokratikus fejlődés eredményeként a nemzetállam szerepét a multinacionális, szövetséges állam van hivatva elfoglalni, melynek megvalósulási formái a federalizmus vagy a regionális autonómiák. Csak a multinacionális állam teheti lehetővé többféle identitás kinyilvánítását, biztosíthat alkotmányos kereteket ezeknek az identitásoknak a megélésére, és teheti lehetővé a regionális nyelvek hivatalos használatát, a regionális nemzeti kultúrák és műveltség fejlesztését. Azokban a közép-európai országokban, ahol nem látják be ezeknek az államszerkezeti változtatásoknak a szükségességét, a demokratikus átalakulás hosszú évekkel eltolódhat, annak minden, főleg a nemzeti kisebbségeket sújtó, káros következményével. Éppen ezért az Európai Unió egyik legsürgősebb teendői közé tartozna, hogy az európai többnemzetiségű tagjelölt országok (Szlovákia, Románia, Szerbia) multinacionális, szövetségi szerkezetű állammá való átalakítását ösztönözze, és ezek megvalósításához megteremtse az alkotmányos kereteket a jelenlegi alkotmánytervezet módosításával.

Stark Tamás

Az 1944–1945-ös délvidéki magyarellenességek feltárása

Beszámoló egy konferenciáról

A szerb partizánok támadásai miatt 1942 januárjában a magyar fegyveres erők által elkövetett megtorló hadjáratot az újabb szerb szakirodalom gyakran genocídiumként említi. A mintegy ezer zsidó és 4 ezer szerb legyilkolása a partizánok és a nem magyar lakosság megfélemlítését célzó tömeggyilkosság volt, de nem genocídium, mert a zsidóság szisztematikus elpusztítása 1944-ben kezdődött, a szerbség teljes vagy részleges kiirtásának vagy kitelepítésének gondolata pedig a magyar kormányzat részéről sohasem merült fel.

A délvidéki razziáért a Tito-féle partizán sereg különösen kegyetlen bosszút állt. Matuska Márton, Cseres Tibor, Mészáros Sándor és mások, legújabbban A. Sajti Enikő kutatásaiból ma már tudjuk, hogy a magyar közigazgatás és haderő kivonulása után, október 17-én a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács (AVNOJ), illetve a Legfelsőbb Parancsnokság döntésére Bácskában, Bánátban és Baranyában katonai közigazgatást vezettek be, és kezdetét vette a német és magyar lakosságot egyaránt sújtó megtorlás időszaka. Az 1945 januárjáig tartó öldöklésnek Mészáros Sándor visszafogott becslése szerint 15–20 ezer áldozata volt. A magyarság sorsa a közvetlen terror befejezése után is bizonytalan volt. Jugoszláv részről is felmerült a németek mellett a magyarok részleges kitelepítésének a terve. A Tito–Subasic-kormány agrárügyi minisztere, Sreten Vukosavljevic 1945. április 19-én, két héttel a magyarok jogfosztását kimondó kassai kormányprogram közzététele után 80 ezer magyar kitelepítését javasolta a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Gazdasági Tanácsának. A javaslat nem valósult meg, de Magyarország és Jugoszlávia között mégis létrejött egy lakosságcsera-egyezmény, amit azonban nem hajtottak végre.

Mint ahogyan a minisztertanácsi jegyzőkönyvekből és a béke-előkészítő anyagból kiderül, az ideiglenes magyar kormányhoz – részben Mindszenty bíboros közvetítésével – eljutottak a legfontosabb információk a délvidéki terrorhadjáratról, de ezekről az eseményekről már akkor sem beszéltek nyilvánosan, mivel a jugoszláviai magyarság helyzete kedvezőbbre fordult, és a fő kérdés ezek után a teljes felszámolás előtt álló felvidéki magyarság megmentése volt.

A kommunista hatalomátvétel után aztán tabuvá váltak a szovjet hadsereg által végrehajtott deportálások, a hadifogolysors és a határon túli magyarságot sújtó etnikai tisztogatások. Hazai olvasó 1990 előtt gyakorlatilag nem szerezhette tudomást a magyarságot a háború utolsó szakaszában ért megtorlásokról. De a nagy nyugati összefoglaló művek, így Joseph B. Schechtman, Eugen Kulischer, Antony Bouscaren, Michale Marrus munkái sem említik a Délvidéken történeteket.

Mindezeket az elhallgatott témákat a nyugati magyar emigráció tartotta életben. Több cikkben és tanulmányban, visszaemlékezésben foglalkoztak a témával, de e kiadványok csak kis közönséghez jutottak el.

Kétségtelen, hogy 1989 után sok minden megváltozott. De vajon éltek-e a magyarországi és a határokon kívül élő kutatók, történészek a váratlanul eljött szabadsággal? A kilencvenes évek elején – mint több más, korábban tabunak számító téma esetében – egy csapás-

ra számos alapmű jelent meg a délvidéki magyarság elleni bosszúhadjáratról. Az utóbbi években a délvidéki kutatók számos tanulmányban tették közzé eredményeiket. Sajnos, ezek alig kerültek át a hazai történetírásba és tanításba. Fontos, itthon kiadott történelmi alapművekben a délvidéki megtorlásokra legfeljebb néhány szavas utalás történik csupán. Úgy tűnik, mintha csak a vajdaságiaknak lenne igazán fontos a múltjuk tisztázása.

A magyarság elleni bosszúhadjáratról szóló alapművek és tanulmányok szerzői szinte kivétel nélkül délvidékiek. Kétségtelen, hogy nekik volt leginkább módjuk közelebb kerülni a téma kutatásához, beszélni a szemtanúkkal, és ők ismerik a helyi levéltárakba való bejutás fortélyait. A vajdasági kutatók „helyzeti előnye” azonban nem elégséges magyarázat arra, hogy a délvidéki vérengzés nincs kellőképpen bemutatva a hazai történetírásban.

Valójában a vajdasági kutatók vannak nehezebb helyzetben. A szerb irodalom és történetírás, sőt a hivatalos politika sem akar tudomást venni az 1944. őszi délvidéki eseményekről. Még tudományos körökben is tartja magát a vélemény, hogy csupán a bűnösöket, tehát az 1942-es atrocitás szervezőit és végrehajtóit vonták felelősségre. Az áldozatokról való megemlékezés is nehézségekbe ütközik. Újvidéken a Futaki úti temetőben 1990 óta állítanak emlékkereszteket, amelyek azonban mindig „eltűntek”. A 2002-ben állított kereszt már a tizenharmadik. A mintegy kétméteres fakereszt függőleges szárára rá is vés-ték: „tizenharmadszor”. Vajon ez meddig marad ott? Vad magyarellenes indulatok olykor sirrongszócsoportokhoz vezetnek. Újvidéken október közepén a rendőrség közlése szerint „néhány fiatal” több tucat síremlék-művet döntött le, vert szét. Ilyen körülmények között rendezték meg október 24-én és 25-én a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia újvidéki székházában a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság által szervezett *Az 1944/45-ös délvidéki magyarellenes atrocitások feltárása* című konferencia. A rendezvény anyagi háttérét alapvetően magyarországi támogatók, elsősorban a XX. századi Intézet biztosították. Jelen voltak a vajdasági magyar TV, az újvidéki Magyar Szó, valamint a Duna TV munkatársai.

Ez a konferencia sok szempontból különbözött a szokásos tudományos szimpózi-umoktól. Elővigyázatosságból a szervezők kerültek a felesleges hírverést. A vajdasági *Magyar Szó* is csak a konferencia napján adta közre első tudósítását az eseményről. A programot sem küldték el előre, és ezért a résztvevők csak a helyszínen tudták meg az előadások címét. Kitűzőket sem osztogattak, de erre nem is nagyon volt szükség, mivel a meghívottak zömmel vajdasági kutatók voltak, akik személyesen jól ismerték egymást. A határon túlról három előadó érkezett. Nagy Mihály Zoltán Kolozsvárról jött, A. Sajti Enikő professzorasszony a szegedi egyetemről, jómagam pedig Budapestről, az MTA Történettudományi Intézetéből érkeztem Újvidékre. Jelen volt még Osvát Anna, aki az MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézetének képviselőjeként az intézet legújabb, a határon túl élő magyarsággal foglalkozó kiadványait mutatta be, és osztotta szét.

A konferencia ünnepélyességét, emelkedettségét alapozta meg Radnóti Miklós *Töredék* című költeménye, Oravec Krisztina előadásában. Dr. Ribár Béla akadémikus a Vajdasági Magyar Tudományos Társaság elnöke köszöntőjét személyes emlék felidézésével kezdte. Elmondta, hogy szülőfalujában, Torontálvásárhelyen „csak kilenc” ártatlan áldozata van a megtorlásnak, amelyről a ’90-es évek elejéig nemigen lehetett beszélni. Azóta tudjuk, hogy alig van olyan település Vajdaságban, ahol ne történtek volna atrocitások a második világháborút követő hónapokban. Az akkor ejtett sebek ma sem gyógyultak be, de az előadó hangsúlyozta, a tudományos feltárások nagyban segítik a megbékélési folyamatokat. A megnyitó előadást az ugyancsak újvidéki Matuska Márton tartotta. Az ő tollából indította el a vajdasági *Magyar Szó* 1990-ben a *45 nap 1945-ben* című sorozatot, mely az első nyilvános híradás volt a magyarságot sújtó megtorló kampányról. Azóta a

délvidéki magyarság követeként számos nemzetközi fórumon beszélt az elhallgatott, 1944. őszi eseményekről. Matuska Márton többek közt elmondta, hogy a meghurcoltatás életben maradt elszenvetői és hozzátartozói még mindig félnek a nyilvánosságtól, és a traumákat még most is képtelenek feldolgozni. Májig nincsenek pontos adatok az áldozatok számáról, a különböző becslések 20 ezer és 80 ezer között mozognak. Tény, hogy a délvidéki magyarság négy-öt százalékát 1944 végén, 1945 elején kegyetlen módon lemészárolták. A tragédia alaposabb megismerése érdekében a jövőben méginkább a tudományos feltárássra kell törekedni, és arra, hogy a még életben lévő áldozatok és hozzátartozók országos szinten részesülhessenek erkölcsi és anyagi kárpótlásban.

Matuska Márton megrázó előadása után következett A. Sajti Enikő, a szegedi egyetemről érkező professzorasszony, aki a *Délvidék 1941–1944* című, 1987-ben megjelent könyvében, abban az időben szokatlan módon, külön fejezetet szánt az 1944 őszen történetnek. Részletesen elemezte a katonai közigazgatás bevezetésének körülményeit és a megtorlás különböző formáit, de a tömeggyilkosságokról nem írt. Mindaz, ami nem kerülhetett be az akkori könyvébe, benne van a közelmúltban megvédett akadémiai doktori disszertációjában, mely remélhetőleg hamarosan könyv formájában is megjelenik. A professzorasszony ezúttal a tragikus téma egyik fontos szeletével, a megtorlásokkal kapcsolatos korabeli magyar politikával foglalkozott.

A. Sajti Enikő az általa feltárt dokumentumok alapján elmondta, hogy már 1944 augusztusában, a Lakatos-kormány idejében érkeztek hírek a partizánok délvidéki kegyetlenségeiről, részletesen kifejtette, hogy a háborús és a háború utáni kormányok miért voltak tehetetlenek a győztes Jugoszláviával szemben, és hogyan vált a déli szomszéd a magyar vezetés szemében 1946 nyarára a magyarság kitelepítésén munkálkodó Csehszlovákiával szemben a nemzetiségi kérdést példaszerűen megoldó országgá. Ugyancsak a magyar politikáról, nevezetesen az Ideiglenes Nemzeti Kormány tájékoztatói lehetőségeiről tartott előadást dr. Balla Ferenc.

A legtöbb előadó a helytörténeti jellegű kutatások eredményeiről számolt be. Az előadásokból és az azokat követő hozzászólásokból kiderült, hogy a partizánok valódi célja a magyarság kollektív megbüntetése volt. Nemcsak azokat végezték ki, akik partizánellenes razziákon vettek részt, hanem a magyar közösség megtörése érdekében a helyi értelmiséget és a módosabb réteget is jórészt kiirtották. A kivégzések előtt az áldozatokat napokig kínozták. A megtorlás közvetett célja a magyarok és a németek menekülésre kényszerítése volt. A sokszínű délvidéki magyar társadalomból csak torzó maradt. Helyén maradt a földből élő parasztság, de a középosztály gyakorlatilag megsemmisült, javaikat a betelepülő szerbek kapták. Több kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború után a jugoszláv hatóságok a legkülönbözőbb módon igyekeztek megszabadulni a tömeges megtorlás bizonyítékaitól. A kutatók munkáját megnehezíti, hogy a meggyilkoltak halotti anyakönyvi kivonatába sosem a valós tényállást írták, és számos dokumentumot már megsemmisítettek.

Mojzes Antal az 1994-ben megjelent *Halottak napja Bajmokon* című könyvében foglalta össze kutatásait. A konferencián elmondta, hogy a bajmoki vérfürdőnek 140 helybéli magyar és német áldozata volt. Itt végezték ki a györgyénieket, tavankútiakat is, akiknek száma ismeretlen. Az előadó még jól emlékszik arra, hogy a sírgödörök környéke évekig az emberi hulláktól volt bűzös. A sírgödör mellett elvezető úton a lovak vagy megakartak állni, vagy galopponban mentek az úttesten. Ők sem bírták a borzasztó szagot.

Teleki Júlia tartományi és községi képviselő. A kilencvenes évek dereka óta vív állhatatos harcot azért, hogy szűkebb hazájában, Csurogon az áldozatoknak méltó emlékművek legyen. Tavaly október 12-én a csurogi magyarok ellen elkövetett tömeggyilkosság színhe-

lyén, a Csurog határában lévő egykori sintérgödörnél a képviselőasszony (akinek az édesapja is itt lett elhantolva) a saját felelősségére, a hozzátartozók és barátok támogatásával feketé márványtömböt helyezett el a szinte a teljes magyar férfilakosságot kitevő, mintegy ezer áldozat emlékére. Csak hat napig állt az emlékmű, 19-ére virradóra ismeretlen tettesek ledöntötték. Halottak napjára a hozzátartozókkal együtt mégis visszaállították a márványtömböt. A hivatalos megemlékezés után, november 5-ére virradóra ismeretlen tettesek ismét ledöntötték, és ezúttal darabokra törték az áldozatok emlékművét. Az idén fakesztertet készültek állítani a csurogiak. Teleki Júlia a konferencián a csurogi magyarok háború végi és az újabb időkben elszenvedett meghurcoltatásáról, megaláztatásáról beszélt.

Forró Lajos történész három vajdasági helység, Magyarkanizsa, Adorján és Martonos lakosainak tragédiájáról számolt be. Dr. Hegedűs Antal Szabadka és környéke 1944–1945-ös történetéről adott elő. A Szabadkán elkövetett atrocitásokról beszélt Sinkovics Ferenc is. Ehman Imre a római katolikus egyház papi veszteségeit vette számba, dr. Erdős József pedig a megtorló hadjárat idő- és térbeli kereteiről tartott előadást. Többek közt elmondta, hogy bár az atrocitások intenzitása 1944 novemberében csökkent, tömeges kivégzésekre még 1945 tavaszán is sor került. Pintér József „...*Még a macskáikat is ki kell irtani egy szálig, ne nyávgojanak itt nekünk többé magyarul*” című előadásában részben visszaemlékezések alapján beszélt a bosszúhadjárat légköréről. Dr. Balla István az 1944. évi bezdáni megtorlás áldozatairól számolt be, Papp Ferenc pedig *Az újvidéki megemlékezés története* címmel tartott előadást. Még a kora délutáni program során beszélt a Kolozs-várról érkezett Nagy Mihály Zoltán a dél-erdélyi magyarok háború végi sorsáról. Tömeggyilkosságokra ott nem került sor, de a tömeges internálás és vagyonek Kobzás sokakat készített menekülésre. A maradék hagyományos politikai szervezeteit gyorsan felőrölte a háború utolsó hónapjaiban már kiépülő kommunista rendszer.

A tanácskozás szünetében, késő délután a konferencia résztvevői megkoszorúzták az áldozatok tizenharmadszorra felállított emlékkeresztjét a Futaki úti temetőben. A koszorúzás közös imádsággal és a Szózat eléneklésével zárult.

Az estébe nyúló előadássorozat F. Cirkl Zsuzsa *A Kronich-palota fekete árnya* című referátumával folytatódott. Utána következett Szloboda János beszámolója a Zentán történetekről.

A konferencia második és egyben záró napját az én előadásom nyitotta meg. A rendezésemre álló 30 percben arra kerestem a választ, hogy mennyiben illeszkedik a délvidéki magyarság tragédiája a háborús megtorló kampányok sorába, valamint röviden áttekintettem a kérdés szerény hazai szakirodalmát. Tari János plébános úr személyesen nem tudott jelen lenni, ezért tudományos alapossággal megírt előadását a délvidéki papság sorsáról Matuska Márton olvasta fel. A megtorlás során mintegy 30 lelkész és egy püspököt gyilkoltak meg. Csorba Béla előadásában a történelmi kutatások buktatóiról beszélt, és többek között rámutatott arra, hogy leegyszerűsítés lenne csupán szerb–magyar ellentétéről írni az 1944. őszi atrocitások kapcsán, mivel a megtorlásokban esetenként magyar kollaboránsok is részt vettek. A konferencia utolsó előadója Pál Tibor, a magyarság kollektív felmentésének a jogi akadályairól beszélt. Ugyanakkor jó jel, hogy a magyar diákok számára magyarul írt és Szerbiában kiadott legújabb történelemkönyv már részletesen beszél az 1944-es „hideg napokról” is, melyek hónapokig tartottak.

A konferencia végén a résztvevők zárónyilatkozatot fogadtak el. A zárónyilatkozat többek között kijelenti:

A magyar állam a tömegmészárlás legkezdetén értesült az eseményekről, ennek ellenére a nemzetközi nyilvánosság előtt nem foglalkozott velük. A párizsi

béketárgyalásokon nem tette szóvá, ezzel megszűnt annak lehetősége, hogy kedvező tárgyalási pozícióból vethesse fel. A második Jugoszlávia felbomlásának folyamatában, valamint a Szerbia és Montenegró államszövetség létrejötte után a magyar állam szintén nem tette szóvá a kérdést. A délvidéki vérengzés kérdésében tehát az anyaország mint szuverén állam nem nyilatkozott hivatalosan. Szükségesnek tartjuk, hogy a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezze, serkentse és támogassa ebben a tárgyban a kutatásokat, valamint a tanulmányok publikálását. Ugyanezt elvárjuk a Szerb Tudományos Akadémiától és a jelenleg alakulóban levő Vajdasági Tudományos Akadémiától. (...) Az anyaországra és a tudományos intézményekre háruló felelősség annál is inkább fontos, mert a szóban forgó események előtt, a magyar hatósági szervek által elkövetett hasonló cselekmények egyoldalú hangoztatása az egész magyar nemzetre, de különösen a Délvidéken élő magyarokra káros következményekkel jár.

Kaltenecker Krisztina

Forrásgyűjtemény Magyarország nemzetiség-politikai kultúrájáról

Tóth Ágnes, a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének igazgatóhelyettese levéltári forrásokból álló kötetet adott közre a második világháborút követő időszak magyarországi nemzetiség-politikai kultúrájáról¹, azon belül az állampárt és a nemzetiségek viszonyáról, a Magyarországon élő nemzetiségek helyzetéről, valamint a hazai közállapotokról. Mivel történelemtudományunk a téma monografikus feldolgozásával még adós, a szerző a kiválasztási szempontok meghatározásakor pusztán az elmúlt évtizedekben megjelent hasonló témájú dokumentum- és tanulmánykötetek elvi alapvetésére támaszkodhatott. Mint Bevezetőjéből kiderül, Balogh Sándor, Fehér István, Halmosy Dénes, Lásztity S. Lyubomír, Orgoványi István és Tilkovszky Loránt munkái² mellett különösen Föglein Gizella publikációi³ segítették a szelektálásban. Sajnos nem vette figyelembe a magyarországi nemzetiség-politikai kultúrára vonatkozó nemzetközi szakirodalmat, pedig hazánk kisebbség- és nemzetiségpolitikája a nemzetközi érdeklődés középpontjában áll immáron évtizedek óta. A német történelemtudomány példáját önkényesen kiragadva hadd emlékeztessenek Wolfgang Aschauer, Edgar Hösch, Theodor Schieder, Günter Schödl és Gerhard Seewann tanulmányaira és monográfiáira,⁴ amelyek bizonyára sok értékes szemponttal segítették volna a levéltári forrásokat megvilágító Bevezető megírásában.

¹ A „politikai kultúra” kifejezést abban az értelemben használom, mint Martin és Sylvia Greiffenhagen. Vö. Martin und Sylvia Greiffenhagen: *Ein schwieriges Vaterland. Zur politischen Kultur im vereinigten Deutschland*. München/Leipzig, 1993.

² Vö. *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993*. Főszerkesztő: Balogh Sándor. Budapest, 2002., Fehér István: *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990*. Budapest, 1993., *Nemzetközi szerződések 1945–1982. A második világháború utáni korszak*. Szerk.: Halmosy Dénes. Budapest, 1985., Lásztity S. Lyubomír: *A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének története a felszabadulástól a fordulat évéig (1945–1948)*. In: *Iz naše prošlosti* (Múltunkból). Tanulmányok az évforduló jegyében. 1–2. kötet. Budapest, 1979., Orgoványi István: *A déli határsáv 1948 és 1956 között*. In: *Bács-Kiskun megye múltjából XVII*. Kecskemét, 2001. és Tilkovszky Loránt: *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Debrecen, 1998.

³ Föglein Gizella: *Nemzetiség vagy kisebbség? A magyarországi horvátok, németek, románok, szerbek, szlovákok és szlovének státusáról 1945–1993*. Forrásközlemények, tanulmányok, cikkek. Budapest, 2000.

⁴ Vö. pl. Wolfgang Aschauer: *Zur Produktion und Reproduktion einer Nationalität. Die Ungarndeutschen*. Stuttgart, 1992., Edgar Hösch / Gerhard Seewann (Hgg.): *Aspekte ethnischer Identität*. München, 1991., Theodor Schieder (Bearb. u. a.): *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*. Band II: *Das Schicksal der Deutschen in Ungarn*. Düsseldorf, 1956., Günter Schödl: *Land an der Donau*. Berlin, 1995., Gerhard Seewann: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. A magyarországi németek és az etnopolitika. Ausgewählte Aufsätze. Válogatott tanulmányok*. [Budapest], 2000.

Az időhatárt 1950 és 1973 között húzta meg. 1950 mellett egyrészt az szölt, hogy ekkorra kiépült az egypártrendszer, befejeződött az államszervezet, a gazdaság és a társadalom szovjetizálása. Másrészt 1950-re hazánkban lezárultak a második világháborút követő etnikai alapú telepítési akciók és migrációs folyamatok: így például a svábok tömeges kitelepítése Németország amerikai és szovjet megszállási övezetébe, a székely és a csángó menekültek letelepítése Magyarországon, a hazai szlovákok egy részének áttelepülése Csehszlovákiába és a felvidéki magyarok tömeges elűzése onnan az úgynevezett csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény keretében stb.⁵ A politikai hatalom a vizsgált korszakban (1950–1973) az úgynevezett automatizmusban látta a nemzetiségi kérdés megoldását. E felfogás szerint nincsen külön nemzetiségi kérdés, pontosabban az állam az osztályellentétek eliminálásával automatikusan megszűnik, mert az állam az egyes nemzetiségeknek éppen annyi jogot biztosít, mint a többségi nemzet tagjainak. Az automatizmus elve annak magyarázatául is szolgált, miért nem született regionális kisebbségvédelmi szabályozás a második világháború után Európa keleti felében a szovjet hatalmi övezetbe tartozó népi demokráciák között. Tóth Ágnes az 1970-es évek elejét azért tekinti cezúrának, mert a szomszédos országokban élő magyarság problémáinak megoldatlansága és súlyosbodása az automatizmus-elvet ekkorra véglegesen hiteltelenné tette. Ekkor bukkant fel először, hogy a nemzetiségek hídként szolgálhatnak a szomszédos országok kapcsolataiban. 1973-ra vált a történész szerint világossá, hogy a nemzetiségi politikában mind a határokon átvélő, mind a belső tényezők tekintetében új stratégiára van szükség.

A dokumentumkötetben közreadott források a Magyar Országos Levéltár anyagából valók. Tóth Ágnes arra törekedett, hogy a központi állami és pártszervek iratai közül azokat publikálja, amelyek bemutatják egyrészt e szervek nemzetiség-politikai koncepcióját, másrészt az érintett nemzetiségek és szövetségeik tevékenységét, mozgásterét a vizsgált szűk negyed évszázadban. Azokat az iratokat válogatta ki, amelyekből nyomon követhetők a nemzetiségi intézmények változó munkakörülményei, funkciói éppen úgy, mint az őket irányító szakapparátus, a velük kapcsolatban álló teljes hivatali hierarchia nemzetiség-politikai álláspontjának módosulásai. A történész a Bevezetőben hangsúlyozza, hogy bár a hazai nemzetiség-politikai alapelv kontinuitása, az automatizmus-elv hangoztatása és alkalmazása miatt az ábrázolt több mint két évtized egyetlen korszaknak tekinthető, azonban az időszakon belül igenis változott a nemzetiség-politikai kultúra. A közölt források bizonyítják, hogy 1950 és 1973 között számos stratégiai és taktikai változásra került sor. Tóth Ágnes különösen kiemeli az 1960-as évek második felében bekövetkezett általános ideológiai enyhülést, pontosabban annak nemzetiség-politikai következményét, az akkor tapasztalható „engedékenységet”.

Az ELTE BTK Magyarországi Német Központjának munkatársaként olyan szakértők, általános és középszintű tanárok képzése és továbbképzése a feladat, akik hivatássze-

⁵ Tóth Ágnes mérföldkö jelentőségű munkával járult hozzá a második világháborút követő hazai migrációs folyamatok összefüggéseinek történelemtudományos feltáráshoz. Vö. Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993. Kötete 2001-ben megjelent németül is az oldenburgi Bundesinstitut für Ostdeutsche Kultur und Geschichte kiadásában. Vö. Uő.: *Migrationen in Ungarn 1945–1949. Vertreibung der Ungarndeutschen, Binnenwanderungen und slowakisch–ungarischer Bevölkerungsaustausch*. München, 2001 (= Schriften des Bundesinstituts für Ostdeutsche Kultur und Geschichte. Band 12).

rően foglalkoznak hazánk nemzeti és etnikai kisebbségeivel. Tóth Ágnes dokumentumgyűjteményét óhatatlanul ezen a „szemüvegen” keresztül olvastam. Jó néhány olyan szemelvényt találtam, amely segítheti ezt a hallgatói kört a hazai nemzetiség-politikai kultúra alakulásának, változásainak megértésében. Hadd mutassak be közülük néhányat!

1. Tóth Ágnes leszögezi: az állampárt és a nemzetiségek viszonyának egyik szimptomatikus vonása, hogy a vizsgált korszakban megoldhatatlan problémának bizonyult a nemzeti kisebbségekhez tartozó lakosság számának egzakt meghatározása. A Központi Statisztikai Hivatal 1955. december 6-i jelentésében számomra különösen figyelemreméltó, hogy a hivatal történelmi okokra vezette vissza az 1949-es népszámlálás adatainak a használhatatlanságát: egyrészt arra, hogy a 12 330/1945 M.E. számú rendelet a németkitelepítés alapjául az 1941. évi népszámlálás német anyanyelvi, illetve német nemzetiségi bevallását tette, másrészt a felszabadulás utáni években végrehajtott magyar–szlovák lakosságcsere. A KSH kénytelen volt becslésre hagyatkozni a népesség anyanyelvi megoszlása tekintetében, mégpedig az 1930. és az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nyelvtudási eredményei, valamint a ki- és áttelepülésekre vonatkozó adatok figyelembevételével, s azon helyszíni tanulmány alapján, amelyet munkatársai végeztek el 1955 novemberében 100 településen. A hivatal becslése szerint Magyarország területén 1955-ben 420 ezer nem magyar anyanyelvű személy élt, számuk az ország lakosságának 4,3%-át tette ki. Nemzetiségi megoszlásukra a következő adatokat valószínűsítette:

Német anyanyelvű	220 000	52%
Szlovák anyanyelvű	60 000	14%
Délszláv anyanyelvű	45 000	11%
Román anyanyelvű	15 000	4%
Cigány anyanyelvű	50 000	12%
Egyéb nem magyar anyanyelvű	30 000	7%.

A KSH jelentése leszögezte továbbá, hogy 1955-ben Magyarország 3257 községének és városának kb. 10%-át lehetett nemzetiségi településnek tekinteni (323 települést, csaknem kivétel nélkül községeket), tehát olyannak, ahol a lakosságnak több mint 20%-a nem magyar anyanyelvű. E települések 2/3-ában a németek (222 község), 16%-ában a délszlávok, 11%-ában a szlovákok aránya haladta meg a 20%-ot. E 323 település között mindössze 82 olyan község volt, ahol a népesség több mint fele nem magyar anyanyelvű volt. Összesen 1200 községben (és városban) volt 20 főnél népesebb zárt cigány település.⁶ Ezen adatsor jelentőségét jól mutatja az a tény, hogy 10 évvel később a Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának jelentése (amely a nemzetiségek között végzendő politikai és kulturális munkáról szolt) nem az 1960. évi népszámlálás adatait tekintette mérvadónak, hanem a KSH 1955 decemberéből való becslését.⁷

⁶ A Központi Statisztikai Hivatal jelentése a nemzeti kisebbségek számáról és helyzetéről (részletek). Budapest, 1955. december 6. In: *Pártállam és nemzetiségek (1950–1973)*. Összeállította: Tóth Ágnes. Kecskemét, 2003. 203–204. p. A KSH anyanyelven azt a nyelvet értette, amelyet az illető személy saját nyelvének vall, és amelyet saját bemondása szerint a legjobban és a legszívesebben beszél.

⁷ *A Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Osztályának jelentése a nemzetiségek között végzendő politikai és kulturális munkáról*. Budapest, 1964. július 3. Uo. 357. p.

2. Tóth Ágnes forrásgyűjteménye szemlélteti, hogy az állampárt nem nézett szembe elvi síkon a magyarországi németiség, majd a hazai délszlávok második világháborút követő hiposztázálásával és kriminalizálásával, e két etnikum kollektív bűnös-ként való elítélésével. Az etnikai alapú diszkriminációs politika feladását jelzi a német kisebbség esetében Rákosi Mátyás 1949. május 8-i celldömlői beszéde, amelyben elhangzott: „Megoldatlan még részben a német ajkú magyar állampolgárok helyzete is. Az ősszel ezt is felvetjük, és gondoskodunk róla, hogy a magyarországi német ajkú állampolgárok beilleszkedhessenek demokráciánk rendszerébe, és ezzel ez a nehéz kérdés is megoldást nyerjen.”⁸ A szerbek és a horvátok diszkriminálásának végére utal az MDP KV 1955. novemberi állásfoglalása, amely arról szólt, hogy „Magyarország és Jugoszlávia viszonyának megjavítása a magyar és a jugoszláv nép érdeke”.⁹ Megtudjuk továbbá, hogy az etnikai alapú diszkriminációs politikát mindkét esetben olyan „integrációs” politika váltotta fel, amely a nemzetiségeket megpróbálta a szocializmus építésére mozgósítani: „Az agitációs munka során részletesen foglalkozni kell a nemzetiségi kisebbségeket különösebben érdeklő kérdésekkel, pl. a német lakosság egy részének kitelepítése – amelyre egyébként a fegyverszüneti egyezmény és a békeszerződés is kötelezett bennünket – a fiatal demokratikus magyar állam jogos önvédelmét szolgálta; a délszláv kisebbség között különös gonddal kell ismertetni a KV novemberi határozatának ide vonatkozó részeit stb.”¹⁰
3. A forrásgyűjteményből kiderül, hogy az állampárt az 1956-os nemzeti felkelés egyik következményeként arra kényszerült, hogy újrafogalmazza nemzetiség-politikai koncepcióját. Változatlan maradt benne az axióma, hogy csak a marxizmus-leninizmus talaján álló szocialista országokban lehetséges különböző anyanyelvűek, nemzetiségek békés együttműködése. A nemzetiségpolitikát változatlanul a két világrendszer közt folyó állandó harc olyan frontjának deklarálták, ahol úgymond folyamatosan érvényesül a szocialista tábor fölénye. Új vonás volt viszont a nemzetiségi szövetségek eddigi, népművelésre és kulturális értékörzésre szorítkozó tevékenységének a bírálata. Ehelyett sajátos pártpolitikai munkára, bázisépítésre mozgósították, „a dolgozók szocialista öntudatának formálására” fogták be őket. Átkeresztelték a szövetségeket „demokratikusra”, s becsatlakoztatták őket a Hazafias Népfrontba. Így az állampárt fából vaskarikát, „antinacionalista nacionalista” szervezeteket alkotott: „A párt- és állami szervek, a nemzetiségi szövetségek és a Hazafias Népfront segítség elő a nemzetiségek között folyó politikai tömegmunkát azzal a céllal, hogy a nemzetiségi dolgozók egyre öntudatosabban vegyenek részt a szocialista építésben, fejlődjen körükben is a szocialista hazaszeretet, bátran éljenek az alkotmányban biztosított jogaikkal. A nemzetiségiek közötti politikai munkában következetesen osztályharcos szemléletet kell érvényesíteni a szocialista építőmunka követelményeinek megfelelően. Következetes elvi harcot kell folytatni bármely oldalról megnyilvánuló nacionalista jelenségek ellen. ... A nemzetiségi szövetségek

⁸ Az MDP Tudományos és Kulturális Osztályának tájékoztatója a német nyelvű oktatás kialakításáról. Budapest, 1954. november 20. Uo. 97. p.

⁹ Az MDP Központi Vezetősége Tudományos és Kulturális Osztályának előterjesztése a magyarországi nemzeti kisebbségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról. Budapest, 1956. március 9. Uo. 242. p. 3. sz. jegyzet.

¹⁰ Uo. 238. p.

mint társadalmi szervezetek, állítsák feladatuk középpontjába a szocialista tartalmú politikai és kulturális felvilágosítómunkát. Ápolják és mozdítsák elő a nemzetiségek anyanyelvi művelődését, kultúrájuk szocialista tartalmának gazdagodását. Használják fel a nemzetiségi tömegek közötti munka bevált módszereit, tartsanak rendszeresen kultúrműsorral egybekötött anyanyelvű politikai gyűléseket, előadásokat, nemzetiségi napokat. Tegyük szorosabbá a kapcsolatokat a területi párt- és tömegszervezetekkel, és mint a Hazafias Népfront csatlakozó szervei, használják fel munkájukban a Népfront nyújtotta lehetőségeket.”¹¹ A magyarországi németek kiragadott példáján szemléltethető az „antinacionalista nacionalista” szövetség, illetve az „antinacionalista nacionalista” közéletiség koncepciójának abszurditása: A Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének 1960. január 7-i jelentése szerint sokan féltek a német nemzetiség politikai szervezetétől, mert azt „Vörös Volksbundnak” tekintették. A demokratikus szövetség tartózkodó vagy ellenséges fogadtatásán kívül más nehézségekkel is szembe kellett néznie az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztályának, amely a nemzetiségi szervezetek és lapszerkesztőségek tömegpolitikai és kulturális munkáját elvileg irányította és ellenőrizte. Krix György a Német Szövetség munkatársaként komolyan vette a kulturális értékezésen túlmutató nemzetiségi programot, s megpróbált többek között az elkobzott ingatlanok ügyében fellépni, amely politikai hibáért el is tanácsolták a szervezettől.¹² Más német funkcionáriusok is „nemzetiségi érdekképviseletnek” értékék felre a politikai feladatukat, s a német szövetség 1960. április 8–9-e közötti munkaértekezletén „irreális követeléseket” fogalmaztak meg (például a házkérdésben).¹³

4. Tóth Ágnes forrásgyűjteménye ráirányítja a figyelmet a nemzetiség-politikai koncepció más módosulásaira is. Például az 1960-as évek derekától egyre gyakrabban hangzott el a tétel, miszerint a mezőgazdaság szocialista átalakításával megszűnt a nemzetiségi kérdés: „A túlnyomó többségben paraszti jellegű nemzetiségi lakosság a termelőszövetkezetek gazdasági, politikai megszilárdulása következtében egyre nagyobb szerepet játszik az adott terület társadalmi, politikai, gazdasági életében. A nemzetiségi kérdés – a szó régi értelmében – megszűnt, a nemzetiségi lakosság problémái lényegében azonosossá váltak más néprétegek problémáival.”¹⁴ Csupán ekkor fogalmazták meg a felismerést, hogy a cigányságot a szó klasszikus értelmében

¹¹ A Magyar Szocialista Munkáspárt Politikai Bizottságának határozata a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról. Budapest, 1957. október 7. Uo. 285–286. p.

¹² Jelentés a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének munkájáról. Budapest 1960. január 7. Uo. 297. p. A lakóházproblémáról szól a dokumentumkötet egyik legemlékezetesebb, mivel politikai abszurdumokban és paradoxonokban bővelkedő darabja. Vö. D[énes]. G[yörgy]. feljegyzése a magyarországi németek lakóházproblémájáról. Budapest, 1954. december 1. Uo. 100–105. p.

¹³ Feljegyzés az MSZMP KB Tudományos és Kulturális Osztálya számára a nemzetiségi szövetségek munkaértekezletéről. Budapest, 1960. június 14. Uo. 317. p.

¹⁴ Az MSZMP KB Kulturális Osztályának javaslata az Agitációs és Propaganda Bizottság számára a nemzetiségek között végzendő politikai, oktatási és kulturális munkáról az 1958. október 7-én hozott határozat módosítására. Budapest, 1966. március 25. Uo. 382. p.

nem lehet nemzetiségnek tekinteni: „Magyarországon a cigánykérdés nem nemzetiségi kérdésként vetődik fel. Úgy véljük, ha a cigányság évszázados elmaradottságát gyorsan fel akarjuk számolni, akkor elsősorban a probléma társadalmi, gazdasági, kulturális oldalát kell előtérbe helyezni, a cigánykérdést az egész magyar társadalom ügyévé kell tennünk.”¹⁵ Az akkor 200 ezer főre becsült lakosságcsoporttal pártvonalon az MSZMP KB Kulturális Osztálya, a megyei és járási pártbizottságok művelődésügyi és propagandaosztályai éppen úgy foglalkoztak, mint állami vonalon előbb a Művelődésügyi Minisztérium, majd (1965-től) a Hazafias Népfront. A probléma komplexitásáról és a bürokratikus apparátus csődjéről egyaránt árulkodik a tény, hogy a cigánykérdés megoldását az MSZMP PB 1961. június 20-i határozata valamennyi állami és társadalmi szerv feladatává tette, és ezáltal osztársadalmi üggyé nyilvánította.

A kötetet más „szemüveggel”, más aspektusból olvasók természetesen tőlem eltérően fognak belőle válogatni. Egy bizonyos: a forrásgyűjtemény a témakör tanulmányozói számára hasznos, sok levéltári munkát megtakarító segítőtárs.

(Pártállam és nemzetiségek [1950–1973]. Összeállította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta: Tóth Ágnes. Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Kecskemét 2003. 561 p. [= Forrásközlemények VI.]

¹⁵ Az MSZMP KB Kulturális Osztálya Népművelési Alosztálya feljegyzése a nemzetiség-politika aktuális feladatairól. Budapest, 1965. július 26. Uo. 379. p.

Szabó A. Ferenc

A magyar kisebbségek jövője a nemzetközi migráció tükrében

(Empirikus kísérlet
a határon túli magyarság migrációs potenciáljának
meghatározására)

A Nemzetközi Migrációs és Menekültügyi Kutatóközpont, amely az utóbbi években már a Kisebbségkutató Intézet szárnyai alatt működik az akadémiai intézeti struktúrában, 2003-ban is friss kiadvánnyal jelentkezett a korábbi, évtizedes hagyománynak megfelelően. Sokáig az MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoportjaként működött igen eredményesen. Ennek ellenére indokolt volt a szervezeti változtatás, mert ahogyan haladunk előre az időben, egyre jobban látjuk, hogy a hazánkba irányuló migráció elsősorban a határon túli magyarok felől jön, tehát a legszorosabb értelemben vett nemzetiségi-kisebbségi probléma. A migrációkutató műhely munkatársai, nagyrészt külső munkatársak, a kilencvenes évek eleje óta folytatják kitartó munkájukat, amelynek gyümölcse az eddig megjelent 13, köztük két angol nyelvű kötet, amelyeket általában Sik Endre szociológus és Tóth Judit jogász szerkesztett. 1992-ben jelent meg első almanachjuk, és azóta egy évet sem hagytak ki! Céltudatosság, szervezőképesség és tudományos invenciózusság tette lehetővé számukra, hogy tekintélyes létszámú és anyagiilag biztos és független alapokon álló intézeti kutatóbázis háttéré nélkül is odaadón szolgálhassák a nemzetközi migrációval kapcsolatos tudományos ismeretek gyűjtését és publikálását.

Értelmezésükben a migrációs politika elsősorban olyan humánpolitika, amely nincs tekintettel a migráns nemzetiségére, anyanyelvére, származási országára, mert mindenkin segítenie kell, aki bármiféle megfontolásból, de hazája elhagyása mellett döntött. Ennélfogva elemzéseikben a hazánkba érkező migránsok, akiknek változó, de mindig jelentős része valójában menekült, biztonsága legalább akkora fontossággal bír a demokratikus politizálás követelményeit érvényesítve, mint hazánk általában vett nemzeti érdekeinek vagy honfitársaink konkrét személyes érdekeinek megóvása.

Különösen a rendszerváltozáskor, majd a hazánkra zúdult három nagy menekülthullám érkezése idején volt indokolt ez az elsősorban emberjogi alapállás. Az első hullámot a romániai, nagyjából erdélyi magyar menekültek alkották. Védelmükért az akkori hivatalos kormánysszervekkel is fel kellett venni a küzdelmet. Sokáig egyáltalán nem volt természetes, hogy befogadjuk őket, jöjjenek akár a zöldhatáron át is. Történtek szép számmal visszafordítások a román diktatúra erőszakszervezeteinek karjaiba, miközben jogi státusuk akkori értelmezés szerinti tisztázatlansága miatt sok-sok ezren nyugatra távoztak, mert nem volt meg számukra ún. ideológiai-politikai okokból a fogadókészség. Végül, 1989 tavaszán a genfi menekültügyi konvencióhoz történt magyarországi csatlakozással megkezdődhetett helyzetük rendezése. De ekkor már nem ők voltak a főszereplők, hanem az NDK-s menekültek, akik a második nagy menekülthullámot alkották. A harmadik nagyobb migrációs hullám a délszláv válsággal szinkronban tetőzött, s ha lehetséges, az emberjogi motívumok még inkább előtérbe kerültek. Ugyanis az erdélyi magyarokat viszonylag gyorsan befogadta a sokáig egyértelműen szolidáris nemzeti közeg, az NDK-

ból érkezettek tulajdonképpen csupán „átutazók” voltak, ám a horvátországi és különösen a boszniai nem magyar nemzetiségű menekültek már valóban menekülttáborokba szorultak, és próbára tették az ország és lakói addigra meglehetősen megcsappant érzékenységét a nemzetközi migránsok sorsa iránt. Mindhárom hullám idején jöttek menekültek távoli, ázsiai és afrikai országokból is, akiknek a státusa különösen rendezetlen volt. Visszaküldésük hazájukba, ahol életveszélyben voltak, nem volt lehetséges, viszont továbbhaladásuk eredeti úti céljuk, nyugat felé beleütközött a nyugat-európai kormányok ellenzésébe. Azok körülbelül 1994–1995-re rendezték soraikat, s dolgozták ki azokat a menekültpolitikai és határőrizeti elveket, amelyeket némiképpen leegyszerűsítve schengeni elveknek nevezünk. Sok indoka volt tehát annak, hogy a kutatócsoport tiszteletreméltó energiákat fektetett bele a nemzetközi migráció nyugaton elfogadott és a gyakorlatba is átültetett demokratikus, de a nemzeti érdekre mindig figyelő kezelésének meghonosításába.

Gyakran foglalkoztak az évkönyvek szerzői az idegenek befogadásának szociológiai kérdéseivel, az idegengyűlölet, a rasszizmus, a kirekesztés különféle megnyilvánulási formáival. Lassan azonban a pragmatikus szemlélet vált uralkodóvá ebben a tudományos műhelyben is, és egyre több gazdasági, munkaügyi, foglalkoztatáspolitikai kérdést tárgyaltak szerzői. Nagy szerepük volt abban, hogy a magyarországi tudományos közgondolkodásba bevezették és elterjesztették a nyugati migrációkutatás legújabb eredményeit, kutatási tapasztalatait. Erről tanúskodnak jellegzetes kategóriáik, ahogyan a migráció kérdéskörében is „diskurzusról” kezdtek írni, vagy ahogyan adaptálták a „migrációs burok” elméletet, s ahogyan felkarolták a kérdés értelmezésekor a nyugaton elterjedt „diaszpóra-kutatást”. Modern kutatói szemléletükből és vitathatatlanul liberális demokraciafelfogásukból logikusan következett, hogy eljutottak az elmúlt évben a hazánkat is érintő nemzetközi migráció egyik legkényesebb pontjához, a roma migrációhoz. (*Roma migráció*, szerkesztette Kovács András, Budapest, 2002. 185 p.)

Bár a kutatócsoport, illetve már újabban „központ” irányítói és tagjai zöme a fenti attitűddel jellemezhető, például nyitottságot mutattak a nemzetközi migráció másfajta megközelítései iránt is, és nem utasították el az olyan eredmények közlését sem, amelyek esetleg nem estek teljesen egybe felfogásukkal. Így helyet kaphattak kötetükben a határon túli magyarok gondoljaival foglalkozó írások csakúgy, mint azok a következtetések, amelyek előzetes koncepcióikat nem igazolták.

Mostani, tárgyalt kötetük a kedvezménytörvény migrációra gyakorolt hatását vizsgálja. Talán a görcsös ragaszkodás az elméleti purizmushoz és a politikai pártoktól való egyenlő távolság tartására irányuló törekvés vezetett oda, hogy ez a kötet túlságosan elvont fogalmakkal dolgozik, s olykor igencsak erőltetett kategóriákat használ. Az utóbbiakra példa az előszóból: „Bár a közbeszédben a [határon túli magyarok] kifejezés a leggyakoribb, pontatlansága és politikai felhangja miatt mi inkább a [kárpát-medencei magyarok] kifejezés mellett döntöttünk. Annyiban persze ez a szóhasználat is pontatlan, hogy ebbe beletartozna egyrészt Magyarország, másrészt több további szomszédos ország is, ám a megnevezés értéksemlegessége miatt emellett tettük le voksunkat.” (Örkény Antal szerkesztő, 11. p.) Hogy mennyire nem „értéksemleges” ez a kategória, azt jól mutatja, hogy a 2002-ben kormányt alakított koalíció egyes politikusai ezzel a publikációval egy időben kísérelték meg a hagyományos kifejezés felváltását a „szomszédos országokban élő magyarok” fogalmazással. (Pl. Bárony András külügyi államtitkár.) Nem sok sikerrel, mert nem terjed ez a szóhasználat, hiszen olyan régen használatos, hogy ha volt is valamelyes politikai konnotációja kezdetben, az már régen lekopott róla. Magában a kötetben is találhatók szerzők, akik nem ezzel a kategóriával jelölik vizsgálatuk tárgyát. En-

nél is nagyobb szerkesztői melléfogás a magyar nemzeti érzékenységet sértő, tulajdonképpen még a szocialista időszakban is csak a szovjet zsargonban használt „Kárpát-Ukrajna” kategória újjáélesztése néhány tanulmányban Kárpátalja helyett. (Kárpát-Ukrajna tulajdonképpen csak a hegyléc mindkét lejtőjét jelölő földrajzi fogalomként volna elfogadható, nem kizárólagosan annak nyugati, kárpát-medencei felére!)

De a mégoly fontos formai kifogások után végre szóljunk a lényegről! A kötet írásai két egymástól jól elkülöníthető csoportra oszthatók. Nagyobb részük az országonként több száz főt érintő felvétel adatait csoportosítja szociológiai módszerrel, míg a többiek konkrét esetleírások egy-egy határon túli magyar közösség vándorlási és munkavállalási terveiről. Ugyanis a munkálatok alapvető célja annak meghatározása lett volna, hogy a kedvezménytörvény hatására vajon mekkora munkaerő-beáramlásra lehet számítani körükből. Az empirikus felvétel alapján készített tanulmányok egy része megelégszik az adatok, a yers számok továbbbelemzés nélküli közlésével. Ha igazán informatívak lennének és választ tudnának adni a feltett kérdésekre, akkor talán ennyivel is megelégedhetnénk. Sajnos azonban maguk a kutatók is elismerik, hogy inkább az általános vágyakat, távlati elképzeléseket voltak csak képesek rögzíteni, nem a valós munkavállalási, netán áttelepülési szándékot. Az utóbbi kifejezéstől különben is óvakodtak szociológusaink, hiszen tudják jól, hogy kevés dologban olyan egységes ma hazánkban a bal- és a jobboldal, mint abban, hogy nem kívánja az anyaországba csalogatni a határon túliakat, mert konszenzus van abban közöttük, hogy a határon túliaknak „a szülőföldjükön kíváncsós boldogulniok”.

Szerencsére a szerzők közül néhányan évtizedek óta a nemzetközi migrációval foglalkozó kutatók, így bizonyos fontos következtetések levonása azért nem hiányzik a kötetből. Különösen értékes írás Hárs Ágnesé: „A kedvezménytörvény hatása a magyar munkaerőpiacra” című elemzése. Felhasználja a hazai munkaerő-piaci szerkezet, a bérek és a statisztikai adatfelvételek különböző adatait is ahhoz, hogy a kérdéssel mint valóságos problémával szembesülhessen. Tudja jól, hogy mekkora különbség van a vágyak, a vélemények és a kézzelfogható megvalósíthatóság között, még egy olyan látszólag plauzibilis kérdésben is, mint a határon túliak munkavállalási hajlandósága. Ismeri jól például a kötet szakirodalmában is feltüntetett Robert Brym-tanulmányt, amelyet a kutatócsoport 1993. évi almanachja is közölt magyar fordításban, amelyben az amerikai szerző súlyos módszertani hibákat elkövetve, közvetlen összefüggést vélt feltárni 5 kelet-közép-európai ország polgárainak általában megfogalmazott nemzetközi migrációs álmai és ezen országok tényleges migrációs potenciálja között. Hárs Ágnes egy 2001-ben közreadott írásában a következőképpen fogalmazott: „1989-et gyorsan követték az új(szerű) folyamatokra reagáló nyugati publikációk. A legerősebben talán a korábbi utazási korlátok megszűnése nyomán nagytömegű elvándorlást vizionáló várakozás fogalmazódott meg... A megfogalmazódott félelemekkel szemben a valóság az, hogy 1997-ben a kelet-közép-európai országok népességének mindössze 0,2%-a, közel egy millió fő élt az Európai Unió országaiban...” (BUKSZ – Budapesti Könyvszemle, 2001 ősz, 265. p.)

Tudjuk persze, hogy a határon túli magyarság problémája különbözik a kontinens általános migrációs gondjaitól, de az biztos, hogy esetükben is finomabb kategóriák, metódusok kimunkálására lesz szükség a jövőben, hogy valóságos migrációs potenciáljukat prognosztizálhassák a kutatók. Kevésnek tűnik ehhez csak a munkaerő-piaci kihívásokra rákérdezni, mert a kedvezménytörvény teremtette lehetőség a magyar igazolvány kiváltására a határon túliak széles rétegei körében nem jelent vándorlási hajlandóságot. Ahogyan Hárs Ágnes fogalmaz: „...igen jelentős az igazolvány kiváltásának eszmei és a munkavállalástól eltérő egyéb gyakorlati haszna.” (A tanulmánykötet 68. oldalán.) Ezért a magyar

igazolványt kiváltó 84%-nyi határon túli magyar körében a nyers munkavállalási szándékot két lépcsőben is továbbfinomítva, arra a következtetésre jut, hogy „valóban munkát vállalni” csupán az igazolványt kiváltók 16%-a kíván majd. Ez is hatalmas tömeg, 226 ezer 300 fő, tehát a hazai munkaerőpiacra gyakorolt hatásuk jelentősnek, de még kezelhetőnek mondható.

(Uo. 69. p.) Míg a kárpátaljaiak 23%-a, az erdélyiek 19%-a, addig a vajdaságiaknak csupán 11 %-a, míg a szlovákiaiaknak 10%-a sorolható ebbe a kategóriába. A szerző kiszámította a várható munkaerő-kínálat régiónkénti megoszlását is, ami a különböző nagyságrendekből következően azt mutatja, hogy 71%-uk Erdélyből várható, s bármennyire is magas a kárpátaljaiak körében a magyarországi munkavállalás igénye, ők csak az erre vállalkozók 8%-át tennék ki. Meglepő viszont, hogy a hazai munkaerő piacon ugyan stabilan (Győr, Esztergom), de kis létszámban jelenlévő dél-szlovákiai magyarság köréből 10% jönne számításba vendégmunkásként, ami abszolút számban több mint 30 ezer embert jelentene. A kutatás tehát megállapította, hogy a kárpát-medencei migrációs folyamatokban eddig keveset szereplő szlovákiai magyarok körében is magasra nőtt az érdeklődés az anyaországi lehetőségek iránt.

Hárs Ágnes kimutatja, hogy a szomszédos országokból Magyarországra potenciális munkaerőként beutazó valós szándékkal rendelkező munkavállalók 6%-kal növelnék az országban a munkaerő kínálatát. Ez nem látszik magas aránynak, viszont, ha a hazai munkanélküliek számával vetjük össze az adatot, akkor kiderül, hogy ez a munkaerő-potenciál 131%-a a munkanélkülieknek. Különösen a fiatalabb férfiak körében jelentős a várható migráns munkaerő kínálata. Nincs terünk még rövid ismertetésben sem kitérni az írás további eredményeire, de jelezzük, hogy mértékadó adatsorokat munkált ki a szerző a határon túlról várható munkaerő- kínálat várható hatásáról a hazai foglalkozási szerkezetre, a munkaerő-kínálat várható regionális hatásáról, a munkavállalás lehetséges kereiteiről és a bérvizonyokra gyakorolt hatásokról. Véggkövetkeztetése higgadt, eloszlatja a kérdés körül támadt, sokszor mesterséges bizonytalanságot és politikai haszonkeresést: „...a kárpát-medencei munkakeresők nem jelentenek nagy tömegű, olcsó munkaerő-kínálatot a hazai munkaerőpiacon, rezervációs béreik pedig azt mutatják, hogy nem kell számottevő lefelé irányuló bérnyomásra számítanunk. Az adott szakma- és bérstruktúra mellett a munkaerő-kínálat nagy része várhatóan nem lép be a magyar munkaerőpiacra.” (97. p.)

A tanulmánykötetnek fazont adó írások java a jeles migrációkutató Sik Endre egyéni vagy társszerzőségben közölt munkája. Az alapfogalmak körüljárása mellett megkísérelte a migrációs potenciál mértékét megbecsülni, kitért a bérekkel kapcsolatos várakozásokra, s a kötet szerkesztőjével együtt írt tanulmányában megpróbálta felvázolni a migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusát. Az ő és társszerzői nevéhez fűződik az az írás is, amelyik a magyarországi migrációs tervekkel vetette össze a határon túliak várakozásait. Érdekes megvizsgálunk, mennyiben különböznek ezeknek a szociológiai módszerrel készült elemzéseknek a megállapításai a fent részletebben bemutatott, alapvetően közgazdasági szemlélettel előadott vizsgálódásnak az eredményeitől. Sik Endre és munkatársai magasabbra, 18%-ra becsülik a „tovább tisztított” migrációs potenciált. A kárpátaljaiakét ugyanúgy 23%-ra, mint Hárs Ágnes, az erdélyiekét némileg magasabbra (20%), a szlovákiai magyarokét viszont magasabbra, mint a vajdaságiakét. (Ennek ellentmondanak a dél-magyarországi tapasztalatok, bár igaz, hogy sok ezer áttelepült vajdasági migrációja már befejeződött. A vizsgálat tehát az újabb felénk vonzódókra terjedt ki. Ezzel együtt sem tűnik ez az adat kritika nélkül elfogadhatónak, hiszen Szerbia-Montenegróban sokkal nyomósabb köznapi érvek szólnak a magyarországi

munkavállalás, esetleg kitelepülés mellett, mint Szlovákiában. A kötet szerzői által is alkalmazott „migrációs burok” teória átültetése a gyakorlatba a vajdaságiak nagyobb migrációs potenciálját feltételezné.)

Fontosak Sik Endre és szerzőtársai megállapításai arra vonatkozóan, hogyan befolyásolják a határon túli magyarok migrációs hajlandóságát a hazájukban kialakult általános vélekedések és gyakorlat a külföldi munkavállalással, esetleg letelepedéssel kapcsolatban. A fő migrációs útirány Közép- és Kelet-Európában továbbra is Németország felé mutat. Elfogadható célpont még Ausztria, az ambiciózusabbaknak és kvalifikáltabbaknak az Egyesült Államok és Anglia. Romániában elfogadható lehetőséget jelentenek a mediterrán országok. Egyedül Ukrajna lakosságában mutatható ki az az attitűd, hogy bárhová, csak kerülhessenek el hazulról (51. p.). A szociológusokat természetesen a migrációs bázis belső megoszlása és dinamikája is érdekli, s a kötet ebből az aspektusból is igen gazdagon van dokumentálva.

Vajon számottevően eltérnek-e a magyarországi állampolgárok migrációs várakozásai határon túli testvéreikétől? – teszi fel a kérdést a kötet utolsó tanulmánya. A Magyar Háztartási Panel három felvételének eredményeit egészítették ki a 2001-es és 2002-es ún. Omnibusz- vizsgálat adataival. Megállapították, hogy a '90-es években ezek a várakozások jóval alacsonyabbak voltak a világszerte és a határon túli magyarok körében mért eredményeknél. Volt ugyan számottevő érdeklődés-növekedés az új évezred első évében, de ez is csillapult mára, állapítják meg. (259. p.) Differenciált és széles körű adatközléseik alapján arra következtethetünk, hogy végképp le kell számolni a nemzetközi migrációt kiváltó okok köznapí, vulgáris értelmezésével. Semmiképpen nem az általános szegénység és nyomor űzi az embereket a határokon túlra, hanem nagyon összetett szociodemográfiai és társadalomlélektani tényezőkkel párosuló tradicionális tényezők. Még az EU perspektívája sem egyértelműen mobilitásnövelő. A hazai diplomásoknak mindössze 4%-a vállalna munkát az Unió valamelyik országában. Az nem újdonság, hanem csak az eddigi migrációs tapasztalatok megerősítése, hogy a férfiak, a fiatalok, az egyedülállók és a munkanélküliek vándorolnának szívesebben nálunk is, viszont „a demokráciával való elégedetlenség mértéke „nem befolyásolja a migrációs hajlandóságot, csakúgy, mint ahogyan a nincstelenség inkább csökkenti, mint a viszonylagos jómód. A gazdag empirikus adatbázis ebben az írásban is jelen van, s lehetővé teszi a célirányos másodelemzéseket. Általában elmondható a kötet szociológiai tanulmányairól, hogy tág lehetőségeket nyújtanak a magánértelmezések számára. A szerzők nem erőltetik ránk véleményüket, ha van, s elárulnak időnként némi szkepticizmust is saját adatfelvételeik közvetlen hasznosíthatóságával kapcsolatban. Nem kevés iróniával nevezi Sik Endre és Simonovits Bori terjedelmes, szintetizáló tanulmányukban „színavakoknak” azokat a potenciális, határon túli munkavállalókat, akik minden mindegy alapon vállalnának munkát, csak jöhessenek, megkülönböztetve őket a feketemunkát tudatosan vállalók csoportjától.

A legnagyobb lélegzetű munka a szerkesztő, Örkény Antal nevéhez fűződik. Nem elégszik meg a létrehozott hatalmas információ közlésével és rafinált bontásával, hanem megkísérli a migrációs jelenség szocio-demográfiai magyarázatát is. Útmodelljei megkönyítik a szociológiai műveltebb olvasók számára is gyakran kemény diónak bizonyuló táblázatok értelmezését. A divatos migrációs burok mellett vizsgálódása körébe vonja az etnikai teret is, nem feledkezvén meg arról, hogy a kutatás kiindulópontja mégiscsak a kedvezménytörvény hatásvizsgálatának megrendelése volt. Fontos szerepet kap értelmezéseiben a konfliktuspotenciál hatásának vizsgálata a nemzetközi vándorlásra. Megállapítja, hogy ez éppen a két egymástól leginkább különböző országban, Szlovákiában és Szerbia-Montenegróban a legmagasabb, míg a legnagyobb migrációs potenciál-

lal rendelkező Ukrajnában a legkisebb. Tehát hiába tekinthet pozitív várakozással hazája EU-belépésére a szlovákiai magyar, az országban kedvezőtlen az etnikai helyzete, megítélése, ezért vágyakozik az anyaországba, annak ellenére, hogy a konkrét lépést a legkisebb arányban teszi meg ez irányban. A Vajdaságban egyszerűbb a magyarázat, mert az elmúlt évtized politikai megrázkódtatásai önmagukban magasan tarthatják a konfliktuspotenciált. Mindazonáltal nehéz megérteni északi szomszédunk többségi népet és vezetőit, miért ellenzik oly nagy hévvel a kedvezménytörvényt, miközben déli szomszédunk vezetői még a kettős állampolgárság lehetőségét is megadnák magyar nemzetiségű állampolgáraiknak. Ez a tény is mutatja, hogy a leegyszerűsítő köznap megállapítások milyen gyakran nem állják meg a helyüket a módszertanilag színvonalas szociológiai felvételek és főleg elemzések tükrében.

Akik inkább fogékonyak a szociográfiai stílusra, azok is megkapják a kötetből a nekik valót, mert két székelyföldi, egy nagyszalontai és egy vajdasági beszámolót is olvashatnak a gyűjteményben. A határon túlra szorult hajdúváros magyarjai lassan átköltöznek a szomszédos Békés megyébe, élve a földrajzi közelségnek még a globális és információs forradalom korában is fontos szerepet játszó lehetőségével. A távolra szakadt székelyek pedig inkább maradnak otthon, még akkor is, ha mára már szervesen beépült hétköznapijukba a számukra kifizetődő magyarországi munkavállalás. A két vajdasági falu, Kishegyes és Feketics migrációs tapasztalatai mint csepp a tenger, úgy tükrözik az ottani kemény történelmi és mai valóságot. Hiányoljuk, hogy kitelepült rokonaik anyaországi tapasztalatait nem írta meg senki, pedig lett volna rá potenciális szerző, a vajdasági magyarok szegedi térfoglalását nemcsak leíró, hanem már több alkalommal is elemző, a kutatócsoportban is tevékenykedő Ancsinné Szónoky Gabriella. Kár, hogy nem kapott felkérést.

A kötet jelzett hiányosságai ellenére nagymértékben gyarapítja ismereteinket a nemzetközi migráció számunkra legfontosabb szeletéről, a határon túli magyarok felénk irányuló mozgásáról, amelynek a kedvezménytörvényben szabályozott formája, korlátozó részleteivel együtt is a bevándorlás és áttelepülés első fázisát jelentheti tízezrek számára. A három hónapos időbeli korlátozás, mint olvashattuk Hárs Ágnes elemzésében, olyan biztonsági szelep a törvényben, amire valójában nem is lett volna szükség, mert a határon túli munkaerő potenciál nagysága és belső arányai ezt nem indokolják. A térség magyarságának felénk irányuló migrációs tendenciája bár erős, evidens tényező, amit csak átmenetileg lehet korlátozni, mert az európai egységesülési folyamat mint társadalmi-politikai mainstream, szükségszerűen legyűri az eléje állított gátakat, csak fokozatosan érvényesíti hatását. Körülbelül olyan arányú napjainkban ez a migráció, hogy pótolja a magyarországi lakosság természetes fogyását, mint azt a 2001. évi népszámlálás eredménye kimutatta. Magyarország demográfiai súlya, munkaerőbázisa így szinten maradhat, de csak azon az áron, hogy a határon túli magyar területek demográfiailag idővel kivéreznek. A szerkesztők ezt a dilemmát már nem fogalmazhatták meg, mert tudományos tisztességgel ragaszkodtak konkrét feladatukhoz, ami abban állt, hogy végezzék el a kedvezménytörvény hazai munkaerőpiacunkra gyakorolt hatásának vizsgálatát, amiből következtetni lehet a határon túliak bevándorlási hajlandóságára is. Nemzetpolitikai fejtegetéseket, terveket már nem nekik kell készíteni. Ez a politikai döntéshozók feladata lenne. Reméljük, mielőtt megfogalmazzák koncepcióikat, figyelmesen tanulmányozzák a kutatók megállapításait.

Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások. (Sorozatszerkesztő: Sik Endre, a kötetet szerkesztette: Örkény Antal. Budapest, 2003. 308 p., 1200 Ft.)

(Empirikus kísérlet a határon túli magyarok migrációs potenciáljának meghatározására)

Havasi Zoltán

Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában

A kötet közreadói minden eligazítást igyekeznek megadni az olvasónak a szerkesztés formai elemeiről és arról, milyen kutatási programokba illeszkednek a kötetbe gyűjtött szövegek. A tartalomjegyzék, az előszó, a bevezető, a fejezetek, az utószó, a kötet szerzőinek a listája jól mutatják azt a sokirányú kötődést, amely a szerkesztőket a tartalmi célkitűzésekben vezeti.

A kötet az Oktatási Minisztérium Magyar–Holland Együttműködési Programja támogatásával készült. Megtudjuk, hogy a Program az Amszterdami Egyetem hungarológiai tevékenységének támogatására – immár a negyedik kötet létrejöttéhez nyújtott segítséget. Kiadónak a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karát tekinthetjük, és a kötetet a Regionális és Kisebbségi Kultúrák Kutatóműhelyének kiadványai között tarthatjuk számon. Mindezek előzetes ismerete kíváncsú ahhoz, hogy a kötet céljai és eredményei felől tájékozódjunk.

A szerzők megfigyelése szerint Európa időnként meglehetősen értetlenül és idegenül szemléli Közép-Európa népeit és törekvéseit. De elmondható, hogy az itt élő nemzetek és nemzetiségek sem ismerik eléggé egymást. „Ez a kötet ezt az ismerethiányt igyekszik csökkenteni azáltal, hogy szisztematikus körképet ad a közép-európai térségben kavargó nemzeti, regionális és politikai törekvésekről, s azok történelmi mozgatórugóiról” – mondja az előszó.

A kötet célja tehát: képet adni a tágabban értelmezett Közép-Európa nemzetté válási folyamatainak főbb csomópontjairól, másrészt e nemzeteknek az évszázadok során kialakult regionális megosztottságairól, lokális identitásairól és az egyes országok politikai földrajzáról. Nem maradhatott ki a vizsgálódásból a magyarság sem, bár a kötet nem a magyarságot akarja domináns témává avatni, hanem magát a térség sokszínűségét; „s a magyarok e földrajzi és kulturális közeg természetes és egyben sajátos részeként jelennek meg”.

A kötet írásait négy fejezetre osztották. I. Közép-Európa kulturális és vallási régiói. II. A nemzetfejlődés főbb csomópontjai. III. Regionális tudatok, kishaza-, tájhaza-kötődések; ezek konfliktusa az össznemzeti tudattal. IV. Az 1989 utáni politikai törésvonalak a választói magatartások tükrében.

Az olvasó, a kötetet átfogó gondolati keretekbe illesztő ismertető sincs abban a helyzetben, hogy akárcsak megközelítően hiteles képet adjon a több mint harminc írás témáinak ismeretét nyújtó eredményeiről. A szerkesztői munka sem lehetett lebecsülhető a gazdagsággal való birkózásban. Már a fejezetbe sorolásnál is gondot jelenthetett az első és második fejezetbe illesztés szempontjainak maradéktalan, vitathatatlan kikövekelése. Vagy az előre meghatározott keret, vagy a közlésre váró írások jellege adta keret volt-e a döntő.

Igazolódott: a szerkesztők a társadalom- és művelődéstörténet elemzési szempontjából kiindulva hívták segítségül a többi részdiszciplínát, mindenekelőtt az irodalom- és nyelvtörténetet, s kísérelték meg meghatározni az adott nemzet (össznemzeti) kulturális kódját.

Ám még ha jelzésszerűen sincs terünk a vaskos kötet egyes dolgozatainak bemutatására, két esetben azonban kivételt teszünk: az elsőnél azért, mert a szerző a témát a lehető legtagasabb gondolati keretbe ágyazza (Gereben Ferencé); a másik írás kiemelését pedig a nálunk méltatlanul kevés figyelmet elnyert – ám saját önismeretünk gazdagítása és egyéb más jelenkori folyamatok szempontjából egyaránt nagyon fontos – osztrák identitás kérdését taglalja (Paál Vince dolgozata).

Gereben Ferenc *Vallási és nemzeti identitás Közép-Európában* című tanulmánya első sorban a két fogalom összefüggései tekintetében hoz újszerű megállapításokat, különösen a római katolikus egyházak kisebbségi környezetben a nemzeti kötődéshez való viszonyában. Ezt a dilemmát oldja fel – helyesen – e gondolatmenetével, mely szerint az identitástudat különböző rétegei egymásra simulnak, „és nem közömbösítik, hanem inkább erősítik egymást”; továbbá szerinte a másság tisztelete csak azoknál a személyeknél (vagy csoportoknál) alakulhat ki, akik vállalják és megbecsülik saját identitásukat.

Paál Vince *Ausztria identitásai* című írása azért figyelemre méltó szöveg, mert egyetlen ország példáján – feltehetőleg tudatosan – illusztrálja egész Európa identitás-gondjait. Ha létezik bonyolult – történetileg, kulturálisan, politikailag – cizellált nemzeti identitás, akkor az osztrák (pontosabban az Ausztriában élők) nemzeti identitása az: a politikailag egységet képező területek lakóit esetenként gyengébb identitás, lelki, szokásbéli kohézió köti össze, mint a hozzájuk politikailag kevésbé kötődő népeket. Nem véletlen – mutat rá a szerző egy közvélemény-kutatási adatra –, hogy a kevesebb történelmi ismerettel rendelkező rétegeknél erősebb az azonosulás Ausztriával, mint a társadalom műveltebb képviselői körében.

A kötet mondandójának ismeretében nem vonható kétségbe az a nemes célkitűzés (előszó), hogy „a szerzők más népek sajátosságaihoz a szakértők objektivitásával, ugyanakkor a környező nyelvek és kultúrák ismeretében empátiával és a megértés szándékával közelednek, ezáltal hozzájárulnak ahhoz, hogy – legalábbis a magyar nyelven érthető érdeklődő olvasóközönség körében – a tabuk, az előítéletek és a sztereotípiák helyett – egy realiztikusabb Közép-Európa-kép váljon otthonosabbá”.

(Ábrahám Barna–Gereben Ferenc–Stekovics Rita: *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2003. 548 p.)

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

Az etnikai erőszak megértése. Félelem, gyűlölet és sértettség a huszadik századi Kelet-Európában

Petersen, Roger D.: *Understanding Ethnic Violence. Fear, Hatred and Resentment in Twentieth Century Eastern Europe.* = Cambridge University Press

A könyv létrejöttében két dolog játszott jelentős szerepet, az egyik egy intuíció, hogy az érzelem az emberi természet alapvető része, az etnikai erőszakkal és konfliktussal kapcsolatba hozható. A másik pedig az az alapvető kérdés: milyen mikromechanismusok játszottak szerepet Kelet-Európa homogenizálásában a XX. században. Miközben igaz, hogy a végkimenetelben a németeknek és a szovjeteknek kritikus szerepük volt, sok esetben a szomszédok támadtak egymásra bármilyen külső erő irányítása nélkül. Ezek az esetek segítenek azoknak a mechanizmusoknak a megértésében, melyek az egyéneket etnikai erőszakban való részvételre készítették.

A könyv, szemben azzal az elképzeléssel, hogy az etnikai konfliktusokat a sötétség erői okozzák, más feltételezésekkel él megjelenésükre vonatkozóan. Az etnikai harcban való részvétel motivációját az emberi természetből vezeti le, és kijelenti, hogy mindaddig, amíg nem ismerjük fel, az etnikai erőszak elkövetése mindannyiunkban benne rejlik, mindig meg fogunk lepődni a „sötét korok” erőinek felbukkanásán. Ami még ennél is fontosabb, nem tudunk majd hatékony korlátokat és ellenszereket kidolgozni.

A könyv négy modellt mutat be, melyek mindegyike egy olyan folyamatot ír le, amelyek az egyéneket erőszakos vagy büntető lépések elkövetésére ösztönzik más etnikumok ellen, és mind egy-egy érzelmen alapul. A *Félelem-történet* a nemzetközi kapcsolatok biztonsági dilemma-elméleteiből szűrhető le. A *Gyűlölet* az „ösi gyűlölet”-nézetre épül; a *Sértettség* a szociálpszichológiából alakít ki koncepciókat; a *Düh* elsősorban a frusztrációt és agressziót összekapcsoló pszichológiai elméletekből ered. Valójában mindegyikük egy társadalmi folyamat leírása, mely arról szól, hogy az egyének hogyan kezelik az információt, hogyan emelnek ki egy célt, és hogyan következnek be etnikai erőszak vagy diszkriminatív lépés.

Az etnikai konfliktusok kialakulásában nemcsak ez a négy érzelem játszik szerepet, és nem mindig az érzelem a legfontosabb tényező az etnikai ellenségesség kiobbantásában. A központi kérdés azonban ebben a könyvben az, hogy emberek miért követnek el brutális és megalázó cselekedeteket más etnikumhoz tartozó egyének ellen. A négy említett érzelem vizsgálatára a szakirodalom és a népi bölcsesség alapján került sor.

A könyv elméleti megközelítése a huszadik századi, kelet-európai etnikai konfliktusok megértését célozza. Az esetek az 1905-ös orosz forradalomtól Jugoszlávia 1990-es években bekövetkező összeomlásáig terjedő időszakot ölelik fel.

Kelet-Európa modern időszakában az etnikai erőszak formáinak megmagyarázásához a motivációkat és a korlátokat is meg kell érteni, melyek közül az itteni események megértéséhez talán az előbbi a fontosabb. Az érzelmeken alapuló megközelítés elsődleges célja a különféle motivációk összehasonlítása és értékelése. Általában mindenki nagyon vágyik néhány alapvető dologra: a biztonságra, az egészségre és az önbecsülésre. Az érzelmelek segítik az egyéneket, hogy egyik vágyukat a másik elébe helyezzék. Az érzelmelek ilyen felfogása számos probléma megoldására nyújt segítséget. Az érzelmelek magyarázzák meg azt is, hogy egy probléma hogyan és mikor válik dominánssá, valamint a konfliktusok mögött rejlő egyének lényegi vonásainak kifejezését. Az etnikai erőszak elkövetői mind arra az alapvető lényegre kifejező következtetésre jutnak, hogy „Én X tagja va-

gyok, ő Y tagja, és Y tagjai az erőszak célpontjai”. Ezenkívül az érzelem sok kritikus, erőszakos kelet-európai esemény spontán, mégis irányított és céltudatos jellegére is próbál magyarázatot adni. Az érzelem összehangolja a motivációkat, és egyének sokaságát egy irányba mozdítja el, az érzelem helyettesíti a vezetést. Az érzelem alapú leírások azt is megmutatják, hogy a közös tapasztalatok az erőszak „igazságosságának” közös megértését és a célpont meghatározását is biztosítják.

Erőszakos események leírásából a szerző arra a következtetésre jut, hogy a csőcseléknek nincs szüksége vezetésre, látszólag átlagembereket készítették erőszak elkövetésére, melyet ők később megbántak. Ennek kapcsán teszi fel azt a kérdést, hogyan magyarázható egy viselkedés, melyet később megbánnak. A leírások az etnikai erőszak más vonatkozásaira is rámutatnak, így a korlátok hiányára, ami Kelet-Európában is megfigyelhető, hiszen a legtöbb eset az állam meggyengülése során fordult elő. A korlát hiánya nagyon fontos, de csak része az egésznek. Miközben Kelet-Európa többször tapasztalhatta a birodalom és az állam összeomlását, megszállásokat és újbóli megszállásokat, a háborús káosz számos esetét, etnikai erőszak nem mindig tört ki.

Ahogy az esetek több ízben rámutatnak, a korlátok leomlását gyakran kíséri egy hallgatólágos megállapodás az erőszak „megfelelő” célpontjával kapcsolatban, mely adott típusú és hitű emberekre irányul. Emberek sokasága által átélt érzelem közös meggyezést alakíthat ki arra vonatkozóan, hogy egy etnikai csoport ellenség, és valamilyen támadásra vagy büntetésre rászolgál. Azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy gyakran szomszédok támadnak egymásra, de az erőszak elindításában kívüllállónak van szerepük.

A könyv két nagy részből és a következtetések levonásából áll. Az első rész az elméletet fogalmazza meg, az etnikai konfliktus érzelmeken alapuló megközelítésének általános jellemzőiről szól. A négy érzelmen alapuló modell, az ismert szakirodalom kivonata nagyrészt már ismert, és így nem tekinthető újnak.

A második rész két célt tűz ki. Egyrészt az etnikai konfliktusok zavarbaejtő változatosságát próbálja megmagyarázni elég szűk idő és tér keretében. A magyarázat itt az egyéni elkövetőket és adott etnikai cél ellen, meghatározott időben elkövetett cselekedeteiket összekapcsoló okozati mechanizmusok meghatározását jelenti. Másrészt, konfliktusokat hasonlítanak össze, hogy megértsék, miért válik egy modell dominánssá egy másikkal szemben egy adott időszakban, majd ez hogyan változik időben és térben.

Az összehasonlítás céljából a könyv hat időszakra összpontosít, melyeken belül változik az állam stabilitása és politikája, illetve az erőszak mértéke és fajtája. Két változás, a modernizáció és háború határozza meg leginkább a választóvonalakat. A XIX. század közepe óta a modernizációs folyamat lassú volt Kelet-Európában, melyet gyors megrázkódások kísértek. Közülük a két világháború és a kommunizmus összeomlása voltak a legfájdalmasabbak, és etnikai erőszakos cselekmények is elsősorban ekkor fordultak elő. A köztes időszakokban az állam gyakran követett diszkriminatív etnikai politikát.

Az említett hat időszak közül az első többnemzetű birodalom modernizációja, amikor művelt emberekre és nagy létszámú hadseregre volt szükség. Ez a politika kapcsolatokat épített ki a korábban viszonylagos vidéki elzártságban élő emberek között. Az állam stabilitásának ezen időszakában viszonylag kevés etnikai erőszak robbant ki.

A második időszak az első világháború és a birodalom összeomlása, amikor a korlátok leomlásával gyakran került sor erőszakos eseményekre, melyek nem egyértelműen voltak etnikaiak, hanem sok esetben politikai felhangot kaptak.

A harmadik időszak a háborúk között nemzetivé váló államok kora. Az újonnan született nemzetállamok etnikailag diszkriminatív politikát vezettek be. Ismét bebizonyoso-

dott, hogy egy működő állam esetén, említésre méltó kivételektől eltekintve, ritka az etnikai erőszak.

A negyedik időszakot a megszállások és a háború időszakát, Hitler és Sztálin szorításában, megszállások sorozata és példátlan erőszakhullám jellemezte Európa történetében. A megszállások közötti átmeneti időszakokban rengeteg etnikai erőszak fordult elő, melyek jellegükben egyértelműen etnikaiak voltak, és talán kissé vitatható mértékben tömegesek.

Az ötödik időszakot, a kommunista uralmat, amikor a régió nagy részét Moszkva irányította, viszonylagos etnikai békesség jellemezte.

A hatodik időszak a kommunizmus összeomlása. Az államok felbomlását, kimenetelét tekintve nagyon jelentős eltérések jelentkeztek. A balti államoknál, Csehszlovákiában békés úton ment végbe ez a folyamat, Jugoszláviában egyértelműen etnikai háborúskodás során öldöklésre került sor.

Az ezt a részt alkotó fejezetekben az erőszakot és diszkriminációt vizsgálják a huszadik században, a balti országokban, Csehszlovákiában, az elemzés során a különféle állampolgársági és nyelvi politikákra is kitérnek. Külön fejezet foglalkozik Jugoszláviával az V. és VI. időszakokban. Arra a kérdésre keresik a választ, hogyan alakult ki a katasztrófa, és ebben a tömegekre ható érzelmek milyen szerepet játszottak. Ez a fejezet vezet el a következtetések levonásához is.

A fejezet az etnikai konfliktusok tanulságaival, az érzelmi alapú megközelítéssel foglalkozik, mely nagy számú esetet igen tág időtávban vizsgál. A módszertani kihívásokat és kérdéseket is felsorolja, Jugoszláviával kapcsolatban az elitek szerepét az érzelmek keltésében és manipulálásában is felveti. A könyv végül a megelőzés lehetőségét tárgyalja, vajon a megismert tanulságok felhasználhatók-e a ma Kelet-Európában formálódó politikai és társadalmi intézményeknél, és a külső beavatkozásnak milyen lehetőségei vannak.

Összességében elmondható, hogy ez a könyv nem a politikáról szól. A könyv két szinten az egyénin és makrostrukturális szinten vizsgálódik. Az érzelmek az egyéni szintek, és a könyv ezeknek az egyéni szintű mechanizmusoknak a befolyását próbálja megérteni a modernizáció, az állam-kialakulás és az állam-összeomlás változásai közepette. A politika általában középszinteken jelenik meg. A könyv sikere talán az a jelzés lesz, hogy a politikának nincs olyan nagy szerepe, mint ahogyan azt sokan gondolnák. Az etnikai erőszakkal az erősebbeknek a gyengébbekkel szembeni fellépésével kapcsolatban foglalkozik a könyv. A kérdés inkább a motiváció, mint a kockázatsökkentés körül forog, olyan elkövetőket mutat be, akik akarták az erőszakot egy etnikailag meghatározott csoport ellen. A mű központi kérdése éppen az, hogy miért akarták ezeket a cselekedeteket. A válaszban egy olyan mechanizmus, az érzelem szerepel, mely magyarázatot ad a motiváció módosulására.

Galló Judit

Dichotómiák és paradoxonok: a Nyugat és az iszlám

Xing, Li: Dichotomies and Paradoxes. = The West and Islam Global Society, 16. vol. 2002. 4. no. 401–418. p.

A XX. század vége óta a világ három különböző hatalommal és hatással bíró globális erő megjelenésének tanúja. Az első majdnem mindennek a nyugatosítását jelenti, globális méretekben. Sokak szerint ez a modernizmus végső korszaka, és nem a posztmoderniz-

mus kora. A második a radikális iszlámizmus világméretű terjedése, mely a hidegháború befejeztével a Nyugatot újonnan fenyegeti. A világ népességnek 19,2–22 százaléka moszlim, és a második legnagyobb vallást képviselik, számuk évente 2,9 százalékkal nő, míg a világ lakosságáé 2,3 százalékkal. Az iszlámizmus különféle formákban jelenik meg különféle országokban, és a következmények az egyik országban súlyosabbak, mint másokban. A harmadik erő Kína globális jelenléte. Kína szakadatlan gazdasági növekedése a XX. század vége óta segítette nagyhatalmi megjelenését a világpolitikában. Hatalmát inkább reál, mint ideológiai értelemben mérik. Sokak véleménye szerint Kína áll az Egyesült Államok külpolitikai figyelmének központjában, átvéve Oroszország helyét. A Nyugat számára a fontos kérdés, hogy Kína integrációja a kapitalista világba demokratizálódást vagy kihívást jelent a kapitalista világrenddel szemben.

A tanulmány az első két erővel foglalkozik, melyet Huntington a civilizációk összetűközéseként ír le. Liberális politikusok számára a Szovjetunió bukása után a világ jobb, de nem szükségszerűen biztonságosabb helyé alakult át a lator államok fenyegetése és az iszlámizmus növekedése miatt. Ez a felfogás nemcsak a nyugati külpolitikát, hanem az etnikai integrációra vonatkozó belpolitikát is befolyásolja.

Masoud Kazemzadeh három jelentős paradigmát említ az iszlám fundamentalizmus tanulmányozása során: 1. az iszlám kivételesség, mely szerint az iszlám világ alapvetően eltér a világ többi részétől, az iszlám nem egyszerűen egy vallás, hanem egy életmód; 2. az összehasonlító fundamentalizmus, amikor az iszlám mozgalmakat a vallásos jobboldal felemelkedése részének tekintik. A különféle vallási jobboldali mozgalmakat a demokrácia, a polgári szabadságjogok, a nők jogai, a tudományos fejlődés fenyegetésének tekintik; 3. osztályelemzés, amikor az osztályra és az osztályharcra összpontosítanak, mely az iszlám fundamentalizmust megmagyarázza. Ezt a paradigmát vallók a társadalmi-gazdasági osztályt szimptomának tartják, érveik szerint a Közel-Keleten egyének és ősi csoportok először politikai hatalmat szereztek, azután meggazdagodtak, gazdag kereskedőkké, földbirtokosokká vagy kapitalistákká váltak.

A Nyugat és az iszlám kapcsolatával foglalkozó irodalom elsősorban ellentétpárokot mutat be. A szeptember 11-i terrortámadás után a Nyugat még ördögibb színben tűnteti fel az iszlámot, a modernizmus hiánya, a világi értékek elutasítása a kritika legfőbb tárgya.

Ez a tanulmány egyrészt egy analitikus keretet hoz létre a vallás, az etnikai hovatartozás és a fundamentalizmus terjedésének megértéséhez, másrészt leírja, hogy annak következtében, hogy a fő nyugati vallások eredetüket tekintve nem „nyugatiak”, nyugaton a szekularizáció a vallási reformáció történetét jelenti. Paradox módon viszont a nyugatról eredő piaci kapitalizmus, mely a vallási merevségtől elszakadva alakult ki, dogmatikus vallássá válik. Ennek következtében a nyugat és az iszlám konfliktusát, két vallás: az iszlám megújulás és a piaci kapitalizmus közötti háborúként lehet leírni.

A tanulmány történelmi áttekintést nyújt a modern, világi társadalom kialakulásáról, mely a vallás és az állam szétválasztásához vezetett, a világi társadalmakban a vallás szerepe alárendelt az állam érdekeihez képest. A Nyugat ezt más népekre is ráerőltette katonai, gazdasági gyarmatosítás, kulturális és oktatási befolyás révén. Az áttekintés során a feudális rendszer összeomlásának és az egyház fokozatos marginalizálódásának okaként az írás számos fejleményt sorol fel: a tudományos forradalmat, a reneszánszt és a szellemi felszabadulást, valamint az ipari forradalmat.

A Nyugat szekularizációjával kapcsolatban, a történelmi tényeken kívül, a tanulmány azt is megemlíti, hogy nyugaton soha nem jött létre egyetlen vallás sem, bár sok jelentős politikai ideológia alakult ki. Mivel a kereszténység eredetét tekintve nem volt nyugati, a keresztény valláson belül lehetőség volt reformációra, mely a protestantizmus kezdetét

jelzte. Max Weber tanulmányozta ezt a folyamatot, és kapcsolatot látott a protestantizmus, különösen a kálvinizmus és a kapitalizmus kialakulásában Európában. Weberen kívül Hegel és Marx is kulturális vonatkozásokkal magyarázta, hogy a nyugati társadalmak korábban iparosodtak, mint a világ többi része. Véleményük szerint a hagyományos vallások, kultúrák és társadalmi minták strukturális akadályt állítottak a kapitalizmus fejlődése elé. A modern kapitalizmus, szintén Weber nézete szerint, szemben áll a kálvinizmussal és a vallással általában. A Nyugat politikája általában hatalom, kormány, nemzeti érdekek és patriotizmus formájában jelenik meg, nem az eredeti keresztény elvekre épül. A nyugatról érkező segélyeknek is több közülük van a nemzeti érdekek racionális kivetítéséhez, mint a keresztény jótékonyáshoz. Ugyanígy Amerika terrorizmus-ellenes háborújának is kevesebb köze van a moralitáshoz, értékekhez és igazsághoz és több a geopolitikához és az olajhoz.

A vallás és a politika szétválasztása ugyanaz, mint a politika és a demokrácia szétválasztása a nyugati demokráciákban, mely a liberális politika felfogása. Ez azonban egy új és alapvetően deformált vallás, az erőteljes individualizmus kialakulását fedi el. Ennek a hitrendszernek nemcsak az iszlámmal, hanem a nem nyugati kultúrákkal általában van problémája. A terrorizmusról szóló viták a vallás, az állam és a politika kapcsolatáról szóló kérdésekhez kötődnek.

Ennek kapcsán a szerző azt a kérdést veti fel, hogy minden vallást és kapcsolatát meg lehet-e ítélni a szekularizációval kizárólag a kereszténység tapasztalatai alapján. Sok filozófia és vallás, beleértve az iszlámot, a kereszténységtől eltérően nem osztja azt a nézetet, hogy a vallás csak személyes hit kérdése, és a cselekedetek elválaszthatók a hittől.

A Nyugaton általános vallás, állam szétválasztása a világ sok részén ismeretlen. Jeruzsálem irányítását, például az arabok és az izraeliek is érzelmileg közelítik meg, a palesztin–izraeli konfliktus is kevésbé lenne bonyolult, ha vallási kérdésektől mentes lenne.

A kapitalista rendszer, igen érdekes módon dogmatikus vallássá kezd válni; az amerikaiak számára a piaci kapitalizmus egy fajta vallássá, fundamentalizmussá alakul. Furcsa módon a racionalitás, mely szakított a teológia-mítosszal és segítette a kapitalizmus virágzását, a kapitalizmusba vetett szent hitté vált. Ezt az eltúlzott hitet Soros György is, aki a szabad piaci ideológiára mint „piaci fundamentalizmusra” utal, kritizálja.

Harvey Cox több hasonlóságot lát a vallás nyugati teológiai doktrínája és a modern piaci ideológia között: mind az Istent, mind a piacot teljhatalommal rendelkezőnek tartják; mind az Istenről, mind a piacról úgy gondolják, hogy minden ismeret és igazság birtokában van; az Isten és a piac is rendelkezik a mindenütt jelenlét képességével.

A piacot teológiaiilag a természeti törvény szintjére emelték. Így a piac mint egy „lát-hatatlan kéz”, Isten kezéhez hasonlóan, a végső igazságot bírja.

Mára a piaci kapitalizmus valódi globális rendszerré vált, vallás is lett, ahol eltérő vélemények és alternatívák keresésének nincs helyük. A fejlődésről vallott vallási doktrínák szegénységet, egyenlőtlenséget teremtettek, és társadalmi ellentmondások okává váltak.

A szerző végül az iszlamizmus felemelkedésével foglalkozik, mellyel kapcsolatban a gonosz megléte nem tagadható, de a másik vetülete mint a változásért fellépő erő sem utasítható vissza.

Váratlan fejlemény, hogy a hidegháború utáni időszakban a vallások és etnikai hovatartozások új hulláma, gyakran erőszakos formában és különböző neveken, kihívást intéz a nemzetközi rend felé. Nyugaton, ahol a vallás marginalizálódására számítottak, talán arra nem gondoltak, hogy a vallási újjászületést és az iszlám megújulását a modernizmus és a piaci fundamentalizmus okozza. Az iszlám világ hosszú ideig marginális szerepet töltött

be a világban. Az iszlám forradalmárok, az iszlám fenyegetettsége, kultúrájuk, sőt maguk elidegenedése miatt harcoltak, hogy a moszlim politikát különféle iszlám mozgalmakká alakítsák át.

A Nyugat nemcsak meghódította és gyarmatosította az egész világot, de majdnem mindent meg is határozott. Sok moszlim megrökönyödésére a modern nemzetállamnak semmi köze a Mohamed próféta által létrehozott állam elképzeléséhez, ezért az iszlám fundamentalizmus feltámadása a világ sok részén, a szekularizáció elleni reakció, egy olyan világ ellen, ahol megnyilatkozások alternatív csatornái nem léteznek, a nyugati értékek globalizációja aláassa a meglévő társadalmi és kulturális értékeket. Ennél is fontosabb, hogy sok csalódott és elszegényedett ember számára új identitást és az élet új értelmét adja.

A politikai iszlamizmus átalakulóban van egy ellenzéki, marginalizálódott politikai formából egy hegemoniaellenes mozgalommá, mely frontvonalon harcol a Nyugat és a „többiek” között. A jelenlegi terroristatámadások kevésbé a civilizációról, mint a politikáról szólnak. A Nyugatnak fel kell ismernie és meg kell értenie, ezek az esetek nem a vallási iszlamizmus okai, hanem az egyenlőtlenség, szegénység okai, melyeket a piaci kapitalizmus globalizációja okoz.

Galló Judit

Nacionalizmus és demokratizálódás. Szlovákia és Szlovénia politikája

*Harris, Erika: Nationalism and Democratization. Politics of Slovakia and Slovenia.
= Ashgate Publishing Limited*

Az 1989-es év fordulópontot jelentett a világtörténelemben. Európa majdnem félvérszázados merev keletre és nyugatra történő felosztása, a hidegháborús rendszer bipolaritása és kiszámíthatósága, valamint a politikai változások könyörtelen elnyomása két év alatt megszűnt. 1991-re a kommunizmust mint politikai rendszert felszámolták, és a három többnemzetű kommunista federáció, a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia feloszlott. Az utódállamokban a demokratikus struktúrák kialakítását mindenütt etnikai és nemzeti konfliktusok kísérték.

Egy évtized múltával három dolog vált világossá, a posztkommunizmus egyenlővé vált a demokratizálódással, a posztkommunizmus demokráciába való átmenetei nagyon eltérő eredményekhez vezettek, és a demokratizálódás elválaszthatatlanná vált a nemzet kérdésétől. A könyv témája ennek a három kérdésnek a kapcsolata, az elemzés tárgya pedig a köztük lévő kapcsolat.

A könyv eltér a posztkommunizmus hagyományosabb leírásaitól, és az átmenet magyarázatához egy elemet nagyít fel, a nemzetet és annak identitását. Célja a nacionalizmus és a demokrácia közötti kapcsolat bemutatása egy nagyobb keretben, mely a posztkommunista Kelet- és Közép-Európa, az új független demokráciákra összpontosítva, Szlovákia és Szlovénia esettanulmányain keresztül.

Két egymással kapcsolatban álló kérdésre próbál választ találni, az egyik: mi a nacionalizmus szerepe a demokratizálódási folyamatban, a másik: a nacionalizmus milyen körülmények között egyeztethető össze a demokratizálódási folyamattal. Ezzel kapcsolatban az első megállapítás, hogy a demokratizálódási folyamatban a nacionalizmust nem lehet általánosítani, önmagában is összetett folyamat, melyet a demokratizálódó társadalom politikai helyzete befolyásol. A politikai helyzetet a nacionalizmus és a demokrácia

közötti egyensúlyt meghatározó és ahhoz hozzájáruló tényezők összességének tekintik. A számításba vett tényezők széles spektruma jelzi, hogy a könyv nacionalizmussal kapcsolatos megközelítése objektív, azt az új államok zavaros és mindenre kiterjedő változásai szerves részének mutatja be.

A nacionalizmus és a demokrácia összeegyeztethetősége a célkitűzéseik összeegyeztethetőségétől függ. A célkitűzések az időszak politikájától függően változnak, és e szerint változik a nacionalizmus szerepe is a demokratizálódási folyamatban. Minden vizsgálódás arra utal, hogy a nacionalizmus segítette a politikai változásokat a volt kommunista országokban. Az is egyértelmű, hogy a nacionalizmus szerepe a demokratizálódási folyamat elején pozitív, a vita csak arról szól, hol van az a határ, ameddig a nacionalizmus pozitív marad.

A nacionalizmus tanulmányozása elsősorban politikai okairól és következményeiről szól. A szerző a nacionalizmust egy bizonyos politikaként fogja fel, mely politikai célok megfogalmazására és előmozdítására koncentrál egy nemzet vagy nemzeti csoport nevében. Ennek következtében a nacionalizmus nem egy, az állam nevét viselő nemzet cselekedeteire vagy politikájára korlátozódik, hanem az állam határain belül élő más nemzeti csoportok politikájára és cselekedeteire is.

A nemzetiségi hovatartozás egy etnikai csoporthoz való tartozáson alapuló társadalmi kötelék. A nemzeti és etnikai csoport közötti különbség abban rejlik, hogy az etnikai hovatartozás szigorúan kulturális jellemző, ahol az összekötő kapocs elsődlegesen a közös eredet és nem az állam jogi szerkezetéhez való hűség.

Az állam jogi fogalom, határozott területet és politikai, adminisztratív intézmények összességét jelöli. A nemzetállam egy nemzeti csoport által lakott államot jelent. A legtöbb állam azonban több nemzeti csoportból áll és így tehetünk különbséget a domináns nemzet és a kisebbség között. Ezekhez a meghatározásokhoz kapcsolódik a nemzetépítés és az államépítés közötti különbségtétel.

A könyv nyolc fejezetből áll, az első a tanulmány kereteit határozza meg, Kelet- és Közép-Európa jelenlegi nacionalizmusára koncentrál, és arra a következtetésre jut, hogy a nacionalizmust számos tényező váltja ki. A szerző véleménye szerint egy adott nacionalizmus és jelenlegi megnyilvánulásának megértéséhez történelmi kialakulásának ismerete szükséges, ezért a könyvben a történelmi örökség és az átmeneti helyzet közös témaként szerepel.

A második fejezetben a nacionalizmus és a demokrácia közötti kapcsolat elméleti vonatkozásban szerepel. Egyrészt a kapcsolat kritikai vizsgálatát, másrészt az esettanulmányokat tartalmazza. A központi téma két egymást átfedő, de koncepcióban eltérő folyamat a nemzetépítés és az államépítés összeütközése. Egyértelmű különbséget tesz az etnikai szolidaritás, a nemzeti identitás és egy politikai közösség identitása között. Felhívja a figyelmet a politikai egységre mint a demokrácia előfeltételére, valamint a nemzeti önrendelkezésnek az ilyen egység kialakulásában betöltött szerepére.

A következő négy fejezetben esettanulmányok szerepelnek. Minden esettanulmány két egymás utáni fejezetben jelenik meg, az elsőben a korábban többetnikumú államokban a nemzeti és politikai fejleményeket mutatja be, a másodikban pedig, a függetlenné és demokratikussá váló átmenet politikáját. Ezt a független Szlovákia és Szlovénia társadalmi, politikai és kulturális körülményeinek elemzése követi. Így ezekben a fejezetekben szól a Csehszlovák állam kudarcáról, arról, hogy nem tudott egységes politikai nemzetet létrehozni. Visszatekintve, Csehszlovákia felbomlását nem a lakosság akarta, és ez a független Szlovákia politikai elitjének kialakulására súlyos következményekkel járt. Szlovákia politikailag és etnikailag megosztott volt, a meggyőződés és irányítás hiánya

járult hozzá a jelentős mértékű nacionalizmushoz. A nacionalizmus negatív szerepét a szlovák demokratizálódási folyamatban a szlovén helyzettel állítja szembe a szerző.

A hetedik fejezet a hidegháború utáni nemzetközi környezettel foglalkozik, az európai integrációra és a nemzetnek a globalizáció korában betöltött szerepére összpontosít. Ezt követően egy elméleti és empirikus leírás következik a nemzeti identitás és a külpolitika-formálás közötti kapcsolatról általában, valamint Szlovákiában és Szlovéniában.

A záró gondolatok a könyvben felvetett fő kérdéseket kapcsolják össze, és a szerző három megállapítást tesz. Először, a demokrácia nacionalista megkérdőjelezése etnikai politikából származik, mely etnikai vagy nemzeti identitás megerősítésének eredménye egy csoport helyzetének javítása érdekében. Emiatt feltételeznünk kell, hogy a nacionalizmus, az előre látható jövőben, világunk állandó jellemzője lesz. Másodszor, a nacionalizmus klasszikus elméletei kevésbé fordítanak figyelmet a nacionalizmusnak az új poszt-kommunista demokráciákban való jelenlétére. A jelen nacionalizmus új eleme a nemzetépítésnek, államépítésnek és nemzetközi integrációnak egy folyamatba, a demokratizálódási folyamatba való sűrítése. Harmadszor, a demokrácia és a nacionalizmus közötti kapcsolat a partneri viszony és kihívás között ingadozik. Amennyire a nacionalizmus mobilizálható, annyira csökkenthető, és ez az a pont, ahol a demokrácia a legfontosabb szerepet játssza.

Galló Judit

Szlovák identitás és az európai integráció

*Schönfeld, Roland: Slowakische Identität in der Europäischen Integration.
= Südostdeutsche Mitteilungen, 41. Jg. 2001. 3. H. 252–262. p.*

Az eszmefuttatás egyetlen nagy fohász „Szlovákiáért”, amely előadás formájában hangzik el a 2001 októberében Berlinben tartott szlovák–német gazdasági együttműködési konferencia érdekesebb szakelőadásai mellé. Éppen retorikai jellegében roppant tanulságos olvasmány. Érzelmi húrokat pengetve, panaszosan sorolja elő e nemzet ezer éves sérelmeit, melyeket – mítoszok Nagy-Morva Birodalmának rövid idejű védettsége után – a geopolitikai környezet szorításában elszenved (elnyomatás, alávetetés): osztályrésze a szolgasors a magyar honfoglalás pillanatától (a magyarok „vad lovasnépe” igájában), a térvész és szociális lesüllyedés a telepített német bányavárosok fejlődésével; a szlovákság a fő kárvallottja a huszita és a török rabló-hadjáratoknak, a magyar nemesi felkelések zavargásainak meg a protestáns-üldözéseknek. Folytatódik mindez a 19. század magyarosító politikájával, a 20. században a magyaroktól történő elválás után a csehek főlénykeresésével, 1945-ben a rövid időre (sajnos, Hitler oldalán) kivívott önállóság visszarendezésével. 1989 „bársonyos forradalma” második lépésben végre azonban elhossa a szlovák nemzeti fejlődés – a hazafiak mindenkori tisztult eszményeivel és kitartó küzdelmével kiérdemelt – révbe érkezését: az önrendelkezés szilárd alapokon álló megvalósulását a csehekől való békés, de végleges elválás útján. Addig a szlovákság mindig más népek „árnyékában” vagy éppen uralma alatt élt. A küzdelmes, vereségekkel sújtó történelem magyarázza a szlovák mentalitás önbizalomhiányát, bátortalanágát a népek versenyében, így a mozgékony, vállalkozó szellemű csehekkel vagy az öntudatos és büszke magyarokkal szemben is. A pozitív oldalon említhető vonások: a szerénység, az alkalmazkodókészség, a szívósság és az áldozatkészség, – a szlovák nemzet ezekkel az értékekkel megy az Unióba.

Nem marad el az aktív szlovák részvállalás jelzése az időközben véget ért cseh–szlovák együttélés megteremtésében és fenntartásában: 1918-ban M. R. Štefánik együttműködése Masarykkal, Dubček eredeti szlovák illetősége, a „Prágai Tavasz” mellett a „Pozsonyi Tavasz” felragyogása. Husák szerepe a szovjet-csatlós pártállam új megszilárdításában kevésbé pozitív kiemelés kap. A csehekkel közös állam eredeti felvállalásának motívumaként ott szerepel a német és osztrák–magyar revanstól való félelem. A közös állam ellen szólók más oldalról joggal nehezményezték a csehek könnyelmű világiasságát, felelőtlen klérusellenességét.

Az 1918, illetve 1945 utáni szlovák–magyar viszony vonatkozásában már nem merül fel a kisebbség – ezúttal a mintegy 600 ezres létszámú magyar etnikum – másodrendű kezelésének a gondja. A közeli vagy távoli múltból fakadó ellenérzésekkel logikusan magyarázható a politika rangjára emelt magyarellenesség 1945-ben és később. A Beneš-dekrétumok magyar vonatkozásai egyáltalán nem kerülnek szóba, annál inkább „a magyarországi szlovákok kényszerkitelepitése” (előzése: Vertreibung) (!). A 150 ezer kárpáti-német döntő többsége 1944/45 telén a közeledő orosz front elől menekülve hagyja el honát, a többiek „rettenetes sors éri”. (Kitől, hogyan? – Nyitva marad a kérdés, nyugodtan az „oroszkra” lehet érteni a tettességet.) A rendszerváltást követően 10 ezer, önmagát németként meghatározó állampolgár él és élvezi kisebbségvédelmet Szlovákia területén. Mečiar kezdeti megszorító politikája a magyarok irányában kiváltotta az Európai Unió rosszsallását, ettől eltekintve az előadás nem szól róla különösebben elítélőleg. A konferencia résztvevői rövid, szenvtelen áttekintést kapnak a magyar–szlovák pártpolitikai viszony pillanatnyi állásáról. Az EU figyelmeztet a roma-helyzet késlekedő rendezésére, a rasszista megnyilvánulások jelentkezésére is.

A harmóniára törekvő, egysíkú szlovák önjellemzés észrevétlenül megy át az EU-kompatibilitás kérdéskörére, de végleg ide billen a hangsúly a gazdaság felkészítése, a szervezett bűnözés visszaszorítása témájában. Minthogy az „identitás”-kérdés valamilyen elemző tárgyalására végül sem kerül sor, „identitáson” a szöveg-összefüggés szerint az „önrendelkezést” kell értenünk, aminek egy részét, noha évszázadok nehéz küzdelme árán csak nemrég vívta ki, Szlovákia most készséggel adja fel az európai távatért.

Komáromi Sándor

Montenegró a reformok útján

Djukanović, Milo: Montenegro auf dem Reformweg; Stefan Lehne: Montenegro im Kontext der Europäischen Integration. = Südosteuropa-Mitteilungen, 43. Jg. 2003. 3. H. 4–8 p.; 10–16. p.

A müncheni székhelyű Südosteuropa-Gesellschaft nyugat-balkáni témakörű politikai konferenciasorozatának negyedik rendezvényét Montenegrónak szentelte. (Herceg Novi, 2003. március 28–30.) A konferencia az új szerb–montenegrói államszövetség kisebbik tagjának politikai helyzetét és jövőbeli fejlődésének aktuális kérdéseit kívánta megvitatni az oktatás-nevelés, a tudománypolitika, a médiaviszonyok, a kultúra, a gazdaság vagy éppen a jogharmonizáció területén. A résztvevők többségükben az Európa Tanácsot és a Német Külügyminisztériumot képviselték. Előadást tartott M. Djukanović, Montenegró miniszterelnöke is. A tanácskozás légkörére rányomta bélyegét a röviddel azelőtt történt politikai gyilkosság, amelynek Z. Djindjić szerb miniszterelnök esett áldozatul. Itt a montenegrói miniszterelnök, illetve S. Lehne, osztrák külpolitikai szakértő, az ET Titkársága balkáni munkacsoportja vezetőjének előadása alapján idézzük a tanácskozás gondolatait, melyek az erős protokoll köntösében is tárgyszerű elemeket tükröznek.

A miniszterelnök egyfajta (óhatatlanul szubjektív) értékelést adott országa helyzetéről. Montenegró eszerint az egykori Jugoszlávia „egyetlen” olyan utódállama, ahol a politikai instabilitás nem torkollott fegyveres konfliktusba, és az eltelt évek során a stabilitását meg is teremtette. A 2002-es parlamenti választások óta szilárd kormánya van, megkötötte azt az egyezményt Szerbiával, amelynek útját az EU egyengette, és fejlődnek a kapcsolatai Horvátországgal. Egész sor program született a gazdaság, a képzés, a bűnözés visszaszorítása, a társadalombiztosítás, a környezetvédelem szakterületein. A kormány eltökélt azokat a reformokat illetően, amelyek a társadalmi és gazdasági viszonyok zavartalan fejlődését, nem utolsósorban az ország „európai” jövőjét hivatottak elősegíteni. A Szerbiával egybefűző államszövetség körületekintően egyeztetett balkáni politikára kötelezi a montenegrói vezetést, ugyanakkor nem korlátozhatja abban a törekvésében, hogy adott kérdésekben a helyzetnek és a lehetőségeknek megfelelő, egyéni elképzeléseknek is teret engedjen. Vonatkozik ez különösen az európai standardhoz való közelítés különböző konkrét területeire, amiben a montenegrói társadalom igényli a külföld további, hathatós támogatását is.

Az ET képviselője a tragikus belgrádi eseményre utalva rámutatott a balkáni stabilitás még mindig nagyon törekeny helyzetére. Ebben, úgy tűnik, oroszlátnrésze van a politikával összefonódott korrupciónak és bűnözésnek, s napjainkban ez a balkáni fejlődés legnagyobb gátja. Szükségesnek tartotta hangsúlyozni: nem igaz, hogy a szerb–montenegrói államszövetség létrehívása valamiféle, ún. Solana-diktátum eredménye volna, hanem valószínűleg a két tagállam felelős, szuverén döntéséből született meg. Az államszövetség jövője is a felelős és őszinte együttműködés gyakorlatának fenntartásán áll. Az Európai Unió egyébként őszintén kívánja a „próbaházasság” sikerét, mielőtt a két állam európai integrálásának menetrendjét valamikor a jövőben kitűzné. Annyi bizonyos: az Unió számol ezzel a lehetőséggel, s ezt a közeljövőben, megfelelő alkalmak során nem mulasztja majd el kinyilvánítani. Egyébiránt nehéz feladatok elé néz mindkét fél már az intézmények hathatós reformjának véghezvitelében is. Montenegró eddig is tetteivel bizonyított reformtörekvése elismerésre érdemes.

Komáromi Sándor

Törökország, a kurdok és az Európai Unió

*Zapf, Uta: Perspektiven des EU-Beitritts der Türkei. = Südosteuropa Mitteilungen, 41. Jg. 2001. 4. H. 343–347.
Gürgey, Gülistan: Vom Schrecken des Krieges ins Elend der Gecekondu: Die Lebenssituation von kurdischen
Inlandsflüchtlingen in der Türkei. = Südosteuropa Mitteilungen, 2001. 3. H. 290–306. p.*

A török EU-integráció elég régi kérdés Törökország hagyományos NATO-tagsága révén, az ország periferikus elhelyezkedése és kulturális távolsága okán egyszersmind problematikus, is, és ezért elhúzódó. Már az EGK-időkben, a '60-as években napirenden volt a társulás – a szabad letelepedéssel és a vámunióval egyetemben. Áttörésre azonban nem került sor, főképp, mert vitás maradt (Nyugat-Németországot kivéve) a munkaerőpiac teljes körű megnyitása. Törökország végül 1987-ben kérte felvételét hivatalosan az Unióba. Két évvel később foglalt állást az Európai Bizottság – negatívan, az éppen válságosra fordult és az európai normákhoz képest amúgy is hihetetlenül elmaradt török gazdasági és belpolitikai helyzet (emberi jogi helyzet, kurdkérdés) miatt, de kilátásba helyezte az egyeztetést egy későbbi időpontban elképzelhető csatlakozást illetően. Ezt az egyeztetési tervet akkor Görögország vétója húzta keresztül, amiben az égei-tengeri birtok-vita, valamint a ciprusi kérdés játszott közre. 1995-ben mindettől függetlenül létrejött a vámunió

Törökországgal. Majd ezek után az 1997-es luxemburgi csúcs (például görög vonatkozásokban) kemény feltételekhez kötött tárgyalási ajánlata nagy „csalódást” jelent a kérelmező számára, amit hangsúlyosan nehezményez is: harmadrangú jelöltnek érzi magát a rendszerváltó kelet-európai körből érkező új várományosokkal vagy akár Ciprussal szemben. A dialógus azért folytatódik, haladás tapasztalható bizonyos jogi normák kodifikálása tekintetében. Végre 1999-ben, a széles körű EU-bővítési programot körvonalázó helsinki csúcsertekeztet Törökországot is besorolja az aktuális bővítési körbe – azonos feltételekkel, mint a többi jelöltet („koppenhágai kritériumok”). Az ország-program kidolgozása 2001 márciusára meg is történt; ez tartalmazza mindazokat a reformokat, amelyeknek megvalósítását az EU-tagság megköveteli: a gazdaság privatizálásától, a férfi–nő-egyenjogúsításon át, a „nyelvhasználatig” (ez lényegében a kurdkérdés), illetve az intézményi demokrácia teljes körű kiépítését általánosságban, ami többrendbeli alkotmánymódosítást feltételez. Kompromisszumként Európa eltekint az előzetes görög–török megegyezés elérésétől mint alapfeltételtől.

A müncheni Súdosteuro-pa-Társaság és az ankarai, valamint az antalyai egyetem közös konferenciája 2001. szeptember végén tanácskozott a csatlakozás előkészítésének állásáról. A folyóiratban publikált vitaindító röviden áttekinti: mi szól maximálisan Törökország EU-befogadása mellett, és melyek azok a körülmények és problémák, amelyek okán a többször a megkezdett egyeztetések és tárgyalások állandóan megakadnak. A csatlakozás mellett szól:

- Nyugat-Európa-szerte moszlim vallású polgárok milliói élnek és dolgoznak békeségben, sokan már 30-40 éve; Németországban például éppenséggel 2,8 millió török, akiknek egy kisebb része az állampolgárságot is felvette. A bevándorlás ma is élő folyamat.
- Törökország 80 milliónyi lakosa jelentős arányban bővítené az EU belső piacát, illetve válnék maga is annak részesévé.
- Törökország mint hagyományos NATO-tag kívülállása az Unión ellentmondásban áll az EU stabilitási és biztonságpolitikai koncepciójával; Európa és Törökország kölcsönös előnyére szolgálna a török csatlakozás. Stabilitási oldalról az USA is mélyen érdekelt Törökország EU-csatlakozásában.
- A fekvésében az európai kontinensre átnyúló közel-keleti államot orientális hagyományai egyfelől fontos hídfevé avatják Európa és az iszlám kultúra (immár a volt szovjet utódköztársaságokat is érintő) kapcsolataiban, másfelől politikájának, berendezkedésének hagyományos laicizmusával védelmet nyújt az iszlám fundamentalizmussal szemben.

Más oldalról felmerültek és felmerülnek meggondolások mint a kultúrák (és nem csak a vallás) erős különbözősége, ami a török társadalom egy része számára is kérdéssé teszi az európai integrációt: egy európeér beállítottságú közvélemény országon belül is ütközik a nemzeti, helyi hagyományokat féltő, elzárkózó szemlélettel. A kultúrák közötti teljesebb megértés terén Európában akad még tennivaló (miközben cáfolhatatlan konszolidáció tanú vagyunk a betelepült törökök, arabok hétköznapijaiban), s a törökség belső megegyezése is szükséges az integráció vállalásához. Ami az intézményi kérdéseket illeti, elég hosszú a témák sora, az időközben elért megoldások esetenként még mindig nem tükrözik az európai standardot.

Az előadás természetesen már nem követi a felkészülésben a konferencia óta elért eredményeket, annyi azonban bizonyos, hogy a török csatlakozásra a 2004-es bővítési alkalom keretében sem kerül sor. Minden bizonnyal a kurdkérdés az egyik legnehezebb téma, amely-

nek demokratikus kezeléséhez a törvény betűjén kívül a szelleme és a végrehajtási gyakorlata is adekvát formában megkívánatik. Hogy micsoda szakadékbá jutott a kurd–török viszony, azt a folyóirat eggyel megelőző számában közzétett elemzés szemlélteti.

* * *

A kelet- és délkelet-törökországi kurdok sokmillióس tömegének régi-új anatómia-követelése, és különösen a Kurd Munkapárt (KMP) harcias fellépése az 1980-as évek közepétől váltotta ki a hatalom újabb katonai válaszlépését, ami abból állt, hogy a törvényen kívül helyezett mozgalom felgöngyölítése és pacifikálása ürügyén a kurdok lakta vidékek falvait (kivéve, ha a lakosság kollaboráló „faluörökkel” tudta biztosítani magát) fegyveres erőszak útján sorra kiürítették, felégették, a visszaszivárgás ellen elaknásították, a földet és legelőket elpusztították. A menekülő lakosság a környező nagyobb településekre, onnan is tovább üldöztetve földönfutóként a távolabbi városokba húzódott, vagy külföldre szökött. A hivatalosan „belső migrációnak” beállított és arányaiban lekicsinyítve adatszámított etnikai tisztogatás 11, szükségállapot alá vont tartományban és ezek tágabb körzetében közel ezer települést, több ezer tanyabokrot érintett, és legkevesebb 3-400 ezer menekültet eredményezett, emellett több mint húszezer közvetlen áldozatot követelt (civillek, kormányerők, illetve zömmel KMP-aktivisták). A szükségállapot, a városokra is áttérjett fegyveres összetűzések és zavargások, a bevezetésre került élelmiszer-embargó stb. miatt távozó összes menekültlétszám akár több millióra is tehető. E szám becslése a városok népesség-robbanásának adataiból ered. A fenti adatokat a kormányellenzék által 1997-ben kikényszerített parlamenti vizsgálóbizottság szolgáltatta egy évvel később, de különböző civilszervezetek is foglalkoztak és foglalkoznak a becsléssel. A közvetlen áldozatok mellett (harcban elesettek, elhurcoltak, eltűntek stb.) a menekültek embertelen életkörülményei további tömeges veszteségekre vezettek és vezetnek. A menekültekkel telnek meg a nagyvárosok peremén földből kinövő, közművesítetlen, minden közellátást nélkülöző bódévárosok, Ankarától Izmirig és Isztambulig (ezek elhíresült török elnevezése: „gecekondu”), zömmel itt élnek éveken keresztül biztos megélhetés, a gyerekek iskoláztatása stb. nélkül, vagy pusztulnak el élelmezés, gyógyellátás hiányában. A kordában tartásra kieszelt praktikák sorában egészen egyedi a bódélakók telepen kívüli mozgáshetőségét szabályozó „vízumkényszer”. Az akut járványveszély egyetemlegesen fenyegeti a környezetet. A délkelet-európai zöldhatárokon is mind nagyobb számban tűntek fel csoportjaik.

A hatalom mostani eljárása méltán emlékeztet a 20. század eleji örmény- vagy görögüldözés borzalmas eseményeire, ezúttal épp csak azok módszeres és nyílt tömeggyilkosságai nélkül. A cselekmény a kurdok vonatkozásában egyébként ciklikusan ismétlődik már az 1930-as évek óta, a ’80/’90-es években a minden korábbinál szélesebb körű ellenállás nyomán azonban totális formáját öltötte, ami kimeríti a népiirtás tényállását. Törökországban ez, NATO-tagsága és EU-s ambíciói ellenére szabadon megtörténhetett, körülbelül egy időben a balkáni népiirtás külső kényszerrel legvégül leállított hullámaival. A kormány bizvást elkönnyelheti, hogy hosszabb időre sikerült ismét legyőznie a kurdokat, de legalább is fegyverszünetet diktálhat. A településhelyek kiürítésével, egész környezetük feldúlásával ezúttal akár halálos sebet is kaphatott a törökországi kurd honos kontinuitás, akkor is, ha sor kerülhet nagyobb arányú visszatelepedésre, hiszen házaikkal együtt föltehetőleg az emlékhelyek is elpusztultak.

Azzal, hogy a ’90-es évek végén a kormány egyelőre „megnyerte” a maga kurd-háborúját, megindulhat a kurd helyzet békés rendezése. Ezt most Törökország csatlakozási fo-

lyamata keretében az EU is kikényszerítheti. A békés rendezésre, sajátos aszinkronban az eseményekkel, egyébként már 1991 óta léteznek programok. Ezek összefoglalásával és kiegészítésével zárja helyzetértékelését az itt ismertetett beszámoló. A rendezés alapja, akármilyen helyrehozhatatlan veszteségekkel is, a szükségállapot feloldása, illetve az őshonos körzetekbe való visszaköltözés. A menekültek általában a visszatelepedésre szavaznak. Ennek érdekében óriási költségekkel természetesen újra fel kell építeni, revitalizálni kell mindazt, amit a hatalom hősiesen elpusztított. Ebben majd segíthet az Unió. 2000 májusában kelt a harcokért is felelős Nemzetbiztonsági Tanács kellő szemérmességgel nevesített „keleti–délkeleti akcióterve”. El kell végezni a kárfelmérést, és kártalanításban kell részesíteni az elüldözött csoportok egyéneit. A gyökeres rendezés politikai alapfeltétele: a kurd identitás hivatalos, alkotmányban rögzített elismerése, ami a demokratikus jogok általános kiterjesztésével betöltheti hivatását. Tartozékai: a kurd anyanyelv második hivatalos nyelvi státusa, az anyanyelvi szolgáltatások rendszerének kiépítése, a kurd vidék átfogó területrendezése és fejlesztése, beleértve a kultúrtáj rehabilitációját. E tennivalók körében születnek is kormánytervek, amelyek még nagyon messze állnak a végrehajtástól, azonkívül még mindig politikai számításokkal operálnak (kényszer-visszaköltöztetés új, összevont lakóhelyekre stb.). A végre elérhető EU-csatlakozás reményében, vagy majd a már megvalósult EU-tagság viszonyai között előrehaladó török demokratizálódás legoptimálisabb kereteiben is hosszú és nehéz utat jelent a kurd másság integrációja, de Törökországnak ebben a kérdésben más lehetősége a továbbiakban nincsen.

Komáromi Sándor

Görög–török dilemmák és Ciprus EU-csatlakozási folyamata

*Loizides, Neophytos G.: Greek–Turkish Dilemmas and the Cyprus EU Accession Process.
= Security Dialogue 2002 Prio Sage Publications, 33(4) vol. 429–442. p.*

2002-ben Görögország és Törökország, valamint Ciprus két közössége komoly dilemma előtt állt: vagy még együttműködőbb politikát folytatnak, vagy elveszítik az EU-bővítéssel járó lehetőségeket és előnyöket. Ez a dilemma egyre szorítóbb, mivel az ország továbbra is a következő bővítési kör jelöltje, miközben török megtorlástól tartanak, de a politikai rendezésben is reménykednek. A tanulmány Görögország és Törökország külpolitikáját hasonlítja össze annak bemutatására, hogy a bővítési folyamat ösztönzőinek és nyomásgyakorlásának miért nem sikerült megegyezést elérnie a ciprusi tárgyalásokon, továbbá hogy az EU-politika elősegíthet-e egy megállapodást, nemcsak a felajánlott ösztönzőktől, hanem attól is függ, hogy ezeket az ösztönzőket és kihívásokat hogyan fogalmazzák meg a politika főáramában, Görögországban és Törökországban.

A Ciprusról szóló tanulmányok többsége a szigeten élő görög és török közösségekkel foglalkozott, és csak nagyon kevés a két anyaország politikájával, bár Ciprusral való kapcsolatukat tanulmányozni szükséges. A két közösség Cipruson nemcsak egymással áll kapcsolatban, hanem a két anyaországgal is, Törökországnak és Görögországnak jelentős hatása van a sziget közösségeinek politikai választásaira és lépéseire. A továbbiakban a probléma már nemcsak Ciprust magát érinti, hiszen az EU-bővítéstől mindkét ország előnyökre számít a térségben. Törökország és Görögország szembenállása vagy együttműködése is közvetlenül befolyásolja Ciprust. A két anyaország előtérbe állítása azért is

fontos, mert az Európai Bíróság Törökországot és nem a török ciprusi hatóságokat ítélte el az emberi jogok megsértéséért Észak-Cipruson. A szerző Törökországnak és Görögországnak az EU-csatlakozás különféle aspektusaihoz való kapcsolatát vizsgálja, két hagyományra, a racionális választásra és kognitívizmusra támaszkodva.

A racionális választás hívei szerint együttműködés akkor van, ha nagyon is érdemes együttműködni. Cipruson a racionális választás nem válasz a legfőbb problémára, amikor úgy tűnik, hogy a feleknek nem sikerül kölcsönösen előnyös kompromisszumra jutniuk az utolsó pillanatban. Ha a tárgyalások Ciprus belépéséig is zsákutcába vezetnek, a racionális választás nem fogja megoldani a központi paradoxont, amely szerint a racionális szereplőknek a konfliktus fenntartása helyett megállapodásra kellett volna jutniuk. Az ilyen megállapodás nemcsak a két közösség számára kívánatos, hanem a NATO és az Európai Unió is elősegíthet és garantálhat egy ilyen megállapodást.

A szerző ezt a paradoxont úgy oldja fel, hogy a racionális választást kognitívizmussal egészíti ki. A kognitívizmus keretekre vagy a valóság egyszerűsített megjelenítésére összpontosít, melyet a döntéshozók az események értékelésére és többféle cselekvéssor közötti választásra használnak. A keretek nagyjából a valóság közfelfogásának felelnek meg, és nagymértékben támaszkodnak a múlt analógiáinak használatára. A nacionalizmus és etnikai konfliktusok tanulmányaiban vannak kognitív keretek, melyek vagy együttműködő, vagy konfrontálódó politikákat támogatnak. A konfrontációs keretek azt feltételezik, hogy egy nemzet vagy bármilyen más csoport olyan helyzetben van, ami kéri azt, amit illegitim helyzetnek tekint. Másrészt az együttműködő keretek a konfrontációs politikák lehetőségeinek a hiányára és a megbékélés fontosságára mutatnak rá. A nézetek megfogalmazásával egy társadalom különféle csoportosulásai versengenek az általuk hirdetett, akár szembenálláson, akár együttműködésen alapuló politikák fontosságáról, hatékonyságáról és jogosságáról.

A konfrontációs keretek a külpolitika terén együttműködő formákra teremtenek lehetőséget a belpolitikában. A tanulás, különösen az ok-hatás kapcsolat alapvető a konfliktusos szembenálló és együttműködő keretek által meghatározott alternatív cselekvések várható következményeinek értékeléséhez. A tanulási tapasztalatokkal együtt, a belső csoportok versenye és a vezetők egyéni preferenciái erős hatást gyakorolhatnak egyes politikai kérdések megfogalmazására. A kognitív paradigmán belül érvelő tudósok gyakran a megismerés és a külső környezet közötti kölcsönhatás mintáit hangsúlyozzák, szerintük nem az állami lépéseket kell kognitív elméletekre redukálni.

Az EU-bővítés Cipruson azon az elváráson alapul, hogy Görögország és a ciprusi görögök, valamint Törökország és a ciprusi törökök együtt fognak működni egy megállapodás érdekében anélkül, hogy az egyik fél a másik hajthatatlansága révén tússzá válna. Ennek a folyamatnak négy lehetséges kimenetele van.

1. Megállapodás Cipruson, az emberi jogok helyzete javul, Ciprus belép az EU-ba, a görög–török feszültség és a katonai kiadások csökkennek, Törökország közelebb kerül EU-s céljaihoz.
2. Nincs megállapodás (Törökország, ciprusi törökök felelősek), Ciprus belép az EU-ba, az EU megakadályozza a megtorlásokat, ciprusi görögök, törökök nem dolgoznak a megállapodás érdekében.
3. Nincs megállapodás (Görögország, görög ciprusiak felelősök), Görögország konfliktusba kerül az EU-val Ciprus ügyében. Törökország még inkább megtorlással fenyegethet, de saját csatlakozási folyamatát is leállíthatja.
4. Minden fél felelős a megállapodás hiányáért. Az EU-érdeklődés csökken a térség iránt, Ciprus csatlakozása még lehetséges, de a török megtorlások is.

Görögországban, az együttműködés megértéséhez fontos megvizsgálni, hogy a nemzetközi tényezőket hogyan játsszák ki az ország politikai viszonylataiban. Annak, ahogy az EU megfogalmazza a bővítés ösztönzőit és kihívásait, azzal kell összeegyeztethetőnek lennie, ahogyan Görögországban és Törökországban a politikai kommunikáció folyik. A jelenlegi politikai viszonyok összhangban állnak az EU-tagállamok közös normáival, és ez a tendencia pozitívan befolyásolja a ciprusi görögökét egy olyan időszakban, amikor Görögországnak jelentős befolyása van Ciprusra. Görögország korai EU-tagsága ellenére nem tudta politikai előnyét sikeres tárgyalásokká átalakítani a török és balkáni ügyekben. Görögország olyan politikát folytatott, amely korlátozta a görög együttműködést, elszigetelte az országot a Balkánon a macedón kérdés ügyében, és kihívást intézett Törökország ellen a kurdkérdésben. Ez a kognitív keret végül is megszűnt létezni miután Görögország számos válságban nem tudott eredményeket elérni. Ezek az események járultak hozzá a nacionalista keretek hitelvesztéséhez, mivel nemcsak Görögország nemzeti érdekeit fenyegették, de a hatalmon lévő politikai szereplő bukásához is vezethettek.

Ennek következtében alakult ki az együttműködő politika új kognitív paradigmája, felismerték, ha Görögország nem működik együtt, és nem koordinálja politikáját a társ EU-tagok elveivel és érdekeivel, nem élvezheti a tagságból eredő politikai előnyöket. Ez az együttműködő keret vezetett a történelmi döntéshez, hogy támogassák Törökországot, mint jelölt országot, javítsák a kisebbségi kapcsolatokat Görögországban, és a görög, illetve török kormány közeledjen egymáshoz. A görög politika változása hasonló tendenciákat erősített a ciprusi görög közösségben, mivel minden politikai párt felismerte a konszenzus fontosságát.

Az EU-szolidaritás fontosságának felismerésével az együttműködő politika valószínűleg két dologra összpontosít: Görögország támogathatja a Törökország számára vonzóbb javaslatokat, és keményen lobbizhat Törökország csatlakozásáért; másodsorban Görögország bármilyen, általa szükségesnek tartott lépést megtehet, hogy nemzetközi támogatást szerezzen a lehetséges török megtorlások ellen, elsősorban Ciprus északi részének Törökországhoz való csatlakozása ellen. Ez a kettős stratégia új dilemmát jelent Törökország számára: kiaknázni az együttműködés lehetőségeit vagy szembenézni az együtt nem működés növekvő következményeivel. Együttműködéssel Törökország megfordíthatja ugyanezt a dilemmát Görögország és a ciprusi görögök számára, és együttműködő, konstruktív politikai ciklust kezdeményezhet a térségben.

Törökországban a helyzet bonyolultabb, mint Görögországban. Az általános felfogás szerint Törökországnak és a ciprusi törököknek nincs egyértelmű véleményük a konstruktív lépésekről. Ami ennél is zavaróbb, hogy a ciprusi törökök, Ankara támogatásával, megkeményítették álláspontjukat Cipruson. A tárgyalások során Ciprus északi részének elcsatolásával fenyegettek, az elcsatolás emlegetését tárgyalási eszközként alkalmazzák.

A szerző arra a kérdésre keresi a választ, mi magyarázza az együtt nem működő politikát Törökországban. Véleménye szerint az ország számos esetben sikeresen alkalmazta a konfrontációt akár ellenséggel, akár barátal szemben. A vezetők öröksége, pártpreferenciák és a politikai szerkezet, mind kedvez e keret fenntartásának. Míg Görögországban szilárd egypárti kormányok alakulhatnak, Törökországban koalícióra és a katonai vezetés jóváhagyására van szükség. Mindezen, a döntéshozatalban jelenlevő korlátok ellenére, Törökországban is lehetséges az együttműködő politika. Mivel Görögország jelenlegi vezetése igen együttműködő, bármilyen válság esetén kizárólag Törökországot fogják hibáztatni. Ezen túl, az ország EU-csatlakozásának elbírálásakor, a török együttműködést Ciprus kérdésében prioritásként kezelik, ezért a polgári és politikai csoportok bírálják a konfrontációs politikát. A 2002. novemberi választások talán váltást jelenthetnek egy

együttműködő politika irányába. A ciprusi törökök körében hasonló változások figyelhetők meg. Az Európa-barát csoportok Törökországban és a ciprusi törökök körében segítenek a térségnek az együttműködés kezdeményezésében.

A külpolitikai folyamatok összehasonlítása Görögországban és Törökországban rámutat, hogy az EU-ösztönzők hozzájárulhatnak a ciprusi megoldáshoz, de csak hosszú távon és akkor, ha minden fél érzi a konfrontációs politika negatív következményeit.

Galló Judit

Csecsenföld vége nincs háborúja

Proskurjakov, Aleksandr: Tschetschenien – Krieg ohne Ende? Strategien des asymmetrischen Kampfs. = Osteuropa, 53. Jg. 2003. 4. H. 252–264. p.

A cssecsen háborút egy időre háttérbe szorította a közvéleményben az USA iraki operációja. Ez utóbbinak igen zajos a „lecsengése”, s kezd hasonlóná válni a cssecsenföldi küzdelem természetéhez: akcióképes gerilla – ott az atlanti-szövetséges, itt az orosz-szövetségi reguláris erőkkel szemben („aszimmetrikus” hadviselés). Az elemző bemutatja az Oroszország részéről Csecsenföldön bevetett erők összetételét, fegyvernemeit és (titkosított, illetve dezinformációval leplezett) méreteit, a szállítási, élelmezési stb. kiszolgáló hátteret. Mintegy 100 ezerre teszi az azonos időben aktív, összes bevetett erők létszámát, a titkos-szolgálatral bezárólag. Jellemzi a közvetlen bevetésre rendelt egységek 3–6 havonkénti állománycseréjének rotációs rendszerét. A szembenálló fél készültségének ellenben nincsenek paraméterei, hatótávolsága határtalan, mobilitása követhetetlen. Ennélfogva taktikai dezinformációja is csak a legitimációját megkérdőjelező külső támogatottság elemére szorítkozik. Akciói hatékonysága elsősorban meglepetésszerűségükben rejlik. Harcmódora egyebekben kibővül a civil szférára átvitt terrorcsapás vagy túszedzés kényszerítő eszközével, a moszlim terrorizmus nemzetközi láncába illeszkedve.

A szakértők elméleti megközelítésben „új típusú” háborúról beszélnek, amely különmű ellenfelek között, divergáló hadviselési formában és hosszan elnyúlva, eldöntetlen eredménnyel folyik. A reguláris és az alak nélküli fél cssecsenföldi küzdelmének alapvető ismérve, a formációt tekintve „egyenlőtlen” küzdelem ellenére, az a furcsa kiegyenlítettség, amivel – a hadviselő felek kölcsönös kitarása következtében – a harc lényegében állóháborúvá alakul. Az elemzők szemében felmerül a kérdés: mire számít, s a döntés valós kilátása nélkül miért tartja fent a frontot az egyik és a másik oldal? A gerilla végtelennek látszó, azonosítatlan forrásokból táplálkozó kitarásának megvan az a valószínűsíthető magyarázata, ti. hogy egyszerűen az orosz erő „kifárasztására” játszik. Nem csak a harcoló egységek demoralizálódására számít (ami látható módon végbemegy a növekvő számú dezertálással), hanem az egész orosz stratégia koncepcionális ellehetetlenülésére is – a véget nem érő anyagi ráfordítások és/vagy a halmozódó emberáldozatért viselt morális felelősség oldaláról. Ennyiben új típusú, jellegében a hátszág egésze ráterhelt a stratégia is az „új” háborúban az egyik harcoló fél részéről. A gerilla mindkét szempontból kalkulálhatja az érzelmi-politikai támogatottság elapadását az államszervezeten, illetve a közvéleményen belül. Láthatók is ennek mind határozottabb jelei, lásd például a katona-annyák tiltakozó demonstrációit vagy a moszkvai színházi csata civiljogi következményeit. Nem véletlenül manipulálja a hadvezetés az áldozatokra vonatkozó adatokat. (Távolabbi kórházakban elhaltak statisztikája stb. Az elemzés a félrevezető adatszolgáltatás legkülönbö-

zőbb részleteivel szolgál.) A politika és az emberek elfordulása a csecsenföldi érdekek védelmének ügyétől nyilván egyenes arányban nő a veszteségek halmozódásával és fokozódásával. Amikor a „költség” és „haszon” egyenlege különböző gyakorlati és eszmei vonatkozásokban egyértelműen negatívra fordul, a háborúzás előbb-utóbb semmivel sem védhető. A mérleg átbillentésén a gerilla hathatósan „gondoskodik” a maga válogatatlan módszereivel. Kalkulációja során csak azt nem veszi számításba, hogy legalábbis a civil célpontokra mért véres terrorcsapásaival egyszersmind önnön legitimációját is felőrli. Vagy pedig nem is köti legitimáció a szándékaiban, eszköze minősíti a célját, s a mérleg-efektus harci formációjából fakadóan nem érinti.

Fölfedezhetők viszont egyéb motívumok is, amelyek életben tartják Csecsenföld háborúját, méghozzá olyanok, amelyek mindkét frontoldalon jelentkeznek, akár egybe is kapcsolják a két oldalt. Ezekkel összefüggésben a civil és katonai szféra gazdasági összefonódásáról, a háborús árnyékgazdaságról van szó. A fő téma: az olajüzlet; ennek nagy évada a végtelenre elnyúló háború. Az elemzés ismert tényként, forrás nélkül utal információkra orosz katonai személyek illegális olajüzleteiről az ellenoldali környezettel. Közismert, hogy emellett fegyverekkel is folyik illegális üzletelés. Ilyenformán a korrupció az az általános közeg, amely a taktikákon és stratégiákon túl ördögi automatizmusba kényszeríti a döntésre nem jutó küzdelem egyenletes ütemét. Úgy tűnik, erről az oldalról egyfajta „közös” érdek, hogy minél tovább eltartson a háború.

Komáromi Sándor

Muzulmánok Európában

Tibi, Bassam: Muzulmańscy obywatel Europy. = Więź, 2003. 7. no. 103–109. p.

Bassam Tibi libanoni egyetemi tanár, az iszlám fundamentalizmus szakértője, annak kérlelhetetlen bírálója. Állítja, hogy Európában és Észak-Amerikában számszerűségük alapján a muzulmánok a keresztények és a zsidók között valószínűleg a második helyet foglalják el. Mégis: a muzulmán közösségek integrálódása a többségi társadalmakba számos helyen problematikus.

Nemcsak az amerikai, hanem az európai muzulmán diaszpórára is rávetül a 2001. szeptember 11-ei események sötét árnyéka. Hogy megszabaduljon tőle, igencsak érdekében áll a fundamentalizmus elutasítása, illetve az Európa-opció vállalása. Magyarán mondván: az európai muzulmánok körében az ún. euroiszlám térnyerésére, sőt: uralkodóvá válására volna szükség. Ezt a fogalmat szerzünk – az afrikaizált hitvallási változat, az afroiszlám régóta létező gyakorlatának és teológiájának mintájára – 1982-ben kezdte használni, illetve megtölteni tartalommal és tennivalókkal.

Az euroiszlám lényegénél és céljánál fogva a muzulmánok számára egyszerre kínálja a muzulmán maradás és (citoyens értelemben) az európaivá válás lehetőségét. Noha azóta már sokan szegődtek e – talán nevezhetni így – mozgalom hívévé, erőteljes realitássá csak az európai államok és az érdekelt muzulmánok közös erőfeszítései nyomán válhat. Ha ez nem következik be – hangzik a pesszimista jóslat első pontja –, akkor rövid távon a muzulmánok integrációja helyett gettók kialakítására kerül sor, később pedig – s ez a jóslat második pontja – a muzulmánok iszlamizálják Európát.

Az európai kultúra jellemzői a szekularizáltság, a világi tolerancia, a kulturális és vallási pluralizmus, a világi demokrácia (a modern állam), az állampolgári társadalom, amelyben a vallás magánügy. A muzulmánok – természetesen – nem számíthatnak arra,

hogy az európaiak az ő kedvükért e jellemzőkkel felhagynak. A muzulmán jognak, a sariának, amely sacrum, ezzel az európaiassággal kell „megbékülnie”, „kiegyeznie”, ide integrálódnia. Erre csak a fundamentalisták szerint nincs lehetőség, pedig már Ibn el-Arab (1165–1241) hirdette, hogy a muzulmánok vallásukat „mahabba”-ként – szeretetként – is értelmezhetik, ami lehetővé teszi, hogy egyenrangúnak tiszteljék más vallások híveit. Így hát az euroizslám bízást lemondhat a más vallásúakkal szemben tanúsított, a fundamentalistákra olyannyira jellegzetes passzív (eltérési, elviselési) toleranciáról, s helyébe aktív, „Európa-képes” toleranciát iktathat. Ezzel párhuzamosan az euroizslámot valló muzulmán szabadon gyakorolhatja hitét a földrész sokasodó mecseteiben: ebben nem fogja őt senki megakadályozni.

Feladat még, hogy az illetékes államokkal válllvetve el kell szigetelni Európában az ortodoxok és fundamentalisták mind népesebb csoportjait (Németországban a 3,5 millióból mintegy százezren sorolhatók közéjük), amelyek kihasználva a bevándorlók iránti európai toleranciát, visszaélnék a „vendégszeretettel”. (Közelmúltjára tekintettel különösen Németország „könnyelműsködik” e vonatkozásban, s így nem véletlen, hogy a 2001. szeptember 11-i eseményeket jórészt területén készítették elő.)

Éppen ezért: a muzulmánok kulturális integrációjának együtt kell járnia gazdasági és társadalmi integrációjukkal. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az európai kormányok a muzulmán bevándorlási kérelmeket mennyiségi és munkaerő-piaci kritériumok alapján fogják elbírálni. A munkanélküli és a gazdaságilag integrálatlan bevándorlók korántsem csak azért veszélyesek a demokrácia számára, mert képtelenek normatíváit magukévá tenni, hanem azért is, mert fogékonyak a fundamentalizmus ideológiája és a nyomorúság kultúrája iránt.

Az egyiptomi Muhammad Sajjid al-Asmavi, a felvilágosult iszlám egyik nevezetes képviselője nem véletlenségből fogalmazott így: „A muzulmán fundamentalizmus iszlámellenes.” Befelé, a hívő tömegek felé éppen úgy, mint kifelé is, ahol az iszlám imázsának alakulása forog kockán.

Futala Tibor

A fölösleges Intifáda

Zelnick, Bob: The Unnecessary Intifada. = Orbis, 47. vol. 2003. 1. no. 11–20 p.

A szerző a Boston Universityn újságírást tanít, a Hoover Intézet kutatási felelőse; háromhetes izraeli tanulmányútjáról szól a cikk.

A 2000 októberében megkezdett palesztin Intifáda a végét járja. Az amerikaiak által nagy nehezen létrehozott tárgyalások következménye talán a pillanatnyilag éppen csak fennálló egyensúly. A Bush elnöktől legutóbb június 24-én elhangzott állásfoglalás, miszerint Amerika nem kíván terroristagyanús palesztin vezetőkkel üzletet kötni, mindkét felet elgondolkoztatta. Hogy Arafat rosszul becsülte fel az izraeli társadalom tűrőképességét, valamint az európaiak őszinte erkölcsi támogatását, az már korábban kiderült. De egy sor homályos kérdés nem tisztázódott, például, hogy Izrael egyetlen szövetségese, az Amerikai Egyesült Államok meddig nézi tétlenül a nyugati parton zajló katonai föllépést; vagy mennyire osztja az izraeli álláspontot, mely szerint Arafat hamis játékot folytat földkérdésben a tárgyalóasztalnál. Szeptemberben egy újdonsült Palesztin Törvényhozó Tanács ramallahi találkozóján tudtul adta, hogy Arafatot terroristaként kívánják kezelni, s rábírní, hogy mondjon le kabinetjével együtt.

Arafat öröksége az egyik homályos pont. Camp David után, az Intifáda meghirdetésével a palesztinok stratégiai vétséget is elkövettek, és sokkal rosszabb tárgyalási helyzetbe kerültek, mint azt megelőzően voltak. Ezért pedig egyedül Arafatot tették felelőssé a másik oldalon. Shai Feldman értékelése szerint elvette a Fehér Ház és a tabai tanácskozás jó irányát; másodszer pedig a kemény vonalas Ariel Sharon hatalomra jutásával elmulasztott véget vetni az erőszaknak, hogy béketárgyalásokat csikarjon ki. Végül pedig nyíltan csatlakozott a legszélsőségesebb palesztin elemek társaságához, a Hamaszhoz, az Iszlám Dzsihádhoz, stb. Ez vezetett az öngyilkos merényletekhez, illetve az izraeli visszafoglalásokhoz. Szakértők szerint Arafat azt gondolta, hogy Barak után Sharon is tárgyalókéssé lesz, illetve hogy az amerikai olajmezők fiai, G. W. Bush meg Dick Cheney jobban szeretik az arabokat az izraelieknél. Miközben Izrael azt sem értette, miért nem elégszenek meg a palesztinok a Nyugati Part, illetve a Gázai-övezet 97 százalékával, egy kelet-jeruzsálemi központtal működő szuverén állammal. A legbefolyásosabb baloldali vagy centrumban lévő, stratégiai, politikai vagy médiaszemélyiségek szerint a palesztin álláspont azt tükrözi, hogy Arafat sosem akart békét, csupán Izrael állam feldarabolását. Szerintük az is nyilvánvaló, hogy Arafat sosem írt volna alá olyan dokumentumot, amely a palesztin menekülteknek az 1967-es határok előtti területre való visszatérését tette volna lehetővé. Egyre inkább úgy értékeli, hogy Oslo csak személyvesztés volt, mellyel Arafat és követői teret nyertek a Nyugati parton és Gázában, ahonnan kampányukat folytathatják a független Palesztin államért, olykor tárgyalással, olykor terrorral. Több magyarázó szerint is a libanonihoz hasonló gerillatevékenységre akart berendezkedni Arafat.

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy az Intifáda első 22 hónapjában Izraelbe csak egy kis számú bevándorló érkezett, míg legalább 250 ezer palesztin vándorolt ki. A szomszédos arab államok nem győzték megállítani az áradatot. Libanon egyenesen olyan törvényt hozott, amely megtiltja a palesztinok földvásárlását, illetve öröklését. Az efféle barátságtalan lépések több évtizedre előre garantálják a menekült-problémát.

Az izraeli társadalom úgy érzi, hogy az Intifáda belső politikai változásokat is hozott. Jóval többen tartják most magukat jobboldalinak. Oslo a tömeges csalódás kulcsszavává lett. Egy 2002 nyarán közzé tett közvélemény-kutatás szerint az állampolgárok álláspontja megkeményedett, el akarnak válni a palesztinoktól. A többség úgy véli, hogy az Intifáda célja Izrael állam meghódítása. Sokak szerint az izraeli arabok nem lojálisak. 68% nem hisz a békeegyezség létrehozásában, 70–90% szerint az ún. 'A' zónákat meg kell szállni, lezárni, gazdasági szankcióval sújtani, fegyvert kell alkalmazni a palesztinok ellen, és a terroristákat haladéktalanul meg kell ölni.

Ugyanakkor a palesztinok 69,1%-a egyetértett az öngyilkos merénylettekkel. Alig kevesebben, 51,1% állította, hogy az Intifáda célja a történelmi palesztin területek visszahódítása, és csak 42,8% megkérdőjeztélte úgy, hogy a megszállás ellen irányult a fölkelés. A radikális Hamasz befolyását már ez a felmérés is jól mutatta.

Három nappal Bush elnök közel-keleti látogatását követően Ben-Elieser azt javasolta az arab nyelvű Al-Quds hasábjain, hogy teremtsék meg az izraeli–palesztin konfliktus rendezésének alapjait. A legfontosabb elem, hogy zárjanak be valamennyi gázai és távoli, nyugati-parti települést, s hozzanak létre egy Kelet-Jeruzsálem központú palesztin államot, gondoskodva a Gáza és Hebron közötti palesztin térségről, törvény által biztosítva a menekültek visszatérését Palesztinába, ám Izraelbe nem. Ez a terv nyilvánvalóan Clinton elkép-

zeléseit tükrözi, és a palesztinoktól a visszatérés jogának alapvető megváltoztatását várja el. A tervet a State Department is határozottan támogatja, függetlenül a soron lévő elnöktől, ám a Sharonhoz nem túl közeli körökben. Ez utóbbiak meglepődtek a távoli települések bezárásának ötletétől. Bár azt mondják, hogy Baraktól távol állt Jeruzsálem megosztása. Azt is hangsúlyozzák, hogy az Intifáda bebizonyította, önmagában a papíron történt megegyezés nem hűtötte le a palesztinokat, illetve nem segített megelőzni a fegyverkezés fokozását, és nincs visszatartó erővel például arra az esetre, hogy Irak számára felvonulási terület legyen Izrael ellen a leendő palesztin állam. Épp ezért felettebb kíváncsún tartják, hogy akár Netanjahu, akár Sharon egy kvázi folytonos izraeli jelenlétet csikarjon ki a tárgyalásokon.

Zelnick úgy véli, hogy a palesztinok számára egyelőre mégsem születik megnyugtató törvény arra – egy akár hónapokig is elhúzódó tárgyalássorozat végén –, hogy történelmi területeikre visszatérjenek. Nem fognak többet elérni, mint a Clinton-terv, és nem vonják ki egyoldalúan az izraeli csapatokat. Főleg az Intifáda, vér és tűz között formálódik egy új állam.

Kakasy Judit

Irak Szaddam előtt és után

Yaphe, Judith S.: Iraq Before and After Saddam. = Current History, 102. vol. 2003. 660. no. 7–12. p.

Ha Szaddam uralkodása alatti Irakra gondolunk, egy olyan ország jelenik meg, mely jelentős olajvagyonnal, tehetséges és jól képzett emberekkel rendelkezik, majd háborúk és gazdasági válságok sújtják. Az ország egykor önellátó volt a mezőgazdaság területén, büszke volt modern egészségügyi és oktatási rendszerére, ma képtelen iskoláztatni gyerekeit és kezelni betegeit. Valaha nyugatias, világi állam volt 22 egyetemmel, majd alig képes napi négy órán át nyitva tartani iskoláit. Valaha az arab-islam világ fővárosa volt, ma az elszegényedett középosztálynak könyveit kell eladnia kenyérért. Irak az erőforrások méltányos elosztása tekintetében modell lehetett volna, ehelyett a félelem, a rendőrállam köztársasága lett.

Szaddam Husszeinről elmondható, hogy sok mindennel vádolják, országában azonban népszerű, 2002-ben javított korábbi választási győzelmén. Szaddamot nem lehet világnézettel rendelkező vezetőnek nevezni. Víziója azért van: Irakot az arab világ központjának tekinti, mindenki másra gyanakvóan néz. Éppen ez a vízió tette őt ijesztő figurává. Ő maga igen érdekes ember, akinek az életét és magatartását a történelem, a törzsi kultúra és a hagyományok, a családi értékek és az a törekvése alakította, hogy vezesse, ellenőrizze és alakítsa az arab sorsot.

A kulcskérdés nem az, hogyan maradhatott Szaddam hatalmon, inkább azt kell megvizsgálni, milyen iraki és arab kultúra formázta Szaddamot, és azon kell elgondolkodni, mit jelent ez Irak számára Szaddam után. Irak politikai élete erőszakkal terhelt és instabil volt Szaddam előtt, utána pedig az elnyomás, a félelem és a vagyon által megerősített stabilitás jellemezte. A szerző azt a kérdést teszi fel, hogy a történelem megismételheti-e önmagát Irakban. Vajon az ország kitermelhet egy másik Szaddam-szerű vezetőt, ha megint azok a körülmények alakulnak ki, amelyek hatalomra juttatták. Milyen történelmi tényezők alakították Szaddam gondolkodását, és vajon az utódját is azok fogják-e.

Uralkodásának három évtizede alatt, életben maradásához két eszközt használt fel, a személyi kultuszt és a maga, valamint Irak újra kitalálásának módját. Törzsi jellemzők-

kel rendelkezik, és ezt használta fel a hűség megszerzéséhez, de ugyanakkor arra is, hogy törzsi keresztapaként uralkodhasson. Az erőszakot és elnyomást nem ő találta ki a saját félelem-köztársaságában, de finomította a módszertant, és növelte az erőszak és terror hatáskörét, jellegét és gyakorlatát. Uralkodásának több mint 30 éve alatt sikerült minden riválisától megszabadulnia. Szaddam nem ideológus vagy elméleti ember, ösztönösen cselekszik. Ha bármilyen politikai filozófiával rendelkezik, az egy arab és nacionalista elmélet keveréke, melyet Irak elsőbbségéről, az iszlám és törzsi értékekről, valamint a pártban és az államban betöltött szerepéről vallott elképzelése eltorzított.

Szaddam számára tanulságos volt az 1958 és 1968 közötti négy sikeres és egy tucat sikertelen puccs, mert megtanította, hogy a katonaságra és a párt-bürokratakra épített hatalom nem lehet sikeres. Így, amikor hatalomra került egy sor újításba kezdett, melyek célja a hatalom megőrzése és Irak zavaros állapotának fenntartása volt. Először is egy új pártot hozott létre, ahol tisztogatás következett az értelmiségiektől, a baloldaliaktól és a katonai hősöktől megszabadult. Az új pártelit vidékről, kis városokból és falvakból érkezett, ahol a törzsi és családi kötődések a legerősebbek. Ugyanakkor klán- és családi hálózatokat mozgósított a katonai és a biztonsági szolgálatokba, a kényszer, az erőszak és a terror intézményeinek vezetését bízta rájuk.

A következő újítása az 1980-as évek elején vált világossá. A közeli családtagok vezető pozíciókba kerültek, és az 1980-as évek végére a Szaddam család és törzs tagjai irányítottak minden, Szaddam hatalma szempontjából fontos területet. A törzsek voltak Szaddam végső újításai. A hatalmat a hagyományos törzsfőnököknek és vezetőiknek adta át, első sorban a nagy városokon kívül, az elszigeteltebb délen és nyugaton, az 1990-es évek közepén, amikor a belső rend összeomlott és hatalmát fenyegette. Szaddam politikai filozófiáját talán egy 2000-ben elmondott beszédéből vett részlet jellemzi leginkább. „Tartsd rajta a szemed az ellenségen. Legyél előtte, de ne engedd, hogy messze lemaradjon mögötted.”

Miközben az Egyesült Államok katonai lépésre készülődik Irakban, számos kérdés merül fel Szaddam utódjával kapcsolatban. Egyesek szerint az irakiak képtelenek a vezetésre, erős emberre van szükségük, mint például Szaddam, ha azt akarják, hogy az ország egységes legyen. Mások az irakiakat a régió legdemokratább népének tartják, a leendő új Irakot a demokrácia követendő példájának tekintik a térségben. Ez a „választás” a két nézet között nehezebb és fontosabb lesz az Egyesült Államok számára, mint a küszöbönálló katonai támadás.

Fontos lehet az Irakban élő irakiak nézeteinek a felmérése. Ők valószínűleg kérdéseket tesznek fel a lehetséges utódokat illetően, tudni akarják, melyik ellenzékéről van szó, vajon a száműzetésben élőkéről-e. Tudni akarják, kik is Szaddam ellenfelei, és hol vannak. Azt is tudni lehet, hogy a 3 millióra becsült, száműzetésben élő iraki nem hajlandó együttműködni az Iraki Nemzeti Kongresszus vezetése mellett. Szaddam ellenfeleinek három közös jellemzője van, mindegyikük demokratikus, átlátható, elszámoltatható kormányzást ígér az Irakot alkotó etnikai, politikai és szektáns elemek széles koalíciójára építve. Az is ismert, hogy Szaddam száműzetésben lévő ellenfelei személyesen nem tudnak dönteni, ki vezesse őket, milyen taktikát fogadjanak el, és megosztottak a külföldi hatalmak segítségének elfogadását illetően is. Néhány alapvető elméletben egyetértenek, de ezen kívül alig van bármi más, ami összetartja őket. Legtöbbjük úgy gondolja, hogy a változások gyorsak lesznek, és Irakon belülről kezdődnek, a Nyugattól, elsősorban az Egyesült Államoktól, védelmük garantálását akarják arra az esetre, ha szembeszállnak Szaddammal.

Irak kisebbségi lakosságának, a kurdoknak és a síitáknak ellentétes törekvések vannak, és ezek erőteljes hatást gyakorolhatnak a Szaddam utáni kormányra. A kurdok jelenleg azt próbálják megőrizni, amilyük van, anélkül hogy provokálnák Szaddamot, vagy szembeszállnának az Egyesült Államokkal, mert nem bíznak senkiben. A síita közösség nem egységes, három csoportot alkotnak, számukra a kurd állam kikiáltása és a tartós, amerikai katonai jelenlét Irakban robbanásveszélyes helyzetet teremtené.

A szerző végül arra a kérdésre keresi a választ, mi történik Irakban Szaddam után. Véleménye szerint az Egyesült Államoknak egy kritikus politikai döntést kell meghoznia, mielőtt a katonai csata véget ér, mégpedig azt, hogy kinek adja át a hatalmat. Az iraki száműzetésben, illetve otthon tartózkodó ellenzék is magának fogja követelni, mindegyikük demokratikus hangokat hallat majd annak ellenére, hogy vezetési stílusuk autokratikus és önkényes. Még az is elképzelhető, hogy az Egyesült Államok támadása előtt vagy után valamilyen ellenzéki csoport megteszi az elképzelhetlent, és eltávolítja Szaddamot. Cserében e csoport vezetője számíthat a nagy jutalomra, a hatalomra.

Egy dolog biztosnak látszik, az irakiak többsége valószínűleg gyorsan elhagyja Szaddamot, ha háború közeleg. Kiben bíznak akkor az irakiak, teszi fel az újabb kérdést a szerző. Mivel egymással szemben és szomszédjaikkal szemben is bizalmatlanok és gyanakvók, lehet, hogy sok irakit megnyugtat majd az Egyesült Államok katonai jelenléte, ha másért nem, hogy a lehetséges utódoktól megvédje őket.

A szerző véleménye szerint nehéz megmondani, ki lehet Szaddam utóda, de ha a történelem bármi eligazodást nyújthat, akkor Irak önmagában valószínűleg az instabilitás elhúzódó időszaka elé néz, amikor a koalíciók és érdekek versengenek egymással, ami biztos, hogy nem lesz szép, de akár véres is lehet.

Galló Judit

Etnikumok és kisebbségek az irodalomban

Grulich, Rudolf: *Völkgruppen und Minderheiten im Spiegel der Literatur.*
= *Europa Ethnica*, 60. Jg. 2003. 1. H. 47–53. p.

A németországi Bad Kissingenben székelő Etnikai és kisebbségi kérdések Oktatási Központja 25 éves fennállása alkalmából irodalmi estet rendezett Közép- és Délkelet-Európa kisebbségeinek és multietnikus övezeteinek örökségéből. A műsor vezérfonalát adja közre a cikk.

Az első szakaszban az elsüllyedt multietnikus világok emlékeiből kerültek terítékre szemelvények. Ilyenek a Nobel-díjas, angol állampolgárként Svájcban élt osztrák író-emigráns, *Elias Canetti* (1905–1994) önéletrajzi írásai, amelyekben számot ad a spaniol (szefárd zsidó) nyelven beszélő, menekülésük hadrinápolyi (Edirne) állomásán török kultúrával gazdagodott nagyszülőkről, saját, Ruszcsukban (Rusze), bolgár nyelvi miliőben eltöltött gyermekeveiről, aminek emléke bécsi felnőtt éveitől haláláig eleven ihlető erő maradt benne. A török uralom sok évszázados balkáni világának utolsó évei ezek, amikor a birodalom másik végén az örmények senyvednek az oszmán iga alatt, mígnem az „ifjú törökök” modernizációs mozgalma (történelmi hódításaitól a balkáni háborúk, illetve a világháború balkáni eseményei során megfosztva) megmaradt területein európai típusú, laicizált nemzetállamot óhajt megvalósítani, és e cél érdekében megrendezik az örmény holokausztot a fél nemzet elhurcolásával és lemészárlásával. *Franz Werfel* (1890–1945) prágai német író ismert műve: *A Musa Dagh negyven napja* állít emléket a tragédiának néhány örmény hegyi falu hősie ellenállásának történetében. Werfel 1933-ban adta ki regény-eposzá, azóta is legismertebb alkotását, a túlélők körében végzett sokévi kutatás nyomán. Kutatásaiban arra is fény derült: nem a török hétköznapi emberek kívánták az örmények véré, sőt, számosan mentették, bújtatták őket saját katonaságuk elől. A regényben árnyalatnyi törökellenes indulat sem fedezhető fel. Mégis, Werfel műve csak legújabbban, 1997-ben jelenhetett meg török nyelven. *Nikos Kazantzakis* (1885–1957), Nemzetközi Béke-díjas görög író Werfel nemzedékéből, a görögség török uralom alatti életéből (főleg kis-ázsiai környezetben), az együttélés vagy a felsőbbiséggel folytatott küzdelem valóságából merít majdnem minden elbeszélő művében. Talán legérdekesebb, többször érintett témája a török behatolás nyomán a Kaukázusban rekedt görög kolóniák helyzete és kései hazatérésük kísérlete. A Magyarországon kevésbé ismert, fiatalabb görög író, *Ilias Venesis* (1904–1973) műveinek középponti élménye is az egykorú kisázsiai görög-török világ, ahová a balkáni háborúk nyomán szerb és bolgár földről elkergetett moszlimok érkeznek, s ahonnan nem sokkal később menniük kell a görögöknek.

Az impozáns balkáni blokk mellett kevésbé eredeti válogatás szerepelt az Oktatóközpont műsorán a „nemzeti- etnikai kisebbségi” minősítéssel mélyen aluldefiniált macedón, szlovén, vagy a cseh költészetből (*Aco Sopov, France Prešeren, Petr Bezruč*). Igazi találat viszont *Ondra Lysohorski* (1905–1989), cseh és lengyel dialektusközi „lah” nyelven alkotó költő egy-egy sziléziai vallomása – a Kárpátok és a Szudéták találkozásánál. A volt Szovjetunió kisebb népeinek irodalmából az Azerbajdzsánból Bécsbe emigrált (Canetti környezetében feltűnt), csak újabban felfedezett *Kurban Szaid* (1905–1942), valamint a ma is élő, oroszul író abház *Fazil Iszkander* (1929) kerül a képbe a szülőföldi környezetét bemutató művekkel. Valódi meglepetés, a legutóbbi évek termékeként, a horvát (német családból származó) *Lydia Scheuermann-Hodak* (1942) epikus metszete: *Der Schlange um den Hals* (2000) az 1991-es szerb–horvát összecsapások keresztútjába került dél-baranyai magyar (!) falvak pusztulásáról.

A különböző égtájak olyan pásztázása, mint az ismertetett szemelvénytörzsek alapján tett próbálkozás, érdekes találkozás- és metszéspontokat mutathat meg, múlt és jelen különös egybejátszását képes felvillantani. Kár, hogy ritka alkalom, amikor akad erre vállalkozó.

Komáromi Sándor

„Dicső ország” – negatívban (Romániai német írók kései üzenete)

Loyen, Ulrich van: „Sie schreiben also? Und was Sie da so schreiben?”
Unterwegs zu Erzählformen bei Roland Kirsch. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter,
52. Jg. 2003. 3. H. 249–257. p.
Loyen, Ulrich van: Horst Samson: *La Victoire. Poem.* (Lyrik-Edition, München, 2000.)
= Uott, 313–314. p.

„Szinte bizonyosra vehető (bár aligha büntetlenül; van, aki meri hangoztatni, van, aki hallgat): Sieberg igenis létezik, hiszen itt meg itt jár a közelben. Csak ha hirtelen előttem terem, vagy mesél valaki róla neked, akkor már felfoghatatlan, akkor még azt is gondolhatod: Sieberg talán te magad vagy...” – Roland Kirsch (1960–1989), temesvári mérnök, író-műkedvelő Sieberg c. hosszabb prózájának részlete. Sieberg: a bánsági környezetbe kivetített, képletszerű figura, melyet írója egy valószínűtlenné, halottá vált környezetben vezet körül. Egy holtta merevedett térben, ahonnan a lelkek apránként eltűnedezték; „tálcsendje” fokozatosan felszívta a tárgyakat is. Egy-egy mozdulatra panoptikumszerűen kivillan az élettelen, vagy „ellentétben” lesz láthatóvá, mint a filmnegatívban, azokon a pontokon, ahol Sieberg elhalad. A gyakorló fotográfus képi technikája érvényesül a szövegformázásban. Kirsch egy másik képletes figurája, Radetz egy „lekicsinyített” tájban toporog kétségbeesetten, amibe nem fér be többé, de ki sem talál belőle. Egy „életkép”, hasonlóan élettelen stílusban: a lakótelepi konyhaablak szűk négyszögében néma disznóvágási jelenet a panelfalak és a rozszart kocsi rejtekében, felülnézetben. A parabolisztikus elbeszélés: az abszurd révület groteszk lenyomata. A hideg-merev képek gépies egymásutánja hozza létre az egybefolyó metaszoveget.

A metaelbeszélések magányosan élő szerzőjét 29 éves korában, kevéssel a gyilkos rezsim összeomlása előtt, kötélen lógva találták meg lakótelepi otthonában, a halotti bizonyítványt sebtében a helyszínen kiállították. A legrejtélyesebb halálesetek egyike Ceaușescu Romániájában. A mindvégig szinte inkognitóban alkotó író „civilben” vágóhídi mérnök volt Temesvárt. Az egykorú bánsági német fiatal írócsoport periferiáján szerepelt, kultúrpolitikai minősítése szerint a ritka madárnak számító „munkásíró” kategóriájában. Életében csak néhány szemelvényét közölték helyi vagy bukaresti német kiadványok. Halála után hét évvel időközben vagy már előbb disszidált, ma nagynevű földije (mint Richard Wagner, Herta Müller) adják ki válogatott prózáját mintegy száz oldalon, Németországban (*Der Traum einer Mondkatze*, Janus Press, 1996). Kirsch esetleges hagyatékáról nincs kézzelfogható információ. Ezzel a száz oldallal aligha sorolódik a volt temesvári csoport reprezentatív képviselői közé. Írásai mindenestre egyik legeredetibb (elméleti-poétikai elemzésekre csábító) prózatípust testesít meg a romániai németiség – Romániából időközben majdnem maradéktalanul kivonult – irodalmában, s a nyelvterület egészen sem igen tűnik fel mai párja a típusának. Kirsch abszurd-groteszk prózavilága feltétlenül emlékeztet Franz Kafkára, de – Kafkáéval ellentétben – nemcsak a „stílusa”, hanem egész világa teljesen áttetsző, a 20. századelő nagy prágai írójának bölcsleti her-

metizmusa nélkül. A stílus vizuális pontossága és tisztasága Kirsch esetében olyan erény, ami – egyik kritikusa szerint – az eléggé elterjedt „disszidens-giccs” sarkos ellentétét testesíti meg. Az ábrázolás üzenete világos: íme, a körülvevő, léttelen, jövőtelen ország, millió lélek dermesztő nyomorúsága. Kirsch írói szereplésétől idegen maradt a politikai értelemben vett ellenzéki magatartás. Annál erőteljesebb írásainak politikuma a látletet képeinek metsző rajzában.

* * *

A Kirsch próza-szerkezetét vizsgáló teoretikus ugyanabban a lapszámban röviden bemutat egy mindeddig ismeretlen költőt is a romániai német irodalom köréből: Horst Samsont (sz. 1954). A példa jelzi: míg az utolsó „klasszikusok” sora (a háborúk és diktatúrák „nagy” idejéből) végleg elfogy (most, 2003-ban, 99 évesen hunyt el Németországban a volt bukovinai Moses Rosenkranz – írja a *Vierteljahresblätter*), a kiköltöző irodalom utó-sarjadzása még mindig hoz váratlan meglepetéseket. Samson életrajzában jelképi súlyú eleme: születési helye – a Bărăgan-sivatag a Duna-delta vidékén, ahová 1951-ben a szülőköt deportálták. Egyéb részletek nem derülnek ki életútjával kapcsolatban. Hosszú költeménye a deportáltak (és tágabb képben: az ország börtönébe zártak) oktalan szenvedésének, megaláztatásának képeivel a „dicső ország” (lásd a kötetcímet!) öntömjénező, kép-mutató történet-ideológiai hazugságait „írja felül”. Itt e felülírás logikája eredményez a Kirschéhez hasonló „dekompozíciós” képszöveg-folyamot. Samson költeményében vizuális abszurd helyett persze a képek gondolati ellenpontoszása vonja kísérteties fénybe a hazug glóriát.

Komáromi Sándor

817

túl évkönyveket, különféle egyházi műveket és számos fordítást készítettek (lengyelből, horvátból, csehből, héberből). Ez az írott nyelv számos egyházi szláv szót és szerkezetet tartalmaz, de hangtani és alaktani vonásai a nyugatorosz szóbeli változatával közösek, így egy olyan korai szláv koinénak nevezhető, amelyben az egyházi szláv elemei a helyi beszélt nyelvi hagyománnyal vegyültek. (3.) A *lengyel nyelv* szerepe a lengyel–litván unió következtében idővel egyre nőtt, hatása a nyugatorosyra már annak kezdetei óta kimutatható. A Litván Nagyfejedelemség fennállásának a végére a lengyel kiszorítja a nyugatoroszt a kancelláriai használatból. Ezzel egyidejűleg a nyugatoroszban annyira felgyülemlik a lengyel eredetű elemek aránya, hogy sokszor már kétséggé válik, hogy egy nyugatorosz szöveg keleti szláv-e még, vagy már inkább keleti szláv elemeket tartalmazó nyugati szláv, vagy esetleg valami keverék. A lengyel emellett Litvánia egyik fő szakrális nyelve is lett a katolikus vallás felvétele után. A beszélt lengyel nyelv Vilna és a nagyfejedelmi udvar egyik nyelve is volt. (4.) A *cseh nyelvről* nyugatorosyra számos egyházi és világi fordítás készült. (5.) Az *egyházi szláv nyelv* nyugatorosz változatában volt bizonyos mennyiségű jövevényszó a nyugatoroszból, de alapvetően ugyanúgy az ószláv folytatója maradt, mint a többi egyházi szláv változat. Miután a XVI. században a nyugatorosz is átvesz egyházi nyelvi funkciókat, az egyházi szláv a magasabb rendű szakrális nyelv szerepét tölti be. (6.) Az *orosz (nagyorosz) nyelv* és dialektusai a Litván Nagyfejedelemség keleti és északkeleti peremterületein voltak elterjedve. Emellett sok orosz vallási és politikai üldözött is menedékre talált, mint például Ivan Fjodorov, a híres nyomdász.

A balti nyelvek közül (7.) a *litván nyelv* és nyelvjárásai régebben a mainál nagyobb területen voltak elterjedve. A pogány korban a litván nem volt írott nyelv, a litván elit és a nagyfejedelmi udvar a kereszténység felvétele után is a nyugatoroszt használta államigazgatási célokra. A litván nyelvben sok lengyel jövevényszó van, amelyek többnyire a kereszténység felvétele után honosodtak meg. (8.) A *lett nyelv* formálisan a Litván Nagyfejedelemség befolyási övezetébe tartozott, azonban a XVI. századra a német hatás olyan erőssé válik, hogy az elit áttér a német nyelvre, a lett csak a falusi lakosság nyelveként marad fenn. A protestáns Lettország és a katolikus Latgale nyelve fokozatosan elkülönül egymástól, a latgal kevésbé volt kitéve a német hatásnak, viszont szoros kontaktusban fejlődött a szomszédos keleti szláv dialektusokkal. (9.) A *porosz nyelvet* (óporosz) hamar kiszorította a német, s ma már csak viszonylag késői, a kereszténység felvétele utáni nyelvemlékekből ismerjük. (10.) A *jatving nyelvről*, amely a német terjeszkedés elől a legkeletebbre szorult, még ennél is kevesebb hiteles forrásunk van.

A germán nyelvek közül (11.) a *jiddis* a legújabb nézetek szerint mintegy ezer éve különült el a középnémet dialektusoktól. Kialakulásában az óhéber mellett a szláv nyelvek is szerepet játszottak, az alapját képező judeogermán nyelvre egy korábban használt lausitzi szorb judeoszláv nyelvjárásról tértek át beszélői. A Litván Nagyfejedelemség területére nem csak Németország felől telepedtek be zsidók, hanem délkeleti irányból, Kijev felől is, itt azonban ezek is áttértek a jiddisre. (12.) Az *alnémet* és a *felnémet* a Litván Nagyfejedelemség északi peremvidékén jut szerephez, ahol kiszorítja a poroszt és a többi nyugatbalti dialektust, továbbá a hierarchikus rendben a lett és részben a déli észt főlé emelkedik.

Az egyéb nyugati indoeurópai nyelvek közül (13.) a *latin* a nagyfejedelmi kancellária és az udvar egyik nyelve és az ország katolikus vallású nyugati részének szakrális nyelve volt, továbbá ez volt az egyetemi és a teológiai műveltség nyelve is. Néhány különleges esetben a latin beszélt nyelvként is fontos szerephez jutott, például Báthory István udvarában, aki nem beszélt az ország élő nyelveit.

A keleti indoeurópai nyelvek közül (14.) az *örmény* nyelv a XVI. századig megmarad a XIV. században Galíciába és Podóliába betelepült örménység szakrális nyelvének azután

is, hogy az örmények áttérnek a kipsák nyelvre, és áttérnek a katolikus vallásra. A kipsák nyelvű szövegeket továbbra is örmény betűkkel írják, fennmaradtak örmény és kipsák kétnyelvű szövegek is. (15.) A *görög* nyelv mint a kereszténység egyik szakrális nyelve jutott szerephez a teológiai és az egyetemi oktatásban. Görögből készült számos egyházi szláv nyelvű, a Litván Nagyfejedelemségben közkézen forgó fordítás. (16.) A *ci-gány* nyelv közép-európai nyelvjárásainak beszélői 1501-ben már biztosan elérték Vilnát. Az ukrainai dialektus beszélői valószínűleg már néhány évszázaddal korábban megjelentek a Litván Nagyfejedelemség területén.

A török nyelvek közül (17.) a *karaim* Vitovt (Vytautas, Witold) nagyfejedelem óta volt elterjedve Vilnában és Trokiban (Trakai). A karaimok a judaizmus egy változatát követik, a Krímből telepítette át őket Vitovt, aki belőlük állította ki a testőrségét. Török beszélt nyelvüket ötszáz évig megtartották, noha azt szűk etnikai és vallási csoportjukon kívül nem használhatták. (18.) A *litvániai tatár* (*kipsák*) nyelv a lengyelországi örmények között maradt fenn a XVII. századig, amikor is az örmények végleg áttértek a lengyel nyelvre. A litvániai muzulmán tatárok, akik időközben áttértek a nyugatoroszra, a kipsákokat egyik – az arabnál alacsonyabb presztízsű – szakrális nyelvüknek tekintik.

A sémi nyelvek közül az (19.) *óhéber* szakrális nyelve volt a jiddisül beszélő zsidóknak a Litván Nagyfejedelemség minden részén és a karaim nyelvű közösségnek a fővárosban és környékén. A különbség az óhéber tekintetében a két közösség között az volt, hogy a zsidóknál az óhéber mellett magasabb rendű szakrális nyelvként az arámi is szerepelt, míg a Talmudot és más arámi nyelvű szövegeket el nem ismerő karaimoknál az óhéber az egyedüli szakrális nyelv volt. (20.) Az *arámi* a jiddis nyelvű zsidó közösségben a Talmud szent szövegeiben használt magasabb szakrális nyelv volt. (21.) Az *arab* a Litván Nagyfejedelemségben olyan mohamedánoknak a szent nyelve volt, akik beszélt nyelvként a nyugatoroszt, a kipsákokat vagy valamely más fentebb említett nyelvet használtak. Ennek a lakosságnak legalább egy része ismerte a Koránt vagy annak bizonyos részeit ezen a szakrális nyelven, mások ezeket a szövegeket fordításban ismerték. A litvániai tatárok a XVI. században arab és török nyelvű vallási műveket kezdtek nyugatoroszra fordítani úgy, hogy megtartották az arab írást.³

A finnugor nyelvek közül (22.) az *észti*, a *lív*, a *vót* és néhány más velük rokon balti finn nyelvű nép a Litván Nagyfejedelemség északi határán volt képviselve. (23.) A *magyar nyelv* szerepe Báthory István uralkodása alatt vált jelentőssé, aki ezen a nyelven érintkezett udvartartásának azon tagjaival, akik ismerték ezt a nyelvet. Ő maga az általa kormányzott ország más beszélt nyelvét nem ismerte, koinéként a latint használta.

A különböző írott nyelvek egymáshoz való viszonya a különböző vallási közösségekben bizonyos parallelizmust mutat. Az ortodoxoknál és a zsidóknál két-két szakrális nyelv volt, egy magasabb és egy alacsonyabb rangú (az egyházi szláv és az írott nyugatoroszi, illetve az arámi és az óhéber), míg a beszélt nyelv ezekből eltért (beszélt nyugatoroszi, illetve jiddis). A soknyelvűség maga után vonta a fordítás szükségességét az egyes vallási közösségeken belüli és az azok közötti érintkezésben is.

Zoltán András

³ A litvániai tatárok arab írású szláv könyveiről vö. alábbi ismertetésünket: A litvániai tatárok szláv nyelvű kéziratjai (Miškinienė, Galina: Seniausi lietuvis totorių rankraščiai. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2001. 263 p.): *Kisebbségkutatás* 10/4 (Budapest, 2001), 167–168.

Kis ukrán címertan

Jilge, Wilfried: Exklusion oder Inklusion? Geschichtspolitik und Staatssymbolik in der Ukraine.
= *Osteuropa*, 53. Jg. 2003. 7. H. 984–994. p.

Az ukránok függetlenségi reményei már a peresztrojka idején kivirágoztak, s ezt mozgolódások is követték. A nemzeti mozgalom kezdeményezői, emigráns- vagy disszidenskörök nyomdokain, értették a dolgukat: elővették a történelmi mítoszokat, a történeti jelképekkel és jelvényekkel együtt, mindenekelőtt a kék-sárga lobogót, a háromágú szigonyt, valamint az „Ukrajna még nem veszett el” kezdetű nemzeti dalt. A jelvények kérdése annál is nagyobb jelentőséggel bírt és bír, mivel hogy a nemzeti nyelv nem fedi le Ukrajna területi egészét, így nem elsődleges identitáshordozó. Az aktivizálódás – főként a Ruch-mozgalom kereteiben – Nyugat-Ukrajnából: a Lvovi, az Ivano-Frankivszi és a Ternopili Területről eredt, a Köztársaság középso részére vagy az orosz többségű nyugat- és kelet-ukrajnai vidékekre eleinte kevésbé vagy egyáltalán nem terjedt át, sőt, kelet felé ellenérzések is kiváltott. A mozgalom csak 1991-től kezdve válik átütővé, amikor is a helyi SZKP-nómenklátúra egy része mint afféle „reformszárny” is társul szegődik, meglátva a túlélés esélyét a nemzeti ideológiában és érzelmekeltésben. Az 1991. augusztus 24-ei függetlenségi nyilatkozatot követően az ukrán parlament bizottságot állított fel új állami címer kidolgozása érdekében (a heraldikusok öröme), és fél év múltán elfogadta a bizottság előterjesztését. Az előterjesztés az ún. kis címert – egy szintén kidolgozandó „nagy címer” egyszerűbb ekvivalensét – foglalta magába. Ez a „kis” címer a szigonyt formázza, kék pajzson, aranyban.

A szigony-jelkép volt annak idején a még szuverén Ukrán Népköztársaság (1917–1921) 1918-as címerének is a meghatározó motívuma. A Népköztársaság az ukrán szuverén államiság első, teljes körű megvalósulását jelentette a középkori kijevi szláv állam óta – rövid időre, a Szovjet Szövetséggel történő társulás előtt. A szigony az alapító Rjurikok örökségét idézte. Ezt az örökséget emeli be identitásképebe az új ukrán állam (az 1996-ban elfogadott alkotmány utalásával egybehangzóan), s egyben hozzá társítja a 17–18. századi kozák államiságot vagy (lengyel és orosz érdekek között egyensúlyozó) autonómiát is (a hetmanokkal). Mindez kifejezi az Oroszországtól való függetlenség igényét és parancsát (annak ellenére, hogy a Rjurikok állama a keleti szlávok összességét ölelte fel, és Oroszország is alapörökségének vallja; millenniumát 1988-ban ünnepelték), egyszersmind kidomborítja az ukrán etnonemzeti öntudatot is.

A szimbólum tartalma ennél mégis valamivel bonyolultabb. A kék-sárga (arany) színpárt és a szigony motívumot használták ugyanis a szovjet polgárháború „ellenforradalmi” oldalán, majd pedig a második világháborúban a betörő németek védőszárnyai alatt kitűnt ukrán nacionalisták (OUN) is, akiknek törekvései és tettei (különösen a Stepan Banderfőle szélsőséges szárnyé) nem mindenben fedték egy demokratikus nemzeti eszmény elvárásait, és nem kínáltak igazi alternatívát a bolsevik diktatúrával szemben. Az állami jelvények körüli társadalmi vitában markánsan megjelent ez a problematika, és igen következetes érvelésre volt szükség ahhoz, hogy konszenzus szülessék az egyes vonatkozásokban annyira kétértelmű szimbolika vállalásához – a másodlagosan rátapadt vértől vagy salaktól megtisztított formában. (Ezt segítette az a körülmény, hogy annak idején a nacionalisták nem is elégedtek meg az alapformával, hanem a szigonyt a karddal keresztezték: középen kard alakú ágat rajzoltak.)

A kérdés méregfogát végső soron a „nagy címer” elfogadása húzza ki, amelyet többéves előkészület után végül 2001-ben elfogadtak. Ez ráépül a „kis címerre”, de tetemes bővítésekkel él: a szigony hátterét adó kék pajzsot balról muskétás kozák, jobbról arany-

koronás oroszlán figura tartja, s a pajzs fölött is korona függ. A koncepció az egykori emigrációs nemzeti kormány megrendelésére készült, 1930-as „nemzeti egység-címer” módosított változata. Ezen nem fegyveres kozák, hanem Mihály arkangyal (ősi kijevi jelkép) szerepelt. A kozák katona beléptetése hangsúlyos gesztus a kelet-ukrán, fél-orosz régiók irányába – egy hiteles hagyomány: a régi (részben orosz-orientált) kozák autonómia jelvényének felelevenítésével. A kozák jelvény a Ruch-mozgalom szigony motívuma mellett merőben újszerű legitimációs elem. Mint az oroszlán is: a „lembergi oroszlán” – a történelmi Kelet-Galícia jelképe. A pajzsot tartó figurákkal az ábrázolás felölleli és mintegy egybefoglalja az ország két nagy, eltérő hagyományú és érzelmű térfelét. Nagyon is nyomatékos az egybefoglaló gesztus annak a feszültségnek a tükrében, amit a rendszerváltó évek alatt a két rész eltérő etnikai, kulturális és politikai meghatározottsága, már-már az elszakadás gondolatával játszó ellentéte táplált. A címerkép változása tulajdonképpen a belpolitikai viszonyok átalakulását tükrözi vissza, amelynek során a nemzeti-radiális rendszerváltó elit lendülete lassan megtört a Leonid Kucsma által fémjelzett reformkommunista utódnemzedék szélesebb reálpolitikai alapokra helyezett dinamikáján.

De mit ad hozzá a kép jelentéséhez a „nagy” címeren a pajzs fölött elhelyezett korona? Ennek nincs más logikája, mint az elnöki kormányzás irányában fejlődő intézményi struktúra legitimálása a jel erejével. Ez az elem a címerterv vitáiban egyébként a legélesebb ellenzéssel találkozott. A szintetizáló ideológia sok tekintetben a központosító politika megfelelője. A központosító politikát folytató „erős” kormányzás mindig is a hatalmi jelvények évada. Ezek valóságos áradata önti el az ukrán állami protokollt a felszaporodó kitüntetésekkel is, amelyek tárgyi megformálásában feltűnő a szovjet formátumok visszatérése egészen az ótágú, bár szín szerint sárga csillagig. A saját, régi-új címerelemek kiegészítő hozzáadásával persze nincs hiba. Mind ez mint „stílus” pillanatnyilag még nem ad lehetőséget messzemenő következtetésekre, de önkéntelenül is felötlik a gondolat, ami szerint esetleg veszedelmes visszarendező ösztönök munkálnak mögötte. Annyi bizonyos: a függetlenné vált Ukrajna ellentmondásos politikai fejlődésének első tíz évét a heraldikai tartalom elég pontosan kifejezte.

Komáromi Sándor

A volt Jugoszlávia területén fellobbanó konfliktusok vallási és kulturális okai

*Wojciechowski, Sebastian: Religijne i kulturowe przyczyny konfliktów na terenie byłej Jugosławii.
= Rocznik Wschodni, 7. no. Rzeszów 2001. 25–32. p.*

A szerző a mai világ feszültségeivel és a konfliktusaival foglalkozva megállapítja, hogy ezek okai gyakran a vallási-kulturális különbségekből, az elfogultságból, illetve az ún. pszichológiai tényezőkből (pl. az azonosság és az idegenség problémája, a sovinizmus, az előítélet, a sztereotípiák, a rettegés stb.) fakadnak. Ez a jelenség megfigyelhető az európai kontinensen is, de különösképpen a volt Jugoszlávia területén. Ebben a régióban a feszültségek jelentős részének nemcsak nemzetiségi, gazdasági-politikai és területi, hanem erősen vallási-kulturális és pszichológiai okai is vannak. (Erről tanúskodnak Koszovó, Macedónia, Bosznia és Hercegovina, Sandűuk és mások példái.) Más területeken is kiemelkedő szerepe van a vallásnak, amely már nagyon régóta óriási hatással van az etnikumok közötti kölcsönös viszonyokra, és a különböző etnikai csoportok alapvető identifikáló tényezőjének a szerepét tölti be. A nemzeti tényezőhöz kapcsolódó vallási fanatizmus gyak-

ran szélsőséges fundamentalista magatartáshoz vezet. Az ilyen helyzet nemcsak a belső viszonyokat deformálja, hanem feszültté teszi a kölcsönös, nemzetek közötti bizalmat is, szélsőséges esetekben pedig akár konfliktusokhoz és háborúkhöz is vezethet.

A szerző a fenti megállapítások után Aleksander Posem-Zelińskit idézi, akinek az a véleménye, hogy a vallási alapú nemzetiségi konfliktusok általában a felekezetek közötti előítéletekből fakadnak vagy pedig az új felekezeti csoportoknak a helyi hagyományokhoz való alkalmazkodási képtelenségének az eredményei.

Az elemzett régióban jelentős vallási különbségek figyelhetők meg. Az olyan különböző keresztény csoportok mellett, mint katolikus, pravoszláv, görög katolikus, református, fontos szerepet játszik az iszlám is (pl. Bosznia-Hercegovinában a lakosság 43%-a, Albániában vagy Macedóniában pedig kb. 30%-a az utóbbi hívője).

Napjainkban az ott fellépő legfontosabb vallási alapú viták és konfliktusok közé a szerző az alábbiakat sorolja:

- Ellentétek Macedóniában a Szerb és Macedón Pravoszláv Egyház hívei között. A Szerb Egyház törekvése arra, hogy ismét maga alá rendelje a Macedón Egyházat, amely 1967-től autokephal egyházként működik, s arra törekszik, hogy megerősítse függetlenségét a Szerb Egyháztól.
- A Görög Egyház által kiváltott feszültség, amely hosszú időn keresztül Macedónia függetlenségi törekvéseiben egyebek között a Vatikán tevékenységét vélte felfedezni.
- Konfliktusok az új Jugoszlávia területén (Szerbia és Montenegró) a Szerb Pravoszláv Egyház (a szerbek és a montenegróiak többsége), az iszlám (albánok, muzulmán szerbek és montenegróiak) és a Katolikus Egyház (magyarok, horvátok, szlovének) hívői között.
- Viták Bosznia-Hercegovinában az iszlám hívő muzulmánok (kb. 45%), a pravoszláv szerbek (kb. 35%) és a katolikus horvátok (kb. 20%) között.
- Feszültségek Koszovó és Metochia körzetében, ahol az albánok döntő többsége iszlám, a szerbek többsége viszont pravoszláv hívő.

A továbbiakban a szerző a szétesés következtében létrejött államok vallási megoszlását mutatja be százalékos arányban:

Bosznia és Hercegovina: 17,3% római katolikus, 31,3% pravoszláv, 43,7% iszlám, 7,7% más felekezetű.

Horvátország: 76,5% római katolikus, 11,1% pravoszláv, 1,2% iszlám, 1,2% evangélikus, 2,9% vallás nélküli, 7,1% más.

Új Jugoszlávia: 31% római katolikus, 44% pravoszláv, 12% iszlám, 13%-ról nincs adat.

Macedónia: 0,4% római katolikus, 66,6% pravoszláv, 30% iszlám, 3%-ról nincs adat.

Szlovénia: 90% római katolikus, 10%-ról nincs adat.

A következő rész a kulturális tényezők szerepével foglalkozik, amelyek szintén konfliktusok keletkezéséhez vezethetnek. Szerepet játszanak itt a kulturális különbségek, a kultúra eltűnésétől való félelem, az egyes kultúrák sajátos egységesítése miatti félelem stb. A kulturális homogenitás valós, illetve feltételezhető eltűnése majd minden nemzet különböző egyéneinek vagy akár egész csoportjainak kisebb vagy nagyobb ellenállásába ütközik. A szerző szerint ennek a jelenségnek legalább két aspektusa van. Egyrészt, ha akarjuk, ha nem, akkor is létezik, hiszen ez a folyamat a végbemenő civilizációs változások természetes következménye. Másrészt pedig el kell gondolkodnunk azon, hogy milyen irányba, milyen gyorsan, illetve hogy meddig kell ennek a folyamatnak működnie,

s valóban teljesen kontroll nélkül lehet-e hagyni. S végezetül a „tömegkultúra” fogalom azt jelenti-e, hogy az a különböző részkultúrákból merített legjobb és legértékesebb elemek összege, vagy ezen a terminuson néhány vagy esetlegesen egy náció – pl. az amerikaiak – kultúrája rejtőzködik.

A szerző úgy véli, hogy ez utolsó kérdés magyarázatát szakemberekre kell bízunk, amely lehetővé fogja tenni a probléma egészének jobb megértését, és azt, hogy objektívan lássunk olyan tevékenységeket, mint amilyeneket pl. a franciák folytatnak, akik különféle adminisztratív és jogi eszközök segítségével próbálják elkerülni társadalmuk amerikanizálódását.

Ez a jelenség végül is sokkal szélesebben érinti Nyugat-Európának az idegen kulturális minta, gondolkodási sémák, érvelések vagy cselekvések keleti részre való átadását vagy ráerőszakolását.

A kulturális homogenitás kérdéséhez visszatérve a szerző megállapítja, hogy ezt a problémát különböző módon lehet szemlélni. Elie Kendourie pl. úgy tekinti, mint a nacionalizmus következményét, Ernest Gellner pedig az elemzett kérdéskör forrását látja benne.

Ebben a kérdésben a szerző egyetért Kazimierz Krzysztofek állításával, mely szerint az univerzális értékek túlsúlya, különösen a rákényszerítetteké, nemcsak hogy nem segíti elő a nemzetközi fejlődést és együttélést, hanem ellenkezőleg, meg is zavarhatja. Ez azt eredményezi, hogy egyes személyek, sőt még csoportok is a kulturális pluralizmus felé fordulnak, amelyet az etnokulturális identitás őrzőjeként és az értékek homogenizációja, illetve a saját tradíció elvesztése elleni védekezés eszközeként kezelnek. Ezek gyakran születő vagy újjászülető nacionalizmushoz vezetnek, megmutatva egyúttal, hogy a kulturális kontextusba ültetett feszültségek és konfliktusok gyújtóponttá válhatnak.

A továbbiakban a szerző Krystyna Kaniowska véleményét ismerteti, aki szerint az etnikai konfliktusok főként annak eredményeképpen születnek, hogy a kulturális identitást meg akarják védeni a vélt vagy valós fenyegetésektől. Szerinte a kulturális identitást érintő kérdéskört elemezve meg kell különböztetni egymástól a szellemi és a pszichikai tapasztalatot, amely minden etnikai konfliktusban megjelenik, és egyéni vagy kollektív élményből és érzésből fakad. A tapasztalat mindkét típusa (szellemi és pszichikai) megtalálható a magatartásokban, a kezdeményezésekben, illetőleg a determinációkban, maguk azonban általában a tudatalatti szférában helyezkedik el, ami jelentősen bonyolítja a már amúgy is bonyolult kérdést.

A kulturális tényező a nacionalizmus fontos forrása, állítja E. Gellner, aki kiemeli, hogy a nacionalizmus abban a pillanatban jelenik meg, amikor a politikai egységek úgy szélesítik ki határait, hogy az felölelje az egész adott kultúrát. E. Gellner ezt a tézist az alábbi összehasonlítással összegzi: minden kultúra szeretne államot, a legszívesebben sajátot.

A következő részben a szerző azzal a kérdéssel foglalkozik, amikor a kulturális alapú feszültségek okai az ismert történelmi személyiségekhez kapcsolódó sérelmekkel vagy a kulturális örökséggel vannak kapcsolatban. Ennek klasszikus példái lehetnek a XIX. századi földalatti mozgalom (TMORO) hősei körüli viták és ellentmondások, akik a bolgárok szerint azért harcoltak, hogy Macedóniát az államukhoz csatolják, a macedónok véleménye szerint pedig a független Macedóniáért törekedtek. Példaként a szerző Delčev és Jane Sandauski személyét érintő ellentmondásokat emeli ki. Megállapítja, hogy a „sajátos tulajdonjogról” szóló viták gyakran kiterjednek az egész népre, nemzedékről nemzedékre szállnak, és évszázadokon át tartják magukat. Egy ilyen helyzet akkor lesz még bonyolultabb, ha a vita tárgya már nem csak az egyén, hanem az egész nemzeti csoport.

Ennek egy példája lehet, hogy a bolgárok egy része a macedónokat nem tekinti külön népnek, hanem a szlávok olyan etnikai csoportjának, akik Bulgáriából származnak.

A cikk a továbbiakban a konfliktusokból adódó etnikai tisztogatás kérdésével foglalkozik, s idézi M. Koschniket (az Európai Unió volt képviselőjét a Balkánon), aki úgy látja, hogy nagyon fontos ennek a konfliktusnak a megértése. Ő a kezdetektől fogva meg volt győződve arról, hogy az etnikai tisztogatás nem a konfliktus eredménye, hanem a célja. Ha ezt nem értjük meg, akkor nem lehet felfogni, hogy ez miért öltött olyan szörnyű méreteket Boszniában, utána pedig még tragikusabb eseményeket Koszovóban. Ezt a tisztogatást konkrét példákon le is írta. Azt is megértette, hogy ez nem szadista szeszély, hanem módszer volt. Az emberek megfélemlítése volt az etnikai tisztogatás módszere.

Ehhez a kérdéshez a szerző által idézett J. Picklő a következőket teszi hozzá: az etnikai tisztogatás koncepcióját, amely inspirációját a rasszista ideológiából merítette, a Balkánon a II. világháború idején Ante Pavelić fasisztábarát rezsimje kezdte realizálni. Az alapelv 600 ezer, Horvátországban élő pravoszláv szerb likvidálása, elnemzetietlenítése vagy emigrációba való kényszerítése volt, akiket úgy tekintettek, mint „elszerbesített horvátokat”. Az etnikai tisztogatást elvégezték az albánok is a fasisztábarát Nagy-Albániához kapcsolt Koszovó területén is. A tisztogatás ideája megjelent a szerbek között is. Nemzetiségileg egységes Nagy-Szerbiát szándékozott létrehozni 1941-ben Draža (Dragoljub) Mihailović, a szerb csetnik mozgalom vezetője a határokon, amelyek magukba foglalták a valódi Szerbiát, Montenegrót, Bosznia és Hercegovinát, a Vajdaságot, valamint Szlavóniát. A kölcsönösen radikalizálódó nacionalizmusok kirobbanása háborúhoz vezetett. A hadban álló felek mindegyikének célja az volt, hogy elvégezzék az etnikai tisztogatást, a megszavazott új alkotmányokban pedig hiányoztak nemzeti kisebbségek védelméről szóló paragrafusok. Megkezdődött a kölcsönös egymást kiirtása.

A következő kérdéscsoport a nemzetközi és az emberek között fellépő feszültségek és konfliktusok pszichikai tényezőit vizsgálja, hiszen fellépésük és alakulásuk folyamata jelentős mértékben erre is támaszkodik. Ez szorosan összekapcsolódik a sajátosság és idegenség, az etnikai mítoszok problematikájával, az idegenekhez való negatív viszony kérdésével s az ebből fakadó fenyegetettségi érzéssel s a saját népük iránti gondoskodással.

Ennek konzekvenciáját a szerző által idézett A. Hertz a valóság felosztásában látja: a mi, a saját dolgaink világa, s az idegenek, a mások dolgainak világa. A saját dolgok világához tartozik az én népcsoportom, s ami az övé. A maradék az idegen dolgok világa.

Egy adott személyt sajátjának tekinti, mert ugyanazt a nyelvet beszéli, ugyanazt a hitet vallja, ugyanolyan a bőre színe, vagy a szüleit már korábban sajátjuknak tekintették. S ez a mechanizmus a másik oldalon ugyancsak működik. Mindez szoros kapcsolatban áll az etnikai mítoszok kérdésével, olyanokkal, mint az ellenség mítosza, a vér mítosza vagy a származás mítosza. Ezeket az elemeket megfigyelhetjük gyakorlatilag minden, a földgolyónkon játszódó konfliktusban. Kelet-Közép-Európában különösen erősen látható ez a Balkánon (pl. Nagy-Szerbia, Nagy-Albánia mítosza, az összes egyesített szláv népet átfogó birodalom mítosza).

A fenti problémának pontosan megfelelnek a sovinizmust, idegenfélelmet, nemzetiségi előítéleteket vagy az etnikai sztereotípiákat érintő kérdések. Mindezek az elemek kisebb vagy nagyobb mértékben idézik elő az agresszió, a tolerancia hiánya és a diszkrimináció elmélyülését, valamint a nacionalista tendenciák megerősödését. A szociológusok e kérdésben felhívják a figyelmünket arra, hogy az előítéletek gyakran sztereotípiákban fejeződnek ki, s a sztereotípiák gyakran vezetnek előítéletek kialakulásához. Ugyanakkor nem minden sztereotípiának kell előítéletből származnia, általában úgy van, hogy éppen a sztereotípiák váltják ki az előítéleteket.

A sztereotípiák és az előítéletek közös jellemzője az életerő, a tartósság s az a tény is, hogy gyakran nemzedékről nemzedékre hagyományozódnak, illetve hogy általában nemzetiségi, vallási vagy politikai jellegű csoportokra vonatkoznak.

Napjainkban kihatásuknak legkifejezőbb példája a koszovói konfliktus. Ebben a tartományban éppen az előítéletek, ellenségeskedés, illetve a bizalmatlanság okozták jelentős mértékben a fenti konfliktus fokozatos kiszélesedését. Föléledtek a régi sztereotípiák, illetve kreáltak újakat, pl. a primitív albánok, a kegyetlen szerbek sztereotípiáját. Mindezek okozták kisebb vagy nagyobb mértékben az agresszió, a tolerancia hiánya, a diszkrimináció elmélyülését, illetve a nacionalista tendenciák feléledését és megerősödését.

A cikket a szerző N. Bartoszewski mondataival zárja: „Régi nemzedékhez tartozom, két tragikus tapasztalat tanúihoz és résztvevőihez — a háború és a „testvér” iránti gyűlölet táplálta népiirtás. Úgy tűnt már nekünk, hogy Auschwitz után mindennek meg kell változnia, s hogy leszünk, mert lennünk kell más embereknek, akik közösséget építenek, akik integrálódnak, de megőrzik saját különbözőségüket. Különbözőségükre büszke embereknek, akik ugyanakkor ápolják saját identitásukat. Félelemmel veszem észre a kollektív visszatekintés tüneteit „Jaltától Szarajevóig”... (...) Az erőszak aktusához társultak a hamis meggyőződések, hogy minden baj okai az idegenek, csalóka ábránd, hogy az egységes etnikai állam lesz a bőség és a béke országa. Hiszen mások, az idegenek hozták és hozzák a betegségeket és a rossz szokásokat, ők lopnak, piszkítanak és nem dolgoznak. Oly mélyen meg vagyunk győződve arról, hogy „az idegen azt jelenti, hogy rosszabb”, hogy misztifikáljuk a múltat, meghamisítjuk a „népi” kultúra nagy alkotóinak anyakönyvét, vagy elvetjük a hatalmas közös örökséget csak azért, mert a fajilag idegen árt a „mi népünknek”.

Ráduly Zsuzsanna

Albánok Nagy-Britanniában: a diaszpóra identitása és tapasztalatai az oktatás területén 1990 óta

Kostovicova, Densa: The Albanians in Great Britain: diasporic identity and experience in the educational perspective since 1990. = Journal of Southern Europe and the Balkans, 5. vol. 2003. 1. no. 53–69. p.

Az 1998 tavaszán Koszovóban kirobbant etnikai harc felhívta a figyelmet az albánok sorsára a szerb uralom alatt álló tartományban. A brit városokban élő albánok az utcákra vonultak a szerb erőszak elleni tiltakozásul, finanszírozták az albán fegyveres ellenállást, és még a koszovói felszabadító hadsereghez is csatlakoztak a szerb uralom megdöntésére. Az ezt megelőző időszakban, az 1990-es évek során az albán közösség Nagy-Britanniában csendben növekedett. A krízis növelte az albán nemzeti öntudatot, mely „távolsági” nacionalizmus formájában jelent meg. A diaszpóra-csoportokat kiemelkedő módon jellemző nacionalizmus különféle formái, az egyértelmű etnikai hovatartozás tudata a befogadó állam és a haza közötti érzelmi kötődéssel párosul.

Annak ellenére, hogy az első generáció jelentős változáson ment át, és még mindig változik, valamint az újonnan érkezők tudatosan a diaszpórához tartozónak vallják magukat, a diaszpóra-identitás egyáltalán nem monolitikus. A különbségek nem, osztály, vallás és nemzedék tekintetében jelennek meg. Mindezeket a változásokat történelmi perspektívában is kell nézni, melyek az otthoni és a választott ország helyzetére is reagálnak.

A tanulmány az albánok nagy-britanniai oktatási lehetőségeire összpontosít, és így a diaszpóra identitására és tapasztalataira világít rá. Az oktatás vizsgálata informatív abból

a szempontból, hogy rámutat az albánoknak az új országhoz való alkalmazkodási folyamatára. Az oktatási perspektíva tekintést enged a Nagy-Britanniában élő albánok identitás-megőrzési stratégiáiba is.

Az albán diaszpóra fontos jellemzője, hogy nagyon új, az 1990-es évekig Nagy-Británia ugyanis nem volt hagyományos célállomásuk. Az 1990-es évek során több hullámban, állandóan érkeztek albánok a szigetországba, először Koszovó autonómiájának megszüntetése és Milošević elnyomó politikájának bevezetése után. Ezt követően az 1998-as koszovói fegyveres konfliktus, később még inkább a NATO Jugoszláv Köztársaságban való megjelenése után. A nagy többség bevándorló státusa még most is függőben van, de az egyértelmű, hogy az országban akarnak maradni. A tanulmány ezt a diaszpórát bizonytalan diaszpóráként írja le, és az ő oktatási lehetőségeiket vizsgálja.

Az 1990-es évek abból a szempontból is egyedülálló volt, hogy albánok nemcsak Albániából, hanem a volt Jugoszláviából is bevándoroltak ugyanabba az országba. Valójában a kialakuló albán diaszpóra első nemzedékét képviselték, az általuk meghatározott tendenciák tanulságosak a fejlődésük eltérő irányának meghatározására. A megkülönböztetés eltérő iskoláztatási hátterükre és választásaikra vezethető vissza. A Koszovóból érkezők többségét diákok, egyetemi végzettségűek alkották, akik gyerekekkel érkeztek. Tőlük eltérően a koszovói konfliktus kirobbanása után érkezők más iskoláztatási és társadalmi háttérrel rendelkeztek, sok, alacsony végzettségű ember érkezett vidéki területekről. A Nagy-Britanniába érkező átlag albán 25–40 éves, ezért az oktatási perspektíva fontos az albán diaszpóra megértéséhez.

A tanulmány 38 interjúra épül, amelyek 2001 augusztusa és decembere között készültek, a megkérdezettek Koszovóból, Macedóniából és Albániából származnak, és az érkezők minden hulláma képviselteti magát. Arra is választ próbáltak találni a kérdezők, hogy a lakhelyek – London vagy az ország más része – milyen különbséget jelentettek. Az interjú készítői a kérdezettek neveit bizalmasan kezelték, és pontos tartózkodási helyükre sem utaltak, már csak azért sem, mert sokan féltek, hogy azonnal hazatelepítik őket.

Az albánok körében az oktatás hagyományosan nagy tiszteletnek örvend, a brit, azaz a nyugati oktatási rendszerben szerzett tapasztalataik is pozitívak, ezért is viszonylag sokan tanulnak felsőoktatási intézményekben.

1996–1997 óta az albánok jelentős száma vesz részt felsőfokú oktatásban, a becslések szerint a fiatal albánok 10–15 százaléka látogat ilyen intézményeket. A menedékjogot kérők helyzete nehezebb, mert egyetemi, főiskolai tanulmányaikat nem korlátozzák, de diákként nem jogosultak, és külföldi diákokra vonatkozó tandíjukat kell fizetniük. A menekültstátust elnyerők viszont a hazai diákokkal azonos jogokat élveznek. A koszovói albánoknak egy 1997-es döntés értelmében, amely szerint ők mindannyian valódi menekülteknek minősülnek, kedvező tanulási lehetőségeket biztosítottak.

A fiatalok otthoni tanulmányainak iránya alapvetően meghatározta a lehetőségeiket Nagy-Britanniában. Az orvostudományi és bölcsészettudományi tárgyakkal szemben a természettudományi tárgyakat elismerik, ezért a Nagy-Britanniában tanulók között, érthető módon az utóbbi tanulmányokat folytatók vannak túlsúlyban. Általánosságban az egyetemi hallgatók számának növekedése tendenciává vált, a válaszadók szerint a kialakuló albán diaszpórában az oktatási lehetőségekkel kapcsolatban a példamutatás a legjobb reklám.

A diákok problémákkal is szembenéznek, az 1990-es évek közepének rövid időszakától eltekintve, albán diákszervezet nem működik Nagy-Britanniában. A szervezet az egyetem területén elvesztette ingyenes helyiséghasználatát, és megszűnt, de a kommunikáció e-mailen továbbfolytatódott. Így más diaszpórákhoz hasonlóan ezen a módon tartják a kap-

csolatot egymással és hazájukkal is. A diákszervezet hiánya magyarázza az egységes hang hiányát az albán diákok között, kapcsolataik nem albán társaikkal sokkal szélesebb körűek.

Az albánok földrajzi távolsága Albániától, illetve Koszovótól és Macedóniától lehetőséget teremtett a közöttük lévő kapcsolatok kiépítésében, de az albán–albán előítéletek meghatározta törésvonal a Nagy-Britanniában élő albán közösségben is megtalálható, egyéni szinten azonban, amikor hasonló érdeklődési körű és iskolázottságú emberekről van szó, nem jelentkeznek.

Az egyetemi hallgatókon kívül számos felnőtt tanuló is van az albán közösségben, alacsony tandíjért vagy ingyenesen angolul tanulhatnak, magasabb nyelvi szinteken a nyelvtanulást számítógépes tanfolyamok egészítik ki. Számukra ezek a tanfolyamok nemcsak kommunikációs célból, hanem méltóságuk visszaszerzése érdekében is alapvetők. Az ezeken a tanfolyamokon szerzett számítógépes alapismeretek sokakat számítógépes tanulmányok folytatására ösztönözték egyetemi szinten is.

A tanulmány foglalkozik az általános és középiskolai tanulmányokat folytatók problémáival is. Az oktatás, a 18. évük betöltéséig, mind a menekülttárust keresők, mind a menekültek számára ingyenes és kötelező. Ennek következtében az albán gyerekek sokkal gyorsabban alkalmazkodnak az új társadalmi környezethez, mint szüleik. Ez a diaszpórában szerzett tapasztalat különösen hasznos a lányok számára, akik Koszovóban biztonsági, de vallási okok miatt is kimaradnak az iskolából. Nagy-Britanniában akkor is járnak iskolába, ha szüleik konzervatív nézeteket vallanak. A szülők és az albán közösségek képviselői azonban szükségesnek tartják az albán órákat vagy valamilyen vasárnapi iskolát, hogy a gyerekek az albán nyelvvel és kultúrával megismerkedhessenek. Ennek ellenére nagyon kevés lehetőségük van erre különféle okok miatt: Londonban sokfelé élnek, az utazás nehézségekbe ütközik, hiányoznak a tankönyvek, finanszírozási gondok is akadályt jelentenek. A nehézségek megoldása már Londonban is, de az országban másutt még ennél is nagyobb erőfeszítéseket követelt. A nyelv ismeretének hiánya traumát okoz a gyerekeknek, ha a család visszatelepül.

Külön problémás csoport a tizenéves fiúk, akik egyedül érkeztek Nagy-Britanniába, sokan szállókon élnek, alkoholistákkal, kábítószeresekkel együtt. Ezeknek a fiataloknak az alkalmazkodásában, valójában asszimilációjában, az ifjúsági központok és klubok töltöttek be fontos szerepet, segítségükkel a fiatalok visszafordíthatatlanul hozzázóznak a nyugati életstílushoz.

Az oktatás vizsgálatával betekintést nyerhettünk az albán identitás különféle formáiba, a szerző leszögezi, hogy a választóvonalak és az egység egyszerre jelen vannak az albán diaszpóra és a befogadó társadalom között és magán a diaszpórán belül is. A tanulmány arra is rámutat, hogy a szervezési készségek és a finanszírozási lehetőség a befogadó országban, valamint a kezdeményezések, az albán diaszpóra örökölt hagyományos erkölcsével együtt, a befogadó országhoz való identitás-alkalmazkodás sikeres megközelítésének modellje.

Az oktatási lehetőségek nem számolják fel az integrálódás nehézségeit, de a diaszpórát jobban felvértezik, hogy a befogadó országban az identitás-alkalmazkodás társadalmi, gazdasági, valamint érzelmi kihívásaival megbirkózzék.

Galló Judit

„Mitteleuropa”: menekülés a mítoszokba

*Maqior-Majka, Beata: „Mitteleuropa”, czyli uciezka w mit.
= Studia Historyczne, 45. rok. 2002. 2. no. 147–162. p.*

A nemzeti állam és a nagytársági állam eszméje a 19. században alakult ki. Nyugat-Európában ezenkívül örömmünnepeket ült a kolonializmus, a kapitalizmusban pedig viharos fejlődés következett be. A 19. század prelúdiuma lett a 20. század első felében lezajlott két világháborúnak. A tudományos kutatásban a földrajztudomány került – az iménti fejlődés kíváncsainak megfelelően – előtérbe. A vizsgálódások fókuszába az olyan kérdések kerültek, amelyek az államok természetes határait, a természeti kincsekre, a nemzetközi politikára és viszonyokra vonatkoztak. Ennek nyomán keletkezik a geopolitika fogalma (Rudolf Kjellén, 1899), melyet több országban (pl. Nagy-Britanniában és Franciaországban) helyesléssel fogadtak, Németországban meg egyenesen lelkesedést váltott ki. Itt vetődik fel a kérdés: az efféle elméletek és tanok serkentették-e néhány évtizeddel később a náciizmus eszmevilágának kialakulását és térhódítását.

Ellentétben a nyugat-európai „sikerállamokkal”, Németország számára – éppúgy, mint a többi közép-európai ország számára – a 19. század nehéz, zavaros időszaknak bizonyult. A német elit tudta, hogy a sikertelenséget valamivel kompenzálni kell. Ezt szolgálta a „magasabb értékekre” való hivatkozás, illetve ezeknek a „Volk” fogalma köré történő koncentrálódása. Részletesebben szólva: a nép, a környező természet, a földrajzi környezet és a transzcendentális kozmosz közötti kapcsolatok köré. J. G. Herder kultúrtörténeti filozófiája lett e „volksztikus” eszmerendszer szellemi fundamentuma. W. H. Riehl *Land und Leute* c. művében elítéli az iparosodásban és városiasodásban az idegenek – elsősorban zsidók – kezdeményező, vezető szerepét, és azt, ahogy a gyökértelen zsidók kitúrják földjeikről a tőzsgyökeres „Volkot”.

Ezen a vonalon halad tovább Paul Lagarde és Julius Langbehn, s jut el a fajgyűlölet igenléséig, ami termékeny talajra talál. A „Volk” szószólói mindinkább eltávolodnak a németiség valós problémáira igazán választ kereső törekvéstől. E. Diderichs már külső és belső ellenségek elleni fellépést lát szükségesnek.

Mivel a szóban forgó mozgalom a földhöz való visszatérést hirdette, keretében az utópista eszmék is megjelentek. Ilyen volt többek között az árja kolóniák létesítésével kapcsolatos javaslat. Bár a Mittgartoknak nevezendő kolónia-ötletük nem lett népszerű, azért nem maradt annyiban: az első világháború után Artman szövetséggént jelentkezett, s a határ menti térség népi német belakása érdekében követelte a más nemzetiségűek kitelepítését. Így jelenik meg a német szókincsben az élettér, a Lebensraum fogalma és követelményrendszere, amelynek hívévé szegődik H. Himmler is.

A „volksztik” körében – a 19. századi földrajztudományi térelméletek újbóli térnyerésével – nagy tekintélyű tanná válik a geopolitika, immár a földvédelem (honvédelem) elméleti alátámasztása céljából. Míg a 19–20. század fordulóján az E. M. Arndt és A. Zeune közötti geopolitikai eszmecsere beírta a német egység (ami 1871-ben létrejött) követelésével, addig a modern változat alig leplezi a németek igényét az uralkodó nemzet szerepének betöltésére „Mitteleuropa”-ban. (1848/49-ben K. L. von Bruck és F. List még osztrák központú Közép-Európát látott volna szívesen, ami Németországban a két világháború között szóba sem került a birodalmi hegemoniájú Közép-Európa alternatívájaként.)

A 19. és 20. század fordulóján F. Ratzel a darwinizmust adaptálta a németek számára. Az általa vizionált létharcot csak a németiség valamennyi tagja tudja győzelemre vinni a

közös történelem emlékei alapján s függetlenül minden osztálykülönbségtől. Ez a tan is benne maradt a „volksták” hagyatékában.

A „létharc” mondanivalója mindinkább összekapcsolódik az élettér mondanivalójával, valamint a birodalmi gondolat erőnek erejével való támogatásával (B. F. Hansch, E. Hunkel, A. Weber, Fr. Nauman, M. van der Bruck stb.), illetve az élettér bővítési aspirációinak Oroszország (Szovjetunió) rovására történő realizálásával.

Német sajátosság volt, hogy a tudományos munkák eredményei, feltéve hogy harmonizáltak a „volksták” érzelem- és eszmerendszerével, hamar felszívódtak a köztudatba. Így már Hitlert megelőzően vált hívévé a felhalmozott geopolitikai ismereteknek H. Himmler és Alfred Rosenberg, hogy a náciizmus győzelmét követően gyakorlatilag próbálkozzék az elmélet tesztelésére, végső soron arra, hogy milyen az, amikor Keleten valóságga lesz a „germán jövő országa”, a német „Lebensraum”, a „Blut und Boden” és a „Recht und Erde” doktrínája.

A *Mein Kampf* megjelenése (1925) határozta meg végleg Németországban az uralkodó geopolitikai irányt. Kiderült ugyanis, hogy Hitler tudatában a geopolitikai kategóriák igencsak virulensek. Számára minden jó volt, amit hasznosnak vélt a német nép életterének bővítése érdekében. E vonatkozásban a katonai és a békepolitika összekeveredett benne. A külpolitikáról azt írta, hogy „garantálnia kell az államnak a fajjal való bebiztosítását, melynek keretében egyfelől a nemzet létszáma és növekedése között alakul ki egészséges, életerős és természetes kapcsolat, másfelől a földterület nagyságrendjei között. A földhöz való jognak kötelezettséggé kell válnia, minthogy a földterület növelése nélkül a nagy nemzet hanyatlásnak indul.”

A nagytérsegi ideológia a Harmadik Birodalomban tehát fontos szerepet játszott: a Führer számára a nemzeti lét vagy nemlét kérdése kötődött hozzá. Konkrétan: „Ha Európában földre van szükség, ez csak – röviden szólva – a Szovjetunió kárára történhet meg. Az új Birodalomnak újból rohamra kell indulnia a régi kereszteslovagok nyomdokain, hogy a kard segítségével a német ekének szántóföldet adjon, a népnek pedig mindennapi kenyeret”.

Futala Tibor

Indokolt-e napjainkban szlovák nemzetvédő műveket írni?

*Strýček, Andrej: Jerguš Ferko – Mad'arské (seba)klamy – poznámky, úvahy.
= Slovenské pohl'ady, 2003. 7–8. no. 21–23. p.*

A referált dolgozat írója meglegeződéssel konstatálja, hogy a szlovák nép körében mindig akadtak olyanok, akik szükség esetén, s ez a szlovák–magyar együttélés századaiban és azóta is gyakran előfordult, nemzetvédelmi művek írásával és közzétételével védtek ki a támadásokat, a hazugságokat és rágalmatokat. E nemzetvédők nesztora a 17. században élt Ján Baltazár Magin. Őt követi Juraj Papánek, Daniel Rapant, legújabban pedig Jerguš Ferko.

Az alkalom, amely az iménti megjegyzéseket kiváltotta az, hogy a két esztendeje fiatalon meghalt Jerguš Ferko utolsó munkája, *A magyarok (ön)megtévesztései a Slovenské pohl'ady*-ban történt közlés után önálló kötetben is megjelent.

Kérdés – veti fel a referált szerző, hogy manapság, amikor – immár másodszor – létezik a független Szlovák Köztársaság, egyáltalán szükség van-e ilyen nemzetvédő angazsáltságra. Szerinte természetesen szükség van, mivel „nemzeti dolgaink állapota, napjaink európai politikájának tendenciái, a mindenható elektronikus médiák enormis

fejlődése, déli szomszédunk nyilvánvalóan ellenséges hivatalos propagandája és politikája, a szlovákiai magyar párt ugyancsak nyilvánvalóan nacionalista politikája – mindez igencsak veszedelmes jelenség-halmaz, melyre nemzeti szervezetünknek reagálnia kell”.

Ebben a reagálási küzdelemben Jerguš Ferko érdeme, hogy „alapos és találó elemzésekben a gyökérzetig meztelenítette le a magyar társadalom elit rétegeinek a magyar nemzet valamiféle vezető hivatásával, a magyaroknak a többi környező nép fölötti lelki szupremáciájával, a magyarok kulturális fölényével és holmi úri nemzetre vonatkozó elképzeléseivel kapcsolatos ősrégi hiedelmei tarthatatlanságát, katasztrofális voltát, betegességét, sőt kínosságát. Érdeme az is, hogy „a mítoszokat demitizálja, a nyilvánvaló hazugságokat leleplezi, megmagyarázza a történelmi összefüggéseket, ott támad, ahol szükség van a támadásra, felfegyverzi az informálatlanokat, biztatja a kicsinyhitűeket”.

A cikk szerzője a továbbiakban Paul Lendvai *A magyar nemzet ezer éves története* c. munkájának cseh kiadásából keresi ki a negatív megállapításokat, s állítja párhuzamba Jerguš Ferko megállapításaival. Úgy fogalmaz, mintha a negatív megállapítás – Lendvai művét is ide számítva – a magyar historiográfiában fehér holló volna. Eközben azért elszólja magát, mert egy helyütt megjegyzi: Jerguš Ferko túlnyomórészt magyar forrásokból dolgozott.

A Ferko-dicséret végkifejlete, hogy elemzéseit olvasva szerzőnk arra a megállapításra jut, hogy a dolgok nem úgy estek meg, ahogyan azt a magyar történelem állítja, hanem egészen másként, „így hát teljesen másképpen alakult a szlovákok közreműködése a magyarországi történelemben (v uhorských dejinách). Pontosabban szólva: korántsem csak objektumai voltunk ennek a történelemnek, hanem nevezetes szubjektumai, társszerzői is.”

Szerzőnk elengedhetetlennek tartja, hogy a szóban forgó műből a szlovák politika a maximumot bányássa ki. „E műnek minden előfeltétele megvan ahhoz, hogy a szlovák öntudat hajtóerejévé váljék. Újra kell értékelni az egyes századokat, az egyes történelmi periódusokat, s bennük kiharcolni azokat a helyeket, amelyek megilletnek bennünket, tehát a magyarországi történelem társszerzőségünket bizonyító helyeit.” Itt Strýček cikke himnikus szárnyalásba lendül: „A mi őseink voltak azok, akik a magyar nyelvet legalább ezer szóval gazdagították. Elsősorban szlovák területen fejlődött ki a középkori kohászat. Körmöcbányán nyomták a magyar aranyakat, Szlovákia területén századokon át virágzott és fejlődött a népi kultúra. Az Árpádok háromszáz éves uralkodása alatt sem kerültek a király hatalmába északi hegyes tájaink. Még Róbert Károly is nagy erőket fordított a szlovák megyék meghódítására.”

Futala Tibor

A Matica slovenská és a külföldi szlovákság kapcsolatai 1989 után

*Bajaník, Stanislav: Matica slovenská a slovenský svet po roku 1989.
= Slovenské pohľady, 2003. 6. no. 95–108. p.*

Szlovákia határain kívül kb. 2,5 millió szlovák él. Mindenekelőtt Magyarországon, a volt Jugoszláviában, Horvátországban, Ukrajnában, Lengyelországban, Csehországban, Romániában, az USA-ban, Kanadában és Ausztráliában, de: Ausztriában, Franciaországban, Németországban, Svédországban, Norvégiában és Olaszországban is.

A Matica slovenská csak 1989 után került olyan helyzetbe, hogy valamennyi szlovák diaszpórával kapcsolatot létesíthetett, nehogy a „lélek kialudjék”. Azóta semmiféle ideo-

lógiai akadály a nincs e kapcsolatok fenntartásának, melyek több mint 40 határon túli szervezetre terjednek ki.

Ahhoz, hogy a kapcsolatoknak nagyarányú kibővítése megtörténhessen, előbb magának a Maticának kellett megújulnia. Ebben a folyamatban több törvény született róla, újra fogalmazódtak, funkcionálisan kibővültek a külföldi szlováksággal (is) foglalkozó szervezeti egységei (nemzeti könyvtár, honfitársak múzeuma, a szlovák disszidensekkel foglalkozó kutatókabinet, történeti intézet, kiadványi struktúra).

Külföldön ismét működni kezdtek a korábbi szlovák maticák (Argentína–Kanada, Jugoszlávia, Horvátország, Ukrajna, Lengyelország), amelyek sorra-rendre hozták létre a Szlovák matica helyi szervezeteit mint a szlovákság fennmaradásának letéteményeseit. (Megjegyzendő, Szlovákia magyarok lakta, illetve magyar környezetű városaiban is megalakultak ezek a helyi szervezetek.)

Ugyancsak új korszak kezdődött a más szláv nemzetek (szerbek, horvátok, szorbok, csehek, morvák és sziléziaiak) maticáival való (főleg: kiadványcsere) együttműködésben.

A Matica slovenská élen járt a szlovák államiság kivívásának dolgában is: ezt szabad mozgása egyik előfeltételének tekintette. Hangsúlyozta, hogy „szuverenitás nélkül a szlovák nemzet továbbra is ismeretlen maradna a nagyvilágban, saját hazájában politikailag rabságban, gazdaságilag és szociálisan fejlettségében elmaradva élne... Ha a külföldi szlovákok nevében üdvözljük a pozsonyi nemzeti tüntetést, erősen hisszük, hogy a nemzet nem mond le jogairól, és Szlovákiát Európa térképén mint az európai népek családjának egyenrangú tagját helyezi el.”

A külföldi szlovákság körében végzett mindennapi munka eredményei lettek publikussá a Matica slovenská nagy rendezvényein. Ezek:

- a Külföldi Szlovákok Napjai Szlovákiában (1994),
- a Szlovák Ifjúság Maticás Világfesztiváljai (1992, 1995, 1998, 2001),
- a Szlovákok Világéve (1997–1998), melynek célmegjelölése a következő: „A Szlovákok Világévének határozott célja, hogy felébressze és megerősítse a szlovák szót, a szlovák dalt, a szlovák imát a szlovák azonosságtudatra való hatásában, valamint hogy Európa egyik legrégebbi nemzete újólag hallassa hangját, és lelkesítse a szlovák közösségeket mindazokban az országokban, ahová sorsuk vetette őket.” Összesen kb. 160 rendezvényt sikerült megszervezni a kultúra, a sport, a tudomány, a szórakozás, a vallásosság témaköréből. Ezt a Szlovákia-központú rendezvénysorozatot külföldi események bővítették ki.

Esetenként szociális akciókra is sort kerít a Matica slovenská. Így pl. 600 vajdasági és 100 ukrainai szlovák gyereket nyaraltatott a közelmúltban.

Érdekes, szerzőnk szerint jogtalan fejlemény, hogy a szlovák kulturális minisztérium 1998-ban és 1999-ben jórészt megvonta a Matica slovenská állami támogatásának azt a részét, amely a külföldi szlováksággal való foglalkozásra szolgált. Ennek ellenére a „szlovák világ” továbbra is egyik prioritása marad a Matica slovenskának: az új évezred nemzeti létének fontos összetevőjeként szerepel az intézmény programjában.

Futala Tibor

Politikai szélsőségség és racionalitás

Breton, Albert–Galeotti, Gianluigi–Salmon, Pierre–Winrobe, Ronald (szerk.): *Political Extremism and Rationality.* = Cambridge University Press

A könyvben szereplő írások egyértelművé teszik, hogy a politikai szélsőségség igen összetett és nehéz téma. Mindenekelőtt különbséget tehetünk elfogadható szélsőségség, amikor nem demokratikus környezetben politikai felszabadításért harcolnak, és elfogadhatatlan szélsőségség között, amikor az demokratikus berendezkedésben jelenik meg. Széles körben ismert az is, hogy a jelen politikai szabadságát a múlt szélsőségeinek köszönhetjük, és a túlzott alkalmazkodás a szellemi életet, valamint a társadalmi fejlődést is veszélyezteti. Ami még tovább bonyolítja a kérdést az az, hogy a szélsőségség és az alkalmazkodás bizonyos szempontból ellentétek, másrésztől ugyanannak a jelenségnek egyszerűen más-más aspektusai.

A szélsőségség nem könnyű problémakör olyan tudományág, mint a közgazdaságtan számára, de az utóbbi években a közgazdasági gondolkodás törekedett arra, hogy minél tágabb körben vizsgálódjon, és ebbe a szélsőségség tanulmányozása is belekerült. Sokan gondolják, hogy a szélsőségség politikájának vizsgálata hasznos lehet sok ország politikai életének megértéséhez. A könyv szerkesztői mindezeket átgondolva döntöttek, hogy tudósok részvételével konferenciát rendezzenek Franciaországban Vichyben, ahol a szélsőségség számos kérdésével foglalkoztak. A könyv írásai a tanácskozás témaköreit érintik.

Mindenekelőtt a szélsőségség politikai kifejeződésével foglalkoztak, a demokratikus társadalmakon belüli különösen zavaró megnyilvánulásaikkal. Példaként azt a kérdést vetették fel, hogyan hihette el számos amerikai Mark Koernke 1993-as videója alapján, hogy az amerikai kormányzaton belül egyesek külföldi vezetőkkel együttműködve diktatúrává akarják változtatni az Egyesült Államokat az Egyesült Nemzetek vezetésével.

Más kérdések a szélsőségség társadalmi és gazdasági okait érintették arra keresve a választ, hogy a szélsőségség mindig romboló-e, vagy pozitív hatást is gyakorolhat a társadalomra. Ennek kapcsán merült fel a szélsőségség és a demokrácia közötti kapcsolat, jelesül hogy a szélsőségség veszélyeztetheti-e a demokráciát, és ha igen, hogyan és milyen körülmények között.

A fenti kérdésekre adott válaszok összegzése előtt az általános megállapításokat érdemes számba venni. Ezek közé tartozik a szélsőségség meghatározása, melyet a kulturális hagyományok jelentős mértékben befolyásolnak, így ezen a téren a résztvevők nem is jutottak közös álláspontra. A könyvben szereplő meghatározások a szélsőségséget különbözőképpen mutatják be a helytől, a hitek jellemzőitől, a számba vett választási lehetőségek sorától és az alkalmazott eszközöktől függően. A különféle megközelítések lehetséges összegzése azt állíthatja, hogy a különféle koncepciókat különféle dimenziók képviselőinek lehet tekinteni, melyek mentén erőteljesebb vagy kevésbé erőteljes szélsőségség előfordulhat.

A második fontos témakör a szélsőségség eredete, amelynek kapcsán a szélsőséges vezetők szerepét, a követők lelki hajlamát, a politikai rendszert és a gazdasági, társadalmi változásokat tanulmányozzák mint lehetséges okokat.

A következő lényegi kérdés a politikai rendszer alkalmazkodási képessége. Tanulásként arra a következtetésre jutottak, hogy a feltételezésekkel szemben, a demokrácia kevésbé ellenszere, mint inkább elősegítője a szélsőségség kialakulásának.

Ezután a könyv a szélsőséges csoportok által követett stratégiák jellegével foglalkozik. A szerzők úgy látják, a stratégia attól függ, hogy a szélsőséges csoportok milyen kör-

nyezetben működnek, sokan foglalkoznak a politikai pártoknak választás során követett stratégiájával.

Az utolsó általános kérdés a racionális választás kérdése, miért hajlandók a szélsőségesek akár öngyilkosságot is elkövetni ügyük érdekében. Sokan megkérdőjelezték, hogy ez a kérdés egyáltalán tárgya lehet-e tudományos vizsgálatnak, mások szerint nem hagyható figyelmen kívül.

A könyv módszertanát illetően a fejezetek többségében az empirikus vizsgálat történelmi vagy jelenkori példákra szorítkozott. Példákat láthatunk szélsőséges csoportok és szélsőséges politikai magatartás megjelenésére kulturálisan és demokratikusan fejlett be rendezkedésben is.

A könyv három részből áll, az első részben lévő fejezetek a szélsőségesesség eredetével, a másodikban a szélsőségesesség és a demokratikus politika egymásra való hatásával, a harmadikban a nem demokratikus környezettel foglalkozik.

A szélsőségesesség okai között említik, hogy az állampolgárok többsége számára a közép politikája elfogadható, de a leszakadók csoportokba tömörülnek, és a normál politikával szembeszállnak. Másik tényező, mely a szélsőségesesség kialakulásához vezet, ez a tudás és az érdekek közötti kapcsolat, mely fanatikus viselkedésbe torkollhat, példaként az iszlám politikai vezetőket említik, akik a vallási szélsőségesességet mérsékelni képes nyílt vitát ellenzik.

Más szerzők a szélsőségesességet mint a jövedelemszerzés folyamatát írják le, amikor a vezetők megpróbálják követőik érzelmeit felkorbácsolni abban az esetben, ha a követők olyan csoportokhoz tartoznak, amelyek kimaradhatnak a hosszú távú politikai megállapodásokban rejlő jövedelmek elosztásából. Ezzel összefüggésben a mobilizálás kulcsfontosságú, mivel a szélsőségesességnek erre szüksége van, míg a kompromisszumnak nincs. Ennek következtében egy erőskezü vezető irányítása alatt a szélsőséges lépések valószínűbbek.

A szélsőségesesség okairól szóló részben egy különös dimenzió szerepel még, az intolerancia, a kompromisszum visszautasítása, illetve a képviselt nézeteknek ellentmondó tények elutasítása. Tulajdonképpen arról van szó, hogy a szélsőséges csoportok célkitűzéseik megvalósítása során a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokat racionálisan használják fel.

A második rész a szélsőségesesség demokratikus környezetben, némileg meglepő módon, demokratikus pártok vetélkedése következtében előforduló megjelenésével foglalkozik. Az egyik szerző azt fejti ki, hogyan vezet szélsőségesességhez a képviseleti demokrácia működése, amikor egyes politikusok különálló kérdéseket a választás szempontjából előnyös módon összekapcsolnak.

Egy másik szerző azt taglalja, milyen intézményes struktúrák segítik a centrista nézeteket, és azoknak a szélsőségesesség milyen forrásaival kell foglalkozniuk. Külön fejezet tekinti át az amerikai választásokon a harmadik, kis párt szerepét, mely azért válik szélsőségesé, hogy egy nagy párt a másik nagy párt ellen és ne ellene folytasson kampányt. Megint más – különbséget tesz a célok (érdekek) és a módszerek (politikai akciók) szélsőségesége között. Ebben a részben az utolsó szerző a koncepció relatív voltával és politikai kimenetelével foglalkozik. Több egyéb kérdés között megvizsgálja, milyen körülmények között hal el a szélsőségesesség, és mikor válik a terrorizmus előmozdítójává.

A harmadik rész az antidemokratikus, forradalmi, nem demokratikus szélsőségesesség eredetét modellezi. Ennek kapcsán szól különféle szervezetekről, akiknek tagjai önkéntes munkát végeznek jövőbeli megtérülés reményében. A forradalmak radikalizálódására is magyarázatot szolgáltat az, hogy a szélsőségesebb nézetek elfogadása sokakat elriaszt, ők elhagyják a szervezeteket, a megmaradók magasabb jövedelemre számíthatnak.

Egy másik fejezet a fundamentalizmus és a szélsőségesek különbségére hívja fel a figyelmet. Az iszlám mozgalmak és a hatalmon lévő kormányok közötti szembenállást információs játékként írja le, a konfliktusok eskalációjához hasonlóan. A támogatottság és a radikalizmus szintje a legfontosabb változók, melyek a szélsőséges reakciókat és a polgárháború valószínűségét befolyásolják.

Az utolsó fejezet az erőszak elméleti értelmezésére tesz kísérletet olyan környezetben, amikor az idegengyűlölet jelentős, és olyan esetben, amikor jelentéktelen.

A könyv egy nagyon bonyolult jelenség megértését szolgálja, melynek segítségével magáról a demokráciáról is egyértelmű képet alkothatunk. A fejezetekben szereplő igen eltérő megközelítések ellenére alapvetően egységes koncepciót ismerhetünk meg a politikai szélsőségesességről.

Galló Judit

Létezik a posztkommunista szavazásnak gazdasági alapja? Adatok a romániai választásból, 1992–2000

Roper, Steven D.: *Is there an Economic Basis for Post-Communist Voting?* = *East European Quarterly*, XXXVII, 2003, March 1. no. 85–100. p.

A 2000. évi romániai parlamenti választások a szociáldemokrata párt egyértelmű győzelmét és a Románia Demokratikus Konvenciójának (CDR) a bukását eredményezték. Az utóbbi párt 1996-os győzelme optimista légkört teremtett, sokan remélték, a szükséges gazdasági reformokat végül is végrehajtják, és Románia teljes jogú európai állammá válik. Az optimizmus azonban nagyon rövid ideig tartott, és a posztkommunista átmenet kormányai közül a leginkább instabil irányította az országot. A gazdasági reformokat is csak részlegesen hajtották végre, melynek következtében 2000-ben Románia gazdasági teljesítménye gyengébb volt, mint Bulgáriáé.

A szakirodalom sokat foglalkozott a pártrendszer átalakulásával, de a választók változó magatartásával annál kevesebbet, pedig az 1996-os és a 2000-es választások is jelentős választói átváltozásról tanúskodtak. A szerző a CDR választóinak változását vizsgálja az 1992-es, 1996-os és 2000-es választások között. A támogatás megismerése érdekében a tanulmány a demográfiai változók és a CDR szavazatai közötti kapcsolatot vizsgálja, elsősorban megyei szinten. Ebben a témában, véleménye szerint, kutatást még nem végeztek. Ennek a munkának a segítségével a romániai szavazást az általános kelet-európai irodalom keretében lehet vizsgálni.

Az első szabad választás Romániában, 1990 májusában volt, az ellenzéki pártok akkor jelentős vereséget szenvedtek, de az eredmények nem voltak váratlanok. Később, az 1992-es helyhatósági választásokra készülődve, az ellenzéki pártok tárgyalásokat kezdtek egy választási koalíció létrehozására. Az összetétel változott: egyesek kiléptek, mások beléptek, de volt a pártoknak egy magja, mely továbbra is a CDR részét képezte, 1992 és 1996 között. Az RMDSZ például tagja volt a koalíciónak, de 1992-ben és 1996-ban külön pártlistát is állított.

A kormányzó párt népszerűsége 1992 márciusára csökkent, így a CDR jelentős polgármesteri székeket tudott megnyerni, fontos városokban, beleértve Bukarestet. A sikereken felbuzdulva a CDR az 1992-es parlamenti választásokra készült, sok közvélemény-kutatás szerint jó eséllyel. A tényleges eredmények azonban nem igazolták az előrejelzéseket, a CDR csak 20%-ot szerzett és Constantinescu veszített Iliescuval szemben a az el-

nökválasztáson. A CDR túlzottan ideologikus üzenetet közvetített, ami sok szavazót elfordított, és a párttagok körében is súrlódásokhoz vezetett.

1993-ban és 1994-ben a pártbeli ellentétek napvilágra kerültek, és 1995 februárjában a CDR új összetételben alakult meg, mely az 1996-os helyhatósági választásokon mérhetette meg magát először. 1992-höz hasonlóan jelöltjei sok nagyvárosban nyertek el polgármesteri székeket. Ezután a parlamenti választásokon 1992-től eltérően befogadó üzeneteket hangoztattak, és programjukban a gazdasági reformra helyezték a fő hangsúlyt. A közvélemény-kutatások eredményei visszaigazolták üzeneteik helyességét. Ez alkalommal a parlamenti választásokon is megismételték eredményeiket, mindkét házban nyertek, és koalíciós kormányt alakítottak a Szociáldemokrata Unióval és az RMDSZ-szel.

A szerző arra a kérdésre keresi a választ, mi segített a szavazatok növelésében. Az exit poll szerint a CDR a növekvő vállalkozói osztályon belül volt sikeres, de sok munkásosztálybeli szavazó is átpártolt hozzá.

A CDR választási sikere után ismét optimista hangulat uralkodott, hogy a szükséges gazdasági reformokat végre megvalósítják. A reformok terén tényleg gyorsulást tapasztalhattak, de 1997 nyarára nyílt ellentétek alakultak ki a koalíción belül, melyek nagy része személyek összeütközéséből eredt. 1998-ban és 1999-ben is új miniszterelnök vezette a kormányt. A 2000-es parlamenti választások idejére világossá vált, hogy az átkeresztelt CDR támogatása sokat fog gyengülni 1996-hoz képest, ami be is következett. Az exit poll arra mutatott, hogy a fő ok a rossz gazdasági teljesítmény volt. A fent említett tényeken kívül, a szerző véleménye szerint alaposabb statisztikai elemzésre van szükség a román szavazás megértéséhez.

Az egyéni szavazatokat nem ismerhetjük, ezért összesített vagy csoportadatokat használnak az egyéni magatartás tanulmányozásához. Egyes kutatók aggályosak a módszert illetően, sőt vannak, akik komoly hiányosságokra hívják fel a figyelmet az ilyen következtetés-levonás esetén. Más kutatók alternatív megoldásokat kínálnak az összesítésből eredő hibák kiküszöbölésére. A tanulmány ezért a már létező romániai felméréseket demográfiai szavazás elemzésével egészíti ki.

A CDR választói magatartásának elemzéséhez a szerző az 1992-es és 1996-os parlamenti és a 2000-es elnökválasztás eredményeit használta az alsó ház esetében, valamint negyven román megye demográfiai jellemzőit és Bukarestét.

Az összehasonlító politikatudomány elismeri, hogy a demográfiai adatok kapcsolatban állnak a szavazással, a kelet-európai országokban elsősorban a társadalmi, gazdasági változóknak van hatásuk. Felmérések szerint az 1992-es és 1996-os parlamenti választások során világos városi/vidéki választóvonal jelent meg a CDR-rel kapcsolatban. Támogatói körében sok volt az értelmiségi és felsőfokú végzettséggel rendelkező. A szerző 7 demográfiai változó közötti kapcsolatot vizsgált a három választás során a CDR szavazóira vonatkozóan. Az 1992-es választások szerint a CDR-t a magasan képzettek és a városlakók támogatták. A kutatási eredmények azonban ennél összetettebb képet, a mezőgazdaságban dolgozók támogatását is mutatták, akik nagy valószínűséggel a magán mezőgazdasági vállalkozásokban voltak alkalmazottak.

Az iskolázottságon kívül két változó, a két etnikai változó bizonyult jelentősnek. A kisebbségi magyarok megyei százaléka negatív kapcsolatban állt az ellenzéki szavazással, míg a kisebbségi románok megyei aránya pozitív kapcsolatban volt az ellenzéki szavazattal. A szerző által kidolgozott modell a CDR-szavazatok 62 százalékaról ad számot. Ezek után az 1996-os választások vizsgálatára tér át a szerző.

Akkor az eredmények igen nagy mértékben eltértek, az adatok elemzése során a jelentős változók száma háromra csökkent. A gazdasági kérdések fontos szerepet töltek be,

és 1992-től eltérően a CDR-szavazók büntettek a gazdasági haladás hiánya miatt. Ezek az eredmények a makrogazdasági helyzetről és a kelet-európai szavazásról szóló kutatást támasztják alá. Az oktatás és a kisebbségi magyar változó 1996-ban is kapcsolatban volt a CDR-szavazással. A mezőgazdasági változó azonban nemcsak elhanyagolható, de negatív kapcsolatban is volt a CDR-szavazatokkal.

A 2000. évi CDR elnöki szavazatok éles ellentétben állnak az 1992-es és 1996-os eredményekkel. Ekkor csak a kisebbségi magyar változó volt statisztikailag jelentős, és állt kapcsolatban a CDR-szavazókkal. 1996-tól eltérően a gazdasági változók már nem számítottak, ugyanazok, akik 1996-ban a gazdasági teljesítmény miatt büntettek, most nem a gazdasági helyzet alapján választottak. A felsőfokú végzettség is negatív kapcsolatba került a CDR-szavazók esetében.

A CDR bukásának fő oka a gazdasági reform elmulasztása és a változatlan életszínvonal volt. A szavazók ugyanis más kérdések felé fordultak a 2000-es választásokon. A CDR kis párttá zsugorodott, és hogy még 2004-ben is életben marad-e, kérdéses.

Galló Judit

Az Európai Unió mint politikai ösztönzés az etnikai kisebbségek számára: bizonyítékok a posztkommunista Bulgáriából és Romániából

*Roger, Antoine: The European Union as a political incentive for ethnic minorities:
evidence from post-communist Bulgaria and Romania. = Journal of Southern Europe and the Balkans,
5. vol. 2003. 1. no. 9–24. p.*

A szerző véleménye szerint Kelet-Közép-Európában összehasonlításokra van szükség az etnikai kisebbségeket képviselő pártok politikai irányultságának megértéséhez. Külön érdeklődésre tarthatnak számot azok, amelyek hosszabb ideje parlamenti pártok, például a török kisebbséget képviselő Mozgalom a Jogokért és Szabadságért Bulgáriában és a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetsége.

Az 1992-es népszámlálási adatok szerint a török kisebbség a lakosság 9,4 százalékát teszi ki. A Mozgalom 1990-ben jött létre azzal a meghirdetett céllal, hogy a török származású kisebbség jogait és érdekeit védje. A fenti időponttól kezdve minden parlamenti és önkormányzati választáson megmérte magát. A Mozgalom tagjai kis engedmények sorozatával kívánják elérni céljaikat, és ez nagymértékben sikerül is nekik. A Mozgalom határozottan hangoztatja minden bolgár érdekének és jogának védelmét, de valójában a török eredetű bolgár állampolgárok, valamint a bolgár moszlimok jogainak védelmére szorítkozik. A Mozgalom kulturális követeléseket fogalmaz meg, pontos gazdasági programot soha sem alakított ki. Ennek következtében politikai álláspontja rugalmas, és története során már két egymással szemben álló párttal is kötött szövetséget.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a romániai magyarok az összlakosság 7,1 százalékát, Erdély lakosságának pedig 20 százalékát teszik ki. Az RMDSZ-t 1989-ben alakították meg Marosvásárhelyen, az egyetlen olyan városban, ahol a románok még mindig kisebbségben vannak. Az 1990-es parlamenti választásokon az RMDSZ a szavazatok 7,2 százalékát szerezte meg. Fő követelései között a Nemzetiségek Minisztériumának létrehozása, a kétnyelvűség elismertetése Erdély közigazgatásában, oktatási programok ma-

gyar nyelven, magyar egyetem megnyitása szerepelnek. Ezenkívül az Európai Unió és a nemzetközi hitelezők által követelt gazdasági reformok gyors megvalósítását is célul tűzte ki. A bulgáriai Mozgalommal szemben, mely ideológiai irányultságtól függetlenül hajlandó szövetséget kötni, az RMDSZ csak olyan hatalommal kész megegyezni, mely nagy valószínűséggel gazdasági reformokat valósít meg.

Vajon mi az oka ennek a különbségnek? A szerző szerint a két hozzáállás csak úgy hasonlítható össze, ha az megfelelő elméleti keretre épül, ahol a legfontosabb változókat számba lehet venni. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez az írás Roger Brubaker elméletére hivatkozik, mely szerint az etnikai kisebbségek helyzetét három tényező határozza meg: a belső dinamika, az etnikai „anyaország” bátorítása és a kisebbségekkel szembeni magatartás az általuk lakott országban. A jelen cikk szerzője szerint, valamely tényező hiányában egy kisebbséget képviselő politikai párt tényleges funkciója és az ezeken a pártokon belül lezajló konfliktusok nem érthetők meg.

Közép- és Kelet-Európában az „anyaország” gazdasági helyzete meghatározó módon befolyásolja az etnikai kisebbségek politikai irányultságát, és ez az Európai Unió kibővítésével kapcsolatban különösen hangsúlyossá válik. Az Európai Bizottság megköveteli, hogy a jelölt országok gazdasági reformokat hajtsanak végre. A reformok üteme országonként jelentős eltérést mutathat, nagy különbség lehet a kisebbség „anyaországga” és azon ország között, ahol élnek. Ilyen eltérés esetén más és más helyzet alakulhat ki.

Sem Bulgária, sem Románia nem részese a bővítés első fordulójának. Az európai integrációért folytatott versenyben a kisebbség „anyaországának” helyzete hasonlíthat ahhoz az országhoz, ahol a kisebbség él, de el is térhet attól. Ezenkívül nemzetközi vonatkozásban is megtörténik az összehasonlítás. Az utóbbira azzal a belső nyomással kapcsolatban van szükség, amely a kisebbségre hárul. Egy kisebbséget képviselő politikai pártot így határfelületnek lehet tekinteni az országos konfliktusok (melyeknek a kisebbség részese) és a nemzetközi állapot között. Ennek pedig minden egyes párt szervezetére közvetlen hatása van, a pártokban kétfajta frakció alakul ki, melyeket kifelé tekintő, illetve befelé tekintő frakcióknak lehet nevezni. A befelé tekintő frakció reformokra törekszik, hogy a két ország közötti különbség csökkenjen, és hasonló ütemű fejlődés révén közelebb kerüljenek az Európai Unió mércéjéhez. A pártvezetésnek a két versengő frakció között kell egyensúlyoznia. Amikor a kisebbség „anyaországga” és az az ország, ahol a kisebbség él, hasonló helyzetben van, a kifelé tekintő frakció nem fogalmaz meg radikális követeléseket, a megállapodás a másik frakcióval elég könnyű. Ez a helyzet Bulgáriában a Mozgalommal. A török kisebbség politikai helykeresésének megértéséhez a nemzetközi környezetet, különösen az Európai Unió bővítési folyamatát figyelembe kell venni. Mivel Bulgária és Törökország helyzete a nemzetközi szinten és az Európai Unióhoz való csatlakozásért folyó versenyben hasonló, a Mozgalmon belül a frakciók közötti különbség kicsi. A kifelé tekintő frakció mérsékelt, és soha sem száll durván szembe a befelé tekintő frakcióval. A közöttük lévő feszültségek elhanyagolhatók. Ez a helyzet éles ellentétben áll a romániaival.

Románia, Magyarországgal ellentétben, nem részese az Európai Unió bővítése első körének, a magyar lakosok gazdasági helyzete lényegesen jobb a román lakosokénál. A Romániában élő magyarok irigyen tekintenek a határokon túlra, a „magyar közösség” tagjaként részesedni kívánnak a Magyarországon végrehajtott reformokból, és gyümölcsöző kapcsolatokat akarnak kiépíteni a nyugati hatalmakkal. Abban az esetben, amikor az összehasonlítás nem kedvező arra az országra nézve, ahol a kisebbség él, a kifelé tekintő frakció külön státust követel, hogy ugyanazokat az előnyöket élvezze, mint az „anyaország” lakosai. Az RMDSZ-en belül is megtalálható a befelé és a kifelé tekintő frakció,

számarányát tekintve az előbbi a nagyobb. A kifelé tekintő frakció, számbeli hátrányát külföldi támogatással ellensúlyozza.

A frakciók közötti játszma, az RMDSZ esetében, sokkal több konfliktussal terhelt, mint Bulgáriában. Az Európai Unió bővítési folyamatában játszott eltérő román és magyar helyzet miatt a magyar kisebbség két lehetőség között örlődik: tárgyaljon a kormánnyal, hogy Románia egésze ugyanazt a nemzetközi státust élvezze, mint Magyarország, vagy Erdély számára külön megoldást találjon, és azt külön a magyar gazdasághoz kapcsolja. Az első lehetőség követői domináns szerepet játszanak, de a másik csoport politikailag aktív, és a hatóságokkal folytatott minden békés párbeszédet megakadályoz.

Összefoglalásként a szerző leszögezi, hogy Kelet-Közép-Európában az etnikai kisebbségeket képviselő pártok esetében a helyi feszültségek nem magától értetődőek, de összefonódnak az Európai Unió bővítési politikájával.

Galló Judit

A „végső megoldás” szlovákiai változata

Nižňanský, Eduárd – Kamenec, Ivan: *Poplatky za deportovaných slovenských Židov.*
= *Historický časopis*, 50. roč. 2003. 2. no. 311–342. p.

A Harmadik Birodalom által bekebelezett területeken, illetve a németekkel szövetséges országokban a harmincas évek végén és a negyvenes évek első felében a zsidó állampolgárok igen gyors gazdasági-társadalmi kiközösítése mögött mindenütt vagyonuk megkapartásának szándéka állt.

Erre Csehországban (akkoriban Cseh és Morva Protektorátusban) és Ausztriában (akkoriban Ostmarkban) már 1940 első felében sor került. Szlovákia, bármennyire is készséges szövetségese volt Németországnak, mindenesetre szerette volna, ha a szlovák állampolgárságú zsidók ott konfiskált tetemes vagyona az ő tulajdonába megy át. 1940 és 1941 végén-elején a zsidó kérdésről több fordulós német–szlovák tárgyalások folytak. A kérdés az volt, hogy a zsidó vagyonok további tulajdonlása a területiális vagy a perszonális elv szerint rendeződjék-e. S mivel a németeknek a területiális elv konveniólt, a szlovákok elvesztették a kinti vagyonokat.

Magában Szlovákiában a zsidóságot 1941 őszétől kezdve, 1942 tavaszáig bezárólag fosztották meg minden vagyonától. 1942 májusában a szlovákiai zsidók állampolgárságukat is elvesztették. A jogaitól megfosztott és vagyontalanúvá tett zsidóság nyomor szintű segélyezése a szlovák államnak komoly terheket jelentett az adott települési sajátosságok miatt. E területi szétszórtságot megszüntető táborok felállítása is abnormis kiadásokkal járt volna. Ekkor jött a németek álnok ajánlata: evakuálják munkavégzésre Németországba az ország zsidóságát, s ezzel mindörökre megtörténik az ártás. A szlovák hatalmi tényezőknek tetszett ez a „végső megoldás”, még ha bizonyos aggodalmak kerülgettek is őket a népesség további életét illetően. A németek azonban fogadkoztak: tisztességes bánásmód lesz az osztályrésze.

Az egyezés csakhamar létrejött. E jegyben 580 ezer szlovákiai zsidót szállítottak ki Németországba, ami ellen „nem volt apelláta”. A németek a szlovák kormánytól személyenként 500 DM, azaz több mint 5 ezer szlovák korona „letelepedési járulék” megfizetését követelték meg, amit a szlovákok ugyan sokallottak, de azzal nyugtatták magukat, hogy a kiszállított zsidóság németországi munkás életének megalapozásához szükség van erre az „áldozatra”. (Egyébként amikor a szlovák fél 250 vagy 300 márkára szeretett volna mérsékelni a „fejpenzt”, durva elutasításban részesült.)

A letelepítéssel való indoklás – természetesen – cinikusan hazugságnak bizonyult. 1943 júliusában az emigráns csehszlovák tájékoztatási szolgálat már kényszerűen azt jelentette: szinte valamennyi deportált szlovák zsidó időközben mártírhalt.

Az akkori szlovák állam mindenesetre – késésekkel és halogatásokkal ugyan – kifizette a Harmadik Birodalomnak a ráparancsolt 288 millió szlovák koronát. Ezen felül a deportálást megelőző élelmezési akció, a gyűjtőtáborok felállítása és a Hlinka Gárda tagjaival, illetve a csendőrséggel történő őriztetése, továbbá maga a vasúton történt deportálás újabb száz milliókba került a rezsimnek, úgyhogy az árjásításra és „végső megoldására” közel fél milliárd koronát költöttek el korifeusai.

(Érdekes adalék: Németország 1941 novemberében más csatlós államoknak is felajánlotta a „szlovák megoldást”, de csak Horvátországban került sor deportálásra, ám a délszláv államnak csak 30 DM-nyi „fejpenzt” kellett fizetnie egy-egy zsidó személyért.)

A referált tanulmányt 24 válogatott dokumentum közlése követi. Általuk még teljesebb képet kaphatunk a „letelepedési járulék” történetéről, amelyet a tanulmány írói a szlovákiai „végső megoldás” legellenszenvesebb részének tartanak.

Futala Tibor

Etnikai konfliktuskezelés Spanyolországban

Encarnación, Omar G.: Managing Ethnic Conflict in Spain. = Orbis, 47. vol. 1. no. 89–105. p.

Az etnikai konfliktus a jelenlegi világpolitika előterében áll. Ennek ellenére nem ismerjük azoknak az országoknak a tapasztalatait, amelyek jelentős sikereket értek el a konfliktusok, ezzel kapcsolatos jelenségek mint a szeparatista politika és a terrorizmus kezelése terén. A szerző véleménye szerint a tudósoknak és a politikaformáló közösségeknek meg kell ismerniük ezeket az eredményeket.

A példaként bemutatott ország Spanyolország, a tanulmány azon belül a baszk szeparatistákkal kiemelten foglalkozik. Spanyolország Franco utáni időszakában két, általában jellegükből következően összeegyeztethetetlennek tartott politikai folyamat zajlott le, az autonóm kormányok követelése és a tekintélyuralmi rendszerről politikai demokráciává való átalakulás, hiszen a politikai liberalizáció egy többetnikumú államban elkerülhetetlenül bátorítja a szeparatista tendenciákat. Philip Roeder is erre hívja fel a figyelmet, elsősorban a posztkommunista Európával kapcsolatban, véleménye szerint a többetnikumú országokban valószínűtlen a demokrácia fennmaradása.

A többetnikumú államok demokratizálódása során számos probléma adódhat, egy stabil, konszolidált demokrácia létrejöttének pedig kevés esélye van. Talán a legvalószínűbb forgatókönyv egy nemzet etnikai vonalai mentén történő felbontása, amikor a diktatúra szorítása enged, a válasz lehet békés, mint Csehszlovákiában, és vezethet polgárháborúhoz, mint a volt Jugoszláviában.

Az etnikai konfliktus, még az utóbbi esetben is potenciális probléma marad a demokratizálódás során. A nemzet egybetartása és az etnikai harcokból eredő erőszak megelőzése érdekében a kormány polgári szabadságjogokat áldozhat fel. Ez utóbbira példa a jelenlegi Oroszország, ahol „illiberális demokrácia” alakul ki.

Súlyosabb forgatókönyv, ha azt feltételezve, hogy az új rendszer képtelen fenntartani a társadalmi rendet, vagy attól tartva, hogy a nemzet széttöredezik, katonai puccsra kerül sor. A spanyol történelemben van példa az utóbbira. A Francót hatalomra segítő nacionalista lázadást jelentős mértékben az állami decentralizációt megindító folyamat váltotta

ki. A Franco utáni időszakban azonban, az ETA-terrorizmus okozta vérontás ellenére, a fenti pesszimista forgatókönyvek egyike sem valósult meg. A demokratizálódással együtt az állam decentralizációja jelentős mérvű volt, de az ország megőrizte egységes alakzatát.

A tudósok körében gyakran használnak szuperlatívuszokat Spanyolországnak a diktatúra prototípusából az autonóm régiók jogát elismerő modern politikai demokráciává való átalakulására. A Freedom House jelentése szerint Spanyolország Franco után a „nem szabad”, a „részben szabad” kategóriába került, majd az 1977-es választásokat követően a „szabadba”.

A legfontosabb kérdés, amire a szerző a választ keresi: milyen társadalmi és politikai körülmények alapozták meg ezt a különleges fejlődést, és a tudósok, valamint a politikusok mit tanulhatnak az etnikai konfliktus kezeléséről az újonnan demokratizálódó nemzeteknél.

A kérdés megválaszolása előtt egy rövid áttekintést olvashatunk az etnikai ellentétekről a spanyol történelemben. Az 1939-es Spanyol Polgárháború végén Franco, az elnyomó rendszer létrehozásának jogosságát a nemzet többetnikumú összetételével magyarázta. Az 1977-es választásokig fennálló, majdhogynem változatlan diktatúrája arra a mítoszra épült, hogy a többnemzetiségű Spanyolország alkalmatlan a demokráciára.

Francó rendszerének négy évtizede alatt felgyülemlett feszültségeket a demokratikus átalakulás hozta felszínre, a politikai nyitás hasznos eszköznek bizonyult a nacionalista csoportok számára, hogy szeparatista követeléseiket hangoztassák.

Baszkföld esettanulmány az ellentétek bemutatására, egyrészt egy gazdag, demokratikus és haladó népről van szó. Másrészt, az ETA terrortámadásai okozta félelem és az erőszak állandóan jelenlévő szellemével fenyeget. Az ETA-támadások csúcspontja 1980-ban volt, majd több vezetőjüknek az 1990-es évek elején történő letartóztatását követően változtattak módszereiken, a polgári lakosságot vették célba. Az utóbbi időben pedig utcai harcokba bonyolódtak, ezzel a félelem és a rombolás légkörét tudják fenntartani, új ETA-tagokat tudnak toborozni, mindkettő a szervezet túlélése érdekében alapvető.

Bár a politikai erőszak az emberiséggel egyidős, a jelenlegi baszk helyzet rejtélyes, mert a terrorizmus és a politikai erőszak gyökereiről vallott ismereteket a feje tetejére állítja. Az ő esetükben nincs szó ősi gyűlöletről, rivalizálásról, vallási konfliktusokról, gazdaságilag kifosztott vagy kizsákmányolt emberekről vagy elszegényedett, nélkülöző közösségről. Akkor mi az erőszak oka Baszkföldön? A legáltalánosabb magyarázatot a baszk kultúrának, különösen a Franco uralma idején, az állam által történő elnyomásában vélük felfedezni. A baszk nacionalizmus erősödésére a polgári konfliktusok, melyek közül a Spanyol Polgárháború a legfontosabb, további magyarázatul szolgál. Guernica bombázása volt az, ami végképp megerősítette a központi államnak mint a baszk identitás és kultúra erőszakos elnyomójának képét. A baszk konfliktust a baszk kultúra gyengesége is magyarázza, melynek nincsenek olyan alapjai, mint más spanyol régiókénak. A baszk nacionalisták szerint csak a teljes függetlenség garantálhatja a baszk kultúra fennmaradását.

A demokratikus átalakulás óta Spanyolország békésen kezelte az etnikai konfliktusok kihívásait. Kivételnek számíthatnak az 1983–1987-es évek, amikor a szocialista kormány harcba keveredett a terrorizmus ellen, lépéseit az emberi jogi szervezetek keményen bírálták.

Spanyolországban „szövetségség” alakult ki, a háborúzó csoportok megegyeztek a nemzet etnikai törésvonalak mentén történő felosztásában. Ez a szövetségség szerepel az új demokratikus alkotmányban, egy olyan kompromisszum, mely elismeri a spanyol állam egységességét a sok spanyol „nemzetiség” létével együtt. Az 1980-as évek közepére Spanyolország intézményesítette ezt a rendszert, 17 autonóm régió jött létre, mely a központi állam szerkezetére is hatást gyakorolt.

Az autonóm régióknak sajátos jellemzőik vannak: több év alatt alakultak ki, 1977-től kezdődően egyes régiók gyorsan nyerték el új státusukat, ők a spanyol történelem során egyedi kultúrával és nyelvvel rendelkeztek, a többiek helyi népszavazás révén jöttek létre. A spanyol szövetségiség másik jellemzője az aszimmetria, mivel az egyes régiók nem azonos fokú autonómiával rendelkeznek. Egy, Madrid és a kérdéses régió által megtárgyalt és időnként felülvizsgált autonómia-alapokmány határozza meg az autonóm régiók működését. A spanyol rendszer fontos jellemzője még, hogy a régiók nem vesznek közvetlenül részt a döntéshozatalban központi szinten. Ezért lehet Spanyolországról mint „tökéletlen és hiányos szövetségről” beszélni.

Az 1978-as Alkotmány az állami centralizáció és az autonóm régiók elveire épülő új állam kialakítására szólít fel. Ezek az elvek egymással szemben állnak, de Spanyolországban sikeresen tudták összekapcsolni őket.

A korábban feltett kérdésre a választ egy újabb kérdés feltételével keresi a szerző. Arra kíváncsi, miért sikerült ezzel a rendszerrel sikert elérni 1977 után, és miért nem az 1930-as években. Általánosabban, meg akarja ismerni a szövetségiség sikeres bevezetésének az előfeltételeit egy új demokráciában. Véleménye szerint jelentős volt az országon kívüli nyomás a belső konfliktusoknak békés úton történő rendezése érdekében. Az ország EU- és NATO-tagsága pozitív ösztönzőként szerepelt, az európanizálás jelentős szintű demokratikus stabilitást és demokratikus intézményrendszert követelt. Ennél fontosabb a hazai helyzet, ahol a kompromisszum és a mérsékelt politika kultúrája figyelemre méltó. Ez a politikai kultúra azokból a tanulságokból ered, melyeket az ország politikusai Spanyolország XX. századi történelméből merítettek. A tanulságok között szerepelt a Spanyol Polgárháború és annak értelmezése mint kollektív őrültség, melynek soha többé nem szabad előfordulnia. Így alakult ki az új politikai kultúra, ahol a konszenzusnak és nem a konfrontációnak van fő szerepe, és az 1977-es Moncloa-paktumban öltött testet. Még egy, kevésbé látható tényező is szerepet játszott a békés konfliktus megoldásban, egy alapvető fontosságú politikai központ létrejötte.

Az előbb említett politikai centrum jóval a spanyol demokrácia kialakulása előtt már megjelent a spanyol királyi ház és a fiatal János Károly király által meghatározott mérsékelt hangnem segítségével. A király egy tisztségviselőt, Adolfo Suárezt, aki később Spanyolország első, demokratikusan választott vezetője lett, bízott meg a demokratikus intézmények létrehozásával. A spanyol királyi ház illetén szerepe igencsak váratlan volt, de a király ezzel szerepet biztosított magának a kialakuló demokráciában, közreműködése biztosította, hogy volt törvényes politikai hatalom az átmenet bizonytalan éveiben.

A politikai centrum létrehozásához az állami modernizációs folyamat is hozzájárult, már Franco uralmának utolsó évtizedében az államot demilitarizálták, a politikai elnyomás enyhült, és gazdasági csoda következett be, mely Spanyolországot gazdasági hatalommá tette. A spanyol demokratikus átmenet azért is figyelemre méltó, mert az állami alkalmazottak körében a folytonosság volt a jellemző.

Még egy fontos tényező, ami a sikerhez vezetett: a demokratikus reformok sorrendjének meghatározása és betartása, mely a politikai rendszer átalakításával kezdődött.

A spanyol tapasztalatok azt mutatják, hogy az etnikai konfliktusok különféle alkotmányos és politikai megállapodások révén kezelhetők. A demokratizálás és az állami decentralizáció elsősorban a demokrácia és elvei iránt elkötelezett politikai vezetéstől, valamint hiteles és koherens politikai intézményektől függ.

Galló Judit

Oroszország és Grúzia kapcsolatainak jelene és kívánatos jövője

Čigorin, Aleksandr: *Rossijsko-gruzinskie otnošenja. Čto dal'se?*
= *Meždunarodnaâ žizn'*, 2003. 5. no. 40–60. p.

A politológus szerző sorra veszi mindazokat a kérdéseket, amelyek, ha nem is ellenséges-sé, de gyakorta feszültté teszik az orosz–grúz kapcsolatokat. Konkrétan a következőket: a terrorizmus problémaköre (a csecsen szakadárok támogatása), Grúzia geopolitikai fontossága, az ország belső problémái (Abházia és Dél-Osszétia „politikai központi” ambíciói, nemzetgazdasági válság), az amerikai tényező, Oroszország érdekei és az orosz tényező közrejátszása, oroszországi grúzok és grúziai oroszok (Oroszországban kb. egy millió, többségében „orosz tudatú, de grúz gyökereit ápoló” grúz, Grúziában, bár megfogytatkozva, de mindmáig 150–200 ezer orosz, olykor atrocitásokat is elszenvedve), a két állam közötti szerződés vontatott előkészítése, orosz katonai jelenlét, regionális együttműködés, a grúz–abház és a grúz–dél-osszét viszony perspektívái.

A kimerítő szemléből levonható a következtetés, hogy két olyan területi nagyságrendben, lakosságszámban, gazdasági lehetőségekben, geopolitikai szerepben egymástól eltérő ország között, mint amilyen Oroszország és Grúzia, ma is megvannak a szorosabb kölcsönösség és közeledés objektív előfeltételei. Eközben azonban, akárcsak napjaink általános politikai gyakorlatában, nem szabad „világrengető” események bekövetkeztére számítani. A két ország közötti problémák csak hosszú-hosszú tárgyalások nyomán szűnhetnek meg, miközben azért a jelenleginél szorosabbá válik kapcsolatrendszerük. Közös érdek, hogy Dél-Kaukázusban stabilabbá váljék a helyzet, aminek következtében megerősödnek majd a gazdasági, humanitárius és egyéb kapcsolatok, az orosz–grúz határvonal békéssé szelődül.

A globalizálódó világban a dél-kaukázusi régióban életfontosságúak maradnak az orosz érdekek. Eközben azonban nem szabad dramatizálni azt a várható fejleményt, hogy a térségben több lesz a dél-kaukázusi folyamatban érdekelt állam: a török, iráni, amerikai és EU-érdeklődés mindenképpen intenzívebbé válik. Itt feltétlenül be kell vonni a projektekbe a külföldi tőkét, Oroszországnak és Grúziának pedig stratégiai beruházóként kell szerepelnie.

A gazdaság globalizálódása azonban még csak a „jövő zenéje”. Egyelőre a régióban zajló folyamatok integrációja van napirenden, ami szükségessé teszi a Dél- és Észak-Kaukázus közötti integrációt. Ezért az érdekelt államokkal, köztük Grúziával a klasszikus diplomácián (államférfiak találkozásain) kívül nagyobb részesedést kell biztosítani a gazdasági, finansziális, vámügyi, határmenti, humanitárius kérdések megvitatásainak. Az ilyen vállalkozások felettébb változatosak lehetnek, s nagyon fontos, hogy Grúzia konstruktívan működjék közre bennük.

Botorság volna, ha az érdekeltek nem aknáznák ki azokat az unikális lehetőségeket, amelyek az oroszországi grúzok, illetve a grúziai oroszok életviteléből, kultúrájából adódnak.

A kölcsönös megismerés és együttműködés klímájának kialakulása esetén Oroszország külpolitikájában akkora tekintélynövekedés következne be, hogy az kihatna számos belpolitikai nehézség pozitív megoldására is.

Az orosz és a grúz köztársasági elnök 2003 márciusában tartott szocsi találkozóján javaslatok születtek a két ország közötti kapcsolatok javításáról. Fontos volna, hogy az ottani szándék olyan erővé izmosodjék, amely konkrét eredményekben realizálódik. Mind ehhez az első „parancsolat”: az együttműködésben, a közös munkában egyként érvényesíteni kell mindkét fél érdekeit.

A demokrácia hanyatlása spanyol Baszkföldön

*Gouverneur, Cédric: Régression de la démocratie au Pays basque espagnol.
= Le Monde diplomatique, 50. vol. 2003. 590. no.*

2003. március 17-én a spanyol Legfelsőbb bíróság törvényen kívül helyezte a független koalíciót egy csaknem egy évvel korábbi törvényre hivatkozva, mely a „terrorizmust el nem ítélő” pártokra vonatkozik. Összehasonlításképpen: London sosem tiltotta be a Sinn Feint, mint ahogyan Karlsruhe sem a neonáci, NPD-pártot. Csupán Törökországban fordult elő az iszlamista Refah, illetve a kurd Hadep betiltása.

Az 1978-ban létesült ETA háromszor változtatott nevet az elmúlt húsz év során. Ezúttal azonban Madrid garantálta, hogy ne versenyezhesen a májusi helyhatósági választásokon. Batasuna, hét parlamenti képviselőjével 10%-ot reprezentál, 62 polgármesterséget felügyel Euzkadi és Navarra tartományokban. Baltazar Garzon bíró kettőzött erővel igyekezett megfosztani minden mozgásterétől Batasunát: bankszámláit zároltatta, internetes oldalait leállította, betiltatta ifjúsági szervezetét, a Segit stb.

A frankóizmus kipárolgása

A 2001. szeptember 11. utáni hangulat valamennyi nyugati demokráciában kedvezett a terrorizmus-ellenes harc meghirdetésének. José Maria Aznar miniszterelnök sem habozott képtelen párhuzamokat vonni az ETA és az Al-Qaida között. De Batasuna elszigetelését szorgalmazta a frankóizmust olykor idéző, jobboldali Néppárt némely intézkedése is, például a március végi háborúellenes tüntetés betiltása. Mindhiába... ez lett a legjelentősebb a demokrácia visszatérése óta.

A baszkok háromnegyede nem fogadta el pártja törvényen kívül helyezését, azonban a spanyol közvélemény kritika nélkül tűrte Batasuna betiltását. A választások során az ETA-nak szánt voksokat feltehetőleg a kereszténydemokrata Baszk Nemzeti Párt „örökölte”. Ez a politikai megoldás nem teljesen veszélytelen, hiszen Batasuna környezete a vichyi értelemben kollaboránsnak tartja a Nemzeti Pártiakat. A terrorizmus elleni küzdelem céltáblája nyilvánvalóan Batasuna. Juan Del Olmo bíró februárban elrendelte az egyetlen, teljes egészében baszk nyelvű, 150 embert foglalkoztató, 15 ezer példányban megjelenő sajtóorgánium, az „Egunkaria” bezárását. Korábbi és aktuális vezetőit kihallgatták, az ETA-val való kapcsolatokkal vádolták őket, hetet közülük csak óvadék ellenében engedtek szabadon.

A korábbi újságigazgatót, Peio Zubiriát s a jelenlegit, Martxelo Otamendit halálosan megfenyegették a rendőrök, valamint kínvallatásnak vetették alá őket. Esetükre vonatkozóan a *Riporterek határ nélkül*, illetve az *Amnesty International* szervezetek vizsgálat indítását kezdeményezték.

A fizetett munkatársak azonnal új napilapot alapítottak, az „Eguneró”-t, amely mindössze 16 oldalon, viszont 75 ezer példányban jelenik meg. A támadások most e szerkesztőség székháza, valamint egy baszk nyelvű tudományos magazin, az „Argia et Jakin”, valamint a baszkul tanító iskolák ellen folynak. A köztudatban mindez a nacionalizmus és a terrorizmus tényének összemosását eredményezi.

A baszk sajtó elleni támadások nem egészen új keletűek: 2000-ben José Luis Lopez de la Calle újságíró (akit Franco bebörtönözött) ETA-tagok végezték ki. Az ezt nyilvános-

ságra hozó újságíró, Gorka Landaburu hamarosan merényletben megsebesült. Mintegy ötven publicista él kirendelt őrizet mellett azóta. Azonban hogy ki az elnyomó, és ki az elnyomott, azt maga Martxelo Otamedi is igyekszik relativizálni. Úgy fogalmaz: „Az utolsó támadás Baszkföldön az én kihallgatásom volt.” Pedig sokan tudják, hogy például egy szocialista elkötelezettségű, ugyanakkor militáns baszk szociológia-tanárnőt, Mora Gotzonet, aki, miután Franco börtöneit megjárta, az ETA is halálra ítélte.

1959-es alapítása óta – a frankóista elnyomásra reakcióképpen – az ETA, a különben iparosított Baszkföldet holmi harmadik világbeli gyarmathoz hasonlítja. Mind a mai napig a „gyarmatosító” erőszakos kiutasításában hisznek.

2003 januárjában Marcos főparancsnokhoz címeztek egy nyílt, közbenjárását kérő levelet, melyben a baszk fegyveres erőket „Európa bennszülöttjeiként” emlegetik, valamint szívesen hasonlítják a zapatista hadsereghez őket. Mintha a több mint negyed százada halott Franco még élne! Ez a vélekedés magyarázza Batasuna szándékát, mely szerint a 10-ről 18%-ra emelkedett szavazatok birtokában a baszk nép nevében nyilatkozik, a hadsereg szerepét eltűlozza, noha utóbbinak már semmi népszerűsége sincs: a baszkok 90%-a elutasítja őket, jöllehet a szavazók fele (130 ezren) Batasuna híve.

Az ETA-merényletek célpontjait mindig úgy választották meg, hogy az esetek a politikai pártokon belül ellentmondást váltsanak ki. Az elkapott tetteseket – valójában törvényellenesen – szétszórták spanyol, francia, illetve baszkföldi börtönökbe. De eredményesen ez ellen csak a baszk önrendelkezés vehetné fel a harcot. A szavazók 60%-a által megszavazott önrendelkezési státust azonban 1979-ben elvetették. Az autodetermináció együttesét jelentett volna a spanyolokkal, újabb változatában pedig szabad társulást Baszkföld és Madrid között. Törvényesen jelenleg csak Madrid írhatja ki népszavazást a kérdésben. Tárgyalás viszont lehetne, noha félő, hogy az a québec-i végeredményt ismételné meg.

A legelszántabb függetlenség-pártiak nem elégedtek meg ezzel a tervvel. Batasuna és az „Egunkaria” sajtóorgánum betiltása az elszakadás híveiből a békés tárgyalások hiábavalóságáról való meggyőződést váltották ki. Az ETA – ahogy a fegyveres szervezetek esetében szokásos – az akció–elnyomás–akció elvén működik. Jelenlegi elnyomott helyzetükben ugrásszerűen megnöttek az egyéni terrorcselekmények, melyek tovább erősítik a spanyol jogállam hajthatatlanságát, illegálításba kényszerítve az állampolgárok egy részét, végül lehetetlenné téve a párbeszédet.

Kakasy Judit

Kossuth és a délszlávok

Čurkina, I. V.: *L. Košut i ũžnye slavâne. = Voprosy istorii, 2003. 3. no. 131–137. p.*

A dolgozat szerzője a történelemtudományok doktora, az Oroszországi Tudományos Akadémia Szlávstudományi Intézetének munkatársa. Mondanivalóját azzal indítja, hogy az 1848/49. évi magyar forradalom szerves összetevője a Habsburg Birodalomban akkortájt kibontakozott és lejátszódott forradalmi mozgalmaknak, amelyek kettős célt tűztek maguk elé. Egyfelől a feudalizmus felszámolását, másfelől a nemzetiségi kérdés megoldását.

A magyarok a feudalizmus felszámolásában az élen jártak. A forradalom vezető politikusa, Kossuth Lajos március 3-i beszédében fejtette ki: e téren mi a teendő. Ezt a beszédet egyesek az „ausztriai forradalom keresztelőjének” nevezik. Kossuth említett beszédét követően az országgyűlés a feudalizmust lebontó törvényeket annak rendje-módján meghozta (március 18.).

A szóban forgó törvények ellen egyetlen magyarországi nemzetiség sem emelte fel a szavát: mind egyetértett vele, a délszlávokat is beleértve. Olyannyira, hogy a szerbek március 17–19-én kelt kiáltványa, a *Szerb nép kívánságai* című, illetve március 23-ról a horvátok hasonló rendeltetésű dokumentuma (*Nemzeti követelmények*) egyenesen átvesszik a magyar törvények szövegét.

Mindazonáltal mindkét délszláv dokumentum a szerbség és a horvátság nemzetiségi/nemzeti követelményeit is előadja. A magyarok e vonatkozásban is lépnek egyet: március 28-án Kossuth előterjeszti – mintegy az 1832. és 1840. évi magyar nyelvhasználati törvények alóli kivételként – a horvátoknak a belső dolgaikban való szabad anyanyelvhasználat jogát. Ugyanekkor a szerb rokonnépről egy szó sem esik. E furcsa „féloldalaság” magyarázata: Kossuth és Batthyány egészen az 1849. évi detronizálásig kényesen ügyel az alkotmányosságra, s abban a horvátok is „benne voltak”. A magyarországi szerbeknek nem volt ilyen pozíciójuk: ők csupán I. Lipót 1690. évi privilégiumaira hivatkozhattak, amelyeket a magyarok nem ismertek el.

Kossuth ugyan fogadta (április 8.) a *Szerb nép kívánságai*-val Pozsonyba érkező szerb küldöttséget, de minden engedményt elutasított. Részben emiatt és a két szláv nemzet fokozott barátkozása és egységre törekvése miatt (a Hármasegy királyság eszméjének térhódítása) Horvátországban és a Vajdaságban képlékennyé vált a helyzet. Ekkor még a magyar és a császári haderő egységesen lépett fel, s többek között a mindinkább szervezkedő Jelačić fékentarátásán buzgólkodott. Jellemző, hogy amikor június 10-én Ja. Hrabovskijt, a határörvidéki császári biztost a szerbek felkérték a magyarokkal szembeni védelemre, így válaszolt: „Én nem ismerek semmiféle szerb népet sem Magyarországon, sem Ausztriában, s ezért nem tudok számára védelmet biztosítani. A Száván túl tül el Szerbia, így aki szerb akar lenni, menjen oda.”

Az udvar Jelačić szervezkedését előbb illegálisnak tartotta, s megfosztotta őt minden rangjától, majd 1848 szeptemberétől–októberétől „kezdt vele jóban lenni”; az őt szinte megdicsőítő „áttörés” decemberre esik – összefüggésben I. Ferenc József trónra lépésével.

Kossuth és a délszlávok képviselői között folytak ugyan időnként tárgyalások, ám ezek nem vezettek semmire. Kossuth, ha alkalom volt rá, megvetően nyilatkozott róluk. És volt: pl. 1849 januárjában a szerbiai önkéntesek segítségével a vajdasági szerbek számos

csatát nyertek a Délvidéken. Amikor aztán a szultán parancsára Szerbia kénytelen volt visszarendelni önkénteseit, 1849 februárjában a magyar seregek végigdúlták a Vajdaságot és környékét. (M. F. Raevskij bécsi orosz követ írja le több alkalommal a magyarok pusztításait.) A dolgozat szerzője megjegyzi, hogy bár a szerb betörés is tele volt atrocitásokkal, de ezek nem érték el a magyarokét.

A magyar országgyűlés 1849. július 28-ig nem tudta elkészíteni és elfogadni a nemzetiségi törvényt, aminek fő oka Kossuth Lajosnak e kérdésben való hajthatatlansága, illetve a magyar forradalomra gyakorolt átfogó hatása volt. Mindazonáltal nem valamennyi magyar politikus osztozott Kossuth nézeteiben. Pl. Teleki László, a párizsi magyar követ többször figyelmeztette őt nemzetiségi politikájának katasztrofális voltára, és sürgette a magyarság kiegyezését az ország összes nemzetiségével. (Más kérdés, hogy a fiatal király ígéreteivel is szította a magyar–délszláv és más nemzetiségekkel való szembenállást.)

Nemzetközi síkon a magyar forradalmat maradéktalanul csak a német liberálisok és demokráta (köztük: Marx és Engels) támogatták. A dolgozat írója szerint azért, mert a cseh F. Palacký ún. „frankfurti leveléből” (1848. április 11.) azt olvasták ki, hogy a szlávok nem kívánják a valamennyi német fejedelemség egyesítésével tervezett német „fennhatóságot”, amelynek megvalósítása akkoriban az említett német elit nem is titkolt törekvése volt.

Más nemzetek képviselői (pl. a francia A. Fabre és az olasz K. B. Cavour) azt furcsállották a magyar forradalomban, hogy a magyar szabadság kivívása nem hozta magával a nemzetiségek szabadságát.

A forradalom leverése után sem a szerbek, sem a horvátok nem voltak megelégedve Bach és Bruck politikájával, amely a királyi ígéretek ellenére – mondhatni – kisemmizte őket. Erről a „délszláv szomorúságról” megint csak Raevskij számol be.

Az emigráns, korábbi nézeteit önkritika alá vevő Kossuth 1852-ben áll elő a magyar alkotmány általa kimunkált tervezetével, „amelyben a Magyar Királyság keretei között alkotmányos kulturális-nemzeti autonómia valósult volna meg.” Ezzel ennek az elméletnek egyik kitalálójává vált. Később azután a szociáldemokráta, O. Bauer, P. Springer, E. Kristan fejlesztették tovább a kossuthi koncepciót, amiért a bolsevikok aktívan bírálták őket. De ki tudja, a mi korunkban az is előfordulhat, hogy egy tetszőleges területi-nemzeti önállósági proklamáció etnikai tisztogatást vált ki, miközben a nemzetiségi kérdés megoldásának egyik útja-módja a kulturális-nemzetiségi autonómia lehetne.

Futala Tibor

A Szepesség – hét nép múltja és jelene

*Sokolowska, Justyna: Spisz – przeszłość i teraźniejszość siedmiu narodów.
= Rocznik Wschodni, 7. no. Rzeszów 2001. 83–88. p.*

A cikk a Szepesség sokszínű történelmével, kultúrájával és hagyományával foglalkozik. Ez a régió néprajzi és nyelvi szempontból Kelet-Közép-Európa egyik legérdekesebb tája, a Nyugati-Kárpátokban található, magába foglalja Felső-Homád és Felső Poprád völgyeit, illetve Magurát a Dunajec és a Bialka folyókig. Határai a XIII. században alakultak ki, a Magyar Királyság közigazgatási egysége volt kb. 3700 km² területen. A szláv etnikai csoport már korábban behatolt a Szepesség területére, még a Nagymorva Birodalom kialakulása előtt, az ősi szláv törzsek első települései a Szepességben többek között Lőcse és Szepesbéla voltak. A magyarok a XI. században jelentek meg, s meghódították az ott

élő szláv népességet. A lengyelek és a szlovákok versengő kolonizációs érdekeit a magyarok oldották meg úgy, hogy a Szepességbe német és flamand telepeseket vittek be. A Magyar Királyság északi határait védelmi várak emelésével biztosították Nedecken, illetve Ólublón. A Szepességen kívül a védelmi várak rendszerét a Magyar Királyság északi részén az alábbiak reprezentálják: Zboróban Bártfa mellett, illetve ahogyan azt néhány történész állítja, az első Árpád-házi uralkodók uralkodásának bizonyos időszakában a Sobień vára Załużban Leski környékén. A XII. század második felében a Szepesség területi autonómiát kapott, önálló királyi megye lett. A XVI. századig a megye közigazgatási központja a Szepességi vár volt, a XVII. századtól pedig Lőcse. A XIII. században a Szepesség átélte a tatárjárást, melyet egy második kolonizációs hullám követett. Főként Szászországból hoztak be akkoriban telepeseket, akik jelentős privilégiumokat kaptak, s elősegítették a kézműves-kereskedő jellegű helység fejlődését. A Szepesség telepesszerkezetét a XIV–XV. században kiegészítette a román (oláh) kolonizáció, benépesítették a terület hegyes északi peremét. A Szepesség kulturális sokszínűségét egészítik ki a zsidók.

1412-ben Jagiełło Ulászló pénzbeli kölcsönt nyújtott Luxemburgi Zsigmond magyar királynak, ennek biztosítékeként 16 szepességi várost kapott, amelyek 1769-ig maradtak lengyel közigazgatás alatt, amikor is Mária Terézia országába olvasztotta. A Szepesség a középkortól 1920-ig maradt változatlan határokkal, amikor a békeszerződés értelmében az államhatárt Lengyelország és Csehszlovákia között tűzték ki úgy, hogy Lengyelország a történelmi Szepesség egy kis részét, mindössze 170 km² területet kapott (tizegynéhány falut a Bialka és a Dunajec között). Jaworzyna Spiska csak 1924-ben lett Csehszlovákiához csatolva. Napjainkban a szlovák oldalon terül el a Szepesség nagyobb része, mintegy 3500 km², két vajdaságra osztva.

A Szepesség népessége és nyelve nagyon sokszínű (lengyelek, szlovákok, magyarok, németek, ruszinok, zsidók és romák), s ugyanez mondható el vallásaikról és szertartásaikról is. Európa ezen részének egyik legnyugodtabb és legbékésebb vidéke, ahol a különböző népek és vallások együttélése mindig a gazdasági és társadalmi fejlődés motorja volt.

Ez a vidék évszázadok óta hidat képezett Lengyelország és Magyarország között. Arra vezettek a kereskedelmi útvonalak, amelyeken Lengyelországba főképpen bort szállítottak. A leginkább északra húzódó szepességi településen, Frydmanban (ma Lengyelország területén van) Palocsay magyar gróf birtokában volt egy kétemeletes, 600 méter hosszú, bor tárolására való pince. Seweryn Goszczyński XIX. századi emlékirataiban azt írja, hogy ettől a falutól délre kezdődik már a „szlovákok által lakott vidék”. A kereskedelmi utak mentén való elhelyezkedés volt a Szepesség és az ott lakó lengyel és magyar főúri családok gazdagságának a forrása. A Lubomirskieiek, a szepességi öröklött előljárók Lengyelországban hatalmas birtokokhoz jutottak, és a legmagasabb állami tisztségekre törekedtek. Portréik a mai napig ékesítik Ólubló várának falait, amely végül 1944-ig egy másik lengyel mágnás, Jan Zamoyski tulajdonát képezte. A mai Lengyelország területén, Nedecken található vár 1943-ig a magyar Salamon család tulajdona volt.

A Szepesség egy sajátos „alrégioja” Zamagurze Spiskie, amelyet a magyarok csak a XIV. század első felében foglaltak el. 1920-ban Zamagurzét felosztották Lengyelország és Csehszlovákia között. 1920 előtt a terület lakosainak 80%-át a lengyel népesség tette ki, s mezőgazdasága pásztori jellegű volt.

A lengyel Zamagurze területe különösen érdekes, hiszen a mai Lengyelország területének egy kis részét képezi, amely a XIV. századtól 1920-ig a magyar közigazgatáshoz tartozott, s Szepes vármegye egy részét alkotta. Abból a tényből, hogy ezeket a földeket csak a XIV. században csatolták Magyarországhoz, a szerző arra következtet, hogy ezek

nem estek a XI. századi magyar kolonizáció alá. Így tehát e területeknek az őslakosságát a szlávok (lengyelek) alkották, és csak a nemesség vagy valószínűleg a hivatalnokok és a tanárok egy része származott Magyarországról.

Érdekes történelmi tény, amely tükrözi a Szepeességben valamikor uralkodó nemzetiségi viszonyokat: 1767–1774 között, Mária Terézia uralkodása idején a Magyar Királyság egész területén elemezték a társadalmi-gazdasági viszonyokat (főleg földbirtokos–alattvaló viszonyában), hogy a későbbiekben szabályozni tudják a béreket. Az elemzés azon alapult, hogy minden helységbe elküldtek egy kilenc kérdésből álló kérdőívet, amely a következőket tartalmazta: a gazdaság vezetése, kereseti lehetőségek, az adóztatás rendszere, mindenféle jellegű haszon és kár. Ezek a kérdőívek az akkori Magyarország valós képét mutatják, ezért különösen értékes nemcsak a történészek, hanem a néprajztudósok és filológusok számára is. A kérdőívet, amelyet szlovák nyelven írtak, Zamagurze 14 településére is elvitték. (A szerző itt bemutatja a települések XVIII. századi magyar, illetve mai lengyel elnevezéseit: Alsó Laps – Łapsze Niżne, Csarnagura – Czarna Góra, Durstín – Dursztyn, Falstín – Falsztyn, Felső Laps – Łapsze Wyzne, Fridman – Frydman, Jurgó – Jurgów, Kacvink – Kacwin, Krempach – Krempachy, Lapsanka – Łapszanka, Nedec – Niedzica, Repiszko – Rzepiska, Trips – Trybsz, Béla (Új) – Nowa Biała.) A jegyzőkönyv-vezetők szlovákul beszélő magyarok voltak, a kérdőív szövegeiben az akkori magyar katolikus helyesírás hatását figyelhetjük meg. A kérdőívek végén megadták a tulajdonosok listáját, akik között csak magyarok voltak: pl. báró Mednyansky Medgyesi Antal, Joanelli Telovani János, báró Palocsai József, báró Horváth Palocsai József, Guldenfinger László, Kiss György, Cornides Tamás stb.

Kevés olyan város van Szlovákiában, ahol úgy kapcsolódtak egymásba a különböző kultúrák, mint Podolinecben. Az ottani piarista kollégium volt az a különleges hely, amely sok nációt és vallást fogott össze. Hozzá kapcsolódik Stanisław Konarski személye, aki a lengyel felvilágosodás korának kiváló személyisége, az oktatásügy reformátora volt. 1784-ben, amikor az osztrák hatalom feloszlatta Rzeszówban a piarista kollégiumot, tanulói közül sokan Podolinecben folytatták tanulmányaikat. A podolineci kollégium diákjai között 1643-tól minden társadalmi réteg képviseltette magát, ami a vallási tolerancia hiányában és a falu visszamaradottsága idején különleges tény volt.

Kelet-Szepeességben a mai napig szép számban találunk működő templomokat, bizánci-ukrán szertartásút éppúgy, mint pravoszlávot. A Szlovákia területén élő ruszinok nem tapasztalták azt a mérsárlást, ami elérte a lemkeket és a bojókokat Lengyelországban a II. világháború után. A leginkább nyugatra húzódó szlovákiai ruszin falu, Ostrumia a lengyel határ közvetlen szomszédságában van. Ez a település azért is érdekes, mert állítólag ez a leghosszabb falu Szlovákiában. Ma úgy tűnik, mintha a faluban megállt volna az idő. Égszínkék faházak, mint amilyenek Lengyelországban az Alsó-Beszkidékben találhatók, többségük több mint száz éves. Új ház nagyon kevés van. A népesség minimális migrációja azt eredményezte, hogy lakói meglehetősen archaikus nyelvet beszélnek, amelyben jelentős lengyel hatás figyelhető meg. A hivatali nyelv itt a szlovák.

Sok szepeességi városban élnek németek. Ezeken a területeken a német kolonizációt IV. Béla magyar király kezdte meg 1242-ben a tatárjárást követően. A németek Gelnica területén a hegyes vidékeken telepedtek le. A szepeességi németek kulturális hagyatéka a gazdag irodalom, specifikus folklóruk hatással volt a szomszédos népcsoportokéra. 1946-ban a német kisebbséget kitelepítették a Szepeességből, csupán kis százalékuk maradt, amely folytatja a régi hagyományokat.

A Szepeesség volt az egyik olyan európai régió, ahol elkezdtek letelepedni a cigányok, s a róluk szóló első írásos hír 1322-ből származik. A XV. századig nagyszámú roma tele-

pedett le a Szepességi Vár közelében, akik a várbeli nemességnek dolgoztak. Sokan folytattak kovácsmesterséget és zenéltek. A XVII. században Nyugat-Európából áramlott be a romák új hulláma, akik megszöktek az üldöztetés elől. Akkoriban az ehhez a néphez való pozitív viszony a Szepességben megváltozott. A szepességi cigányok megőrizték sajátos kultúrájukat és nyelvüket. Kovácsok és muzsikusok ma is, seprüket és kosarakat készítenek.

A szerző egy Michał Jagiełło idézettel zárja írását, amely mintegy összegzi ennek a valóban különleges régiónak a legfőbb értékeit, amelyek soknemzetiségű kultúrájából fakadnak.

Ráduly Zsuzsanna

Liptó megyei kőművesek budapesti építkezéseken

*Pavuková, Soňa: Liptovskí murári pomáhalí stavat 'Budapešť'.
= Slovenský národopis, 51. roč. 2003. 2. no. 268–270. p.*

A mai Szlovákia északi részének megyéi élelmezés, általában a megélhetés biztosítása szempontjából nem voltak önellátók. A 19. század második felében ezért gyakori volt az ottani falvak lakosságának kettős foglalkozása. Egyrészt otthon megművelték gyengén termő parcelláikat, másrészt az ország délibb részein különféle szezonális munkákra vállalkoztak.

A mesterségek közül különösen a kőművesség volt népszerű, nyilvánvalóan azért, mert a törökök kivonulása után és a gazdasági fejlődés fellendülése következtében nagy kereslet nyilvánult meg a szakma iránt. Ez a kereslet akkora volt, hogy hovatovább megjelent a „főfoglalkozású” kőművesség rétege is.

Liptó megyében, elsősorban annak északi részén már a 19. század első felében is egy sor kőműves falu alakult ki. A mesterség nemzedékről nemzedékre szállt, s több neves építész is adott az akkor még közös hazának. Közülük leghíresebb Ján Nepomuk Bobula volt, de mások is építési-tervezési vállalkozásokká emelkedtek (pl. Ján és Jozef Hlavajovec, Michal Milan Harminc).

Budapesten se szeri, se száma azoknak a középületeknek, palotáknak és házaknak, amelyeken a liptói építőmunkások végezték el a munka egy, olykor oroszlánrészét (Magyar Nemzeti Múzeum, a Luther-komplexum, New York-palota, Iparművészeti Múzeum, Műegyetem, Vigadó, Mátyás-templom rekonstrukciója, Operaház, Parlament stb.). Eljutottak más városokba is (Szeged, Kecskemét).

Megbízhatóságuk és munkaszeretetük folytán a legjobb korabeli tervezők (Hild, Pollack, Feszli, Steindl stb.) terveinek megvalósítását bízták a liptóiakra.

Mindemellett nemcsak építkeztek, érdekvédelmüket és kulturális életüket is megszervezték (énekkarok, fúvószenekarok stb.). Szakszervezeti életüket Matej Šuňavec irányította. Ő lapalapításban is részt vett. A liptói kőművesek az utánpótlás képzéséről sem mondtak le, miközben nekik maguknak is alkalmuk volt az új technológiák, eszközök elsajátítására.

Budapestről és más magyar városokból bizonyos értelemben új magatartások, viselkedési normák, ruházkodási szokások is elterjedtek a liptói falvakban, minthogy a kőművesek nem szakították meg kapcsolataikat a szülőfalujukkal (annak „szervezeti felállásukban” is meghatározó szerepe volt).

A 20. század elején a budapesti építkezések megritkultak, úgyhogy a kőművesek többségének otthon kellett maradnia, vagy a közeli környéken munkát találania, ami nem volt

könnyű dolog, pedig – s ehhez nem fér semmi kétség – az ő iparosi teljesítményük abban az időben a minőségi módon elvégzett munka szinonimája lett, azé a munkáé, amely mindmáig a magyar építőművészet büszkeségeiben tárgyasul.

A referált cikk egy eredetileg Budapesten bemutatott kiállítás kommentálása, melyet D. Ferklová (Szlovák Nemzeti Múzeum) és E. Pančuchová (túrócszentmártoni múzeum) 2001-ben rendezett. Azóta további három szlovákiai városban is installálták.

Futala Tibor

Besenyők és uzok Szlovákia mai területén

Marek, Miloš: *Pečenehovia a uzi na Slovensku. = Historický časopis, 51. roč. 2003. 2. no. 193–222. p.*

A referált tanulmány – főként magyar szakemberek forrásközléseire és dolgozataira támaszkodva – megbízható képet fest a török népek közé tartozó besenyők és uzok „előtörténetéről”, azaz a Magyar Királyságban való megjelenésükig terjedő évszázadairól.

Az első besenyő csoportok már a 10. században megérkeztek az országba, az utolsó nagy beözönlés 1122-re esik, miután Verói mellett döntő vereséget szenvedtek a bizánciaktól. II. István király örömmel fogadta be őket.

Magyarországon részint határőrzési szerep, részint a hadseregbeli szolgálat várt rájuk. A székelyekkel együtt gyorsan mozgó lovas alakulatokat képeztek.

Abu Hamid al-Garnati andalúz utazó a 12. század közepén igen jelentősnek becsülte a magyarországi besenyők számát. Településeik főleg az ország határai mentén széles körben szétszórtan helyezkedtek el. Szlovákia mai területén való jelenlétükről a garamszentbenedeki apátság alapító levelében esik szó először: ekkor (1075-ben) a szerzetek Zsitvaszárt és Zsitvabesenyőt kapták I. Gézától ajándékba. E tény dokumentálja: a besenyők egy része hamar felhagyott mind a nomád pásztorkodással, mind a katonáskodással: földművelésre „adta a fejét”.

A Duna jobb partján, Pozsonyligetfalu környékén a besenyők három határőr-települést is fenntartottak, és a Vág mentén ugyancsak volt számos besenyő „villa speculatorum”, amiről a településnevek máig tanúskodnak. A Csallóközben, Nyitra és Hont megyében, a hajdani magyar–lengyel határvidéken további besenyő települések léteztek.

A besenyők szlovákiai jelenlétéről és szerepéről archeológiai leletek és személynevek is tanúskodnak.

Kevesebb emléke maradt fenn a szintén török népek közé tartozó uzoknak Szlovákia mai területén. Az eredetileg harcos nomád nép, mire maradékaiban Magyarországra érkezett, jórészt megszelídült, akárcsak a velük korábban ellenséges besenyők. Nemegyszer velük közös településeket laktak (leginkább a Fejér megyei Sárvidéken). Szlovákiában – tanúskodnak róla az uz eredetű személynevek – Sáros megyében szolgáltak határőrként.

Ám ez a nép korántsem csak határőrizeti feladatokat látott el. A rájuk jellemző éleselméjűség és gyorsaság gazdasági és pénzügyi feladatok ellátására is predesztinálta őket. Például egy 12. század közepén élt Oguz (régebben ez volt a népnevük is) a pannonthalmi apátság pénzügyi igazgatója volt. A mai Szlovákiában is tudni hasonló funkciókat ellátó uzokról.

Összegezésként megállapítható, hogy a legfontosabb magyarországi besenyő és uz tömörülések a mai Szlovákia területén kívül estek, mégis: itteni jelenlétük (főként a bese-

nyőké) sem volt elhanyagolandó tény. Későbbi sorsuk – összhangban az összmagyarországi tendenciákkal – az önálló etnikumként való megszűnésük irányába mutatott.

A Magyar Királyság védelmi rendszerében bekövetkezett változások hatására a bese-nyők – gyakran spontánul – hagyják el településeiket a 13. század folyamán, úgyhogy ezek mindinkább elnéptelenednek. A folyamatot a tatárjárás meggyorsította. Maradékaik vagy elmagyarosodnak, vagy elszlávosodnak, mégpedig teljesen természetes módon.

A továbbiakban már csak olyan egyénként élnek, akik még emlékeznek népük hajdan – a 10–11. században – betöltött jelentős szerepére.

Futala Tibor

A lengyelországi ukrán kisebbség és a Weimari Németország Lengyelország-politikája 1922 és 1930 között

Benecke, Werner: Polityka Gustawa Stresemanna a mniejszość ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej. (1922–1930.) = Studia Historyczne, 55. rok. 2002. 2. no. 179–198. p.

Lengyelország és Szovjet-Oroszország között 1921. március 18-án létrejött békeszerződésben kijelölték a két állam közötti határvonalat is. Ez 1923. március 15-én nyert nemzetközi elismerést a szövetséges hatalmak nagyköveteinek tanácsában.

A békeszerződés, majd annak nemzetközi jóváhagyása és elismerése révén megállapított határvonal gyakorlatilag kettévágta az ukrán etnikumot, és véget vetett a független ukrán állam azonnali és akadálytalan megvalósításával kapcsolatos elképzeléseknek és terveknek.

A több mint 32 millió lakosú, különböző fejlettségű és történetű régiókból „összerakott” új Lengyelország a rendezés révén 4 és fél milliónyi kisebbséget „örökölt” az elkobzott cári és K.u.K.-hagyatékból. A Lengyelországba szakadt ukránok mindenesetre nagyon intenzíven és sokféleképpen tiltakoztak helyzetük ilyen alakulása miatt.

A lengyel állam különben nem volt készséges a nemzetiségi jogok megadásában, illetve folyamatos garantálásában, holott a szövetséges hatalmak kikötötték, hogy a lembergi, stanislawovi és tarnopoli vajdaságban az ukránoknak bizonyos mértékű autonómiát kell biztosítani, Lembergben pedig ukrán egyetemet működtetni. A Szejm kénytelen-kelletlen ugyan törvénybe iktatta ezeket a kötelezettségeket, de sohasem értett velük egyet, úgyhogy 1934-ben meg is tagadta teljesítésüket, mondván: általuk sérült meg az ország szuverenitása.

Szovjet-Oroszország a húszas években többször kinyilvánította, hogy a közös határt folyamatosan elismeri, miközben afelől sem hagyott semmi kétséget: a lengyelországi ukránok sorsa nem közömbös számára. Az ukrán kisebbség körében a NEP éveinek kedvező visszhangja támadt: számos, korábban szovjetellenes lengyelországi ukrán közéleti szereplőt „proszovjetté” tett, olyanná, aki az Ukrán SZSZK-ban vélte nagy hirtelen felfedezni a nemzet egészének felvirágoztatását.

A szóban forgó vajdaságokban mindenesetre tartósan képlékeny volt a politikai helyzet, illetve – kihatásaként – ingatag a közbiztonság. A lengyel állam konszolidálási erőfeszítései nagyon lassan haladtak előre.

De nem ez volt az ország egyetlen nemzetiségi gondja-baja. A Német Birodalom ugyancsak ellenséges szomszédnak bizonyult a Lengyelország javára elszenvedett területi és etnikai veszteségei miatt. A Gustaw Stresemann irányította külügyminisztérium

(Auswärtiges Amt – a továbbiakban: AA) politikája – ahogy csak tudta – késleltetni igyekezett Lengyelország konszolidálódását. Ezt a miniszter egy 1926-ban kelt, de hivatali idejének egészére jellemző nyilatkozata fogalmazta meg frappánsan: „A mi célunk, hogy lakonikus legyek, csak az lehet, hogy Lengyelország végleges és tartós gyógyulását olyan hosszú ideig késleltessük, amíg csak ez az állam nem ért egyet a határprobléma általunk kívánt rendezésével, és amíg a mi politikai helyzetünk nem lesz eléggé erős.”

Az AA-nak a lengyelországi kisebbségek elégedetlensége ígéretes mozgásteret biztosított céljai elérését illetően. Ehhez sok DM-et és dollárt használt fel.

A kisebbségi németeket azért támogatta anyagilag, hogy szülőföldjükön maradjanak, s így a lengyel államnak ne sikerüljön megváltoztatnia az elvesztett területek nemzetiségi összetételét. Az ukrán kisebbség támogatását pedig azért vállalta fel (mégpedig részben illegálisan), hogy folyamatos nyugtalanságot idézzon elő az általa lakott városokban és falvakban.

Az időszak elején, aki emigráns vagy nem emigráns megjelent az AA-ban, függetlenül attól, hogy tulajdonképpen milyen Ukrajnáért száll síkra, bőkezű (általában eseti) támogatásban részesült. (Lengyelországon belül is volt „támogatóhely”, nevezetesen a krakói német konzulátus.)

1925. július 11-én az Ukrán Munkapártból, a kisebbség legális szervezetéből és más kisebb-nagyobb csoportosulásból megalakult az UNDO, az ukrán nemzeti-demokratikus egyesülés, amely 1928-ban az ukrán szavazatok kb. felét nyerte el, s ezzel 23 helyet szerzett a Szejmben és kilencet a szenátusban. Az UNDO ereje és célkitűzései (fellépési jog a lengyel állam ellen, az Ukrán SzSzK-tól való elhatárolódás) igencsak inyre voltak az AA-nak. Ráadásul vezető politikusai (Dmitro Levicki, Oleksandr Martinčak, Sidir Halubovica) az AA előtt többször is kinyilvánították kérelhetetlenségüket a lengyel állammal szemben.

Az UNDO-fejleményt a Berlinben élő ukrán emigránsok (pl. Pavlo Skoropadzkij) bánták: az addig őket illető támogatás java részét az UNDO-hoz irányították.

Mindazonáltal egy idő után az UNDO vezetői nem páriáztak maradéktalanul az AA-nak. 1927-ben Levickij közeledni kezdett a lengyel kormányhoz. Ezért az UNDO-n belül „kegyvesztett” lett, s helyébe Leontij Kunickij prelátus lépett, miután az UNDO egész tevékenységét a német célok szolgálatának ajánlotta fel. Igaz, mindezt az AA-nak busásan meg kellett fizetnie.

Az AA szerette volna, ha a német-lengyelországi ukrán viszony titokban marad. A lengyel elhárítás azonban már jó néhány éve ismerte az UNDO viszonylagos gazdagságának és ama képességének forrásait, hogy fegyveres ukrán szervezeteket is támogathatott (UVO – ukrán katonai szervezet; OUN – az ukrán nacionalisták szervezete). De hosszú ideig hallgatott.

A korábban csak eseti rendzavarások 1930 nyarától kezdve egész sor szabotázsba és terrorakcióba torkollottak. Ezzel párhuzamosan az elhárítás a sajtó útján tájékoztatta a közvéleményt, mégpedig nemcsak az eskaláló atrocitásokról, hanem ezek előkészítésében közvetve (az AA mindig vigyázott rá, hogy minden „piszkos munkát” az ukránok végezzenek el) angazsált német–ukrán kapcsolatokról is.

Az AA számára felettébb kínos volt, hogy hírbe hozták az időközben elhatározott ún. „galíciai pacifikációval”, amelynek során a lengyel fegyveres erők több száz falut vettek körül és kutattak át, lerombolták az OUN objektumait, 970 személyt vettek őrizetbe, miközben a katonák beszállásolási és élelmezési terhei a lakosságot sújtották.

Az AA Lengyelország-politikájának az 1929-ben kinevezett új külügyminiszter, Julius Curtius kurtán-furcsán, egy távirattal vetett véget 1931. szeptember 13-án. Nevezetesen:

„Amennyiben meggyőződéseim ellenére bármiféleképpen fenntartott kapcsolatok létez-
nének az ukrán körökkel, kérem azonnal megszakítani azokat. Curtius.)

Futala Tibor

Lengyelország, 1939 szeptembere: zsidó és fehérorosz fegyveresek a szovjetekkel harcoló lengyel állam ellen

Borkowicz, Jacek: Spór o żydowskie karabiny. = Więź, 2003. 8–9. no. 117–124. p.

Történeti tény: a második világháború előtti Lengyelország keleti határvidékének északi, zsidók és fehéroroszok által sűrűn lakott részén, főleg Grodnóban és vonzáskörzetében fegyveres osztagok támadták hátha a szovjet betörés ellen védekező lengyel hadsereget, illetve a közrend fenntartásán fáradozó karhatalmat és intézményeket.

2001 folyamán izraeli–lengyel polémia bontakozott ki arról, hogy miként kell megítélni ezt a zsidó vonatkozású eseményt. A zsidó álláspontot Izrael Gutman lengyel származású egyetemi tanár és közéleti személyiség, a lengyelt pedig Tomasz Strzembosz iskolát teremtő történész képviselte a leghatározottabban.

Gutman professzor mindenekelőtt azt a célzatos hiedelmet vetette a lengyelek szemé-
re, mely szerint a keleti „végek” zsidóságának túlnyomó része szimpatizált volna a szov-
jetekkel és a kommunizmussal. Ez a közösség – úgymond – valójában csak azért üdvözöl-
te a szovjet hadsereg bevonulását, mert – legalábbis akkor – továbbélését megóvta Hitler-
től és a németektől. Az sem igaz, hogy a zsidó lakosság tömegesen fogott volna fegyvert
a lengyel hatalom ellen. Azok a férfiak, akik felfegyverezték magukat, elsősorban a hata-
lomváltás nyomán gyakran fellépő anarchia bekövetkeztésétől kívánták megvédeni kö-
zösségüket. A végtelen szegénységben tengődő zsidó tömegek kezébe fegyver egyáltalán
nem került. Közelébe sem.

*Tomasz Strzembosz ezzel szemben állítja, hogy a zsidók s velük együtt a fehéroroszok
fegyveres fellépése korántsem volt esetleges és szűk körű. A tudatosan szervezett oszta-
gok cselekményei jelentős mértékben nehezítették meg a lengyel hadsereg védelmi har-
cát.*

Most e vita végére tesz valószínűleg pontot Marek Wierzbicki némileg késve megje-
lent, bár 2001. évi megjelenést feltüntető, alaposan dokumentált és „sine ira et studio”
módon érvelő könyve (*Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie
na ziemiach północno-wschodnich RP pod okupacją sowiecką – 1939–1941.*).

Wierzbicki tényközléseit és következtetéseit az akkori ország északkeleti részén élt fél
millió zsidó közösség szociális-kulturális jellegzetességeinek bemutatásával alapozza
meg. Hangsúlyozza, hogy e régióban a zsidók, akárcsak a velük azonos sorsú fehéroro-
szok, teljesen kilátástalanul nyomorogtak egy velük rosszul bánó, őket gyakorlatilag get-
tóban tartó államban. Így a céltudatos és hosszú évek óta harsogó bolsevik propaganda
könnyen talált körükben szimpatizánsokat. Ezen túlmenően – a cári idők emlékeként –
az itteni lakosság jobban ismerte az orosz viszonyokat és kultúrát, mint a nyugat-európa-
ias lengyelt. Ezt az eseményekkel kapcsolatban pszichés előfeltételnek kell tekinteni. (A
keleti határvidék délibb részein, ahol emancipáltabb zsidóság élt, hasonló kilengésekre
egyáltalán nem került sor, mint ahogy a szovjet hadsereg örömmel fogadására sem.)

Wierzbicki mintegy húsz településen, Grodnóban és a környékén található kisvárosokban bukkant a fegyveres összetűzések nyomaira. A legtöbb helyen a fegyveres csoportok önvédelmi csoportként alakultak meg, de többségük a lengyel állam elleni olyan lázadás-sá fajult, amelyet az embertelen viszonyok váltottak ki, és a „frontközeli” bizonytalanságok hagytak kibontakozni. Szerzőnk megállapítja: ez a szűk földrajzi térben lezajlott lázadássorozat korántsem volt zsidó lázadás. Részben a meghatározó társadalmi szituáció miatt nem, részben pedig amiatt nem, hogy a fehéroroszok is közreműködtek benne. Sőt: itt-ott, már ahogyan ez lenni szokott, bűnöző elemek se maradtak ki belőle.

Az viszont tény, hogy a lázadók és a lengyelek között kirobbant harcok erőket vontak el a frontról, azaz ebben a korlátozott földrajzi térségben gyengítették a lengyel állam védelmét. Nem tagadható az sem, hogy néhol (Grodnóban, Skidelben és Pińskben) heves összecsapások zajlottak le, s a lengyel hadsereg az elfogott lázadókkal kénytelen volt a háborús törvények jegyében eljárni. Nem igaz viszont, hogy az általa foganatosított kivégzések pogromok lettek volna, mint ahogy ezt a szovjet propaganda állította.

Futala Tibor

A KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK

2003-ban megjelent kötetei

**Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság
munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében**
(szerk.: Fábri István)

Kniezsa István: **Helynév- és családnév-vizsgálatok**

**Merre visz az út? A romák politikai és emberi jogai
a változó világban** (szerk.: Majtényi Balázs)

Niederhauser Emil: **Magyarok és Európa**

Makkai Béla: **Végvár vagy hídfő?**

**Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása
Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában**

Moravcsik Gyula: **Bizánc és a magyarság**

Kristó Gyula: **Early Transylvania (895–1324)** (angol nyelvű)

Kristó Gyula: **Nem magyar népek a középkori
Magyarországon**

Kovács József László: **Soproni Parnasszus.
Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől
napjainkig**

Bíborbanszületett Konstantín: A birodalom kormányzása
(ford. és szerk.: Moravcsik Gyula)

Előkészületben:

Köpeczi Béla: Rákóczi útjain

Tóth Judit: Státuszjogok

Szarka László: Etnikai csoportok, kisebbségi közösségek,
nemzetépítés Közép-Európában

Zsoldos Attila: The legacy of Saint Stephen

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

12. évfolyam 4. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Szarka László*, *Tóth Ágnes*, *Bruhács János*, *Doncsev Tosó*, *Péntek János*, *Gyurcsik Iván*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Főmunkatárs: *Cholnoky Olga*. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Számítógépes előkészítés: *Balczer Gabriella*. Tördelő: *Korpás István*. Korrektor: *Papp Zsuzsanna*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Uri u. 53. fsz. 45. Telefon/fax: 212-9527; 224-6700/647 m. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 2600 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 USD+12 USD (postaköltség tengerentúlra), illetve +8 USD (postaköltség Európába). Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118–10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: <http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas>

HU ISSN 1215–2684

A lap megjelenését
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram
és az Illyés Közalapítvány támogatja.

Válogatásunk kiadványai

Cambridge University Press (Anglia)
Current History (USA)
East European Quarterly (USA)
Europa Ethnica (Ausztria)
Historický časopis (Szlovákia)
Izdatel'stvo „Indrik” (Oroszország)
Journal of Southern Europe and the Balkans (Anglia)
Meždunarodnaâ iznâ (Oroszország)
Le Monde diplomatique (Franciaország)
Orbis (USA)

Osteuropa (Németország)
Rocznik Wschodni (Lengyelország)
Slovenské pohl'adý (Szlovákia)
Slovenský národopis (Szlovákia)
Studia Historyczne (Lengyelország)
Südostdeutsche Mitteilungen (Németország)
Südostdeutsche Vierteljahresblätter (Németország)
Südosteuropa Mitteilungen (Németország)
Voprosy istorii (Ukrajna)
The West and Islam Global Society (USA)
Więź (Lengyelország)